

Robin Edina

FORDÍTÁSI UNIVERZÁLÉK

(35) Eredeti: [...] but the con·became·common·knowledge.¶

(35a) Fordítói: de [...] az·átverés·köztudottá·vált.¶

(35b) Lektori: [...] az·átverésről·mindenki·tudomást·szerzett.¶

Magyarázat: A fordító a lehetőségek szerint követte az eredeti sz
explicitabb kifejezést választott a személytelen, passzív sz

és LEKTORÁLÁS

FORDÍTÁSTUDOMÁNYI ÉRTEKEZÉSEK III.
FORDÍTÁSI UNIVERZÁLÉK ÉS LEKTORÁLÁS

FORDÍTÁSTUDOMÁNYI ÉRTEKEZÉSEK III.

FORDÍTÁSI UNIVERZÁLÉK ÉS LEKTORÁLÁS

ROBIN EDINA

Budapest, 2018

A kötet a Miniszterelnökség, a Nemzeti Együttműködési Alap és az Emberi Erőforrás Támogatáskezelő támogatásából valósult meg a NEA-KK-18-SZ-0523 pályázat keretein belül.

Szakmailag lektorálta: Horváth Ildikó

ISBN: 978-615-00-3766-0

ISSN: 2415-9743

© Robin Edina, 2018

Sorozatszerkesztő: Horváth Ildikó

Felelős kiadó: Szent Jeromos Alapítvány

Kiadói szerkesztő: Kiss Ernő Csongor

Projektvezető: Sándor Júlia

Tipográfia: Bornemissza Ádám

Borítóterv: Csele Kmotrik Ildikó

Nyomdai kivitelezés: Multiszolg Bt.

No passion in the world is equal to the passion to alter someone else's text.

H. G. Wells

TARTALOM

Előszó	11
1. fejezet: Bevezetés	13
2. fejezet: Fordítási univerzálék	21
2.1 A fordítási szöveg	21
2.2 A fordítási univerzálé fogalma	22
2.3 A fordítási univerzálék közé sorolt jelenségek	23
2.3.1 Blum-Kulka (1986) hipotézise	24
2.3.2 Toury (1995) fordítási törvényei	24
2.3.3 Baker (1996) univerzáléi	26
2.3.4 Fordítási univerzálék Laviosa (1998, 2009) meghatározásában	27
2.3.5 Chesterman (2004) tipológiája	28
2.4 Empirikus kutatások az univerzálék vizsgálatára	29
2.4.1 Egyszerűsítés	29
2.4.2 Ismétléskerülés	32
2.4.3 Normalizáció	34
2.4.4 Szokatlan lexikai mintázatok	35
2.4.5 Célnyelvspecifikus egyedi nyelvi elemek hiánya	37
2.4.6 Explicitáció	40
2.4.6.1 Az explicitáció meghatározása	40
2.4.6.2 Az explicitáció és az implicitáció tipológiája	43
2.4.6.3 Explicitációs kutatások	46
2.4.6.4. Szerkesztési stratégiák a fordításban	50
2.4.6.5. Az explicitáció és az implicitáció alternatív tipológiája	51
2.5 A fordítási univerzálék kritikája	54
2.5.1 Elméleti problémák	55
2.5.2 Módszertani problémák	61
2.6 Kísérlet a fordítási univerzálék új értelmezésére	63
2.6.1 Toury (1995) két törvénye és a gravitáció	64
2.6.2 A fordítási univerzálék új modellje	65
2.7 A fordítási univerzálék összefüggése a szövegminőséggel	69

3. fejezet: Fordítás és lektorálás	73
3.1 A lektori tevékenység meghatározása	73
3.2 Lektorálás és szerkesztés	75
3.3 A fordító és a lektor szerepének összevetése	78
3.4 A lektori kompetencia	80
3.5 A lektorálás paraméterei	82
3.6 A lektorálás mint normakövető tevékenység	84
3.7 A lektorálás folyamatlépései	87
3.8 A lektorálás művelleti tipológiája	89
3.9 Fordítási univerzálék és lektorálás	92
4. fejezet: Az empirikus kutatás bemutatása	97
4.1 A kutatás célja	97
4.2 Kutatási kérdések	98
4.3 Kutatási hipotézisek	98
4.4 A kutatási korpusz	99
4.4.1 A szövegek kiválasztása	100
4.4.2 A korpusz bemutatása	100
4.4.3 Fordítók és lektorok	101
4.5 A kutatás módszerei és lépései	101
4.5.1 Számítógépes elemzés	101
4.5.1.1 Szavak száma	102
4.5.1.2 Szótípusok és szövegszók aránya	102
4.5.1.3 Mondatok átlagos hosszúsága	103
4.5.1.4 Egyedi szókincs	104
4.5.1.5 Lexikai sűrűség	104
4.5.1.6 Lexikai gyakoriság	105
4.5.1.7 Szórásvizsgálat	106
4.5.2 Kontrasztív szövegelemzés	106
4.5.2.1 Átváltási műveletek	107
4.5.2.2 Explicitáció és implicitáció	108
4.5.2.3 Lektori beavatkozások	109
4.5.2.4 Az explicitségi mutató	110
4.5.3 Szignifikanciavizsgálatok	111
4.5.4 A kutatás korlátai	111

5. fejezet: Eredmények és következtetések	115
5.1 Számítógépes elemzések	115
5.1.1 Szavak száma	115
5.1.2 Szótípusok és szövegszók	116
5.1.3 Mondatok átlagos hosszúsága	119
5.1.4 Egyedi szókincs	120
5.1.5 Lexikai sűrűség	123
5.1.6 Lexikai gyakoriság	124
5.1.7 Szórásvizsgálat	126
5.1.8 Következtetések	127
5.2 Kontrasztív szövegelemzések	129
5.2.1 Fordítói műveletek	129
5.2.2 Lektori műveletek	144
5.2.3 Explicitégi szintek	162
5.2.4 Következtetések	166
6. fejezet: Összefoglalás	171
6.1 Az eredmények összegzése	171
6.2 A hipotézisek ellenőrzése	175
6.2.1 Statisztikai különbségek a fordítói és lektori kéziratok között	175
6.2.2 Fordítói műveletek módosítása a lektorálásban	176
6.2.3 Túlzások visszaszorítása és hiányok pótlása	176
6.2.4 Önálló lektori műveletek	177
6.2.5 Lektorálási univerzálék	178
6.3 Tanulságok	181
7. fejezet: Kitekintés	183
Irodalom	187
Források	198
Lektori műveletek példatára	199
1. Szabálykövető lektori beavatkozások	199
2. Normakövető lektori beavatkozások	201
3. Stratégiakövető lektori beavatkozások	203
4. Preferenciakövető lektori beavatkozások	212

1. függelék: Egybevetés	214
2. függelék: A kontrasztív szövegelemzés adatainak rögzítése	215
3. függelék: Közös és egyedi szókincs	218
4. függelék: Gyakori szavak listája	220
5. függelék: Gyakorisági profilok	222

ELŐSZÓ

A *Fordítástudományi értekezések* könyvsorozatot 2014-ben indítottuk útjára. A sorozat elindításának célja a nyelvi közvetítéssel kapcsolatos monográfiák megjelentetése, elsősorban az ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskolájának Fordítástudományi Doktori Programjához kapcsolódó szerzők írásaiból. Tamás Dóra *Gazdasági szövegek fordításának terminológiai kérdéseiről* című könyve és Seresi Márta *Távtolmácsolás és távoktatás a tolmácsképzésben* című műve után igen nagy örömmel mutatom be e sorozat harmadik kötetét.

A *Fordítási univerzálék és lektorálás* Robin Edina doktori disszertációja alapján készült mű. Igen aktuális és előremutató tanulmány, mivel a lektorálás kutatása és oktatása egyre nagyobb hangsúlyt kap mind Magyarországon, mind nemzetközileg. Minden kutató, oktató, nyelvi közvetítő számára hasznos lehet, aki érdeklődik a lektorálás iránt.

Horváth Ildikó

1. fejezet

BEVEZETÉS

*Mert most tükör által homályosan látunk, akkor pedig színről színre;
most rész szerint van bennem az ismeret...*

I. Korinthus 13,12 (Károli Gáspár fordítása)

Minden tudomány úgy születik, hogy egy bizonyos szakma vagy tevékenység képviselői, művelői előbb talán ösztöneik, megérzéseik, majd tapasztalataik és megfigyeléseik alapján megfogalmazzák gondolataikat az adott területtel kapcsolatban. A megfigyelésekből és megállapításokból azután már tudományos kutatások következnek, amelyek eredményei alapján oszlanak kezd a homály, és egyre tisztábban látható az elmélet és a gyakorlat számára egyaránt, vajon mi is tartozik tulajdonképpen egy bizonyos tudományhoz, melyek az ismérvei, általános jellemzői és követendő szabályai, illetve merre érdemes tovább kutatni a sajátosságait. Így történt ez a fordítástudomány születésekor, és az utóbbi időben ennek lehetünk tanúi a lektorálás terén is, amely egyelőre még számos felderítetlen kérdést és dilemmát tartogat a fordításkutatók számára, miközben a képzés, a minőségbiztosítás és a szakma képviselői érdeklődéssel várják a tudományosan alátámasztott fogódzókat tevékenységük tudatos folytatásához. Reményeim szerint ez a könyv, melynek alapját az ELTE Fordítástudományi Doktori Programjában *Fordítási univerzálék a lektorált szövegekben* címmel 2015-ben megvédett és azóta több tekintetben átdolgozott doktori értekezésem képezi, valamelyest szintén hozzájárulhat, hogy a lektorok, a lektorálást oktatók és kutatók immár egyre tisztuló homályban tapogatózzanak előre.

A fordítástudomány egyik fő célkitűzésének ugyanis a fordítás leírását és a fordítás során jelentkező nyelvi jelenségek magyarázatát tekinti, felállítva a megfigyelhető szabályszerűségeket, amelyek általánosságban vonatkoznak a fordításokra (Tourey 1991, 1995). A fordítástudományi szakirodalom egyik központi kutatási témája tehát azon általános nyelvi sajátosságoknak a feltárása, amelyek a fordított szövegeket jellemzik. Habár több kutató is túlságosan ambiciózusnak találja a fordítási univerzálék megfogalmazását (House 2008), óvatosságra intenek (Chesterman 2004), sőt óvnak a közhelyek hangoztatásától (Tourey 2004), az empirikus kutatások többnyire alátámasztják bizonyos nyelvi jelenségek dominanciáját a fordításban (Laviosa 1998, 2009), amelyek általában megfigyelhetők a forrásnyelvi szövegről a célnyelvre való áttérés eredményeként, illetve inkább a fordítás útján keletkezett szövegeket és nem az eredetileg célnyelven született, autentikus műveket jellemzik, függetlenül a fordításban

részt vevő nyelvpár sajátosságaitól és a fordítás irányától. Ezen nyelvi jellegzetességek közé sorolható többek között az egyszerűsítés, a szóismétlések kerülése, az explicitáció, a forrásnyelvi szövegtulajdonságok átvétele, a normalizáció, a konvencionáltság, a lexikai egységek sajátos megoszlása és a célnyelvre jellemző „egyedi” nyelvi elemek hiánya.

A fordítási univerzálékat kutató vizsgálatok azonban többnyire nem veszik figyelembe azt a tényt, hogy az elemzés alapjául szolgáló korpuszok gyakran lektorált fordításokból állnak, amelyek már nemcsak a fordító stratégiájának és műveleteinek nyomait viselik magukon, hanem a fordított szöveget gondozó lektoréit is. Felmerül tehát a kérdés, vajon mit tesznek a lektorok – ha egyáltalán tesznek valamit – a fordító műveleteivel a célnyelvi szövegben, valamint az is tisztázásra vár, hogy amit az empirikus kutatások a fordító által végrehajtott műveletnek, illetve a fordításokra jellemző sajátos nyelvi mintázatnak tartanak, valóban csak a fordításra jellemző univerzális jellegzetesség-e, avagy értelmezési tartományát ki kell szélesítenünk a nyelvi jelenségek egy nagyobb táborára.

A könyben olvasható elméleti fejtegetéseket és a bemutatott kutatást gyakorlatban szerzett tapasztalatok ihlették. Fordítóként, majd később szerkesztőként először csupán az ösztöneimre, saját elveimre támaszkodhattam munkám végzése során. Hatalmas segítséget jelentett, amikor a lektorok által kijavított fordításaimat kézhez kaphattam, visszajelzéseikből pedig leszűrhettem, vajon hol kell fejlődni, hol nem állják meg helyüket az önállóan megfogalmazott alapelveim és elképzeléseim. A visszajelzésekből a későbbiekben még több ötletet és tudást leshettem el lektori munkámhoz is. Sohasem a helyesírási és a nyelvtani hibák javításának magyarázata és indokolása jelentett gondot. Számos esetben előfordult, hogy nem tudtam értelmezni és megokolni, miért módosított a lektor egy-egy fordítási megoldásomon, de – az esetek többségében – éreztem, hogy igaza van. Ennek a fordítottja ugyancsak elmondható: lektorként meg voltam győződve a javításaim helytállóságáról, mégis nehezen tudtam megindokolni a döntéseimet. Egyszerűen éreztem, hogy így „jobb” a szöveg. Gyakran találkoztam a kérdéssel: van-e joga a lektornak módosítani a szöveget, csak mert találóbb, konkrétabb kifejezést talált, vagy másik nyelvtani szerkezettel megfogalmazni ugyanazt a jelentést?

A fordítási univerzálék tanulmányozása során vetődött fel bennem a gondolat, hogy a megmagyarázhatatlan, vitás vagy éppen feleslegesnek tartott lektori módosítások legalább egy része kapcsolatban állhat a fenti univerzális nyelvi sajátosságokkal. A fordítástudományi tanulmányok említik (Levý 1965, Tirkkonen-Condit 2004, Chesterman 2010), hogy az univerzálék elsősorban a gyengébb, „közepes” fordítások jellemzői, amelyek megkülönböztetik a fordításokat az eredetileg is célnyelven írott szövegektől. Logikusnak tűnik tehát, hogy a fordított szövegeket gondozó lektorok, akik munkájukat javító céllal végzik, és globális stratégiákkal, makroszinten

közelítik meg a szöveget (Horváth 2009), lektorálás közben a célnyelvi normát szem előtt tartva (Mossop 2007, Šunková 2011), azokat a fordítási „anomáliákat” is módosítják, amelyeknek a fordítók bizonyára nincsenek is tudatában. Hiszen nem konkrét nyelvtani vagy helyesírási hibákról van szó, hanem olyan nyelvi jelenségekről, amelyek az úgynevezett „harmadik kód” (Frawley 1984) jellemzői. Érdemesnek tűnik tehát alaposabban is megvizsgálni a lektorok által végzett műveleteket, hogy tisztázhassuk, befolyásolja-e a lektorálás a fordított szövegekre jellemző univerzálékat.

Amikor a szakirodalom alapján felmerült bennem a gondolat, hogy a fordítási univerzálék kapcsolatban állhatnak a szövegek minőségével (Levý 1965, Chesterman 2010, Scarpa 2006, Robin 2013b), ezáltal a lektorok műveleteivel is, elsőként a fordítási univerzálék közé sorolt explicitáció, valamint ellenpárja, az implicitáció felé fordult a figyelmem. Lektorált szövegeket vizsgáló előzetes kutatásom során (Robin 2010) megállapítottam, hogy a lektorok a fordítások gondozása közben a kötelező javítási – helyesírási, nyelvtani és ekvivalenciát érintő – beavatkozások mellett fakultatív explicitációt és implicitációt is végrehajtanak a fordított szövegek „tökéletesítésére” (Mossop 2001, Martin 2007). A kutatás eredményének jelentőségéeként az említhető, hogy az explicitációt egészen mostanáig kizárólag a fordítási sajátosságok közé sorolta a fordítástudomány. Ennek tükrében a fakultatív explicitációt és az implicitációt *fordításspecifikus* átváltási művelet (Klaudy 1999) helyett univerzális szerkesztési stratégiákat követő műveletként értelmeztem, amely a fordítás és a lektorálás folyamatában egyaránt jelentkezhet, és a korábbi meghatározásokhoz (Klaudy 1999) hasonlóan a célnyelvi szöveg egyértelműsítését, feldolgozhatóságát hivatott elősegíteni a befogadó számára.

Megválaszolatlan maradt azonban a kérdés: vajon a fordított szöveget gondozó lektor önálló fakultatív explicitációs és implicitációs beavatkozásokat végez-e, függetlenül a fordító átváltási műveleteitől, vagy a fordító fordításspecifikusnak tartott műveleteit módosítja? További kutatásokra várt annak feltárása is, milyen explicitációs és implicitációs műveletek jellemzik a fordítókat és a lektorokat, illetve mi az összefüggés általában a fordítási univerzálék, valamint az explicitáció és az implicitáció között, ha tulajdonképpen valamennyi átváltási művelet besorolható az explicitáció és implicitáció kategóriáinak egyikébe (Klaudy 1999).

Makkos és Robin (2011a, 2011b, 2012) közös kutatásainak eredményeképpen megállapítja, hogy a fordítók kompetenciájuk függvényében végzik az explicitációval és az implicitációval járó műveleteket: a fordítói kompetenciával egyenes arányban nő a műveletek száma a fordításban – az explicitáció és az implicitáció egyaránt –, ugyanakkor a kompetencia a fordítók által alkalmazott műveletek típusát és minőségét is befolyásolhatja. A gyakorlott fordítók optimális explicitásra törekszenek a fordítások megfogalmazása közben, kerülve a felesleges redundanciát. Feltételeztem tehát, hogy a fordított szövegek gondozása során a lektor a szövegek explicitágának,

valamint a fordítói műveletek arányának függvényében végzi beavatkozásait a redundancia csökkentésére és a szöveg információtartalmának optimalizálására. Ezt erősítik meg annak az esettanulmánynak a tanulságai is, amelyet fordítások újraserkesztésével kapcsolatban végeztem (Robin 2012). Bár későbbi kutatásaim eredményeképpen (Robin 2013a) sikerült részleges tényeket feltárnom a lektori beavatkozásokról, a fordítási univerzálék és a lektorálás viszonyával kapcsolatban felmerült további kérdésekre az itt bemutatott empirikus kutatás keretein belül igyekeztem további válaszokat találni.

A kutatás során vizsgált tevékenység, a lektorálás a jelen esetben a fordító által célnyelvre ültetett szöveg másik, a lektorálást hivatásként űző személy általi ellenőrzését és javítását jelenti, amely a fordítás elkészülése után, a forrás- és célnyelvi szöveg összehasonlításával, nyelvhelyesség és stílus alapján, a mai élő nyelv és a szakmai előírások követelményeinek megfelelően történik azzal a céllal, hogy a javítás eredményeképpen tartalmilag pontos, nyelvileg is helyes, az eredeti szöveggel egyenértékű, a befogadó számára feldolgozható, nyomdakész szöveg jöjjön létre. A kutatás nem tér ki a lektorok javításainak indoklására; nem foglalkozik a lektorálás etikai hátterével, a fordítói döntések tiszteletben tartásának örök vitájával. Az elemzések pusztán azonosítják, leírják, azután kategóriákba sorolják a lektorált szövegekben feltárt lektori módosításokat, amelyekből legfeljebb következtethetünk a lektor motívációira és a lektorálási folyamatokra.

A kutatás célja annak vizsgálata, mi történik a fordítási univerzálékkal a lektorálás során, változtatnak-e a szöveget gondozó lektorok a fordításokra tipikusan jellemző nyelvi sajátosságokon a szövegek gondozása közben. A középpontban a lektorált szövegek makroszinten mérhető jellemzői, valamint a lektorok beavatkozásai, fordított szövegben végzett módosításai, a lektorálás műveletei állnak, amelyek vizsgálatából kívánok következtetni, vajon módosíthatják-e – és ha igen, milyen módon – a fordítási univerzálék között emlegetett nyelvi sajátosságokat. Nem célom megállapítani, hogy mutatkoznak-e az úgynevezett fordítási univerzálék a korpusz szövegeiben. Kiindulópontként evidensnek tekintem, hogy mint a fordított szövegeket általánosságban, bizonyos mértékig az általam elemzett fordításokat is jellemzik a szakirodalomban tárgyalt fordítási jelenségek. Habár a kontrasztív szövegelemzéssel feltárt fordítói műveletekből következtethetünk a fordítási univerzálék jelenlétére, ezeknek a nyelvi jelenségeknek az azonosítása a jövőben egy másik kutatás részét képezheti.

A fordítási univerzálék esetleges módosulásait célzó empirikus kutatás megkezdése előtt fontosnak tartottam áttekinteni és összegezni a fordításokat jellemző általános nyelvi jelenségekről szóló szakirodalmat, levonva az elméleti fejtegetésekből és a vizsgálatok eredményeiből fakadó tanulságokat és következtetéseket, újabb értelmezést adva az eddigi ismereteknek. A bevezetés után így a második fejezet a fordí-

tási univerzálék elméleti hátterével foglalkozik. Először meghatározza a fordítási szöveg fogalmát (2.1), bemutatja a fordítások sajátos nyelvi jellegzetességeinek kutatási alapját, és ismerteti a fordítási univerzálék meghatározását (2.2), majd részletesen is tárgyalja az egyes fordítási univerzálénak vélt jelenségeket (2.3) és az empirikus vizsgálatok eredményeit (2.4). Külön alfejezet foglalkozik a fordítási univerzálék meghatározása és kutatási módszerei kapcsán felmerült kritikákkal (2.5), amelyek különösen aktuálissá teszik, hogy a lektorálást segítségül hívva megpróbáljam tisztázni a fordításra jellemző nyelvi jelenségek kutatásával és elméleti hátterével kapcsolatban felmerülő bizonytalanságokat, átfedéseket és értelmezési problémákat (2.6). A fejezet végezetül a fordítási univerzálék és a szövegminőség összefüggéseinek tárgyalásával zárul (2.7).

A harmadik fejezet a fordítás és a lektorálás viszonyát tárgyalja a szakirodalom alapján, bemutatja a kutatás alapjául szolgáló elméleti ismereteket, valamint a lektorálással kapcsolatban eddig végzett kutatások eredményeit. A szakirodalmi előzményekből elsősorban azokra a munkákra térek ki, amelyek releváns ismeretekkel szolgálhatnak a fordítási univerzálék és a lektorálás összefüggéseinek vizsgálatához. A lektorálás elméleti hátterével és gyakorlatával kapcsolatban Mossop (2001) könyve és Horváth (2009) doktori értekezése nyújt további részletes és értékes támpontokat. Ez a fejezet tehát elsőként áttekinti a lektorálás szakirodalmát (3.1), meghatározza a lektori tevékenységet (3.2), összeveti a fordító és a lektor szerepének eltéréseit (3.3), ismerteti a lektori kompetencia összetevőit (3.4), majd bemutatja azokat a paramétereket, amelyekre a lektorálás kiterjedhet (3.5), és Mossop (2001) nyomán szó esik a lektorálás folyamatlépéseiről (3.6). Mivel a lektorálást normakövető tevékenységnek tekinthetjük, szükséges kitérni a normák és a szabályok témájára: először is, a fordító és a lektor szerepének különbségeiből adódóan eltérő normák, különböző módon vezérelhetik a munkájukat; másodszor, a fordítási univerzálénak tartott nyelvi jelenségek – ahogyan a második fejezetben kifejttem – szoros összefüggésben állhatnak bizonyos nyelvi és pragmatikai normákkal (3.7). A következő pontban a lektorálás műveleti tipológiáját ismertetem (3.8), amely alapot nyújt a lektorok munkájának vizsgálatához a kontrasztív szövegelemzések során. A fejezet végén pedig szót ejtek a lektorálás és a fordítás univerzális sajátosságainak lehetséges kapcsolatáról (3.9).

A negyedik fejezetben az előző fejezetek elméleti fejtegetésein alapuló empirikus kutatás részletes bemutatása következik. Szó esik a kutatás közvetlen és a távoli céljairól (4.1), ismertetem a megfogalmazott kérdéseket (4.2), majd részletesen tárgyalom a felállított hipotéziseket (4.3). A következő pont az elemzések alapjául szolgáló korpusz jellemzőit mutatja be, kitérve a fordítások kiválasztásának módjára, a szövegek jellemzőire, valamint a rajtuk dolgozó fordítók és lektorok bemutatására is (4.4). A fejezet utolsó része (4.5) a kvantitatív és kvalitatív elemzés módszereit

kívánja aprólékosan ismertetni, hogy a jövőben a későbbi kutatások számára is szilárd támpontul szolgálhasson, mégpedig azzal a határozott céllal, hogy megismételhetővé tegye a vizsgálatokat.

Az elemzés eredményeit az ötödik fejezet ismerteti részletesen. Az egyes alfejezetek külön pontokban tárgyalják a teljes szövegállományra irányuló számítógépes vizsgálatok adatait (5.1) és a kontrasztív szövegelemzéseket (5.2). Mindkét alfejezet végén külön pontban összegzem az adatok alapján levont következtetéseket. Ezt követően a hatodik fejezet összefoglalja az empirikus kutatás eredményeit (6.1), összehasonlításokat végez, értékeli a kapott számadatokat, válaszokat adva a kutatási kérdésekre. A vizsgálat eredményeinek tükrében ellenőrzöm a felállított hipotéziseket (6.2), és végül kitekerek a kutatásból levonható tanulságokra (6.3).

Végezetül a hetedik fejezet rövid kitekintésében szót ejtek Horváth (2009) azon felvetéséről, hogy a lektorálás további vizsgálatához egy új diszciplína, az újonnan születő lektorálástudomány nyújthat keretet a későbbiekben. Az indítványnak további támogatást adhatnak a könyvben tárgyalt kutatási eredmények és elméleti modellek, amelyek hozzájárulhatnak az új tudomány körvonalainak tisztázásához, utat mutatva a jövő lektorálást és fordítást kutató szakemberei számára.

A könyv a fentiek tárgyalása során a leíró fordítástudomány célkitűzéseit követve, kutatási elveinek megfelelően nem kíván értékítéletet hozni a vizsgálatban szereplő szövegek minőségével, illetve a fordításokon dolgozó fordítók és lektorok munkájával kapcsolatban; a kutatás kizárólag leíró jellegű ténymegállapításokra igyekszik szorítkozni. Az elemzések arra összpontosítottak, mit tesznek ténylegesen a lektorok a gondjaikra bízott fordított szövegekkel. Mivel azonban a lektorálás a minőségbiztosítás gyakorlati eszköze, valamint minden esetben javító célzattal történik, az eredmények áttekintése és értékelése során óhatatlanul is következtetések vonhatók le a fordított szövegekről a fordítók átváltási műveleteinek és a lektorok beavatkozásainak számából, illetve a lektori módosítások kategóriáinak eloszlásából.

Szükséges megjegyeznem azonban Chesterman (1993) nyomán azt is, hogy a pusztán leíró tudományos szemlélet, amely mindenféle értékítélettől mentes, irrelevánsnak tekintve a vizsgálatok alapját képező szövegek minőségét, veszélyeket is hordozhat magában, amelyekkel az empirikus kutatások során nyert eredmények értelmezésekor nagyon is fontos tisztában lennünk. A leíró jellegű vizsgálatok azt mutatják be, amit az adott tevékenység művelői, képviselői tesznek, nem pedig azt próbálják előírni, amit tenniük kellene; nem követendő példákat állítanak tehát a gyakorló szakemberek elé. A fordítási – és lektorálási – jelenségek vizsgálatakor megfogalmazott általános törvényszerűségek, univerzális jelenségek akaratlanul is könnyedén előíró normákká válhatnak. Az univerzálék önmagukban egyáltalán nem rendelkeznek preskriptív, előíró erővel, a normák azonban igen (Chesterman 1993: 4). Az általános jellemzők, a megfigyelhető törvényszerűségek megállapítása

így mindössze arra szolgálhat, hogy előre jelezzünk és megmagyarázzunk bizonyos jelenségeket, felhívva a figyelmet az esetleges következményekre.

Ki kell tehát emelnem, hogy az itt megfogalmazott leírások, következtetések, általánosnak vélt nyelvi jellegzetességek önmagukban pusztán ténymegállapításokat közölnek, nem feltétlenül állítanak követendő példákat a gyakorló vagy éppen a leendő lektorok elé. A leíró megállapításokat újabb kutatásoknak kell követniük, amelyek megvizsgálják, milyen hatással lehetnek a bemutatott jelenségek a fordítói és lektori munka folyamatára, eredményére, illetve a szövegek befogadóra. A későbbiekben pedig értékelő jelleggel, a normaelméletet alkalmazva (Chesterman 1993) szükséges továbbadni az ilyen módon szerzett ismereteket a tudomány alkalmazott ágaiba, többek között a fordításkritika, a fordítások minőségbiztosítása, valamint a fordító- és lektorképzés területeire.

FORDÍTÁSI UNIVERZÁLÉK

A leíró paradigmán belül folytatott empirikus kutatások eredményei szerint a fordítók által végzett műveleteket, valamint a fordítók tevékenysége nyomán létrejövő eltolódásokat általános, standard gyakorlatot képviselő normák szabályozzák, kötetlen társadalmi konszenzus alapján (Toury 1995). A normák és az általános szabályszerűségek tudományos vizsgálatai nyomán fogalmazódtak meg az úgynevezett fordítási univerzálék, amelyek leírják, milyen pontokon és minőségben különböznek a fordítások a forrásnyelvi szövegektől, illetve a nem fordítás nyomán, hanem eredetileg is célnyelven született írásoktól. Az alábbiakban igyekszem összefoglalni a fordítási sajátosságok leírása során megállapított eddigi elméleti következtetéseket, valamint a kutatások eredményeit azokról a nyelvi jelenségekről, megfigyelhető szabályszerűségekről, amelyek a fordításokra általában vonatkoznak, majd végül egy újabb elméleti modellben összegzem és ábrázolom a tanulságokat.

2.1 A FORDÍTÁSI SZÖVEG

A leíró fordítástudomány a korábbi preskriptív, értékítéletet közvetítő hagyománytól elszakadva az utóbbi évtizedekben egyik legfőbb céljául tűzte ki, hogy felderítse, megvizsgálja és megmagyarázza azokat az általános nyelvi jellemzőket, amelyek a fordítás eredményeképpen létrejövő szövegeket megkülönböztetik az eredetileg is a célnyelven születő szövegektől, törvényszerűségeket állítva fel a fordítás folyamatáról (Toury 1995). A leíró indíttatású empirikus vizsgálatok kiindulópontja az a fontos megállapítás, miszerint a fordított szöveg nem alsóbbrendű, rontott nyelvi produkció, hanem önálló vizsgálatokra érdemes kutatási tárgy. Ez az úgynevezett *harmadik kód*, amely a forrásnyelvi szöveg és a célnyelvi norma elvárásainak együttes hatására születik, mégis különbözik mindkettőtől (Frawley 1984: 168, Baker 1993).

Károly Krisztina (2007: 10) a *fordítási szöveg* terminussal illeti a fordítás eredményeképpen, egy bizonyos forrásnyelvi szöveg alapján keletkezett célnyelvi produktumot, amely egy jellegzetes szövegtípust képvisel. Sajátos tulajdonságokkal rendelkezik, amelyek az egyes szövegeket kisebb-nagyobb mértékben jellemzik, a fordítás folyamatának elkerülhetetlen következményeként kerülve a szövegekbe. Ezeknek a sajátosságoknak az eredménye olyan célnyelvi szöveg, amely ugyan nem ellenkezik a célnyelv szabályaival, mégis eltéréseket mutathat a célnyelvben megszokott

normától, mégpedig a fordításban részt vevő nyelvpártól függetlenül. A fordítási szöveg vagy harmadik kód azonban nem tér el a célnyelv szabályrendszerének követelményeitől, csupán a gyenge, helytelen fordítások esetén beszélhetünk hibás megfogalmazásról, *fordításnyelvről* (Baker 1993).

Toury (1995) a forrásnyelvi szöveg korábbi dominanciájának hagyományaival gyökeresen szakítva a fordítási folyamat célnyelvi produktumának, vagyis ennek a bizonyos fordítási szövegnek a vizsgálatát állítja a kutatások középpontjába a célnyelvi kultúra kontextusában, mivel a fordítók „[...] legelsősorban annak a kultúrának az érdekeit képviselve dolgoznak, amelybe fordítanak”¹. Károly (2007) arra is rámutat, hogy a fordítási szöveg nyelvi és nyelven kívüli jellemzőinek vizsgálata – szövegnyelvészeti és korpusznyelvészeti kutatási eszközökkel – fontos eredményekkel szolgálhat a fordításértékelés módszereinek kidolgozásához, a fordítók képzéséhez és a fordítói kompetencia alapos feltérképezéséhez.

2.2 A FORDÍTÁSI UNIVERZÁLÉ FOGALMA

A fordítástudományi empirikus kutatások kiindulópontja tehát a fordítási szöveg, amelyet sajátos nyelvi jelenségek, fordítási univerzálék jellemeznek. A nyelvi univerzálék utáni tudományos kutatás már a fordításkutatók célkitűzéseinek kezdetén sem számított új területnek a nyelvtudományban. A nyelvtipológián belül kialakult kutatási irányzat célja az egyetemes érvényű emberi nyelv leírása és megismerése, azon belül olyan nyelvi sajátosságok meghatározása, amelyek az összes természetes, emberi nyelvre jellemzők. A nyelvtipológiai megközelítést alkalmazó kutatók tanulmányainak kiindulópontja, hogy bár a nyelvek számos ponton és értelemben különböznek egymástól, ezeknek a különbségeknek határaik is vannak, a nyelvek alapján véve hasonlítanak egymásra, és közös jellemzőiket univerzális sajátosságoknak tekinthetjük (Croft 2002). Greenberg (1963) *Universals of languages* című munkájában negyvenöt alapvető nyelvi univerzálét sorol fel, amelyek a nyelv minden szintjén megfigyelhetők, léteznek tehát hangtani, morfológiai és mondattani univerzális nyelvi jellemzők is. Fontos megjegyezni, hogy bár a kutatási irányzat célkitűzése a minden egyes emberi nyelvre jellemző sajátosságok feltárása, mégis megkülönböztetünk *abszolút* univerzálékat, amelyek az összes létező nyelvre vonatkoznak, és *statisztikai* univerzálékat, vagyis univerzális *tendenciákat*, amelyek lehetséges kivételleket is megengednek. Greenberg (1963) véleménye szerint a nyelvi univerzálék deduktív – a nyelvreírás eljárásokból *a priori* következő – és induktív – megfigyelt

¹ „Translators operate first and foremost in the interest of the culture into which they are translating” (Toury 1995: 12). Az idézetek mindenhol a szerző saját fordításában szerepelnek.

jelenségek alapján *a posteriori* megállapított – csoportban vizsgálhatók. Ebbe a kutatási irányzatba illeszkedik a fordítási szöveg mint célnyelvi produktum jellegzetes tulajdonságainak empirikus kutatási irányzata is, és nem kétséges, hogy a *fordítási univerzálé* terminus ugyancsak innen eredeztethető, olyan közös nyelvi jelenségekre utalva, amelyek leírják, milyen pontokon és milyen minőségben különböznek a fordítások a forrásnyelvi szövegektől, illetve a nem fordítás során, hanem eredetileg is célnyelven született írásoktól.

A fordítási szöveg általános jellemzőinek meghatározására irányuló törekvések valójában igencsak korán megkezdődtek a fordítástudományon belül. Már Jiří Levý (1965) is a fordításkutatás céljául tűzi ki a fordításokra jellemző nyelvi sajátosságok megállapítását – bár a fordítási univerzálé terminust még nem használja –, amelyhez racionális, analitikus elemző módszerek szükségesek. Az általános fordítási jelenségek feltárására irányuló kutatásokat mégis három évtizeddel később Mona Baker (1993) nevezetes tanulmánya indította útjukra, amelyben a szerző a fordítási viselkedés alapelveiként említi először a fordítási univerzálékat, a fordítások és az eredetileg is célnyelven született szövegek különbségeit potenciálisan meghatározó jellegzetességeknek tekintve őket. Baker értelmezésében az univerzális fordítási sajátosságok olyan nyelvi jelenségek, amelyek tipikusan a fordításokra, nem az eredeti szövegekre jellemzők, és nem a nyelvrendszerek interferenciájának eredményeként jelentkeznek a fordítási szövegben.² Hozzáteszi továbbá, hogy ezek a jelenségek a fordítási folyamatban inherens módon jelentkező kényszerkörülmények hatására születnek, éppen ezért univerzálisnak, egyetemesnek tekinthetők.³

2.3 A FORDÍTÁSI UNIVERZÁLÉK KÖZÉ SOROLT JELENSÉGEK

A fordítás általánosságban megfigyelhető törvényszerűségeinek meghatározását célzó diskurzus számos empirikus kutatást ihletett, és az eredmények egyre több potenciálisan univerzális fordítási jelenségre mutattak rá. Az alábbiakban azokat az általános nyelvi jelenségeket tárgyaló elméleteket ismertetem, amelyek a leginkább befolyásolták a későbbi vizsgálatokat, és amelyekre a legnagyobb figyelmet fordította a fordítástudományi szakirodalom.

² „[...] universal features of translation, that is features which typically occur in translated text rather than original utterances and which are not the result of interference from specific language systems” (Baker 1993: 234).

³ „[translation universal] can be seen as a product of constraints which are inherent in the translation process itself and this accounts for the fact that they are universal” (Baker 1993: 246).

2.3.1 Blum-Kulka (1986) hipotézise

Az elsőként felfedezett univerzális fordítási tendencia a fordítók egyértelműsége, a forrásnyelvi szöveghez viszonyított nagyobb explicitiségre való törekvése volt. Az explicitáció fogalma Vinay és Darbelnet (1958) meghatározása után nem számított ismeretlen fogalomnak a fordítástudományban, sőt Levý (1965) is említi⁴, hogy a fordítók előszeretettel fejtik ki a forrásszövegben fellelhető implicit logikai relációkat. Mégis Blum-Kulka (1986) végzett elsőként szisztematikus kutatásokat az explicitáció vizsgálatára. Szövegelemzése során a kohéziós eszközök és a koherencia eltolódását tanulmányozta a fordításokban, majd eredményei alapján megfogalmazta explicitációs hipotézisét:

A forrásnyelvi szöveg értelmezése során a fordító olyan célnyelvi szöveget hozhat létre, amely redundánsabb, mint a forrásnyelvi szöveg. Ez a redundancia a célnyelvi szöveg kohézív explicitiségének növekedésében mutatkozhat meg. Ezt az érvelést „explicitációs hipotézisként” fejezhetjük ki, amely megfigyelhető növekedést feltételez a forrásnyelvi és célnyelvi szöveg kohézív explicitége között, függetlenül a két nyelvrendszer szövegépítési különbségeiből fakadó növekedéstől.⁵

Megállapításával Blum-Kulka megvetette alapját annak az elméletnek, miszerint az explicitáció univerzális, minden fordításra jellemző sajátosság, inherens részét képezve a fordítás folyamatának. Célul tűzi ki tehát a fordítástudomány elé, hogy a fordítási szöveg tanulmányozásával tegyen különbséget a befogadó közönség változásából eredő kötelező és szükséges eltolódások, illetve a fordítás folyamatának tulajdonítható jelenségek között.

2.3.2 Toury (1995) fordítási törvényei

A leíró fordítástudomány egyik úttörője, Gideon Toury (1995) a fordítás folyamatára jellemző, általánosan megfigyelhető szabályszerűségeket nem a szövegsajátosságokban látja. Feltételekhez kötött, probabilisztikus törvények felállítását tűzi ki célul, amelyek magyarázzák, befolyásolják és előrejelzik a fordítók viselkedését. Ilyen érte-

⁴ „In constructing his sentences a translator tends to explain the logical relations between ideas even where they are not expressed in the original text, to explain away any breaks in thought or changes in perspective” (Levý 1965: 79).

⁵ „The process of interpretation performed by the translator on the source text might lead to a TL text which is more redundant than the SL text. This redundancy can be expressed by a rise in the level of cohesive explicitness in the TL text. This argument may be stated as *the explicitation hypothesis*, which postulates an observed cohesive explicitness from SL to TL texts regardless of the increase traceable to differences between the two linguistic and textual systems involved. It follows that explicitation is viewed here as inherent in the process of translation” (Blum-Kulka 1986: 19).

lemben nem számítanak törvénynek a rendelkezésre álló semleges fordítási lehetőségek listái, amelyek nem kívánnak meg döntést a fordítóktól, sem a normatív, előíró formulák – mit szabad és mit nem, mit kellene tenni, mit nem a fordítás során –, hiszen a gyakorlatban a fordítók ezeket az előírásokat is visszautasíthatják vagy elfogadhatják. A fordításelmélet feladata tehát, hogy feltárja a fordítás folyamatát befolyásoló tényezőket és azok összefüggéseit, hogy feltételekhez kötött törvényszerűségeket fogalmazhassunk meg:

ha X, akkor nagyobb/kisebb a valószínűsége, hogy Y⁶

Toury meglátása szerint az efféle törvények felállításánál mindenképpen figyelembe kell venni a fordítók viselkedésének, eljárásainak gyakorlatban megfigyelhető szabályszerűségeit, ami pontosan meghatározott szempontok szerint összeállított korpuszok vizsgálatával és kísérleti körülmények között, a befolyásoló tényezők kontrollálásával lehetséges.

Ennek megfelelően Toury a fordítási viselkedés magyarázatára két törvényt fogalmaz meg (Toury 1995: 267, 275): a növekvő standardizáció törvényét (*the law of growing standardisation*) és az interferencia törvényét (*the law of interference*). Az előbbi törvény kimondja, hogy a forrásnyelvi szöveg sajátos jellemzői gyakran módosulnak a fordítás során a célnyelvben szokásos, általános nyelvi kifejezőeszközök javára, vagyis a fordítások kevesebb nyelvi változatosságot mutatnak, mint az autentikus célnyelvi szövegek.⁷ Toury véleménye szerint mindez elsősorban a fordítók által végrehajtott egyértelműsítésnek és egyszerűsítésnek köszönhető. Az interferencia törvénye ellenben arra utal, hogy a fordító a forrásnyelvi szöveg felépítésére jellemző nyelvi sajátosságokat ülteti át a célnyelvi szövegre.⁸ A két törvény akár egymás ellentmondásának is tűnhet, hiszen az előbbi feltételezi, hogy a fordítások az eredeti célnyelvi szövegekre hasonlítanak, míg az utóbbi szerint a fordított szöveg a forrásnyelvi eredeti sajátosságait viseli magán (Pym 2008). Toury (1995) azonban rámutat, hogy az interferencia lehet pozitív és negatív is; a két törvény ezen a ponton érintkezik. Pozitív interefenciáról beszélünk, amikor a forrásnyelvi szöveg jellemzőinek hatására a célnyelv bizonyos gyakorinak számító elemei nagyobb valószínűséggel jelennek meg a fordításban. Negatív azonban a forrásnyelvi transzfer, ha a fordított szövegben eltérés tapasztalható a célnyelvi rendszerben érvényesülő normáktól.

⁶ „if X, then the greater/the lesser the likelihood that Y” (Toury 1995: 265).

⁷ „in translation, textual relations obtaining in the original are often modified, sometimes to the point of being totally ignored, in favour of (more) habitual options offered by a target repertoire” (Toury 1995: 268).

⁸ „In translation, phenomena pertaining to the make-up of the source text tend to be transferred to the target text” (Toury 1995: 275).

Toury a fenti formulának megfelelően azt is kiemeli, hogy az általa megállapított törvények különböző feltételekhez vannak kötve: szociokulturális tényezők befolyásolják a működésüket, és a fordító kognitív erőfeszítései is korlátot szabhatnak az érvényesülésüknek. A két törvény korlátozása tudatos manipulációt követel a fordítótól, melynek hatékonysága többek közt a fordító tapasztalatától is függ: minél gyakorlottabb a fordító, annál inkább ki tudja kerülni az interferencia és a növekvő standardizáció törvényének hatásait. Éppen ezért Toury fontosnak látja, hogy a leíró kutatások során feltárt törvényszerűségek tanulságai átkerüljenek a fordítástudomány alkalmazott ágaiba is:

Elvégre, ha egy törvényt egyszer már sikerült feltárni és megfogalmazni, tudásként tovább lehet adni, a működését befolyásoló tényezőkkel együtt. Ebből kiindulva megtanítható, hogyan viselkedjen az ember; nemcsak a törvény szerint [...], hanem azzal ellentétesen is, ha éppen ez tűnik megfelelőnek [...], felmérve a következményeket.⁹

2.3.3 Baker (1996) univerzáléi

Mona Baker fordítási univerzálék kutatását szorgalmazó tanulmányában (1996: 180–184) a felsorolt tipikus jelenségek között találjuk elsősorban az explicitációt (*explicitation*), amely a fordítók azon tendenciájára utal, hogy konkrétan kifejezzék a forrásnyelvi szövegben impliciten hagyott jelentést, többek között a célnyelvi szövegek terjedelmének növekedését is eredményezve; az egyszerűsítést (*simplification*), amely a fordításban alkalmazott nyelvezet egyszerűsödését jelenti, és a mondatok felbontásában, az igeneves szerkezetek mondat szintre emelésében, a fordítások alacsonyabb lexikai sűrűségében érhető nyomon; a konzervativizmust (*conservatism*), amely a célnyelv sajátosságainak túlzott alkalmazását, tipikus jellemzőinek kiemelését jelenti; és végezetül a kiegyenlítődést (*leveling out*), amely a fordítási szöveg azon tulajdonságára utal, hogy egy adott fordítási korpuszon belül az egyes szövegek jobban hasonlítanak egymásra a lexikai sűrűség, szótípus/szövegszó arány, illetve átlagos mondat-hosszúság tekintetében, mint az eredeti szövegek.

Baker (1995, 1996) az általa ismertetett fordítási univerzálék vizsgálatára számítógépeken tárolt forrásnyelvi és fordított szövegek gépi elemzését szorgalmazza korpusznyelvészeti eszközök segítségével, párhuzamos korpuszokkal (*parallel corpora*), a fordítási folyamat szakmai normáinak feltárására. Célul tűzi ki továbbá fordítások és eredetileg a célnyelven született művek egybevetését összehasonlítható korpu-

⁹ „After all, once a law has been uncovered and formulated, it can be passed on as a piece of knowledge, conditioning factors and all. From this point on, one can be taught how to behave; not only in accordance with the law [...], but also contrary to it, if this is deemed appropriate [...] and hence ready to take the consequences” (Toury 1995: 273).

szokkal is (*comparable corpora*), azoknak a jellemző nyelvi mintázatoknak az azonosítására, amelyek kizárólag fordítás eredményeként született szövegekben fordulnak elő, illetve eltérő – nagyobb vagy kisebb – gyakorisággal fordulnak elő fordításokban, mint autentikus szövegekben (1995: 235), a fordításban részt vevő forrás- és célnyelvtől függetlenül.

2.3.4 Fordítási univerzálék Laviosa (1998, 2009) meghatározásában

Laviosa-Braithwaite, aki önálló korpuszvizsgálatokat is végzett a fordítás általában megfigyelhető nyelvi sajátosságainak vizsgálatára (1998), Baker (1993) fenti nevezetes tanulmányára hivatkozva a következőképpen határozza meg a fordításra jellemző sajátosságokat az *Encyclopedia of Translation Studies* (1998) fordítási univerzálékról szóló, összefoglaló szócikkében:

A fordítási univerzálék olyan nyelvi jellegzetességek, amelyek tipikusan a fordított, és nem az eredeti szövegekben fordulnak elő, és amelyek feltételezhetően a fordítási folyamatban részt vevő, konkrét nyelvektől függetlenül jelentkeznek.¹⁰

A szerző elsősorban a Baker (1993) által felvetett fordítási univerzálékat említi és sorolja fel, nevezetesen az egyszerűsítést, az explicitációt, a normalizációt (*normalisation*, míg Baker cikkében konzervativizmus), valamint hozzáteszi a forrásnyelvi szövegben jelenlévő ismétlések elkerülését (*avoidance of repetitions*), az interferencia törvényét (Toury 1995), vagyis a forrásnyelvi szövegek sajátosságainak átvételét (*discourse transfer*) és a fordításokban szereplő célnyelvi lexikai egységek sajátos megoszlását (*distinctive distribution of target-language items*) is.

Az *Encyclopedia* későbbiekben, 2009-ben megjelent kiadása már tükrözi a változásokat és előrelépéseket, amelyek Baker (1993) tanulmánya óta történtek a fordítástudományban. Laviosa (2009: 306–311) elsőként kiemeli Toury (2004) és Chesterman (2004) megállapítását, miszerint a fordított szövegekre jellemző általános szabályszerűségek értéke azok magyarázó erejében rejlik, amellyel képesek számot adni az egyedi jelenségekről. Ezúttal már nem csupán az interferenciát említi az univerzálék között, hanem Toury (1995) másik probabilisztikus törvényszerűségét, vagyis a növekvő standardizáció törvényét is részletesen bemutatja. Ismerteti továbbá Chesterman (2004) fordítási univerzálékra kidolgozott alábbi felosztását. Kihagyja viszont Baker (1996) kiegyenlítődéssről szóló univerzáléját a fordítások azon tendenciájáról, miszerint sajátos jellemzőiket illetően egy kontinuum közepe felé húznak.

¹⁰ „Universals of translation are linguistic features which typically occur in translated rather than original texts and are thought to be independent of the influence of the specific language pairs involved in the process of translation” (Laviosa 1998: 288).

A mellőzés oka talán, hogy a fordítások kiegyenlítődéséről felállított hipotézist a későbbi kutatások ugyancsak figyelmen kívül hagyták, bár korábban Shlesinger (1989) kutatási eredményei is ebbe az irányba mutattak, más terminust alkalmazva a jelenségre (*equalizing*). Laviosa szócikke végezetül összefoglalja a korpuszalapú kutatások eredményeit, különös tekintettel a leggyakrabban vizsgált univerzálékra: az explicitációra, az egyszerűsítésre és a normalizációra.

2.3.5 Chesterman (2004) tipológiája

Az egymást követő kutatások egyre több általános szabályszerűsége vetettek fényt a fordítási szöveg vizsgálata során, párhuzamos korpuszok segítségével, a fordítások forrásnyelvi szöveggel való egybevetése alapján, és összehasonlítható korpuszokkal, az eredetileg is célnyelven született szövegek elemzésével. Chesterman (2004) a terminológiai problémák kiküszöbölésére célszerűnek látja megkülönböztetni egymástól a már azonosított fordítási univerzálékat az alapján, hogy a forrásnyelvi szövegekkel való ekvivalencia tekintetében vagy az eredetileg célnyelven keletkezett szövegek sajátosságaihoz viszonyítva jelentkeznek-e. Mindkét típusba tartozó univerzálé valójában különbségeket jelöl a referenciaszövegekhez képest: az F-univerzálék a forrásnyelvi szövegek és a fordítások közötti eltérésekről fogalmaznak meg általános következtetéseket, míg a C-univerzálék a fordítások és nem fordított szövegek közötti tipikus különbségekre utalnak. Chesterman a fentebb tárgyalt jelenségek közül az alábbi fordítási univerzálékat sorolja a két csoportba (2004: 40):

Potenciális F-univerzálék (S-universals):

- a szövegek terjedelmének növekedése;
- az interferencia törvénye;
- a növekvő standardizáció törvénye;
- dialektus normalizáció;
- az explicitációs hipotézis;
- ismétléskerülés.

Potenciális C-univerzálék (T-universals):

- egyszerűsítés;
- konvencionalizáció;
- szokatlan lexikai mintázatok;
- célnyelvi egyedi elemek alulreprezentációja.

Későbbi tanulmányában Chesterman (2010: 39) az előbbi csoportba tartozó fordítási jelenségeket eltolódás (*shift*) névvel illeti, míg a második csoportba tartozó fordítási univerzálékra, a célnyelvi normától való eltérésekre inkább az elsodródás (*drift*)

terminust javasolja. Fontos azonban kiemelni, hogy a kutatások az explicitációt autentikus szövegekkel összevetve is vizsgálták (például Olohan és Baker 2000), ezért a fordított szöveg nagyobb explicitisége *C-univerzálénak* is tekinthető.

2.4 EMPIRIKUS KUTATÁSOK AZ UNIVERZÁLÉK VIZSGÁLATÁRA

A fordítási szöveget vizsgáló empirikus kutatásoknak Mona Baker (1995) programadó tanulmánya nyomán új lendületet adott a kétnyelvű párhuzamos korpuszok és az egynyelvű összehasonlítható korpuszok elemzése, amelyek lehetővé teszik a fordítások statisztikai összehasonlítását a célnyelven keletkezett szövegekkel. Utóbbi vizsgálatokat Baker különösen fontosnak tartja, hiszen amennyiben a fordítások valóban rendszerszerűen különböznek az eredeti célnyelvi szövegektől, szükségszerűen létezniük kell olyan nyelvi sajátosságoknak is, amelyek a fordított szöveget megkülönböztetik az eredetileg is a célnyelven született írásművektől. A különböző empirikus módszerekre (Translog, hangos gondolkodtatás, interjú, képernyőörögzítés, szemkövetés, korpuszvizsgálat) épülő kutatások statisztikailag is jelentős adatokkal támasztották alá a fordítási univerzálékról alkotott hipotéziseket, annak ellenére, hogy előfordulnak olyan eredmények is, amelyek cáfolni látszanak az univerzálék helytállóságát (például Shlesinger 1989, Kamenická 2008, Baumgarten et al. 2008, Becher 2010). Az alábbi pontokban bemutatom a leggyakrabban kutatott univerzális jelenségekkel kapcsolatos kvalitatív és kvantitatív kutatások eredményeit, valamint a levont elméleti következtetéseket.

2.4.1 Egyszerűsítés

A lehetséges fordítási univerzálék felsorolásakor Baker (1993: 244) egy kategóriában említi az *egyértelműsítést* és az *egyszerűsítést*. Meghatározásában az előbbit is az egyszerűsítés alá sorolja, amely a fordításokban használatos nyelvezet elszegényedését, egyszerűbb nyelvi megformálását jelenti a forrásnyelvi szövegekhez képest. Ezt a jelenséget Baker (1996) később a fordításokban előforduló rövidebb mondatokban, az egyértelműsítésben, az igeneves szerkezetek mondatszintre való gyakori felemelésében és a szokatlan központozás normalizációjában véli felfedezni; utóbbi jelenség kapcsán pedig azt is megjegyzi, hogy ezen a téren nyilvánvaló átfedések mutatkoznak az explicitációval (1996: 182). Az egyszerűsítés nyomán továbbá olyan célnyelvi szöveg jön létre, amelynek lexikai sűrűsége és szótípus/szövegszó (*type/token*) aránya jelentősen alacsonyabb, mint az autentikus, nem fordítás útján keletkezett szöveké. Baker szerint a lexikai sűrűség vizsgálata és a fordítási szöveg információs terhe között összefüggés lehet, mivel a fordítók az egyszerűsítés során tudatosan vagy akár

önkéntelenül is szabályozzák a célnyelvi szöveg információs tartalmát, megkönnyítve a feldolgozást a befogadók számára.¹¹

Korábbi empirikus kutatások eredményeire támaszkodva Blum-Kulka és Levenston (1983) a lexikai egyszerűsítést tárgyalja a héber és az angol viszonylatában, a nyelvi közvetítés különféle kontextusaiban – többek között a fordításban is. Meghatározásukban a lexikai egyszerűsítés olyan folyamat vagy jelenség, amellyel a nyelvhasználó kevesebb szóval is érvényesülni tud egy adott kommunikációs szituációban.¹² A lexikai egyszerűsítés univerzális elvek alapján lép működésbe, amelyek mindegyike a nyelvhasználó anyanyelvi szemantikai kompetenciájából fakad. A különböző kommunikációs kontextusok összehasonlító elemzésekor Blum-Kulka és Levenston az egyszerűsítés öt aspektusát¹³ vizsgálják:

- (1) fölérendelt fogalom használata, amikor nem áll rendelkezésre ekvivalens a célnyelvben;
- (2) a forrásnyelvi szövegben megfogalmazott jelentés megközelítése;
- (3) hétköznapi vagy szokványos szinonimák használata;
- (4) transzfer, vagyis egy forrásnyelvi kifejezés funkcióinak átvitele a célnyelvi ekvivalensre;
- (5) körülírás a fogalmilag megfelelő, magasabb szintű szavak használata helyett;
- (6) parafrázis, amikor kulturális szakadék jelentkezik a forrás- és a célnyelv kultúrája között.

A szerzők különbséget kívánnak tenni az egyszerűsítő stratégiák és folyamatok között: a *stratégia* a nyelvhasználó által alkalmazott módszerre utal egy bizonyos nyelvi megoldás esetében, egy-egy kommunikációs szituációban, míg a *folyamat* lépések szisztematikus sorozatát jelenti, amelyeket követve a nyelvhasználó elérkezik az említett nyelvi megoldás alkalmazásához.¹⁴

Vanderauwera (1985) holland regények angol fordításainak elemzése alapján állapítja meg, hogy a fordítók a homályos utalású személyes névmásokat rendszerint felváltják olyan formákkal, amelyek lehetővé teszik a szereplők egyértelmű azonosítását a fordításban, valamint előnyben részesítik a hétköznapi társalgási nyelvben

¹¹ „[...] we might want to argue that translators use this feature, consciously or unconsciously, to control information load and to make a translated text more accessible to its new readership” (Baker 1995: 238).

¹² „Lexical simplification – the process and/or result of making do with less words” (Blum-Kulka és Levenston 1983: 119).

¹³ „[...] superordinate terms, approximation, synonymy, transfer and circumlocution and paraphrase” (Blum-Kulka és Levenston 1983: 404).

¹⁴ „Strategy thus refers to the way the learner arrives at a certain usage at a specific point in time, and process refers to the systematic series of steps by which the learner arrives at the same usage over time” (Blum-Kulka és Levenston 1983: 402).

használatos, bizalmas szinonimákat a forrásnyelvi szövegben előforduló régies, stilizált, magasröptű kifejezések helyett. A szintaktikai egyszerűsítés tekintetében Vanderauwera számos olyan esetet is talált, amikor a bonyolult mondat szerkezeteket a fordítók egyszerűsítették: az igeves szerkezeteket tagmondatokkal helyettesítették, a hosszú mondatokat felbontották. A szerző stilisztikai egyszerűsítésre is hoz példákat korpuszából, amelyek közül gyakori a bonyolult megfogalmazás és a nehézkes szófordulatok helyettesítése rövidebb kollokációkkal, valamint az ismétlés-kerülés, a redundáns információ kihagyása, a túlságosan hosszú körülírások rövidítése és a módosítószavak kihagyása. Vanderauwera a korpuszban azonosított jelenségekkel kapcsolatban megjegyzi, hogy a fordítók explicitációval járó technikákat alkalmaztak a fordítás során, így az egyszerűsítési tendencia vélhetően összefüggésben áll az explicitációval.

Laviosa-Braithwaite (1998) összefoglaló szócikke az *Encyclopedia of Translation Studies* fordítási univerzáléről szóló fejezetében első helyre teszi az egyszerűsítést az univerzálék sorában, megkülönböztetve egymástól a lexikai, a szintaktikai és a stilisztikai egyszerűsítést. A későbbiekben saját kutatásokat is végzett az egyszerűsítés vizsgálatára (Laviosa 1998, 2000), amelyek igazolták Vanderauwera (1985) eredményeit. Összehasonlítható korpuszában (*ECC – English Comparable Corpus*) fordított és autentikus angol nyelvű narratív és sajtószövegeket vizsgált korpusznyelvészeti eszközökkel, így elemzései nyomán a szóhasználat négy alapvető sajátosságát azonosítja a fordítási szövegben (Laviosa-Braithwaite 1998: 290):

- (1) a fordított szövegben alacsonyabb a lexikai sűrűség, vagyis alacsonyabb a lexikai szavak aránya a grammatikai szavakhoz képest;
- (2) a gyakori és kevésbé gyakori kifejezések aránya a fordítási szövegben magasabb;
- (3) egy adott fordítási korpuszban a leggyakoribb szavak gyakrabban ismétlődnek;
- (4) a fordítási szöveg leggyakoribb szavainak listája kevesebb lemmát tartalmaz.

A magyar fordítástudományban Pápai (2001, 2004) végzett elsőként korpusznyelvészeti elemzést az explicitáció vizsgálatára saját összeállítású, magyar–angol párhuzamos, illetve magyar összehasonlítható korpuszában (*Arrabona*). Irodalmi és társadalomtudományi művek fordításait vetette egybe a forrásnyelvi eredetikké, valamint nem fordítás során keletkezett, összehasonlítható szövegekkel. Pápai megvizsgálta a szótípusok és szövegszók arányát, amely a lexikai változatosság jelzésére, összehasonlítására szolgál; minél magasabb a szótípusok aránya az összes szó számához képest, annál változatosabb a szöveg szókészlete. A statisztikai számítógépes elemzés eredményei alátámasztották Laviosa (1998, 2000) kutatási eredményeit. Pápai

alacsonyabb szótípus/szövegszó arányokat talált a fordítás során létrejött szövegekben, mint az eredetileg célnyelven keletkezett művekben; a fordítások tehát kisebb lexikai változatosságot mutatnak. A szerző az eredmények tekintetében megállapítja, hogy szoros kapcsolat áll fenn az egyszerűsítés és az explicitáció között: az explicitációval járó eltolódások elkerülhetetlenül is a szavak számának növekedéséhez, lexikai ismétlésekhez – például a betoldott kötőszavak, névmások és kataforikus referenciák esetében – vezetnek, ami kevésbé változatos szókészletet eredményez a fordítási szövegben (Pápai 2004: 160).

Az egyszerűsítés korpuszalapú vizsgálatára vállalkozott Jantunen (2001) is egy nyelvű finn összehasonlítható korpuszán, amelyet Savonlinában állítottak össze. Az egyszerűsítés univerzális fordítási tendenciáját a nyomatékösítő szavak használatában kívánta megvizsgálni, mégpedig azt feltételezve, hogy a fordítók kevesebb szinonimát használnak a fordítás során. Kezdeti hipotézise azonban nem igazolódott, a fordított szövegek nem bizonyultak szegényebbnek szinonimákban a nyomatékösítő szavak tekintetében, mint az autentikus finn szövegek. Ugyanakkor a korpuszban nem szerepelt jelentős számú nyomatékösítő szó, így Jantunen nem tudta statisztikailag szignifikáns adatokkal alátámasztani a finn fordítások lexikai elszegényedésének, vagyis egyszerűsítésének cáfolatát.

Klaudy (2002) fordítási univerzálékat ismertető tanulmányában az egyszerűsítést átfogó kategóriaként értelmezi, amelybe az ismertetett kutatások eredményei alapján több művelet tartozik. Klaudy saját átváltási tipológiájából (1997) felsorolja azokat a lexikai és grammatikai műveleteket, amelyek egyszerűsítést eredményeznek a fordítási szövegben. Lexikai egyszerűsítéssel jár a lexikai generalizáció, felbontás és kihagyás; grammatikai egyszerűsítést okoz a grammatikai generalizáció, felbontás és kihagyás (2002: 483–4). Klaudy felismeri, hogy a felsorolt műveletek többsége függ a fordítás irányától, így csak fordítási irányhoz kötötten tekinthetők univerzálisnak. Rámutat, hogy a párhuzamos és összehasonlítható korpuszok elemzése arra is választ adhat, melyik típusba sorolható univerzális tendencia jellemzi a fordítást: tartalmi, lexikai vagy grammatikai egyszerűsítés. Lexikai egyszerűsítést fedhet fel a szótípus/szövegszó arány megállapítása, míg grammatikai egyszerűsítést mutathat a lexikai és a grammatikai elemek arányának, vagyis a lexikai sűrűségnek a vizsgálata.

2.4.2 Ismétléskerülés

Az ismétlések kerüléséről megfogalmazott univerzálé a fordítók azon tendenciájára utal, miszerint gyakran csökkentik vagy ki is hagyják a forrásnyelvi szövegben előforduló lexikai ismétlődéseket. Toury korábbi tapasztalatai és kutatásai alapján arra a megállapításra jutott, hogy a forrásnyelvi szövegben jelenlévő ismétlések kerülése az egyik legerősebb fordítási norma az eddig tanulmányozott nyelvek-

ben.¹⁵ Baker (1996) az ismétlések kerülését külön univerzális tendenciaként sorolja fel, Laviosa-Braithwaite (1998) azonban inkább az egyszerűsítés címszó alatt tárgyalja, stilisztikai egyszerűsítésnek tartva a jelenséget Blum-Kulka és Levenston (1985) munkája alapján.

Annak ellenére, hogy Toury (1991) ilyen nagy fontosságot tulajdonít az ismétlés-kerülésnek a fordítás általános jellemzői között, nem sok kutatás vizsgálta eddig a jelenséget, és többnyire más univerzális fordítási sajátosságok tanulmányozása közben derült némi fény az ismétléskerülésre. Shlesinger (1989, 1995) a bírósági tolmácsolást vizsgálva jegyzi meg, hogy a tolmácsok munkájuk közben gyakran kihagyják a forrásnyelvi szövegben előforduló szóismétléseket. Pápai (2001, 2004) explicitációt vizsgáló korpuszkutatása eredményeképpen ellenben arra a következtetésre jut, hogy az explicitációs fordítási stratégiák lexikai ismétlésekhez, a szókincs elszegényedéséhez vezetnek, ellentmondva az ismétléskerülésről szóló hipotézisnek – ezek az ismétlések azonban nem az eredeti, forrásnyelvi szövegekhez, hanem az összehasonlítható, autentikus művekhez képest jelentkeznek.

Klaudy és Károly (2000) viszont magát a lexikai ismétlést tanulmányozta a magyar–angol nyelvpár viszonylatában, Károly (1998) szövegelemző taxonómiája alapján. A hivatásos fordítók és szakfordító hallgatók szövegépítési stratégiáinak feltérképezését tűzték ki célul a lexikai ismétlések kohézióteremtő szerepének tekintetében. Eredményeik azt mutatják, hogy a hivatásos fordítók által készített célnyelvi angol szövegekben az ismétléskapcsolatok és ismétléskötélékek száma nem tér el jelentős mértékben a forrásnyelvi szövegtől, míg a kezdő fordítóké igen, akik jelentősen kevesebb egyszerű ismétlést alkalmaztak a célnyelvi szöveg megfogalmazása során. Károly később (2010a, 2010b, 2012) önálló kutatásokat végzett a lexikai ismétlések minőségét és gyakoriságát vizsgálva, és hasonló eredményekre jutott. Publikált sajtószövegek elemzése során megállapítja, hogy nem található jelentős mennyiségi eltérés a forrásnyelvi és a célnyelvi szövegek között a szóismétléseket illetően, sőt helyenként az egyszerű ismétlés megnövekedett száma tapasztalható a fordításban, ami ellentmond annak a feltételezett fordítási univerzálénak, miszerint a fordítási szövegben kevesebb egyszerű ismétlés fordul elő, mint a forrásnyelvi szövegekben (2010a). Károly a referenciahasználat minőségi, nem pedig mennyiségi eltolódásait azonosítja az ismétlések típusára és elhelyezkedésére vonatkoztatva; bizonyos referenciaelemek explicitebb ismétléstípussal helyettesítődnek (2012).

¹⁵ „It is one of the most persistent, unbending norms in translation in all languages studied so far” (Toury 1991: 188).

2.4.3 Normalizáció

A gyakran konzervativizmus, konvencionizmus címszóval is emlegetett potenciálisan univerzális jelenség a célnyelv sajátosságainak gyakran túlzott gyakoriságát, tipikus jellemzőinek alkalmazását foglalja magában.¹⁶ Ez az univerzális tendencia tulajdonképpen egybeesik Toury (1995: 268) növekvő standardizációról szóló fordítási törvényével, amely szerint a fordítás során általában alacsonyabb nyelvi szinten megfogalmazott struktúrák kerülhetnek a célnyelvi szövegbe, mint a forrásnyelvi eredeti szövegben megalkotott szövegrelációk.¹⁷ Toury ezt a sajátos fordítási jelenséget az egyértelműsítésben és a szövegstruktúrák egyszerűsödésében látja megnyilvánulni.

Holland nyelvről angolra fordított szövegekből álló korpuszában Vanderauwera (1985) számos eltérést talált a forrás- és a célnyelvi szövegek között az írásjelek használatában, a lexikában, a stílusban, a mondatstruktúrában és a szövegszervezésben, az egyszerűsítés mellett bizonyítékot szolgáltatva a fordítási szövegek konvencionális nyelvhasználatot mutató általános tendenciájára is. Ezt az általános jelenséget szószinten a tulajdonnevek adaptációjában és a célkultúrára jellemző kifejezésekben, valamint a forrásszövegben található idegen nyelvi szavak minimális átvételében látja megnyilvánulni. Vanderauwera kutatásának adatai szerint a fordítók a szokatlan központoszást gyakran standardizálják, a forrásnyelvi szövegben befejezetlenül hagyott mondatokat kiegészítik, az ügyetlen, nehézkes megfogalmazást egyszerű mondat-szerkezetekkel helyettesítik, valamint a régies szófordulatok helyébe modern, köznap kifejezéseket illesztnek, a kreatív kollokációkkal alkotott furcsa, szokatlan költői képeket pedig egyszerű szavakkal adják vissza. Érdekes módon megfigyelte továbbá, hogy a fordítás során az eredeti szövegben található párbeszéddek elvesztik a szóbeli nyelvhasználat sajátos jellemzőit, inkább az írott nyelv normáit tükrözik a célnyelvi szövegben. Vanderauwera véleménye szerint a fordítók manipulatív megoldásaikkal olyan fordított szöveget hoznak létre, amely olvashatóbb, szokványosabb, koherensebb a befogadó számára, mint az eredeti. A fordítási szöveg konvencionálisát Vanderauwera a fordítók feltételezéseivel és ismereteivel magyarázza, amelyeket a célnyelvi kultúrában éppen érvényes írott nyelvi normákról alkotnak.

A héberről angol nyelvre történő bírósági tolmácsolás tanulmányozása során Shlesinger (1989, 1995) arra az eredményre jutott, hogy a szóbeli fordításban is felfedezhető a normalizációs tendencia. A tolmácsok rendszerint kiegészítik a befejezetlenül hagyott forrásnyelvi mondatokat – Vanderauwera (1985) írott szövegekből származó eredményeihez hasonlóan –, az ügyetlen, hibás megfogalmazást javítják,

¹⁶ „[...] the tendency to conform to patterns and practices which are typical of the target language, even to the point of exaggerating them” (Baker 1996: 176).

¹⁷ „[...] items tend to be selected on a level, which is lower than the one where textual relations have been established in the source text” (Toury 1995: 268).

valamint kihagyják a megakadásokat és az önkorrekciót, standardabb, az írott nyelvhasználatához hasonlatosabb szövegváltozatot hozva létre.

A „harmadik kód” jellemzőit kutatva Øverås (1998) az explicitációs hipotézisre szűkítette le vizsgálódásait, de eredményei alapján a normalizációval kapcsolatban is vont le következtetéseket. A korábbi kutatási eredményekhez hasonlóan (Vanderauwera 1985) olyan tendenciát azonosít a fordítás folyamatában, amely előnyben részesíti a tipikus szófordulatokat a furcsa kollokációkkal szemben, valamint feloldja, mintegy semlegesíti a forrásnyelvi szövegben előforduló metaforikus kifejezéseket. A szerző továbbá azt is megállapítja, hogy a kohézív explicititás növekedése, amely a forrásnyelvi szövegről célnyelvi szövegre való átváltás során jelentkezik, nem feltétlenül jelenti azt, hogy minden fordított szöveg kohézívebb az autentikus célnyelvi írásműveknél. Ugyanakkor Øverås szerint a kohéziós szint megfigyelhető növekedése arra utal, hogy a fordítási szöveg a legerősebb kohéziós szintet mutató eredeti célnyelvi írásokhoz hasonlít az explicitiséget illetően.¹⁸

Kenny (2000) a lexikai kreativitást és a normalizációt tanulmányozta kortárs német irodalmi művekből és azok fordításából álló angol–német párhuzamos korpuszán (GEPCOLT). A kreatív szóhasználat három csoportját határozza meg korpusznyelvészeti eszközök segítségével: kreatív hapax legomena, íróspecifikus szófordulatok és szokatlan kollokációk. Habár a vizsgálat eredménye összességében igazolni látszik a normalizációs hipotézis helytállóságát a fordításban, Kenny lexikai kreativitásra is számos bizonyítékot talált. A korpusz vizsgálata alapján a szerző arra következtet, hogy a kreatív szóhasználat normalizációjának és egyszerűsödésének mértéke jelentősen függ a fordítók fordításról alkotott felfogásától, illetve a forráskultúra nyelvrendszerének repertoárjától.

2.4.4 Szokatlan lexikai mintázatok

A fordítási szöveg lexikai jellemzőinek vizsgálata során fény derült arra is, hogy bizonyos célnyelvi lexikai elemek eltérő disztribúciót mutatnak a fordítás eredményeképpen keletkezett szövegekben, a forrásnyelvi szöveggel és az eredetileg is célnyelven született írásokkal összehasonlítva egyaránt. Baker (1993) ezt a sajátosságot is a fordítási folyamat eredményének tulajdonítja. Shama'a (1978) kutatási eredményeit említi, aki arab regények angol fordításainak manuális vizsgálata alapján megállapította, hogy az olyan hétköznapi szavak, mint például a *day* 'nap' és *say* 'mond' sokkal nagyobb gyakorisággal fordulnak elő fordításokban, mint eredeti angol szövegekben. Shama'a a jelenséget a szókincs szokatlan eloszlásaként értelmezte a fordításban az autentikus szövegekhez képest, amely hozzájárul a fordítási szöveg

¹⁸ „[...] the observed rise may suggest that translated texts approximate the level of cohesion found in the most cohesive native texts” (Øverås 1998: 18).

azonosításához. Baker (1995: 228) hasonló kutatásokat javasol gépileg elemezhető, terjedelmesebb korpuszokon, hogy bepillantást nyerjünk a fordítási szöveg természetébe, és következtessünk a folyamatokra, amelyek eredményeképpen létrejön.

A fordításban jelentkező interferencia hatásait vizsgálva Mauranen (2000) finn fordított szövegeket vetett egybe eredeti finn nyelvű szövegekkel, korpusznyelvészeti eszközöket használva (*Corpus of Translated Finnish – CTF*). Az elemzések eredményei alapján Mauranen megállapította, hogy az angolból fordított finn nyelvű szövegekben gyakrabban szerepelnek több szóból álló kapcsolatok, mint az összehasonlítható, autentikus finn szövegekben, bár a kombinációk gyakran kevésbé konzekvens, de jóval változatosabb szóhasználatot mutatnak, eltérve a célnyelvi normától. Meglátása szerint azonban ez a jelenség nem mond ellent a feltételezhetően univerzális fordítási tendenciának, miszerint a fordítók túlságosan is kimerítik a célnyelv szokványos lexikai repertoárját (Shama'a 1978, Toury 1995, Laviosa 1998, 2000), mivel a szókapcsolatok egyes elemei ennek ellenére gyakorinak számíthatnak a célnyelvben. Mauranen kutatási eredményei ugyanakkor arra is rávilágítanak, hogy a célnyelvben gyakori, sajátos pragmatikai jelentést hordozó elemek jellemzően hiányoznak a fordítás során keletkezett szövegekből, ami a fordítók munkájának hiányosságára utal, akik elhanyagolják a „szövegszintű honosítást”.¹⁹

A fordítási univerzálék témaköréből összegyűjtött tanulmányokat megjelentető *Translation Universals: do they exist?* (Mauranen és Kujamäki 2004) című kötetben jelent meg Eskola (2004) és Jantunen (2004) írása, akik mindketten a fordítási szöveg szokatlan lexikai mintázatát vizsgálták. Eskola (2004) grammatikai struktúrák előfordulási gyakoriságát elemezte finn összehasonlítható korpuszában, alátámasztva Tirkkonen-Condit (2002) hipotézisét, miszerint a célnyelvre jellemző, „egyedi” elemek ritkábban fordulnak elő a fordítási szövegben. Jantunen (2004) ugyancsak finn összehasonlítható korpuszon kutatta a szinonimák lexikogrammatikai mintázatait, eredményei azonban nem szolgáltatnak bizonyítékokat a lexikai elemek eltérő disztribúciójára a fordításban, inkább az eredeti, forrásnyelvi szöveg fordítási folyamatra gyakorolt befolyására vetettek fényt, amely megfigyelhetően irányította a szóhasználati tendenciákat.

A lexikai elemek interferenciának tulajdonítható sajátos eloszlását vizsgálva Frankenberg-Garcia (2008) ismét csak megerősítette a fordításokban megfigyelhető szokatlan lexikai mintázatok hipotézisét. Kutatásai során Chesterman (2007) a célnyelvre jellemző „egyedi” elemek (Tirkkonen-Condit 2002) feltárására kidolgozott módszertanát követte – kontrasztív korpuszelemzésekkel megállapítva, mely elemek gyakorisága tér el jelentősen a fordított és az autentikus szövegekben –, és azonosí-

¹⁹ „[...] this suggests that translators tend to translate that which is there in the source text, with perhaps relatively little attention to discourse-level domestication” (Mauranen 2000: 137).

totta a portugál nyelv viszonylatában előforduló alul-, illetve felülreprezentált lexikai elemeket a fordításban. Kutatási eredményeiből kiderült, hogy Chesterman (2007) feltételezésének megfelelően nem csupán célnyelvspecifikus „egyedi” nyelvi elemek tartoznak az alulreprezentált csoportba, hanem számos más olyan kifejezés is, amelynek létezik ekvivalense a forrásnyelvben.

2.4.5 Célnyelvspecifikus egyedi nyelvi elemek hiánya

Amennyiben a fordítások valóban rendszerszerűen különböznek az eredeti célnyelvi szövegektől, szükségszerűen létezniük kell olyan nyelvi sajátosságoknak is, amelyek a fordított szövegeket megkülönböztetik. Tirkkonen-Condit (2002) erre a feltételezésre alapozva fogalmazta meg először akkoriban még újdonságnak számító hipotézisét az „egyedi” célnyelvi elemek fordított szövegekben megfigyelhető alulreprezentáltságáról. A hipotézis szerint a fordításokban az eredetileg célnyelven született szövegeknél kisebb gyakorisággal fordulnak elő az olyan nyelvi elemek, amelyeknek nincs egyértelmű ekvivalensük a forrásnyelvben. Tirkkonen-Condit (2004) egy későbbi tanulmányában a következőképpen határozza meg az „egyedi” nyelvi elem fogalmát:

Minden nyelvben találhatók olyan nyelvi elemek, amelyek egyedinek tekinthetők, mivel nincs egyértelmű megfelelőjük a többi nyelvben. Ezek az elemek lehetnek lexikai, kollokációs, szintaktikai vagy szövegszervező sajátosságok, amelyek nem szükségszerűen lefordíthatatlanok; egyszerűen csak nem hasonlóképpen jelennek meg – fejeződnek ki – más nyelvekben.²⁰

Tirkkonen-Condit az „egyedi” nyelvi elemek példaként említi azokat a finnre jellemző nyelvi eszközöket, amelyek a személytelen megfogalmazást szolgálják. A magyar nyelvben hasonló példa a jelenben rendszeresen ismétlődő tevékenységek kifejezésére használt *szokott* segédige (Dankó 2017); az indoeurópai nyelvek erre a funkcióra általános jelent és határozószókat használnak.

A szerző a normalizációval kapcsolatban – illetve annak cáfolatára – fogalmazta meg saját hipotézisét. Katharina Reiss (1971) azon megállapításából indult ki, hogy a fordított szövegek nem minden esetben használják ki teljes mértékben a célnyelv nyelvi repertoárját, és ez a hiányosság befolyásolhatja a fordítások minőségét. Tirkkonen-Condit (2002) véleménye szerint a fordítási szövegben az eredetileg is célnyelven született írásoknál kisebb gyakorisággal fordulnak elő az egyedinek számító

²⁰ „Every language has linguistic elements that are unique in the sense that they lack straightforward linguistic counterparts in other languages. These elements may be lexical, phrasal, syntactic or textual, and they need not be in any sense untranslatable; they are simply not similarly manifested in other languages” (Tirkkonen-Condit 2004: 177).

nyelvi elemek. Ebben az értelemben a fordított szövegek kevésbé „normálisak”, mint az autentikus írásművek. A szerző megállapítja, hogy amennyiben ezeknek az elemeknek az előfordulása egy bizonyos szövegben a célnyelvi normának megfelelő, akkor a szöveget az olvasók eredeti célnyelvi produkciónak fogják minősíteni, a túlzott vagy elégtelen normalizáció azonban a szövegek minőségének rovására mehet. A normalitásra azonban leginkább azok az „egyedi” nyelvi elemek lehetnek befolyással, amelyek gyakorisága a célnyelvben is jelentős.

Tirkkonen-Condit az „egyedi” nyelvi elemekkel kapcsolatos kutatásokat összehasonlítható korpuszokon látta célszerűnek, és a későbbiekben maga is a több millió szövegszót tartalmazó finn fordítási korpuszon (FTC) vizsgálta tovább a jelenséget (2004, 2005). Kutatásainak célja az volt, hogy összehasonlítsa a finn nyelvre jellemző *-kin* és *-hAn* klitikus pragmatikai elem, valamint az *elegendő* igei kifejezéseinek (*ehtii*, *mahtuu*, *jaksaa*) gyakoriságát fordított és autentikus célnyelvi szövegekben. Tirkkonen-Condit a vizsgálat alapját képező „egyedi” nyelvi elemeket nyelvészeti tanulmányokra hivatkozva választotta ki. Az összehasonlítások adatai szerint ezek a finnre jellemző nyelvi elemek ritkábban fordulnak elő a fordításokban, mint az autentikus finn szövegekben.

A célnyelvre jellemző „egyedi” nyelvi elemekről megfogalmazott hipotézissel számos tanulmányban foglalkozik a fordítástudomány. Ezek a tanulmányok több témakört is érintenek, így például a fordított és az autentikus célnyelvi szövegek megkülönböztetésének problémáját (Baroni és Bernardini 2006), a fordítási univerzálék paradigmáját (Yajun és Zaixin 2008, Castagnoli 2009, Xiao 2010), a fordítások minőségének értékelését (Rabadan et al. 2009), a korpuszalapú kutatásokat (Ramon és Labrador 2008, Kolehmainen 2011), illetve a lexikai gyakoriságot kutató vizsgálatokat (Frankenberg-Garcia 2008). A hipotézis azonban egyelőre a kevésbé kutatott fordítási univerzálék közé tartozik, mivel az említett tanulmányok nem kifejezetten az „egyedi” elemek gyakoriságának vizsgálatát tűzték ki célul, csak érintőlegesen említették Tirkkonen-Condit kutatását. Az „egyedi” nyelvi elemek alulreprezentáltságát vizsgáló tanulmányok többsége a finn nyelvvel kapcsolatban született (Eskola 2004, Kujamäki 2004), ami talán nem is meglepő, hiszen a kutatók Tirkkonen-Condit nyomdokait követve vizsgálhatták egy finnugor nyelv „egyedi” elemeinek előfordulását indoeurópai nyelvekből fordított szövegekben.

Sari Eskola (2004) tanulmányának empirikus célja az volt, hogy megvizsgálja három finn igeneves szerkezet gyakoriság és disztribúció terén mutatkozó eltéréseit különböző szövegfajták esetében. Vizsgálatait autentikus finn műveken, valamint angolból és oroszról fordított szövegeken végezte. Eredményei alátámasztották Tirkkonen-Condit (2002) hipotézisét, miszerint a célnyelvre jellemző „egyedi” elemek rendszerint alulreprezentáltak a fordítási szövegben. Eskola az eredeti hipotézist kiegészíti a következő megállapítással is: azok a célnyelvi elemek, amelyeknek létezik

egyértelmű ekvivalense a forrásnyelvben, rendszerint sokkal nagyobb gyakorisággal fordulnak elő fordított, mint autentikus célnyelvi szövegekben. Eskola a jelenséget egyértelműen az interferencia befolyásának tulajdonítja, azonban nem negatív, hanem inkább semleges, absztrakt és statisztikai értelemben.²¹ A jelenség ugyanakkor kapcsolódik egy másik, a szokatlan nyelvi mintázatokról megfogalmazott univerzális nyelvi tendenciához is.

Ugyanebben a kötetben jelent meg Kujamäki (2004) tanulmánya, aki szakfordító hallgatók szövegeiben vizsgálta az „egyedi” elemek előfordulását. Kísérletének eredményei azt mutatják, hogy a látszólag problémamentes forrásnyelvi szövegek is kényszerhelyzetbe hozhatják a fordítót, és ez a kényszer olyan nyelvi mintázatok eredményez a célnyelvi szövegben, amelyek eltérnek a nem fordítás útján született, autentikus szövegek nyelvhasználatától. Kujamäki azonban kiterjeszti Tirkkonen-Condit (2002) „egyedi” nyelvi elemekről megfogalmazott definícióját, és idesorolja a kulturális reáliákat is. Vizsgálatát a *hó* fogalmára használatos finn nyelvű kifejezések (*hanki, kinos, nuoska*) előfordulási gyakoriságára alapozta, újabb adatokkal támasztva alá, hogy az anyanyelven keletkező szövegek alkotói gazdagabb lexikai készletből válogatnak, mint a fordítók.

A magyar nyelv viszonylatában kutatta a célnyelvi „egyedi” elemek alulreprezentáltságát Dankó (2017) a Pannónia Korpuszból (Robin et al. 2016) származó, szak- és irodalmi szövegeket magában foglaló összehasonlítható korpuszán, és újabb bizonyítékokkal támasztotta alá a hipotézis helytállóságát a *szokott* segédige gyakorisága alapján. A vizsgált célnyelvi elem kétszeres gyakorisággal fordult elő az autentikus szövegalkotásban, ugyanakkor az eredmények arra is rávilágítottak, hogy a célnyelv-specifikus „egyedi” elemek gyakoriságát a fordítás tényén kívül nagyban befolyásolhatja a vizsgált szövegek műfaji sajátossága is.

Születtek azonban olyan tanulmányok is, amelyek viszont már nem két külön családhoz tartozó nyelv kapcsolatában vizsgálták az „egyedi” nyelvi elemek előfordulását. Louise Denver (2009) a logikai-szemantikai kapcsolóelemek fordításának problémáit vizsgálta az angol és a dán nyelv esetében. A pragmatikai vonatkozású kutatás az explicitációs hipotézis és Tirkkonen-Condit hipotézisének összefüggésében vizsgálta a jelenséget. Az eredmény- és folyamatvizsgálat adatai kimutatták, hogy az „egyedi” nyelvi elemek alulreprezentáltságáról felállított hipotézis a legtöbb esetben felülírta Blum-Kulka (1986) explicitációs hipotézisét.

Tirkkonen-Condit a célnyelvre jellemző „egyedi” elemek alulreprezentáltságának lehetséges okaival kapcsolatban feltételezi, hogy a forrásnyelvi szövegekből hiányzik a szükséges nyelvi stimulus, ezért hagyják figyelmen kívül a fordítók a célnyelvre

²¹ „It is a question of interference but not in a negative, but rather a neutral, abstract and statistical sense” (Eskola 2004: 83).

jellemző „egyedi” nyelvi elemeket a fordítás során.²² Touryra (1995) hivatkozva hozzáteszi, hogy a fordítás kényszerének ténye sajátos viselkedésformákat eredményez a fordítókban. Tirkkonen-Condit passzív, „rejtett” interferenciára utal, amely mintegy megakadályozza a fordítókat abban, hogy teljes mértékben kiaknázhassák a célnyelv nyelvi készletét. Eskola (2004), Kujämäki (2004), Chesterman (2007) és Laviosa (2009) azonban egyértelműen az interferencia törvényének (Toury 1995) függvényében említi a jelenséget, Eskola és Chesterman pedig felveti azt a lehetőséget is, hogy az „egyedi” célnyelvi elemek alulreprezentáltsága a fordítók szó szerinti fordítási stratégiájához köthető.

2.4.6 Explicitáció

A fordítási univerzálék – azaz univerzális fordítási tendenciák – közül is az explicitáció jelenségét övezte eddig a legnagyobb figyelem a fordítástudományon belül. Számos kutató végzett kontrasztív szövegelemzéseket az explicitáció előfordulásának kimutatására, okainak vizsgálatára és fajtáinak meghatározására (többek között Blum-Kulka 1986, Séguinot 1988, Olohan és Baker 2000, Pápai 2001, Dimitrova 2005, Heltai és Juhász 2002, Klaudy 2001, Klaudy és Károly 2005, Gumul 2006), bizonyítva és kiegészítve Blum-Kulka (1986) eredeti hipotézisét. Habár az explicitáció elméleti kérdéseit, kategóriáinak meghatározását még nem sikerült teljes mértékben tisztázni (Becher 2010, Heltai 2005c, 2011), a kutatások alátámasztják az explicitáció jelenlétét a fordítási folyamatban. Az explicitációt a tolmácsolásban kutató tanulmányok száma jelentősen kevesebb, mint az írott nyelvi közvetítést vizsgáló kutatásoké, ennek ellenére a vizsgálatok többségében azt mutatják, hogy ez a jelenség a szóbeli nyelvi közvetítés formáiból sem hiányzik, bár a nyelvi közvetítés módja nagyban befolyásolja a jelenség dominanciáját (Shlesinger 1995, Gumul 2006, Szegh 2017). A következő alfejezetekben megkísérlem összefoglalni az explicitációról elhangzott eddigi véleményeket és következtetéseket a jelenség meghatározásáról, tipológiájáról és a hozzá kapcsolódó kutatásokról, amelyek azután alapul szolgálhatnak a fordítási univerzálék összefüggéseinek újraértelmezéséhez.

2.4.6.1 Az explicitáció meghatározása

Az explicitáció és implicitáció fogalmát Vinay és Darbelnet ([1958] 1995) vezette be a fordítás elméletébe. Általános fordítási műveletek eredménye nyomán jelentkező stilisztikai technikaként értelmezték az explicitációt és az implicitációt, amely a mondat szintjén jelentkezik, és a célnyelv normáit követi. Meghatározásukban az explicitáció olyan folyamat, amelynek során a fordító explicit, egyértelmű módon fejez

²² „Translators may ignore these items, as they do not tend to suggest themselves readily, certainly not as one-to-one equivalents to any particular item in the source text” (Tirkkonen-Condit 2002: 209).

ki valamit a célnyelven, ami a forrásnyelven implicit maradt, mivel az információ a forrásnyelvi kontextusból, az adott szituációból kikövetkeztethető.²³ Az explicitáció mellett a fordítási technikák között felsorolták ellentétét, az implicitációt is, amelyet akkor alkalmaz a fordító, amikor a forrásnyelvben található explicit információt implicitté teszi a célnyelvben, számítva arra, hogy a célnyelvi szituáció vagy a szöveg kontextusa közvetíti a jelentést.²⁴ Az empirikus kutatások igyekeztek több fényt vetni az explicitációs műveletek sajátosságaira, és kiszélesítették az explicitáció és implicitáció értelmezési tartományát, már nemcsak lexikai, hanem grammatikai jelenségeket is azonosítva a fordításban.

Az explicitációs jelenség leírását Nida (1964) vitte tovább, habár az *explicitáció* kifejezést még nem használta. Megfigyelései szerint a fordítók úgynevezett illesztési technikákat (*techniques of adjustment*) alkalmaznak a fordítás folyamatában, amelyek hozzáadással, kivonással, valamint változtatással járhatnak. A hozzáadások többek között elliptikus kifejezések kiegészítésére, kötelező specifikációra és betoldásra, implicit információ kifejtésére, kérdések megválaszolására és hiányzó nyelvi kategóriák pótlására szolgálnak. Idetartoznak tehát a fordításban részt vevő nyelvszerek különbségeiből fakadó technikák, valamint azok a fordítási műveletek is, amelyeket a fordítók önszántukból hajtanak végre.

Levy (1965) szintén említést tesz két általánosan megfigyelhető jelenségről a fordításban: (1) a célnyelvi ekvivalens kiválasztásakor a fordító döntése elkerülhetetlenül is az eredetnél tágabb értelmű kifejezésre esik;²⁵ ez az általánosító tendencia tulajdonképpen az implicitációnak felel meg, valamint (2) a fordítók rendszerint megmagyarázzák a forrásnyelvi szövegben szereplő gondolatok között fennálló logikai kapcsolatokat, amelyek az eredetiben nem fejeződnek ki nyíltan;²⁶ ez a konkretizáló tendencia pedig explicitációra utal, habár Levy – Nidához (1964) hasonlóan – egyik terminust sem alkalmazza az általa megfigyelt jelenségekre.

A korábbi véleményeket összefoglalva Klaudy (1999) a fordításra jellemző jelenségek között számontartott univerzális szövegsajátosságok helyett *univerzális fordítási műveletként* értelmezi az explicitációt és ellenpárját, az implicitációt, amelyek grammatikai és lexikai elemek betoldását, felbontását és konkretizációját, valamint

²³ „[...] the process of introducing information into the target language which is present only implicitly in the source language, but which can be derived from the context or the situation” (Vinay és Darbelnet 1995: 342).

²⁴ „[...] the process of allowing the target language situation or context to define certain details which were explicit in the source language” (Vinay, Darbelnet 1995: 344).

²⁵ „When choosing from among several equivalents or quasi-equivalents for a foreign term, a translator inevitably tends to choose a general term, whose meaning is broader than that of the original one, and in consequence devoid of some of its specific semantic traits” (Levy 1965: 78).

²⁶ „[...] in constructing his sentences, a translator tends to explain the logical relations between ideas even where they are not expressed in the original text, to explain away any breaks in thought or changes in perspective, to normalize the expression” (Levy 1965: 79).

kihagyását, összevonását és generalizációját vonják maguk után. Ezek a fordítás során alkalmazott átváltási műveletek járulnak hozzá a fordítási szöveg sajátos jellemzőinek kialakulásához, egyszerűsödéséhez, illetve redundanciájához.

Az explicitációs hipotézis helytállóságát vizsgálva Pápai (2001) kétféle értelmezést is ad az explicitáció fogalmának. Egyrészt tevékenységnek, *műveletnek* tekinti – Vinay és Darbelnet (1958), Nida (1964) és Klaudy (1999) meghatározásához hasonlóan –, ilyen értelemben az *explicitáció*:

[...] a célnyelvi olvasóra figyelő, a fordítandó szöveg gondolatának zavartalan közvetítése érdekében tett fordítói művelet/stratégia, amely során a fordító kifejt/felszínre hoz/felfed bizonyos, az eredetiben nem kifejtetten, hanem beleértve, utalásszerűen vagy éppen homályosan meglévő nyelvi vagy nyelven kívüli információt (2001: 39).

Másrészt az explicitáció a fordítási szövegre jellemző *szövegsajátosság*, vagyis *explicitiség*:

[...] a forrás- és célnyelvi szöveg közötti (a fordító által kényszerből, tudatosan vagy ösztönösen/automatikusan megteremtett) eltérés egyik fajtája, amely a CNY szövegbe bevitt új nyelvi és nyelven kívüli információban vagy a szöveg tartalmi-logikai viszonyainak erősebb kapcsolódásában nyilvánul meg (2001: 39).

Ebben az értelmezésben különbséget kell tennünk az *explicitáció* mint művelet, és a megnövekedett *explicitiség* mint *szövegsajátosság* között, amely az explicitációval járó műveletek eredményeként nyilvánulhat meg a fordításban. Az explicitiség növekedése jelentkezhetsz *redundancia* formájában, amelyet Blum-Kulka (1986) eredeti explicitációs hipotézise univerzális jelenségnek nevezett, vagy éppenséggel *konkretizációt* eredményezve. Az explicitáció és az explicitiség tehát két külön fogalom, ugyanakkor összefüggő jelenségeket takarnak. Így magyarázhatók Øverås (1988) fentebb ismertetett eredményei, aki a fordítások jellemzőinek feltárása során megállapította, hogy míg az explicitáció valóban tipikus sajátossága a fordítási szövegnek, nem minden esetben eredményez jelentősen megnövekedett explicitiséget a fordítási szövegben.

Makkos és Robin (2011) fordítási műveleteket vizsgáló kutatása rávilágított, hogy a fordítói kompetencián kívül a fordítandó szöveg explicitiségének szintje is alapvetően befolyásolja a fordító által végzett implicitációs és explicitációs műveletek számát és egymáshoz viszonyított arányát. Így fogalmazták meg az *explicit telítettség*ről szóló hipotézisüket, miszerint amikor a fordítandó szöveg explicitége megkö-

zelíti a kontextus által behatárolt információ telítettségi szintet, az explicitációs dinamika a fordítás során csökken, és az implicitáció kerülhet túlsúlyba. Létezik tehát egyfajta explicit telítettség, amelynek elérése gátat szab további nagyarányú explicitáció végrehajtásának a szövegben, csökken az explicitációs dinamika – a kontextus már nem tartalmaz több implikaturát a kommunikációs cél eléréséhez, nincs több „explicitálható információ”.

2.4.6.2 Az explicitáció és az implicitáció tipológiája

Habár Blum-Kulka (1986) az explicitáció nyomán létrejövő redundanciát hangsúlyozza, Séguinot (1988) szerint az explicités nem feltétlenül jár együtt a redundanciával: a redundáns információ hozzáadása ugyanis nem egyetlen megnyilvánulása az explicitációnak, amelynek három formáját határozza meg: (1) olyan jelentés fogalmazódik meg expliciten a célnyelvi szövegben, amely az eredetiben nem volt benne; (2) az eredeti szövegben impliciten megfogalmazott információ a fordításban nyíltan kifejeződik; (3) a forrásnyelvi szöveg egy bizonyos eleme nagyobb hangsúlyt kap a fordításban (1988: 108). Elkülöníti azokat a hozzáadásokat, amelyek a két nyelv strukturális, stilisztikai és retorikai különbségeivel magyarázhatók, és az explicitáció terminust kizárólag azokra az esetekre tartaná fenn, amikor ezek nem játszanak szerepet a fordításban: „annak bizonyítására, hogy explicitáció történt, fenn kellett álljon a lehetősége egy másik ugyancsak helyes, de kevésbé explicit vagy konkrét változatnak”.²⁷ Séguinot kizárólag ez utóbbi jelenséget tartja a fordítási folyamathoz tartozó explicitációnak.

Klaudy (1999) műveleti tipológiájában kiterjesztette Vinay és Darbelnet ([1958] 1995) eredeti értelmezését, és nem csupán tudatos döntéseken alapuló fordítói technikaként értelmezte az explicitációt, hanem számolt a fordításban részt vevő nyelvek közötti rendszerbeli különbségekkel is, amelyek az explicitációt kötelező és automatikus fordítási műveletté teszik. Ennek megfelelően megkülönböztet nyelvspecifikus, valamint nem nyelvspecifikus jelenségeket, és tipológiájában a műveletek alábbi négy fő kategóriáját azonosítja (Klaudy 1999: 9):

- *Kötelező*: olyan művelet, amelyre a nyelvek morfológiai, szintaktikai és szemantikai rendszerének különbségei miatt van szükség. A fordító a művelet elvégzése nélkül nem kapna helyes célnyelvi szöveget.
- *Fakultatív*: nyelvhasználati különbségekkel, nyelvi elvárásokkal magyarázható művelet. A fordítónak van választási lehetősége, hogy végrehajtsa-e

²⁷ „In other words, to prove that there was explicitation, there must have been the possibility of a correct but less explicit or less precise version. This is the only way to distinguish between choices that can be accounted for in the language system, and choices that come about because of the translation process” (Séguinot 1988: 108).

- a műveletet, amely nélkül a szöveg egésze nem felelne meg a célnyelv elvárásainak.
- *Pragmatikai*: ezzel a művelettel a fordító a forrásnyelvi és célnyelvi olvasók kulturális háttérismerete közötti különbségeket hidalja át.
 - *Fordításspecifikus*: sem nyelvi, sem nyelven kívüli okokkal nem magyarázható művelet, a szöveg fordítója a kontextusból merítve törekszik az egyértelműsítésre, a feldolgozhatóság megkönnyítésére.

A nyelvspecifikus műveletek közé tartoznak a kötelező és a fakultatív, azaz nyelvi elvárásokkal magyarázható jelenségek, míg a pragmatikai és fordításspecifikus műveleteket a fordító azért végzi, hogy feldolgozhatóbbá tegye a célnyelvi szöveget. Klaudy az explicitációt a fordítói műveletek átfogó „szuperkategóriájának” (2004: 72) nevezi, és ide sorolja a lexikai konkretizálást, felbontást és betoldást, valamint a grammatikai konkretizálást, felbontást és betoldást. Ugyanilyen átfogó műveleti kategória az explicitációhoz hasonlóan az implicitáció is, amelybe a lexikai általánosítás, összevonás és kihagyás, valamint a grammatikai általánosítás, összevonás és kihagyás tartozik az átváltási műveletek közül (Klaudy 1997). A grammatikai és a lexikai áthelyezések, illetve cserék explicitációs és implicitációs kategóriába való besorolása attól függ, hogy a fordítók műveleteinek eredményeképpen hangsúlyosabb, egyértelműbb, kifejtettebb közlés született-e, vagy éppenséggel ezek ellenkezője. Klaudy explicitációs műveleti meghatározása ilyen módon illeszkedik Seguinot (1988) tipológiájához, azzal a kivétellel, hogy a nyelvspecifikus fordítói műveletekkel is számol, és *fordításspecifikus* kategóriája illeszkedik Seguinot tulajdonképpeni explicitáció-meghatározásával.

Klaudy az explicitációval és implicitációval járó műveletek vizsgálatakor arra a következtetésre jutott, hogy a kötelező explicitáció az esetek többségében szimmetrikus, tehát az explicitációval a másik nyelvi irányban implicitáció áll szemben. Ezeket a műveleteket kétirányú vagy reciproknak nevezi (2001: 377). Kutatási eredményei azonban rávilágítottak, hogy a fakultatív explicitációval járó, azaz egyirányú műveletek esetén gyakoribb az aszimmetria (1999: 14). Blum-Kulka (1986) explicitációs hipotézisét Klaudy ezért az aszimmetria hipotézissel egészítette ki:

[...] az explicitáció és az implicitáció a fordításban nem szimmetrikus műveletek, mivel a fordítók, ha van választási lehetőségük, előnyben részesítik az explicitációval járó műveleteket az implicitációval járó műveletekkel szemben, és gyakran elmulasztják az implicitációt, ott ahol erre lehetőség nyílna (2004: 74).

Klaudy (2001) véleménye szerint, amennyiben az empirikus kutatások az implicitáció vizsgálatával igazolnák az aszimmetria-hipotézist, azzal Blum-Kulka eredeti explicitációs hipotézise is bizonyítást nyerne. Erre a célra pedig különösképpen alkalmasak azok a kutatások, amelyek a visszafordítás kísérleti módszerét alkalmazzák.

Englund Dimitrova (2005) két különböző típusú explicitációs műveletet különböztet meg: a *normaalapú* és a *stratégiai* explicitációt. A normaalapú explicitáció egyes nyelvpárokhoz és szövegtípusokhoz köthető, és akkor valósul meg, amikor bizonyos típusú explicitációs jelenségek olyan gyakorisággal és rendszerességgel fordulnak elő, hogy normaként értelmezhetők. A stratégiai explicitáció viszont a fordítás során jelentkező problémák megoldásának eszköze. Természetüknél fogva a stratégiai explicitációs műveletek *ad hoc* jellegűek, valamint sokkal változatosabbak, mint a normaalapúak, hiszen a fordító szövegértelmezéséből fakadnak. Englund Dimitrova úgy véli, hogy kategóriái nem összeegyeztethetetlenek Klaudy (1999) fenti felosztásával: normaalapú műveletnek tekinthető a kötelező és fakultatív explicitáció, míg a pragmatikai és fordításspecifikus műveletek a stratégiai explicitációba sorolhatók. Englund Dimitrova (2005) rendkívül fontos megállapítást tesz az explicitáció meghatározásával és feltételezett univerzális jellegével kapcsolatban:

A fordítástudományon belül teljes az egyetértés arról, hogy nem minden típusú explicitáció kötelező művelet. Fontos tehát leszögezni, hogy amennyiben az explicitáció univerzális jelenség a fordításban, ezt kizárólag úgy kell érteni, hogy csupán az *explicitáció lehetősége* univerzális, és nem úgy, hogy szükségszerűen mindig meg is történik.²⁸

Mi motiválja a fordítókat az explicitációs műveletek végrehajtására, amikor nem a nyelvi rendszerek előírásainak engedelmesskednek? Az explicitációs műveletek mögött meghúzódó okokra több lehetőség is felmerült a szakirodalomban. Toury (1995) kijelenti, hogy a fordított szövegeket a célnyelvi kultúra kontextusában szükséges tanulmányozni a forrásnyelv kontextusa helyett, hiszen a fordítók rendszerint annak a kultúrának az érdekében dolgoznak, amelynek nyelvére az adott pillanatban fordítanak. Arra törekszenek hát, hogy az általuk létrehozott szöveg megfeleljen a célnyelvi olvasók igényeinek. Klaudy (1997) általános fordítástechnikai elveket fogalmaz meg, amelyek a fordítót munkájának végzése közben vezérlik. A fordítónak mint hivatásos nyelvi közvetítőnek elsődleges feladata, hogy megteremtse a kommunikációt két különböző nyelvi kultúra között, és ennek érdekében elsősorban a célnyelvi

²⁸ „[...] there seems to be an agreement in the studies that not all explicitations are obligatory. Therefore, it must be concluded that if they are a universal phenomenon in translation, this should be taken to mean only that a *potential for explicitation* is universal in translation, and not that it is by necessity always realized” (Englund Dimitrova 2005: 40).

befogadó igényeit tartja szem előtt, a célnyelv normáit követi. Mindeközben a fordítói szakma normáit is igyekszik betartani. Amikor azonban e két norma több választási lehetőséget is kínál egy probléma megoldására, a fordító rendszerint az explicitebb megfogalmazást választja *a sikeres üzenetátvitel* érdekében (Klaudy 1997: 380).

Pym (2005) magyarázatot keresve az explicitációra, összefoglalja a korábbi nézeteket, és a nyelvi tényezőkkel szemben szintén a nyelven kívüli, emberi tényezőkre helyezi a hangsúlyt, az explicitáció problémáját a relevancia elmélet alapjain és a kockázatkezelés kontextusában vizsgálja. Kockázatként a kommunikáció nemkívánatos kimenetelét, az esetleges félreértéseket értelmezi, amelyek korlátozzák a kommunikációban részt vevő partnerek közötti együttműködést. Pym szerint a fordított szövegek több kockázatot rejtnek magukban, mint az eredeti, nem fordítás nyomán létrejött szövegek, mivel a két kontextus kevesebb közös kulturális referenciát foglal magába. Ahol pedig nagyobb a kockázat, a fordító jelentősebb erőfeszítéseket is fog tenni, hogy a félreértések kockázatát minimalizálja.²⁹ Ilyen erőfeszítésnek tekinthető az explicitációval járó műveletek elvégzése, amelyekkel a fordító egyértelműbb, könnyebben érthető célnyelvi szöveget igyekszik létrehozni. Feltehetően ez a motiváció áll ugyanakkor az explicitáció ellenpárja, az implicitáció mögött is, amely a szöveg redundanciájának csökkentésére szolgáló művelet.

2.4.6.3 Explicitációs kutatások

A fordítási szövegre jellemző sajátosságokat vizsgáló első kutatások (Vanderauwera 1985, Blum-Kulka 1986) máris fontos bepillantást engedtek az explicitáció jelenségébe. Vehmas-Lehto (1989) oroszról fordított finn szövegek kvázi-helyességének vizsgálatakor elsőként végzett összehasonlító elemzéseket is nem fordítás útján keletkezett szövegekkel. Később Baker (1995) nyomán a fordítási univerzálék kutatásán belül az explicitációt érintően is elindultak a korpusznyelvészeti vizsgálatok, előbb párhuzamos, majd összehasonlítható korpuszokon, és végül a két korpusztípust kombinálva, hogy teljesebb, statisztikailag jelentős adatokkal támaszthassák alá a megfigyeléseket.

A kutatások jellemzőit áttekintve kiderül, hogy számos nyelv viszonylatában végeztek már explicitációval kapcsolatos vizsgálatokat, olyan nyelvek esetében is, amelyek különböző családokba tartoznak, ezért grammatikai és lexikai jellemzőik rendszere jelentős eltéréseket mutat (Blum-Kulka 1986, Vehmas-Lehto 1989, Weissbrod 1992, Klaudy 1996, Pápai 2001). A kutatások eredményei többségükben mégis igazolják, hogy az explicitáció a fordításban részt vevő nyelvpártól független jelenség.

²⁹ „The elements are there: prudence, Gricean cooperation, relevance to a new reception situation, the ethics of service (subservience), damage control or remedy. For all of those things, we could say that translators have reasons to be risk-averse [...] This hypothetical risk aversion would then be our general explanation for explication” (Pym 2005: 41).

Ellentétes bizonyítékot szolgáltatott azonban az explicitációs hipotézisre Puurtinen (2004), Becher (2011) és Dentruck (2012) kutatása, valamint a tolmácsolás vizsgálatában Gumul (2006) és Baumgarten et al. (2008) eredményei, akik nem a fordítás folyamatának, hanem a nyelvrendszerek különbségeinek, szövegépítési normáknak, illetve a nyelvi közvetítő ösztönös, egyéni műveleteinek tekintik az explicitációt. Øverås (1988) kutatási eredményei továbbá fontos különbségtételre hívják fel a figyelmet. A fordítások jellemzőinek feltárása során megállapította, hogy míg az explicitációs műveletek valóban tipikus sajátosságai a fordítási szövegnek, nem minden esetben eredményeznek jelentősen megnövekedett explicitiséget a fordítási szövegben, cáfolva Blum-Kulka (1986) eredeti hipotézisét. Toury (2004) az egyszerű szövegsajátosságok vizsgálata mellett nagy hangsúlyt fektet a fordítási tendenciákat befolyásoló tényezők feltárására, így hát részben ennek kívánnak eleget tenni azok a kutatások, amelyek az explicitációt a fordítói kompetencia függvényében vizsgálják (Klaudy 1996, Englund Dimitrova 2005, Makkos és Robin 2012). A kutatások eredményei rávilágítanak, hogy az explicitáció jelentősen függ a fordító szakmai hozzáértésétől; a szerkesztési stratégiákat követő műveletek inkább a gyakorlott, hivatásos fordítókat jellemzik.

Az 1. táblázat az explicitációval kapcsolatos kutatások eredményeit igyekszik összefoglalni, bemutatva a vizsgálatok nyelvi irányát, a középpontjában álló nyelvi jelenségeket és a legfontosabb következtetéseket. A kutatások tükrében megállapíthatjuk, hogy az *explicitáció* univerzális lexikai és grammatikai művelet, amely gyakoriságban jobbra felülmúlja a szintén univerzális implicitációt a fordítás során, nagyobb explicitiséghez vezetve a szövegben, többek között a nyelvi közvetítés módjától, a fordító kompetenciájától, a fordítás kulturális és intézményes háttérétől függően.

1. táblázat
Explicitációs kutatások

Kutatás	Nyelvek	Fókusz	Eredmény
Vanderauwera (1985)	holland, angol	Lexikai, stilisztikai, grammatikai eltolódások irodalmi regényekben.	Egyértelműsítő és konkrétizáló fordítói betoldások azonosítása.
Blum-Kulka (1986)	angol, héber francia, angol	Eltolódások a kohézióban és a koherenciában irodalmi szövegben.	Az explicitiség megfigyelhetően növekszik, nyelvtől függetlenül.
Vehmas-Lehto (1989)	orosz, finn	A grammatikai kapcsolóelemek gyakorisága sajtószövegek összehasonlítható korpusza alapján.	Az explicitációs stratégiák miatt a fordítási szöveg explicitebb az eredeti célnyelvi műveknél.

Kutatás	Nyelvek	Fókusz	Eredmény
van Leuven-Zwart (1990)	spanyol, holland	Szemantikai, stilisztikai, pragmatikai eltolódások mikro- és makroszinten, narratív prózában.	A mikrostruktúrában a specifikáció gyakoribb, mint az általánosítás.
Weissbrod (1992)	angol, héber	Az explicitáció irodalomtörténeti szempontú, normaközpontú vizsgálata prózai szövegek alapján.	Az explicitáció normafüggő jelenség, változik a történelmi és kulturális körülményekkel.
Klaudy (1996)	angol, magyar magyar, angol	Explicitáció és implicitáció a visszafordításban.	A kötelező explicitáció eltűnik, a fakultatív és fordításpecifikus műveletek viszont nem.
Øverås (1998)	angol, norvég norvég, angol	A fordítási szöveg feltárása az explicitáción keresztül.	Az explicitáció sajátos jellemzője a fordítás folyamatának, de a fordítási szövegnek nem.
Fabricius-Hansen (1998)	német, norvég, angol	Az explicitáció és az információ sűrűségének összefüggése.	A tömör mondatok felbontása az anaforák és kapcsolóelemek nagyobb gyakoriságával jár.
Olohan és Baker (2000)	angol, német	Az idéző -that kapcsolóelem gyakoriságának vizsgálata összehasonlító korpuszon.	A fordított szövegek explicitebbek a nem fordított szövegeknél.
Pápai (2001)	angol, magyar magyar, magyar	Irodalmi és társadalomtudományi szövegek vizsgálata összehasonlítható és párhuzamos korpuszban.	Erős explicitációs tendencia, magas explicitárségi szint, ami egyszerűsítéssel párosul.
Heltai és Juhász (2002)	angol, magyar	Személyes névmások fordítása irodalmi és szakszövegekben.	Angol–magyar irányban kötelező implicitáció vagy fakultatív explicitáció jellemző.
Puurtinen (2004)	angol, finn	Kapcsolóelemek vizsgálata gyermekirodalmi művek összehasonlítható korpuszában.	Nem mutatkozik általános tendencia magasabb explicitárségre, cáfolva Blum-Kulka hipotézisét.
Englund Dimitrova (2005)	orosz, svéd	Explicitáció a fordítás folyamatában és produktumában hallgatók és hivatásos fordítók munkájában.	Az explicitáció a problémák megoldását célzó stratégia, vagy annak következménye.

Kutatás	Nyelvek	Fókusz	Eredmény
Klaudy és Károly (2005)	angol, magyar magyar, angol	Műveleti aszimmetria regényekben szereplő idéző igék fordításában.	A fordítók mindkét irányban több explicitációt végeznek.
Hansen-Schirra et al. (2007)	német, angol	Kohéziós eszközök explicitációjának és implicitációjának vizsgálata párhuzamos, annotált korpuszon.	Magasabb szintű lexikai kohéziós szint tapasztalható, ami a fordítási folyamat eredménye.
Konšalová (2007)	német, cseh cseh, német	Az explicitációs hipotézis vizsgálata morfoszintaktikai szinten, párhuzamos és összehasonlítható korpuszon.	Az explicitációs hipotézis megerősítése: az explicitációk száma meghaladja az implicitációk mennyiségét.
Pekkanen (2007)	angol, finn	Fakultatív fordítási eltolódások azonosítása és kategorizálása narratív szövegekben.	A visszatérő fakultatív választások a fordító saját stílusát és stratégiáit tükrözik.
Kamenická (2008)	angol, cseh	Explicitáció és a fordító stílusa az irodalmi prózában, párhuzamos korpuszon vizsgálva.	A fordító „explicitációs profiljának” megállapítása, a fordító viselkedésének jellemzői.
Becher (2011)	angol, német német, angol	Kötőszavak betoldása és kihagyása üzleti szövegekben.	Az eltolódások a két nyelv rendszerének különbségeiből, nem a fordítás folyamatából erednek.
Dentruck (2012)	holland, francia francia, holland	Oksági viszonyok vizsgálata szépirodalmi szövegekben.	Az explicitáció függ a fordítás irányától, ami főként a nyelvszisztemek különbségéből ered.
Károly (2012)	angol, magyar	Referenciális kohéziós elemek a fordított szövegekben.	A kohéziós elemek minőségében mutatkoznak eltolódások.
Makkos és Robin (2012)	angol, magyar magyar, angol	Explicitáció és implicitáció a fordítók kompetenciájától függően, fordításban és visszafordításban.	Az explicitáció függ a kompetenciától; a tömör fogalmazás a hivatásos fordítók jellemzője.
Shlesinger (1995)	héber, angol	Kohéziós eltolódások a szimultán tolmácsolásban.	Kohéziós és logikai kapcsolóelemekben mutatkozik meg, de az implicitáció is jelentős.

Kutatás	Nyelvek	Fókusz	Eredmény
Gumul (2006)	angol, lengyel	Lexikai és grammatikai explicitáció a szinkrontolmácsolás szövegeiben: stratégia vagy melléktermék?	Az explicitáció ösztönös művelet, és nem tekinthető stratégiának a tolmácsolásban.
Baumgarten et al. (2008)	német, angol	Explicititás a fordításban és a tolmácsolásban, közbevetett közlések vizsgálatával.	Nem a fordítás folyamatának, hanem a nyelvek közötti és egyéni stratégiák eredménye.
Bakti (2013)	angol, magyar	Explicitációs jelenségek szinkrontolmácsolás szövegeiben.	Azonosíthatók nem kötelező explicitációs műveletek.
Szegh (2017)	angol, magyar magyar, angol	A tolmácsolási szöveg implicitége	A tolmácsolást elsősorban az implicitáció jellemzi.

2.4.6.4. Szerkesztési stratégiák a fordításban

A fordítástudományi munkákban bemutatott kutatási eredmények alapján Heltai (2011) szélesebb értelmezési tartományt javasol az explicitáció fogalmának meghatározására. Megállapítja ugyanis, hogy a fordítás folyamatára a kommunikáció általános szabályai érvényesek, a fordító munkája közben a másodlagos szövegalkotás kommunikációs korlátait igyekszik leküzdeni – és eközben redukciós vagy kompenzációs műveleteket alkalmaz –, az explicitáció elsősorban kommunikációs univerzálénak tekinthető. Hasonló nézetet fogalmazott meg korábban Blum-Kulka (1986), Baker (1993) és Klaudy (2002) is, akik közvetített kommunikációs eseményként tekintenek a fordításra. Ulrych (2009) a fordításon kívül több más „közvetített diskurzusformát” megvizsgált, és ezekben a szövegekben is azonosított explicitációs eltolódásokat. Heltai (2011) éppen ezért további empirikus vizsgálatokat javasol annak megállapítására, milyen explicitációs műveleti típusok fordulnak elő jellegzetesen a fordítási szövegben, és milyen típusok jellemzik a kommunikáció más területeit, amelyekbe a jelen értekezés esetében beletartozik a lektorálás is.

Vanderauwera (1985) véleménye szerint a célnyelvi szövegben megfigyelt „javítások”, azaz „explicitációk” a fordító által felvett szerkesztői (*editing*) szerepre vezethetők vissza, amely közben igyekszik feldolgozhatóbb szöveget létrehozni a célnyelvi befogadó számára. Blum-Kulka (1986) ugyancsak a fordító interpretációjához kötődő szövegszerkesztési folyamatnak tulajdonítja az explicitációs jelenséget, amelynek során a fordító belátása szerint fejt ki az üzenetet, magyarázza a forrásnyelvi szöveg referenciális jelentéstartalmát.³⁰ Séguinot (1988) az általa explicitációnak nevezett,

³⁰ „In translation the translator becomes the judge as to the extent to which he or she finds it necessary to explain the source text’s reference network to the target language audience” (Blum-Kulka 1986: 29).

nyelvektől független hozzáadásokról azt állapítja meg, hogy valójában szövegszerkesztési stratégiák részét képezik, amelyek a forrásnyelvi szöveg megértését, az olvasói és intézményes igények kielégítését szolgálják.³¹ Englund Dimitrova (2005) megfigyelései szerint a stratégiai, vagyis a tudatos döntéseken alapuló explicitációs műveletek – a normaalapú műveletekkel ellentétben – a fordító értelmezési folyamatának eredményeképpen jönnek létre, amelynek során a szöveget már a célnyelven módosítják, és nem térnek vissza a forrásnyelvi szöveghez, nem történik újabb átváltás. A fordított szöveg újraformálása a célnyelven ezért gyakran jár együtt olyan műveletekkel, amelyek a fordítást a forrásnyelvi szöveghez képest explicitebbé teszik.³²

Mindezen megállapítások azokra az explicitációs műveletekre vonatkoznak, amelyek nem a nyelvek morfológiai, szintaktikai és szemantikai rendszerének különbségei folytán szükségesek. Megállapíthatjuk tehát, hogy ez a műveleti típus nem kifejezetten a fordítási folyamatnak a része, és egyetérthetünk Heltai (2011) fent ismertetett véleményével, miszerint az explicitáció jelenségére a kommunikáció általános szabályai vonatkoznak, helyét tehát a kommunikációs stratégiák szélesebb körében kell keresnünk. Az Englund Dimitrova (2005) által stratégiáinak, azaz tudatos döntéseken alapuló explicitációnak – és idesorolhatjuk ellenpárját, az implicitációt is – nevezett műveletekkel a fordító másodlagos kommunikációs helyzetben szerkeszti, mintegy optimalizálni igyekszik a közlés információs tartalmát és nyelvi redundanciáját. A szabályokkal és normákkal nem magyarázható explicitáció és implicitáció tehát szövegszerkesztési stratégiákat követő művelet, amely egy már létező – fordított vagy autentikus – szöveg egyértelműsítését, feldolgozhatóságát, a kontextuális hatás megőrzését kívánja elősegíteni a befogadók számára. Minden szövegszerkesztési – szóbeli vagy írásbeli – kommunikációs helyzetben előfordulhat, az adott szituáció paraméterei szerint. Az explicitáció és az implicitáció értelmezési tartományát így kiszélesítjük azokra a kommunikációs helyzetekre is, ahol nem történik nyelvi közvetítés, nincsenek nyelvek közötti átváltási műveletek.

2.4.6.5. Az explicitáció és az implicitáció alternatív tipológiája

Az explicitációt szerkesztési stratégiákat követő műveletként meghatározó fenti eleméletek alapján célszerűnek tűnik módosítani a Klaudy (1999) által meghatározott explicitációs és implicitációs kategóriákat, hiszen nem szerencsés, hogy a *fordítás-specifikus* elnevezést alkalmazzuk azokra a fakultatív jellegű műveletekre, amelyek nem csupán a fordításban fordulnak elő, hanem más diskurzusformákban is (Ulrych

³¹ „[...] editing strategies which appear to be part of the process of comprehending a source text and attending to audience and institutional needs” (Séguinot 1988: 107).

³² „When translators evaluate a tentative TT solution, negatively, they tend to resort in the first place to reformulation in the TL, rather than engaging in renewed processing of the corresponding ST chunk and subsequent renewed transfer into the TL” (Englund Dimitrova 2005: 237).

2009), többek közt a lektorálásban, ahogyan azt korábbi kutatásaim (Robin 2010) során megállapítottam. Az explicitáció és az implicitáció típusainak besorolását ezért Klaudy (1999) fordítói műveletekre kidolgozott tipológiája, Englund Dimitrova (2005) kategóriái, valamint az explicitációt a fordításban jelentkező szövegszerkesztési folyamat részeként értelmező nézetekre alapozva kívánom módosítani, hogy az újabb tipológia alkalmazható legyen minden típusú – egynyelvű vagy kétnyelvű – szövegszerkesztési szituációra. A *fordításspecifikus* kategória helyett a *stratégia-követő*³³ terminust javaslom azokra az explicitációval vagy implicitációval járó beavatkozásokra, amelyek nem a nyelvek morfológiai, szintaktikai és szemantikai rendszere miatt szükségesek, hanem a problémák megoldását szolgálják, és a szöveg kontextusából fakadnak. Englund Dimitrovához (2005) hasonlóan – aki hasonlóképpen a *stratégiai* elnevezést használja – ebbe a kategóriába sorolom a Klaudy (1999) által *pragmatikai* terminussal jelölt műveleteket is, mivel a nyelvi közvetítőt lényegében ugyanaz a cél vezérli mindkét fajta beavatkozás végrehajtása közben: a szöveg egyértelműsítése, a feldolgozás megkönnyítése a befogadó számára, valamint a kulturális különbségekből fakadó problémák megoldása.

Ugyancsak módosításra szorul Klaudy (1999) első két műveleti kategóriájának elnevezése, a *kötelező* és a *fakultatív* terminus is, mivel nem kizárólag a második, fakultatív elnevezésű csoportba tartozó műveletek végrehajtása során van választási lehetősége a nyelvi közvetítőnek, hanem a harmadik és negyedik kategória esetén is. Englund Dimitrova (2005) az explicitáció tipologizálásakor ezt a két műveleti kategóriát egy csoportban vonja össze, és a *normaalapú* elnevezéssel tárgyalja. Nem tesz tehát különbséget a fordításban részt vevő nyelvi rendszerek szabályai által meghatározott kötelező és a nyelvhasználati szokások által motivált fakultatív műveletek között. Az explicitáció és az implicitáció tipológiájának felállításhoz azonban lényeges megkülönböztetni a két műveleti kategóriát, hiszen míg a kötelező műveletek elvégzése alól nem bújhat ki a nyelvi közvetítő, a fakultatív nyelvspecifikus műveletek esetén van választása, hogy végrehajtja-e a kérdéses műveletet, vagy sem, sőt több lehetőség közül is választhat, amelyek mind hatást gyakorolhatnak a szöveg minőségére, lexikai és grammatikai sajátosságaira.

A fordítások létrejöttét befolyásoló nyelvhasználati normák tárgyalásakor Heltai (2004: 415) különbséget tesz a minden esetben kötelező szabályok és az alternatívákat kínáló norma között:

³³ Doktori értekezésemben (Robin 2014) eredetileg a szerkesztési stratégiai művelet megnevezést alkalmaztam a harmadik, fakultatív, stratégiai döntéseken alapuló kategóriára, de a terminológia egységesítése miatt célszerűnek bizonyult a *szabálykövető* és *normakövető* terminus mintájára a *stratégia-követő* megnevezésre módosítani az egyes műveleti típusok elnevezését.

A norma, mint szokásos nyelvhasználat [...] feltételezi, hogy vannak alternatív formák, amelyek önmagukban véve helyesek, [...] de az adott szituációban mégsem tartunk célszerűnek, [...] a nyelvtani szabályok [...] nem adnak lehetőséget a kommunikációs helyzettől függően alternatív formák közötti választásra, és így nem képezik a norma részét.

A kötelező, elsősorban a fonológiai és grammatikai struktúrával kapcsolatos műveleteket a fordító automatikusan végrehajtja, míg a többnyire a nyelvhasználat más szintjein jelentkező normák esetén mérlegelést igényelhet egy-egy megoldás. Megkülönböztethetünk ezért kötelező *szabálykövető* és fakultatív *normakövető* műveleteket, valamint ezt a kategorizálást alkalmazhatjuk az explicitációval és implicitációval járó beavatkozások tipológiájához is. Szabálykövető explicitáció, amikor angolról magyarra történő fordítás eredményeképpen betoldjuk a tárgy ragját, és normakövető explicitáció, mikor az angol igeneves szerkezetet mellékmondatlaltal fordítjuk, bár a magyar nyelvben is léteznek igenevek. A *stratégiaikövető* műveleteket szintén motiválhatják magasabb szintű szövegalkotási elvek (Heltai 2004: 416–417), amelyek nem minden esetben nyilvánvalók, de ebbe a kategóriába tartozik a szándékos szabály- és normaszegés, sőt az egyéb elvárásokra visszavezethető műveletek, az egyértelműségekre való törekvés is. Ezek a beavatkozások valójában nem a nyelv grammatikájától, hanem az átadandó üzenet jellegétől, az adott szöveg összetételétől, a feltételezett befogadótól és a kommunikációs helyzettől függenek, magasabb szintű kritériumok motiválják őket, nem tartoznak tehát az egyértelmű, normakövető műveletek közé. A nyelvi közvetítő ugyanis a segítségükkel tudatos stratégiára támaszkodva szerkeszti a szöveg grammatikai és információs összetételét.

Mindezek alapján az alábbi tipológiát javaslom az explicitációval és implicitációval járó fordítási műveletek kategorizálására:

- *Szabálykövető*: kötelező jellegű művelet, amelyre a nyelvek morfológiai, szintaktikai és szemantikai szabályrendszerének különbségei miatt van szükség. A nyelvi közvetítő a művelet elvégzése nélkül nem kapna helyes célnyelvi szöveget.
- *Normakövető*: nyelvhasználati különbségeken, szokásokon alapuló fakultatív művelet. A nyelvi közvetítőnek van választási lehetősége, hogy elvégzi-e a műveletet, amely nélkül a szöveg nem felelne meg teljesen a cél nyelv normáinak, és „kvázi-helyes” (Klaudy 1987) maradna.
- *Stratégiaikövető*: fakultatív művelet, segítségével a nyelvi közvetítő a kontextusból merítve törekszik a szakmai és az olvasói igények kielégítésére, az egyértelműsítésre, ügyelve az információ feldolgozhatóságának megkönnyítésére és a kontextuális hatás megőrzésére.

A fent ismertett kategóriák tulajdonképpen megfelelnek a Klaudy (1999) által kidolgozott műveleti tipológiának, valamint részben Englund Dimitrova (2005) fent említett meghatározásainak, csak az elnevezések módosultak, hogy pontosabban kifejezzék az egyes csoportokba tartozó beavatkozások természetét, és egységes terminológiát alkossanak, ahogyan a 2. táblázatban összefoglalva látható. A tipológia minden szövegszerkesztési szituációban, illetve diskurzusformára alkalmazható, de a fordításra jellemző univerzális jelenség lehet bármely fakultatív művelet vagy műveletcsoport, amely a fordítási szövegben eltérő gyakorisággal fordul elő, mint eredeti szövegek alkotása során.

2. táblázat
Az explicitáció és az implicitáció műveletei tipológiáinak összevetése

Meghatározás	Klaudy (1999)	Englund Dimitrova (2005)	Robin (2014)
A nyelvi rendszerek különbségei miatt az átváltáshoz feltétlenül szükséges műveletek	Kötelező	Normaalapú	Szabálykövető
Nyelvhasználati eltérésekkel, nyelvi és szövegnormákkal magyarázható műveletek	Fakultatív		Normakövető
A kulturális háttérismeretek közötti különbségeket áthidaló műveletek	Pragmatikai	Stratégiai	Stratégiaikövető
A szöveg egyértelműsítését, feldolgozhatóságának segítését, a kommunikáció sikerét célzó műveletek	Fordítás-specifikus		

2.5 A FORDÍTÁSI UNIVERZÁLÉK KRITIKÁJA

A fenti alfejezetekben ismertetett kutatások számából, a vizsgálódási irányok sokszínűségéből és az elért eredményekből jól kiviláglik, hogy a fordítás általános jelenségeinek feltárása igen népszerű és termékeny területe a leíró fordítástudománynak. Habár ma már csak kevesen vonnák kétségbe, hogy a fordítási szöveg mint külön szövegtípus sajátos jellemzőkkel rendelkezik, a fordítási univerzálék kutatásával kapcsolatban számos kritika merült fel az évek során. Ezek a kritikai megjegyzések és kifogások a fordítási univerzálékat feltárni kívánó és magyarázó empirikus kutatások elméleti és módszertani hátterét egyaránt érintik.

2.5.1 Elméleti problémák

A fordítási univerzálé terminológiáját illetően korántsem teljes az egyetértés a fordítástudományon belül (Toury 2004, Chesterman 2004, 2010, Pym 2008, 2010, Malmkjær 2008). Pym (2010) kijelenti, hogy egy bizonyos fordítási nyelvi jelenség akkor tekinthető univerzálénak, ha *kizárólag* fordításokban fordul elő, más típusú szövegekben nem,³⁴ az *abszolút* nyelvi univerzálék közé sorolva a fordítási szöveg sajátosságait. Az empirikus kutatások eredményei azonban (például Puurtinen 2004, Saldanha 2004, Becher 2011) cáfolni látszanak az inherensen, *minden* fordításra jellemző jellegzetességek létezését, ebből következik tehát, hogy a feltárt jelenségek nem vonatkoztathatók minden szövegtípusra és fordítási kontextusra (Tymoczko 1998). Chesterman (2004) is inkább probabilisztikus fordítási törvényszerűségek felállítását szorgalmazza, amelyek nem tekinthetők univerzálisnak.³⁵ Később kijelenti (Chesterman 2010), hogy sajnálatos volt az *univerzálé* névvel utalni a fordításban megfigyelhető nyelvi sajátosságokra, módosítva a terminus eredeti jelentését, ezért megállapítja, hogy az univerzálé terminust annak „gyengébb” értelmében kell alkalmaznunk a fordítás általános jellemzőit illetően. Tulajdonképpen az *abszolút* univerzálék ellenpárjával, vagyis a *statisztikai* univerzálékkal állunk tehát szemközt, így amikor a fordítás általánosan megfigyelhető nyelvi sajátosságairól beszélünk, valójában univerzális *tendenciákról* van szó. Englund Dimitrova explicitációval kapcsolatos megállapítását (2005: 40) tehát a következőképpen fogalmazhatjuk át a fordítási univerzálékra vonatkoztatva: amennyiben a kutatásokban megfigyelt nyelvi sajátosságok univerzális jelenségek a fordításban, azt kizárólag úgy kell értenünk, hogy csupán ezen jelenségek lehetősége univerzális, nem pedig úgy, hogy szükségszerűen mindig jelentkeznek is.

Malmkjær (2008) elméleti összeegyeztethetlenséget lát a normák és az univerzálék között, hiszen ha kötelező érvényű univerzális jelenségekről van szó, amelyek mindig felfedezhetők a célnyelvi szövegben, valójában nincs is helyük a fordítási normáknak, amelyeket szociokulturális tényezők határoznak meg, és a fordítási viselkedést szabályozzák (Toury 1995). Chesterman (1993) már a fordítási jellegzetességeket vizsgáló kutatások kezdetén kifejtette, hogy a fordítás univerzális jellemzői nem tévesztendőek össze a fordítás normáival. A normák a fordítási viselkedést irányítják, míg az univerzálék tulajdonképpen azok a fordítási tendenciák, amelyek rendszerint megfigyelhetők a fordítási szövegben, de nem minden esetben feltétlenül kívánatosak. Chesterman ugyanitt kiemeli hogy ezek az általánosságban azonosítható

³⁴ „At the simplest level, a universal of translation would be a feature that is found in translations and in no other kind of text” (Pym 2010: 78).

³⁵ „Such laws would be probabilistic, of course, and not universal. They would describe what people (at various levels of translation competence) tend to do, under given circumstances” (Chesterman 1993: 3).

jellegzetességek nem állítanak követendő példákat a fordítók elé, nem rendelkeznek előíró jelleggel, míg a normák igen.³⁶ Toury (1991) korábbi szavaira³⁷ hivatkozva kiemeli, hogy a fordítás általános törvényszerűségeinek feladata a valós jelenségek előrejelzése és magyarázata. Önmagukban senkit sem köteleznek, csupán amennyiben elfogadott, kötelező érvényű fordítási normákká válnak a befogadó kultúrában. Kizárólag ilyen módon válhatnak bizonyos rendszeresen megfigyelhető fordítási sajátosságok és szabályszerűségek az elvárt fordítói viselkedés normáivá.

További elméleti fennakadást okoz, és az empirikus kutatásokat is nagyban befolyásolta az a kérdés, pontosan milyen fogalmi szinten kell meghatároznunk a potenciális fordítási univerzálékat. Pym (2008, 2010) értelmezésében az *univerzálé* terminus megfogható, konkrét nyelvi jelenségeket jelöl, amelyek tudományos kutatási eszközökkel mérhetők. Toury (1995, 2004) inkább általában megfigyelhető szabályszerűségekről, törvényekről beszél, amelyek magyarázattal szolgálhatnak a fordítók viselkedési tendenciáira, és nagy előnyük, hogy egy másik törvény útján helyet adhatnak kivételeknek is.³⁸ Megkérdőjelezi a konkrét szövegsajátosságok kutatásának értelmét, és óva int attól, hogy csupán közhelyeket fogalmazzunk meg, például hogy a fordítás eltolódásokkal jár.³⁹ Klaudy univerzális fordítási szövegsajátosságok helyett már univerzális fordítási *műveleteket* azonosít (2004: 71), amelyeket a fordítók hajtanak végre a fordítás során, és amelyek a fordítási szövegre jellemző sajátosságokat eredményezhetnek (Klaudy 1999, 2002). Magyarázó törvényekről, végrehajtott műveletekről és azok eredményeként jelentkező szövegsajátosságokról is szó van tehát, amelyek azonban korántsem tekinthetők egymás szinonimáinak a fordítási univerzálé tágabb terminusa alatt, inkább hierarchikus, ok-okozati kapcsolatot feltételezhetünk közöttük.

Különösen kiéleződött ez a probléma az explicitációs jelenségeket kutató vizsgálódásokban, ahol a műveletek és a szövegsajátosságok különbsége, illetve kapcsolata jól szemléltethető. Blum-Kulka (1986) eredeti hipotézisét a célnyelvi szöveg kohézív explicitségének forrásnyelvről történő fordítása során bekövetkező növekedéséről fogalmazta meg, és elsősorban redundanciáról beszél. Séguinot (1988) explicitéségen nem csupán a redundanciát érti, hanem idesorolja a célnyelvi szöveg információtartalmának konkretizációját is, szintén szövegsajátossággként utalva a jelenségre. Becher

³⁶ „[...] a distinction is made between norms and ‘universals’ of translation: universals are actual tendencies that may or may not be desirable [...] Universals therefore do not have prescriptive force; norms do” (Chesterman 1993: 4).

³⁷ „They are designed to facilitate the prediction of ‘real world’ phenomena and/or their explanation [...] in themselves they do not oblige anybody, unless they are accepted, unless they are accepted as binding norms within a culture” (Toury 1991: 187).

³⁸ „[...] it should always be possible to explain away exceptions to a law with the help of another law, operating on another level” (Toury 2004: 29).

³⁹ „[...] claiming that a translation will necessarily reveal shifts is virtually like saying: well, translation is translation!” (Toury 2004: 22).

(2010) megkülönbözteti egymástól az explicitiséget és az explicitációt; az előbbi olyan információ megfogalmazásának tartja, amelyet a címzett mindenképpen megértett volna, míg az utóbbi akkor jelentkezik, amikor egy adott célnyelvi szöveg explicitebb az eredeti forrásnyelvi szövegnél.

Baker (1993) azonban általános fordítói tendenciaként sorolja az explicitációt a feltételezett univerzálék közé, amely akár a szövegek terjedelmének növekedésében is megnyilvánulhat. Ezen a vonalon Klaudy (1999) Vinay és Darbelnet (1958), valamint Nida (1964) eredeti meghatározásából kiindulva a fordítási műveletek szuperkategóriájaként értelmezi az explicitációt és ellenpárját, az implicitációt, amelyek különböző grammatikai és lexikai átváltásokat foglalnak magukba, valamint általánosan megfigyelhető szövegsajátosságokat eredményeznek a fordítási szövegben, nevezetesen redundanciát, konkrétabb megfogalmazást az eredetihez képest, illetve egyszerűsítést. Pápai (2001), felismerve a két fogalom – művelet és szövegsajátosság – körüli terminológiai zűrzavart, kétféle meghatározást is ad az explicitáció jelenségének: egyrészt fordítói műveletnek tekinti (explicitáció), másrészt szövegsajátosságnak (explicitiség), amely a célnyelvi szövegbe betoldott nyelvi és nyelven kívüli információban vagy a tartalmi-logikai kapcsolódásokban nyilvánul meg. Saldanha (2008) az explicitációt stratégiaként értelmezi, amely kétféle hatást gyakorol a fordítási szövegre: megnöveli a célnyelvi produktum redundanciáját (*redundancy*), illetve információs tartalmát (*informativeness*).

Az explicitáció tehát nem azonos a célnyelvi szöveg explicitiségevel, sőt olvashatóságával vagy feldolgozhatóságával sem. Lényegében az 1. táblázat empirikus kutatásainak mindegyike az *explicitációt* mint műveletet vagy a megnövekedett *explicitiséget* mint szövegsajátosságot vizsgálja – egyrészt a forrásnyelvi szövegekhez, másrészt a célnyelven született írásművekhez mérten –, amelyek két külön jelenségre utalnak. Az explicitációval járó műveletek nem is feltétlenül vezetnek az explicitiség növekedéséhez a fordításban a forrásnyelvi szöveghez viszonyítva (Øverås 1988). Az egynyelvű, összehasonlítható korpuszokon alapuló kutatások mégis többnyire az explicitációnak tulajdonítják a fordított szöveg magasabb explicitiségét a célnyelven született írásművekhez képest (Olohan és Baker 2000). Saldanha (2008) véleménye szerint a fordított szövegek explicitisége nem mindig feltételez forrásnyelvi implicitiséget. Ki kell tehát emelnünk, hogy a célnyelven született szövegekkel összevetve a fordítás nagyobb explicitisége abból is fakadhat, ha a fordító – Klaudy (2001) aszimmetriahipotézisének megfelelően – történetesen nem hajtja végre az implicitációt, ahol pedig alkalma adódna rá. Tulajdonképpen egyfajta *pszeudoexplicitáció* jelentkezik az implicitáció elmulasztása nyomán. Ugyanígy beszélhetünk akár a *pszeudoimplicitáció* jelenségéről is, amikor a fordító az explicitációval járó műveleteket nem végzi el, nem alkalmaz célnyelvspecifikus egyedi elemeket (Tirkkonen Condit 2004), nem hajtja végre a szövegszintű „honosítást” (Mauranen 2000), ilyen módon konvencionálisabb

szöveget hozva létre, egyszerűsödést eredményezve a fordításban. Kérdésként merülhet fel, vajon műveletnek tekinthető-e az explicitáció és az implicitáció hiánya, elmulasztása. A szó szoros értelmében természetesen nem tekinthető annak, inkább *álműveletnek* minősül, mindazonáltal az explicitáció és az implicitáció mint művelet, illetve a pseudoexplicitáció és pseudoimplicitáció mint a műveletek hiánya felelős a fordítási szöveg explicittségéért.

További fogalmi és terminológiai átfedésekre és ellentmondásokra hívja fel a figyelmet Pym (2008), aki Toury (1995) fordítási törvényeit veti össze a Baker (1996) által javasolt univerzálékkal. Szóvá teszi, hogy Baker az univerzálék megfogalmazásakor semmiféle kapcsolatot nem teremtett Toury korábbi törvényeivel, annak ellenére, hogy a két elmélet több ponton is érintkezik egymással, noha különböző megközelítést választanak a fordítás általános jellemzőinek leírására: míg Toury intellektuális folyamatokról beszél, addig Baker konkrét, kézzelfogható jelenségekre összpontosít. A kapcsolat megteremtésének elmulasztása mellett Pym két hiányszágra mutat rá Baker fordítási univerzáléi kapcsán: először is, mintha mind ugyanarról a jelenségről beszélne; másodszor, mind Toury növekvő standardizációjáról szóló törvényét dolgozza fel, figyelmen kívül hagyva a szintén Toury nevéhez fűződő interferencia törvényét.⁴⁰ Baker maga is elismeri, hogy az explicitáció alá sorolt nyelvi jelenségek egy része egyszerűsítésnek is minősülhet. Rámutatva a két univerzálé közötti ködös határra, Pym felveti, hogy az explicitáció valójában talán az egyszerűsítés egy alkategóriája, hiszen ellenpárja, az implicitáció is az egyszerűsítés egyik formájának tekinthető.

Ezért van némi okunk feltételezni, hogy mindezek az univerzálék tulajdonképpen egyetlen alapvető univerzálé különböző aspektusai. Valójában úgy tűnik, hogy maga az „univerzálé” terminus nem vonatkozik többre azoknál a nyelvi változóknál, amelyek megvalósítják, majd hitelesítik az említett alapvető univerzálét (amelyet talán inkább „törvény” névvel kellene illetnünk?)⁴¹

Még több gondot okoz azonban, hogy nemcsak átfedések mutatkoznak az egyes feltételezett univerzálék között, hanem ellentmondások is, sőt igen gyakran ugyanazon

⁴⁰ „With respect to the actual universals proposed by Baker, we might be concerned about two aspects. First, all four propositions appear to be saying the same thing. Second, they all seem to elaborate Toury’s law of standardization, without touching his proposed law of interference. That is, Baker might have taken half of what was available in Toury then divided that half into four” (Pym 2008: 321).

⁴¹ „So we have some grounds for suspecting that all these universals are different aspects of the one underlying universal. In fact, the term ‘universal’ here seems to be naming no more than the linguistic variables that operationalize then test the one underlying universal (which we should perhaps call a ‘law’?)” (Pym 2008: 320–321).

az univerzálén belül. Az egyszerűsítés például a mondatok rövidülésével jár, ami ellentmond az explicitáció univerzáléjának, hiszen az a szövegek terjedelmének növekedéséhez vezet, ugyanakkor az imént vált nyilvánvalóvá, hogy az explicitáció és az egyszerűsítés több részletben is érintkeznek egymással. Pym meglátása szerint a helyzet a normalizációval is hasonló; az állítólagos univerzális jelenségek ellentmondása mögött tehát ellentétes erők hatásait feltételezhetjük, amelyek a fordítási folyamatot irányítják. Ezen a ponton kapcsolódhatnak össze a Baker (1996) által felvetett univerzális szövegsajátosságok Toury (1995) probablisztikus törvényeivel, amelyek egymással érintkezve ellentétes irányba mutatnak.

A fordítási univerzálékat vizsgáló empirikus kutatások eredményei is alátámasztják Pym (2008) érveit, miszerint az egyes fordítási sajátosságok között számos átfedés, illetve ellentmondás mutatkozik. Laviosa (2009) például a normalizáció kapcsán tárgyalja Toury (1995) növekvő standardizációjáról megfogalmazott törvényét, aki ezt a sajátos fordítási jelenséget ugyanakkor a szövegstruktúrák egyszerűsítésében és az egyértelműsítésben – vagyis két másik univerzáléban – látja kifejeződni. Vanderauwera (1985) két ellentétes pólus mellett sorakoztatja fel az általa vizsgált nyelvi sajátosságokat, amelyeket az explicitáció és az implicitáció megnyilvánulásaiként tárgyal a szakirodalom, de a szerző az egyszerűsítés és a normalizáció univerzáléját kívánja alátámasztani eredményeivel. Øverås (1998) kutatási eredményei szerint az explicitáció következtében a kohézió növekedése a célnyelvi norma csúcsához közelít. Pápai (2001) megállapítja, hogy az explicitáció eredményeképpen a szövegbe kerülő grammatikai elemek kisebb lexikai változatossághoz vezetnek, egyszerűsítést eredményezve. Tirkkonen-Condit (2004) hipotézisét az „egyedi” célnyelvi elemek alulreprezentáltságáról az interferencia törvényének (Toury 1995) empirikus vizsgálatai kapcsán szokás említeni, annak ellenére is, hogy maga Tirkkonen-Condit nem közvetlen negatív interferenciával magyarázza ezt a jelenséget, hanem inkább passzív, rejtett interferenciára utal, és a normalizáció ellentétéként tárgyalja. Denver (2009) megállapítása szerint a célnyelvspecifikus „egyedi” elemek hipotézise az explicitációs hipotézist is felülírja. Becher (2010) rámutat, hogy Olohan és Baker (2000) korpuszkutatási eredményei az explicitáción kívül más állítólagos univerzálék (együttes) hatásával is kapcsolatba hozhatók. Károly (2012) végül az ismétléskerülést vizsgálva szögezi le, hogy a referenciaelemek a célnyelvi szövegben explicitebb ismétléstípussal helyettesítődtek.

Habár Pym (2008) a fordítási jelenségek hierarchiájának felállítását javasolva arra a következtésre jut, hogy az egyszerűsítés lehet az univerzálék átfogó kategóriája,⁴² az univerzálékkal kapcsolatos vizsgálódások eredményei arra utalnak, hogy az

⁴² „[...] simplification [...] If, as we suspect, it can be found at all levels, it should perhaps become the superordinate for explicitation, implicitation, and much more as well. (There is nothing more complicated than a simple definition of simplicity!)” (Pym 2008: 321).

„alapvető univerzálét” az explicitáció és az implicitáció mint művelet jelentheti a kutatások mögött. A 3. táblázat bemutatja, hogy a fent tárgyalt empirikus kutatások és a feltárt univerzális nyelvi jelenségek miként kapcsolódhatnak a fordítói műveletekhez, az explicitációhoz és az implicitációhoz. Klaudy (1999; 2002) megállapítását követve, miszerint az explicitációval és az implicitációval járó lexikai és grammatikai műveletek egyszerűsítést és redundanciát okozhatnak a célnyelvi szövegben, bátran kijelenthetjük, hogy az implicitáció végrehajtásának interferenciából következő elmulasztása szintén explicitebb célnyelvi produktumot eredményezhet az autentikus szövegekhez képest, az explicitációs műveletek hiánya pedig az „egyedi” célnyelvi elemek alulreprezentáltságához vezethet. Ilyen módon az univerzális műveletek kapcsolatban állnak a fordítási szöveg összes általánosan megfigyelhető sajátosságával.

3. táblázat
Empirikus kutatások kapcsolata az explicitációval és az implicitációval

Tanulmány	Fókusz	Nyelvi jelenség	Kapcsolat
Vanderauwera (1985)	Egyszerűsítés	Igeneves szerkezetek helyettesítése tagmondatokkal.	Explicitáció
	Egyszerűsítés	Régies, stilizált kifejezések cseréje hétköznapi szinonimákkal.	Implicitáció
	Normalizáció	Céltudásra jellemző kifejezések betoldása, mondatok kiegészítése.	Explicitáció
	Normalizáció	Nehéz szerkezetek egyszerűsítése, költői képekből egyszerű szavak.	Implicitáció
Laviosa (1998, 2000)	Egyszerűsítés	Alacsonyabb lexikai sűrűség, sűrűn előforduló szavak még gyakoribb ismétlődése.	Implicitáció, explicitáció vagy a műveletek hiánya (pszeudoexplicitáció, pszeudoimplicitáció)
Pápai (2001, 2004)	Egyszerűsítés	Alacsony szótípus/szöveg arány, kisebb lexikai változatosság.	Implicitáció, explicitáció vagy a műveletek hiánya (pszeudoexplicitáció, pszeudoimplicitáció)
Shlesinger (1995)	Ismétléskerülés	A tolmácsok gyakran kihagyják a forrásnyelvi szöveg ismétléseit.	Implicitáció
	Normalizáció	Befejezetlen mondatok kiegészítése a tolmácsolás során.	Explicitáció

Tanulmány	Fókusz	Nyelvi jelenség	Kapcsolat
Károly (2012)	Ismétléskerülés	Referenciaelemek explicitebb ismétléstípussal helyettesítődnek.	Explicitáció
Øverås (1998)	Normalizáció	A kohéziós szint növekedése a célnyelvi norma csúcsához közelít.	Explicitáció
Shama'a (1978)	Szokatlan lexikai mintázatok	A szokványos szókincs gyakori ismétlődése.	Explicitáció hiánya (pszeudoimplicitáció)
Mauranen (2000)	Szokatlan lexikai mintázatok	A fordítók gyakran elmulasztják a szövegszintű honosítást.	Explicitáció hiánya (pszeudoimplicitáció)
Tirkkonen-Conditt (2002)	Alulreprézantált egyedi elemek	A célnyelvre jellemző, „egyedi” nyelvi elemek ritkábbak.	Explicitáció hiánya (pszeudoimplicitáció)
Frankenberg-Garcia (2008)	Alulreprézantált egyedi elemek	Azok a kifejezések is gyakrabban fordulnak elő a fordításban, amelyeknek van forrásnyelvi párja.	Explicitáció hiánya (pszeudoimplicitáció)
Denver (2009)	Alulreprézantált egyedi elemek	Az „egyedi” elemek hipotézise felülírta az explicitációs hipotézist.	Explicitáció hiánya (pszeudoimplicitáció)

2.5.2 Módszertani problémák

Az egyik alapvető módszertani kifogás a kutatások alapjául szolgáló szövegek kiválasztása kapcsán merült fel a kritikusokban (például Tymoczko 1998). Nem világos ugyanis, hogy amikor lehetséges univerzális jellemzők után kutatunk, milyen kritériumokból kiindulva válogathatunk be fordított szövegeket a kutatás alapjául szolgáló korpuszba. Mi számít vajon fordításnak? Miféle szövegekben mérhetők az állítólagos univerzálénak vélt jelenségek? Kizárandók-e a minőségbeli különbségek? A kutatás eredményeképpen megállapított potenciálisan univerzális jellemzők vajon valóban minden fordításra vonatkoztathatók? Chesterman (1993) korábban részletesen kifejtette nézeteit a kérdéssel kapcsolatban, és arra a következtetésre jutott, hogy általános leíró törvények bármilyen fordítással kapcsolatban felállíthatók, egyetlen feltétellel, miszerint a tanulmányozott viselkedésforma és annak eredménye fordításnak nevezhető, vagyis valamiféle kapcsolat azonosítható a forrás- és a célnyelvi szöveg között (vö. Toury 1995, Károly 2007). Chesterman (2010) később azt is hangsúlyozta, hogy érdemes megfigyelni az univerzálék és a szövegminőség közötti összefüggéseket, illetve beépíteni többek között egy minőségi változót is a korpuszok összeállításához, még ha ezzel le is mondunk az univerzalitásról a terminus szigorú, abszolút értelmében.

Ugyancsak a korpuszok összeállításának kérdését feszegette Bernardini és Zanettin (2004), akik az egynyelvű, összehasonlítható korpuszok használatának módszertanát kifogásolták, amelyek a forrásnyelvi szövegekből eredő elfogultság kizárása miatt váltak igen népszerűvé az univerzálékat vizsgáló kutatásokban. A szerzők azonban felvetik a kérdést, mennyire lehet összehasonlítható egy összehasonlítható korpusz, és a forrásnyelvi művek mellőzése ellen emelnek szót. Azzal érvelnek, hogy amennyiben egy fordítási korpusz jellemzőit kívánjuk egybevetni egy eredetileg a célnyelven keletkezett írásokból álló korpussszal, akkor a kutatás során szükséges megvizsgálnunk a forrásnyelvi szöveg státuszát is, egy összehasonlítható, eredetileg a forrásnyelven született írásokat tartalmazó korpusz segítségével. A forrásnyelvi szövegek vizsgálatának szükségességét hangsúlyozta Jantunen (2004) is, aki három fázisban végzett összehasonlító elemzést a fordításokban előforduló szokatlan nyelvi mintázatok feltárására. Eredetileg célnyelven született szövegeket vetett össze fordítás útján keletkezett írásokkal több forrásnyelvből, univerzális jellemzők azonosítására, illetve egy másik korpuszban összegyűjtött, egyazon forrásnyelvből származó fordításokkal, annak megállapítására, vajon az utóbbi korpusz egyetlen forrásnyelvből fordított szövegeinek jellemzői ellentmondanak-e az általános tendenciáknak. Az eredmények arra engednek következtetni, hogy a forrásnyelv igenis befolyásolhatja a feltételezett univerzális fordítási szövegsajátosságokat, ezért az eredeti szövegek vizsgálata elengedhetetlenül szükséges a széles körű következtetések levonásához.

A forrásnyelvi szövegek hiányát tette szóvá Pym (2008) is a korpusznyelvészeti kutatások, elsősorban Baker (1995) korpuszvizsgálatai kapcsán. Arra kívánt rámutatni, hogy az egynyelvű, összehasonlítható korpuszok nem képesek számot adni a fordítást befolyásoló interferenciáról, ezért a vizsgálat alapján levont következtetések sem tekinthetők érvényesnek vagy éppen univerzálisnak. Becher (2010) ugyancsak Olohan és Baker (2000) kutatása alapján fogalmazza meg módszertani kifogásait, az úgynevezett fordításspecifikus explicitáció – saját meglátása szerint – dogmatikus elméletét vitatva. Kritikája általánosan vonatkoztatható a korpusznyelvészeti eszközöket alkalmazó kutatásokkal kapcsolatban, hiszen a fentebb említett tanulmányokhoz hasonlóan (Jantunen 2004, Bernardini és Zanettin 2004) a korpuszok reprezentativitása mellett a forrásnyelvi eredeti szövegek mellőzését kifogásolja az elemzésekben. Állítása szerint az egynyelvű fordítási korpuszok csupán hipotézisek felállítására alkalmasak, nem hipotézisek bizonyítására. Rámutat ugyanis, hogy Olohan és Baker az opcionális idéző *that* kapcsolóelem nagyobb gyakoriságát a fordításban egyértelműen inherens, tudat alatti explicitációs folyamatoknak tulajdonítja,⁴³ figyelmen

⁴³ „[...] a higher incidence of the optional *that* in translated English would provide evidence of inherent, subliminal processes of explicitation in translation” (Olohan és Baker 2000: 143).

kívül hagyva egyéb potenciális fordítási univerzálékat, nevezetesen a forrásnyelvi szöveg interferenciáját és a konzervativizmust, amelyek ugyancsak magyarázatul szolgálhatnak a megfigyelt jelenségre. Becher (2010) kritikája megint csak rámutat, hogy a fordítások eredeti szövegekhez viszonyított nagyobb explicitése nem feltétlenül az explicitációnak köszönhető: a forrásnyelvi interferencia hatására a fordítók elmulaszthatják végrehajtani az impicitációt, mintegy pszeudoexplicitációt eredményezve.

Egyes fordításkutatók alapvetően értelmetlennek látják a fordítási univerzálékkal kapcsolatos elemzéseket. Tymoczko (1998, 2005) elveti a fordítási univerzálék abszolút jellegét, nem tartja az általánosan megfigyelt jelenségeket minden fordításra és fordítási kontextusra vonatkoztathatónak, ezért a fordítási univerzálék utáni kutatások lezárását javasolja.⁴⁴ Toury (2004) inkább magasabb szinten, a fordítási folyamatot befolyásoló tényezők vizsgálatában látja a kutatások célját, felhagyva a konkrét, univerzális szövegsajátosságokkal kapcsolatos kutakodásokkal. House (2008) szerint a fordítás általános jellemzői tökéletesen illenek a nyelvi univerzálék széles kategóriájába, és felesleges, értelmetlen vállalkozásnak tartja a fordítási sajátosságok megfogalmazását.⁴⁵ Mások arra hivatkoznak, hogy az univerzálék csupán a már sokat hangoztatott negatív jellemzőket emelik ki ismételtlen a fordítási szöveggel kapcsolatban. Chesterman (2010) azonban rámutat, hogy a lehetséges fordítási univerzálékat vizsgáló kutatások több módszertani tanulssággal gazdagították a fordítástudományt, és kiemeli az univerzálék tanulmányozásának pedagógiai jelentőségét.

2.6 KÍSÉRLET A FORDÍTÁSI UNIVERZÁLÉK ÚJ ÉRTELMEZÉSÉRE

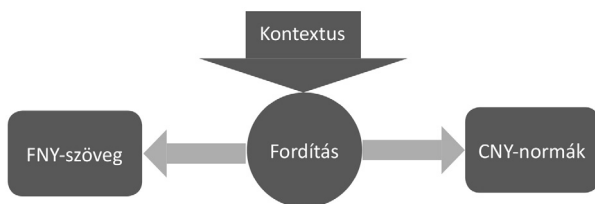
Az „újabb” elméleti modell, amelynek segítségével megkísérlem értelmezni a fordítási univerzálék keletkezésének körülményeit, tulajdonképpen nem sok valóban „új” gondolatot tartalmaz. A fenti alfejezetekben ismertetett elméletekben és a kutatások eredményeiből levont következtetésekben minden lényeges pont elhangzott már, amely szükséges ahhoz, hogy rávilágítsunk a fordítási szöveg általános jellemzőinek kapcsolatára, és tisztázzuk az egymásnak látszólag ellentmondó jelenségek összefüggéseit. Az alábbiakban tehát csupán összekapcsolom és ábrázolom a tanulságokat.

⁴⁴ „[...] not all conclusions of research are applicable to all translation types or all translation contexts. It follows [...] that translations studies should give up the search for universals” (Tymoczko 2005: 1095).

⁴⁵ „I want to go on suggesting quite bluntly that the quest for translation universals is in essence futile i.e. that there are no, and there can be no, translation universals” (House 2008: 11).

2.6.1 Toury (1995) két törvénye és a gravitáció

Már a fejezet legelején szó esett arról, hogy az úgynevezett „harmadik kód” a forrásnyelvi szöveg és a célnyelvi norma együttes hatására jön létre, jellemzőit tekintve ugyanakkor mindkettőtől eltér (Frawley 1984). Halverson (2003, 2007) az emberi kogníciós folyamatok általános jellemzőinek segítségével igyekszik megmagyarázni a fordítási univerzálékot, és a fordítás folyamatát – Frawley (1984) elméletének megfelelően – két ellentétes gravitációs vonzás közepette képzelet el. A két erő eredményeképpen jelentkezhet a fordításokban túlzott normakövetés, azaz célnyelvi vonzás, illetve bizonyos célnyelvi elemek interferenciának tulajdonítható szokatlan eloszlása, vagyis forrásnyelvi vonzás. A gravitációs vonzás erősségét azonban jelentős mértékben befolyásolhatják a kotextuális jellemzők, illetve a fordítási esemény mindenkori kontextusa.⁴⁶ A gravitációs vonzás elméletét a fordítási folyamatban a következőképpen ábrázolhatjuk:

1. ábra

A fordítási folyamat két gravitációs vonzás keresztüzében (Halverson 2003 alapján)

A két egymással ellentétes gravitációs mező irányába mutató erőnek megfelel Toury (1995) fordítási törvényszerűségekről felállított elmélete is: a növekvő standardizáció és az interferencia törvénye; valójában maga Halverson (2003: 218) is párhuzamot von a két gondolatmenet között. A növekvő standardizáció törvénye kimondja, hogy a forrásnyelvi szöveg sajátos jellemzői gyakran módosulnak a fordítás során a célnyelvben megszokott, általános nyelvi kifejezőeszközök javára (Toury 1995: 268), a célnyelvi gravitációs vonzásnak megfelelően. Az interferencia törvénye szerint viszont a fordító a forrásszöveg felépítésére jellemző sajátosságokat ülteti át a célnyelvi szövegre (Toury 1995: 275). Az interferencia lehet negatív és pozitív is: negatív a transzfer, ha a fordított szövegben eltérés található a célnyelvi szabályrendszerben rögzített gyakorlattól; pozitívnak tekintjük azonban az interferenciát – bár nem feltétlenül kívánatosnak és előnyösnek –, amikor a forrásnyelvi szöveg jellemzőinek

⁴⁶ „[...] the gravitational pull posited here is in no way meant to function in a deterministic way. [...] Thus, the cognitive semantic structure and the forces working there are not a closed system: contextual and contextual factors are also operating in any given translation event” (Halverson 2003: 221).

hatására a célnyelv gyakorinak számító elemei nagyobb valószínűséggel jelennek meg a fordításban. Utóbbi feleltethető meg a Halverson (2003) által forrásnyelvi gravitációs vonzásként meghatározott erőnek, amely a fordítási szöveg keletkezésének háttérében áll, míg a negatív interferencia a törvény szélsőséges változatát jelenti, és egyszerűen hibás, a célnyelvi rendszernek nem megfelelő produktumot eredményez. A fordítási folyamatnak mindkét típusú transzfer részét képezi, és a fordító szakmai kompetenciájától függően képes ellensúlyozni őket (Toury 1995: 273).

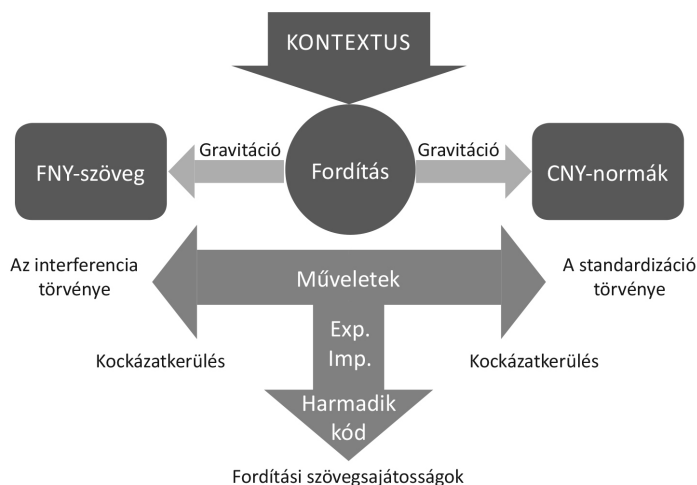
Halversonhoz (2003: 221) hasonlóan Toury (1995: 271–278) ugyancsak rámutat, hogy az általa megfogalmazott probabilisztikus törvények érvényesülését szociokulturális, nyelven kívüli tényezők befolyásolják a fordítás kontextusában. Kijelenti többek között, hogy minél perifériásabb státuszt töltenek be a fordítások a célnyelvi kultúrában, annál inkább igyekeznek megfelelni az adott célnyelvi rendszer általános, meghonosodott gyakorlatának; vagyis a standardizáció törvénye nem minden esetben és nem is mindig azonos intenzitással fejt ki hatását a fordítás folyamatára, és így a fordítás produktumára. Hasonlóképpen növekszik az interferenciával szemben tanúsított tolerancia is, amikor a fordító a célnyelvi kultúrához képest nagyobb presztízsű nyelvből dolgozik. A fordítás kontextusába számos további nyelvi és nyelven kívüli tényező tartozik, amelyek befolyásolhatják a fordítási folyamatot: a fordító kompetenciája (Toury 1995, Klaudy 1996, Englund Dimitrova 2005, Makkos és Robin 2012); egyéni tendenciák (Saldanha 2008); nyílt vagy rejtett fordítás (House 1997); politikai meggyőződés (Bánhegyi 2011); a szöveg műfaja (Nord 1997); a fordítás iránya (House 2004, Baumgarten 2007); a célkultúra szociokulturális jellemzői és mentalitása (Pusztai-Varga 2013). Pym (2008) továbbá kijelenti, hogy mivel számos tényező függvényében érvényesülő, probabilisztikus törvényekről beszélünk, tökéletesen észszerű, ha a szövegsajátosságok, vagyis a fordítás nyelvi változóinak szintjén ellentétes tendenciákat tapasztalunk.⁴⁷

2.6.2 A fordítási univerzálék új modellje

A fentiekben ismertetett, a fordítás kontextusának függvényében érvényesülő gravitációs vonzás és az ennek megfelelő, ellentétes irányba mutató, probabilisztikus fordítási törvények tulajdonképpen azok az inherensen jelentkező kényszerkörülmények (Baker 1993), amelyek hatására a jellegzetes nyelvi tulajdonságokkal – kisebb-nagyobb mértékben rendelkező – fordítási szöveg létrejön (Károly 2007). A törvényeknek engedelmeskedve a fordítók lexikai és grammatikai átváltási műveleteket végeznek (Klaudy 1997), hogy a forrásnyelvi szöveg jelentését átültessék a célnyelvre. Az átváltási műveletekhez tartozó lexikai konkretizáció, felbontás, betoldás,

⁴⁷ „[...] thanks to these probabilistic formulations, it becomes quite reasonable to have contradictory tendencies on the level of the linguistic variables” (Pym 2008: 324).

kompenzálás, illetve grammatikai konkretizáció, felbontás, felemelés és betoldás explicitációval járó művelet, míg a grammatikai és lexikai általánosítás, összevonás, lesüllyesztés és kihagyás implicitációval jár együtt; az áthelyezés és a csere azonban a műveletek mindkét superkategóriájához, az implicitációhoz és explicitációhoz egyaránt köthető (Klaudy 1999; 2004). Ezek az explicitációval és implicitációval járó műveletek egyszerűsítést, redundanciát és egyértelműsítést eredményezhetnek a fordítási szövegben (Klaudy 2002, Pápai 2004), felelősek továbbá mindazoknak az univerzális fordítási szövegsajátosságoknak, konkrét nyelvi jelenségeknek a születéséért, amelyek tudományos kutatási eszközökkel mérhetők. A fordítási univerzálék keletkezésének a folyamatát igyekszik szemléltetni az alábbiakban a 2. ábra, mégpedig a korábban bemutatott 1. ábra gravitációs erőviszonyaiból kiindulva.

2. ábra
A fordítási univerzálék keletkezésének modellje

House (2008) szerint a fordító potenciális késztetése, hogy műveleteivel beavatkozzon a fordított szöveg létrejöttébe, ugyancsak univerzálisnak tekinthető.⁴⁸ Ez az intervenció a fordítandó forrásszöveg olyan manipulációját is jelentheti, amely túlmutat minden nyelvi szükségszerűségeken, és a befogadó igényeit kívánja teljesíteni. A fakultatív jellegű, explicitációval és implicitációval járó műveletek alkalmazását normák vezérlik (Weissbrod 1992), használatukra mindazok a tényezők hatással

⁴⁸ „The potential need of the translator to intervene in the process of translation might also be called a universal. [...] Intervention in translation is a manipulation of the source text beyond what is linguistically necessary [...] as a means of fulfilling the expectations of the addressees of the translation” (House 2008: 16).

vannak, amelyek az őket irányító törvények érvényesülését befolyásolják⁴⁹. Pym (2008) az egész fordítási folyamat háttérében egy univerzálisnak tekinthető motivációt feltételez, amely a fordítók kockázatkerülésében nyilvánul meg: olyan műveleteket hajtanak végre munkájuk során, amelyekkel kizárhatók a kommunikáció sikerét veszélyeztető kockázatok. Ezek a műveletek azonban nem csupán túlzott alkalmazásukkal, hanem végrehajtásuk elmulasztásával is szövegszerű eltolódásokat és „elsodoródásokat” (Chesterman 2010) képesek eredményezni a fordítási szövegben.

A fordítási univerzálék születésének átfogó modelljét egy sajátos magyar nyelvi jelenséggel szeretném illusztrálni. A fordítók gyakran találkoznak a szenvedő mondat szerkezet fordításának problémájával, amikor indoeurópai nyelvekről magyarra dolgoznak. Ez a szerkezet az angol, a német és az orosz nyelvben gyakori, míg a magyarból kikopott a szenvedő igeragozás, régiesnek, szokatlanak érződik a mai nyelvhasználatban (Kovalovszky 1977, Szepeszy 1986). A fordító arra kényszerül, hogy átváltási műveletet hajtson végre. Klaudy (1997) szerint ez a művelet korántsem automatikus, a fordító többféle lehetőség közül is válogathat, és tudatos megfontolás után választja ki a megfelelő nyelvi formát. A fordító rendelkezésére álló átváltási műveletek között szerepel többek között a határozói igeneves állítmányi szerkezet is (Klaudy 1997), amely a szenvedő igeszemlélet egyik legkézenfekvőbb kifejezése a magyar nyelvben. A fordító mégsem mer élni a germanizmusként megbélyegezett határozói igeneves mondat szerkesztés lehetőségével, hiszen állítólagos terjedését a fordítóknak szokás tulajdonítani; a nyelvi babona hatására tehát mellőzik a szerkezet használatát (Robin 2015a). A célnyelvi befogadó feltételezett igényeit szem előtt tartva, kerülve a germanizmus vádjának kockázatát, a pozitív interferencia hatására felemelik az igeneves szerkezetet a mondat szintjére, és ragozott igealakokat alkalmaznak, ami explicitációval jár. Ez az eljárás explicitebb, ám gyakran redundáns szöveget eredményez, hozzájárulva egy sajátos nyelvi szerkezet eltűnéséhez a fordított szövegekben. A 4. táblázat további hasonló példákkal igyekszik alátámasztani a modellt.

⁴⁹ „Explicitation, its absence, or even implicitation, result from an interaction between several factors: the universal tendency to accompany translation by explicitation, the position of the languages involved in the act of translation on an orality/literacy scale, and the translational norms operating in a certain section of a given culture at a given time. These norms may encourage the tendency to explicitate or, on the contrary, undermine or even overpower it” (Weissbrod 1992: 155).

4. táblázat
Toury (1995) fordítási törvényei és az univerzálék

Törvény	Meghatározás	Jelenség	Művelet	Univerzálé
Negatív interfe- rencia	A fordításokban eltérések mutatkoznak a célnyelvi szabályrendszer-től.	A határozatlan névelő törlésének mellőzése. Felszólító mondat végén a pont felkiáltó-jelre való cseréjének kihagyása.	Pszudoimpli- citáció (implicitáció hiánya) Pszeudoimpli- citáció (explicitáció hiánya)	Megnövekedett explicittség (redundancia) Egyszerűsítés
Pozitív interfe- rencia	Gyakori célnyelvi elemek nagyobb valószínűséggel jelennek meg a fordított szö- vegben.	Igeneves szerkezetek cseréje mellérendelő mellékmondatokra. Személyes névmás tör- lésének elmulasztása. Opcionális kötőszavak törlésének elmulasz- tása. Célnyelvi „egyedi” elemek helyett „szok- ványos” szavak hasz- nálata	Explicitáció Pszeudoimpli- citáció (mplicitáció hiánya) Pszeudoimpli- citáció (implicitáció hiánya) Pszeudoimpli- citáció (explicitáció hiánya)	Megnövekedett explicittség (redundancia) Egyszerűsítés Megnövekedett explicittség (redundancia) Megnövekedett explicittség (redundancia) Alulreprezentált „egyedi” elemek
Növekvő standar- dizáció	A forrásnyelvi szöveg sajátos jellemzői gyak- ran módosulnak a fordításban a célnyelvben megszokott, álta- lános nyelvi kife- jező eszközök javára.	Régies, stilizált kifeje- zések cseréje hétköz- napi szinonimákkal. Célkultúrára jellemző kifejezések betoldása, mondatok kiegészítése. Semleges idéző igék felcserélése konkrétabb jelentésű igékkel. A szokványos szókincs gyakori ismétlődése.	Implicitáció Explicitáció Explicitáció Pszeudoimpli- citáció (explicitáció hiánya)	Egyszerűsítés Megnövekedett explicittség (konkretizálódás, redundancia) Megnövekedett explicittség (konkretizálódás) Szokatlan nyelvi mintázatok

Törvény	Meghatározás	Jelenség	Művelet	Univerzálé
		Bonyolult szerkezetek egyszerűsítése, költői képekből egyszerű szavak.	Implicitáció, explicitáció	Egyszerűsítés Megnövekedett explicititás (konkretizálódás)
		A kohéziós szint növekedése a CNY-i normához közelítve.	Explicitáció	Megnövekedett explicititás (redundancia)
		Referenciaelemek konkretizációja.	Explicitáció	Megnövekedett explicititás (konkretizálódás)

2.7 A FORDÍTÁSI UNIVERZÁLÉK ÖSSZEFÜGGÉSE A SZÖVEGMINŐSÉGGEL

Bár a leíró fordítástudomány célkitűzése éppen az, hogy értékítélet nélkül kutassa fel és magyarázza meg a fordítási folyamat és a fordítási szöveg jellegzetességeit, az univerzálékkal kapcsolatban született vizsgálatok és tanulmányok gyakran rámutatnak a fordítási sajátosságok és a minőség összefüggésére. Levý a fordítási folyamat általánosan megfigyelhető nyelvi jellemzőit a fordítók „betegségeként” említi,⁵⁰ és két jellegzetes tendenciát azonosít, amelyek elsősorban a gyengébb, közepeszerű fordításokat jellemzik: a fordítók magyarázó, illetve általánosító törekvését a célnyelvi szövegek megfogalmazásakor. Továbbá szemére veti a fordítóknak, hogy egyértelműsége való igyekezetükben semmit sem hagynak az olvasó képzeletére és intellektuális együttműködésére, szürke, nyelvileg szegényes, túlmagyarázott célnyelvi szöveget hozva létre.⁵¹

Híressé vált tanulmányában Blum-Kulka (1986) hasonló megállapításokat tesz a koherencia eltolódásainak vizsgálata során. Kijelenti, hogy a fordítási folyamat szűkségszerűen maga után von bizonyos változtatásokat a célnyelvi szövegben, mindazonáltal azt is kiemeli, hogy a koherenciában megnyilvánuló eltolódások gyakran a fordító által meghozott hibás döntéseken múlnak.⁵² A szerző a célnyelvi szövegek

⁵⁰ „There evidently is something wrong in the process of encoding with these translators, and before we can think of a remedy, we must effect a precise diagnosis of the translators’ disease” (Levý 1965: 78).

⁵¹ „The two tendencies mentioned so far are responsible for minute changes in style which, however, since they occur in hundreds in almost every average or mediocre translation, finally result in changing the style of a literary work into a dry and uninspiring description of things and actions” (Levý 1965: 80).

⁵² „[...] text-based shifts of coherence often occur as a result of particular choices made by a specific translator, choices that indicate a lack of awareness on the translator’s part to the SL text’s meaning potential” (Blum-Kulka 1986: 30).

feldolgozhatóságát az optimális koherenciával azonosítja, amelynek módosulása-ként hozza fel a forrásnyelvi szövegben rejlő implicit tartalmak eltűnését a fordításban a fordító által alkalmazott egyértelműsítések miatt. Ennek a folyamatnak a sajnálatos eredménye, ha elvész a szövegek rejtett közléstartalma;⁵³ ha tehát kevesebbet fejez ki a fordító, azzal esetleg több jelentéstartalmat tud közvetíteni.

Tirkkonen-Condit (2002) hipotézisének összefüggése a fordított szövegek minőségével már klasszikus tanulmányában kiderült, amikor is kutatásának résztvevői jobb minőségűnek – eredeti célnyelvi szövegnek – ítélték azokat a fordításmintákat, amelyekben az „egyedi” célnyelvi elemek gyakorisága „normális” szintet mutatott. Tirkkonen-Condit megállapítása szerint ha ezeknek a nyelvi elemeknek az előfordulása az adott szövegben a célnyelvi normának megfelelő, akkor a fordítást az olvasók eredeti célnyelvi produkcióként értékelik, a túlzott vagy elégtelen normalizáció azonban a szövegek minőségének rovására mehet. Kujamaki (2004) és Chesterman (2007) szintén a gyengébb minőségű fordításoknak tulajdonítják az „egyedi” nyelvi elemek alulreprezentáltságát.

Blum-Kulka megállapításaihoz hasonlóan Heltai (2005, 2011) saját vizsgálódásai alapján ugyancsak rámutat, hogy az explicitáció hatása a fordítási szövegre nem mindig kedvező. Habár a redundancia valóban megkönnyítheti a szöveg befogadását, a nyelvi explicitás mégsem egyenlő a feldolgozhatósággal; a túlzott redundancia megértési nehézségeket okozhat.⁵⁴ További veszélyeket hordoz a másodlagos kontextuális hatás túlzott konkretizáció nyomán bekövetkező sérülése, amely a redundancia egyik káros mellékhatásaként jelentkezik (2011: 131).

Scarpa (2006) empirikus kutatásokat végzett az egyszerűsítés és az explicitáció fordítási szövegminőségre gyakorolt hatásait vizsgálva, angolról olaszra fordított művekben. A fordításokat összevetette a forrásnyelvi eredetivel a szövegek terjedelmének, a mondatok számának és átlagos hosszának, a standardizált szótípus/szövegszó arányok megállapításával. A kutatás rámutatott az összefüggésre a fordított szövegek jobb minősége, a magasabb explicitási szint és az alacsonyabb egyszerűsítési tendencia között. Hasonlóképpen Rabadan és munkatársai (2009) korpuszalapú kontrasztív elemzéseket végeztek a fordított szövegek minőségének értékelésére a grammatikai eszközök használatának tekintetében, a fordítási univerzálékát hívva segítségül a vizsgálatokhoz. Megállapították, hogy az alacsonyabb szövegminőségre utaló eredmények kapcsolatba hozhatók az egyszerűsítéssel, az interferenciával és a grammatikai nyelvi eszközök sajátos eloszlásával.

⁵³ „[...] contrary to natural discourse, translation is a process by which what is *said* might become obvious and clear, while what is *meant* might become vague and obscure” (Blum-Kulka 1986: 32).

⁵⁴ „Redundancy may help processing several ways [...] However, at a given point increased redundancy ceases to be facilitative of comprehension and will appear as circumlocution and unnatural verbosity hindering comprehension and making communication uneconomical” (Heltai 2005: 67).

Nem is csupán a szövegsajátosságok vizsgálata mutatott rá az univerzálék és a fordítások minőségének kapcsolatára; a fordítói műveletek empirikus vizsgálata hasonló eredményeket hozott. Toury kijelenti, hogy az interferencia törvényének hatását csupán a gyakorlott, kompetens fordító képes kiküszöbölni, különleges erőfeszítések árán, hogy olyan fordított szöveget hozzon létre, amely megfelel a célnyelvi normának.⁵⁵ Klaudy (1996) visszafordítási kísérletének eredményei alapján fogalmazza meg nézetét, miszerint a gyakorlatlan fordítók félnek az információvesztéstől, így gyakrabban alkalmazzák az explicitációt az implicitáció helyett, lemondva a tömör fogalmazás előnyeiről, redundáns szöveget eredményezve. Englund Dimitrova (2005) a fordítók gyakorlatának függvényében vizsgálva az explicitációt rámutat, hogy a hivatásos fordítók jelentősen gyakrabban alkalmazzák a stratégiai – pragmatikai és fordításspecifikus (Klaudy 1999), saját értelmezésünkben stratégiakövető – explicitációt, mint a fordítóhallgatók, akik elsősorban a normakövető műveletekre összpontosítanak. Makkos és Robin (2012) kutatásai alapján a fenti eredményeket alátámasztva jelenti ki, hogy a gyakorlatlan szakfordító hallgatók hajlamosabbak redundáns szöveg létrehozására a hivatásosoknál, akik a szöveg explicit telítettségét érzékelve optimalizálják a redundanciát.

Chesterman (2010) nézete szerint mivel éppen a fordítási szöveg általános jellemzőit szokás felemlíteni az eredeti szövegalkotás és fordítás közötti különbségtételre, lényeges felhívni rájuk a gyakorló fordítók figyelmét, hogy szükség esetén szövegszerkesztési stratégiák alkalmazásával ellensúlyozhassák őket. Habár kétségtávolú a fordítók kockázatkerülési motivációjához köthetők, amellyel igyekeznek megfelelni a célnyelvi befogadók és a szakma elvárásainak, az explicitációval és implicitációval járó műveletek további kockázatokat rejthetnek magukban. A kockázat súlya természetesen függ a szöveg típusától és rendeltetésétől: egy irodalmi szövegnél talán nagyobb vétségnek számít a túlzott redundancia, míg egy politikai dokumentumnál egy egyéni interpretáción alapuló konkretizációnak is súlyos következményei lehetnek. Fontos megismertetnünk tehát ezeket a kockázatokat a leendő és gyakorló fordítókkal, sőt a lektori gyakorlatban és a lektorképzésben is szükséges felhívni rájuk a figyelmet, hiszen a lektorok a szükséges lektorálási műveletek segítségével módosíthatják a fordítók által eredményezett nyelvi elszegényedést, redundanciát, felesleges egyértelműsítést, optimalizálhatják a fordított szöveg explicititását és koherenciáját. A fordító „betegségét” (Levý 1965) gyógyítani, míg a „vesztését” (Blum-Kulka 1986) pótolni kell, és a fordítási folyamatban ez a feladat – a fordítási és nyelvi hibák kötelező javítása mellett – a célnyelvi szöveget gondozó lektorra hárul.

⁵⁵ „[...] the establishment of an interference-free output [...] necessitates special conditions and/or special efforts on the translator's part” (Toury 1995: 275).

FORDÍTÁS ÉS LEKTORÁLÁS

A lektorálás tudományos vizsgálata egyre nagyobb tért hódít a fordítástudomány berkein belül, bár mostanáig kevés empirikus kutatás tűzte ki célul a lektor műveleteinek feltérképezését és elemzését. Az alábbiakban azonban éppen erre törekszem, különös figyelmet fordítva a fordító és a lektor munkájának összefüggésére, ezért az empirikus kutatás megalapozásához szükséges összefoglalni a lektorálásról szóló eddigi ismereteket. A harmadik fejezet tehát a fordítás és a lektorálás viszonyát tárgyalja a szakirodalom alapján, és részletesen bemutatja a kutatásom alapjául szolgáló elméleti ismereteket a lektorálással kapcsolatban. A szakirodalmi előzményekből csupán azokra a munkákra térek ki, amelyek releváns ismeretekkel szolgálnak a felvetett fordítási univerzálék és a lektorálás kapcsolatának vizsgálatához, elsősorban Mossop (2001) és Horváth (2009) munkájára építve.

3.1 A LEKTORI TEVÉKENYSÉG MEGHATÁROZÁSA

Öröndetes módon egyre több figyelem fordul a lektorálás felé, amely nemcsak hazánkban, hanem nemzetközi szinten is a minőségbiztosítás alapvető segédeszkövévé válik (Mossop 2007, Mohácsi-Gorove 2015), valamint a fordítási szolgáltatásokról szóló nemzetközi ISO 17100:2015 szabvány is a fordítási folyamat szükséges részeként határozza meg. A szakma képviselői és a fordítóképzés intézményei szintén kiemelik a lektorálás jelentőségét, ezért a lektorképzésre is egyre több figyelem irányul (Dróth 2011, Robin 2017). A lektorálás ugyanis a fordítási folyamat összes résztvevőjének érdekét szolgálja: a megbízó pontos, gondosan megfogalmazott, ellenőrzött szöveget kap a kezébe; a fordítóiroda meggyőződik az általa kiadott fordítás alapos minőségéről, illetve értékelést kaphat a fordító munkájáról; a fordító is nyugodtabban és magabiztosabban végzi munkáját, ha tudja, hogy a fordítását ellenőrizni fogják, a lektori visszajelzések pedig saját szakmai fejlődését szolgálják.

A gyakorlatban ennek ellenére nagyon sokszor tisztázatlan a lektor szerepe, még a folyamat résztvevői számára is, így az sem teljesen nyilvánvaló, pontosan mit foglal magában a lektorálás. A magyar szakirodalomban Horváth (2009) foglalta össze először a lektorálással kapcsolatos elméleti ismereteket hazai és nemzetközi szakmunkák alapján, bemutatja a lektorálás különböző változatait, és megveti terminológiai alapját a későbbi kutatásoknak. Terminusjegyzékében szerepel a nyelvi és szakmai,

a csoportos és egyéni, az egynyelvű és kétnyelvű, az egyoldalú és kölcsönös, valamint a teljes és részleges lektorálás is. Összehasonlítja továbbá a lektorálás fordítóirodai meghatározásait a szakma magyar képviselőinek körében, és megállapítja, hogy a hasonlóságokon túl a lektorálásnak tulajdonképpen annyi meghatározása létezik, ahány iroda működik a magyar piacon. A lektorálás definíciójának és terminológiájának tisztázásában a szakirodalom sem feltétlenül nyújt segítséget, hiszen a szerzők gyakran több kifejezéssel is utalnak ugyanarra a tevékenységre (Martin 2007).

A lektorálás körüli zűrzavart valójában sokszor az okozza, hogy a kutatók vagy a fordítási folyamat résztvevői számára nem egészen világos, hogy a lektorálásnak pontosan melyik fajtájával vagy részfolyamatával állnak szemközt. Az általános meghatározások azonban a *teljes* lektorálás fogalmát és követelményeit próbálják meghatározni. Az ISO 17100:2015 fordítási szolgáltatásokról és követelményekről szóló nemzetközi szabvány értelmében a fordított szöveg lektorálását nem a fordító, hanem már egy másik személy végzi, a lektorálás ilyen módon elkülönül a fordító által végrehajtandó *önellenőrzéstől*. A lektornak továbbá a fordított szöveg célját szem előtt tartva kell ellenőriznie a fordítást a következőkes terminológia, a regiszter, a forrás- és a célnyelvi szöveg összehasonlítása alapján. Ám a szabvány arra nem tér ki, hogy a lektor által javasolt javításokat és módosításokat kinek a feladata, sőt egyáltalán szükséges-e elvégezni a célnyelvi szövegben.

A fordítási univerzálék és a lektori tevékenység vizsgálatához ugyancsak a teljes lektorálást vesszük alapul, amely szükségszerűen magában foglalja a célnyelvi szöveg gondos ellenőrzését és a javasolt módosítások végrehajtását is. A lektorálás ennek megfelelően a fordító által a célnyelvre ültetett szöveg egy másik, a lektorálást hivatásként űző személy általi ellenőrzését és módosítását jelenti, amely a fordított szöveg elkészülése és a fordító önellenőrzése után, a forrás- és célnyelvi szöveg egybevetésével, nyelvhelyesség és stílus alapján, a mai élő nyelv követelményeinek megfelelően történik, mégpedig azzal a céllal, hogy a lektorálás eredményeként tartalmilag pontos, nyelviileg helyes, az eredetivel egyenértékű, a célnyelvi olvasó számára feldolgozható, nyomdakész szöveg jöjjön létre. Ez a meghatározás rögtön rávilágít arra a tényre, hogy a lektorálás nem pusztán a fordítási, terminológiai, nyelvtani és helyesírási hibák javítására szorítkozik, habár mindezek kétségkívül beletartoznak a lektori tevékenységbe. A lektor a forrásnyelvi szöveg kommunikatív funkciójának és sajátosságainak figyelembevételével nem csupán helyes, hanem a befogadók számára feldolgozható szöveget hoz létre: javít és tökéletesít, mégpedig a célnyelvi igények szerint (Mossop 2001, Martin 2007). Feltételezhetjük tehát, hogy a lektor valójában összetett, több részből álló tevékenységet folytat a szövegek gondozása során.

3.2 LEKTORÁLÁS ÉS SZERKESZTÉS

Külön problémát okozhat a lektorálás értelmezésekor – nem kizárólag a szakirodalomban, hanem a gyakorlati életben is – a szerkesztés (*editing*) és a lektorálás (*revision*) terminus megkülönböztetése, illetve azonosítása, egymáshoz viszonyított kapcsolatának meghatározása. A kiadók lektoráláson a szó eredeti értelmében a véleményezésre benyújtott kéziratok elolvasását és bírálatát értik, míg a szerkesztés magában foglalja a szövegek javítását, fordítás esetében az eredetivel való egybevetést is – ami valójában megfelel a lektorálás fenti meghatározásának. Gyakran előfordul azonban, hogy szerkesztésre kérik fel a kollégát, akinek szerződésében már az irodalmi *lektor* titulus szerepel.

A fordítástudományi szakirodalomban sem teljesen egyértelmű, vajon felfedezhető-e eltérés a két tevékenység között, vagy tulajdonképpen ugyanazt a feladatot végzi a szerkesztő és a lektor is. Cunningham (1971) elsősorban a fordítási folyamat szerves részének tekinti a lektorálást, amelyre az *editing*, vagyis a *szerkesztés* terminussal utal, és amelynek célja, hogy stilisztikai módosítások segítségével elegáns és helyes nyelvhasználatot eredményezzen a szövegben. Horváth (2009: 242) meghatározásában a kontrollszerkesztés „kiadóvállalatnál a kétnyelvű lektorálás neve” (2009: 242) – azaz valójában egyenlőségjelet tesz a két nyelvi tevékenység közé. Hasonlóképpen szinonimaként kezeli a két fogalmat Klaudy (1984: 6) is a fordítás és az aktuális tagolás kérdéseiről szóló írásában.

Graham (1983) a lektorálás terminológiájának tárgyalásakor megkülönbözteti egymástól az ellenőrzést (*checking*), amely főként a kétértelmű fogalmazás felszámolására és a helyesírási hibák javítására összpontosul, a szerkesztést (*editing*), amely a szöveg információtartalmának módosítását és a stílus egységesítését szolgálja, illetve a lektorálást (*revision*), amely egyaránt magába foglalja a terminológia javítását, a szöveg homályos, kétértelmű részeinek tisztázását, a stílus másodlagos kontextuális hatásának fokozását és a forrásnyelvi szöveg érzelmi tartalmának hozzáigazítását az olvasó igényeihez. A szerző maga is megjegyzi, hogy a három kategória között számos közös pont fedezhető fel. Az első kategóriát tulajdonképpen akár a mikroszinten végrehajtott hibajavítással, a korrektúrával is azonosíthatjuk, míg a második kategóriába már inkább makroszintű módosítások tartoznak – a harmadik kategória, a lektorálás pedig mikro- és makroszintű lektori beavatkozásokat is magában foglal, nem csupán a célnyelven, hanem a forrásnyelvi szöveget is figyelembe véve.

Hasonló megkülönböztetéssel kísérletezik Mossop (2001) is, aki önálló fejezetekre bontva igyekszik bemutatni a szerkesztő (*editor*) és a lektor (*reviser*) munkáját, az elsősorban gyakorlati tanácsokat és ismereteket tartalmazó könyv végére azonban kiderül, hogy mégsem olyan könnyű elválasztani egymástól ezt a két tevékenységet.

A közöttük fennálló közvetlen kapcsolatra, csaknem szinonimaszerű használatukra már maga a kötet igencsak elmés címe is utal:

Revising Editing and Editing Revising for Translators

A szerző főképpen ott látja a különbséget a szerkesztés és a lektorálás között, hogy míg az előbbi egynyelvű szövegellenőrzést jelent, a lektorálás a hivatásos fordítók tevékenységéhez tartozik, akik a nyersfordításokat ellenőrzik (Mossop 2001: 83). Mossop megjegyzi, hogy a két nyelvi szakember munkája rokon tevékenységeket takar, amelyek között sok az átfedés, a szerkesztőnek ugyanakkor egyéb ügyintézői feladatai is lehetnek, amelyek a fordítót nem feltétlenül terhelik. Ami azonban a tényleges, szövegre irányuló feladatokat illeti, a két nyelvi tevékenység valóban mindössze abban különbözik, hogy az egyik elsősorban célnyelven történik, a másik a forrás- és a célnyelvi szöveg összevetésével. Ez válik nyilvánvalóvá a könyv bevezető részében olvasható meghatározásból is:

A szerkesztés a nem fordítás eredményeként keletkezett szöveg problémáinak azonosítását, majd kijavítását és tökéletesítését jelenti, különös tekintettel arra, hogy a megfogalmazás mindenben megfeleljen a jövőbeni olvasók igényeinek és a szöveg kommunikatív céljának. A lektorálás ugyanezt a feladatot foglalja magába, de nyersfordításokra irányul.⁵⁶

Hasonló meghatározással találkozunk, amikor Mossop a szerkesztő és a lektor összetett feladatáról, szabályokon alapuló *javító* és a feldolgozást elősegíteni hivatott *tökéletesítő* tevékenységéről beszél:

A szerkesztő és a lektor kapuőr, aki *kijavítja* a szöveget, hogy az megfeleljen a társadalom nyelvi és szövegalkotási szabályainak, valamint beteljesítse a kiadó céljait. A szerkesztő és a lektor ugyanakkor nyelvterapeuta is, aki *tökéletesíti* a megfogalmazást, hogy gondoskodjon a szöveg könnyebb feldolgozhatóságáról, szem előtt tartva az olvasó elvárásait.⁵⁷

⁵⁶ „Editing means finding problems in a text which is not a translation, and then correcting or improving it, with particular attention to making the text suitable for its future readers, and for the use for which they will put it. Revising is the same task applied to draft translations” (Mossop 2001: iii).

⁵⁷ „The editor or reviser is a gatekeeper, who *corrects* the text so that it conforms to society’s linguistic and textual rules and achieves the publisher’s goals. The editor or reviser is also a language therapist who *improves* the text to ensure ease of mental processing and suitability of the text for its future users” (Mossop 2001: 1).

A fenti hasonlatban sem találunk különbséget szerkesztés és lektorálás között, mindkettő egyformán a szabályok betartását, a szöveg feldolgozhatóságát tartja szem előtt. Mossop a szerkesztésen belül a feladatok négy különböző kategóriáját sorolja fel, amelyek közül az első és a negyedik tartozik a szigorú értelemben vett javítás kategóriájába, miközben a másik kettő a szöveg további csiszolását szolgálja, hogy az minél tökéletesebben illeszkedjen a befogadók elvárásaihoz (Mossop 2001: 12):

- (1) olvasószerkesztés (*copyediting*): a kéziratok javítása a nyelv szabályrendszere szerint;
- (2) stilisztikai szerkesztés (*stylistic editing*): a szöveg további csiszolása, tökéletesítése a szókincs és a mondat szerkesztés terén, a kétértelműségek tisztázása, a feldolgozhatóság megkönnyítésének érdekében;
- (3) strukturális szerkesztés (*structural editing*): a szövegszervezés módosításai, beleértve a kohéziót és a koherenciát;
- (4) tartalmi szerkesztés (*content editing*): kihagyások és betoldások a szövegbe, tényszerű, matematikai adatok és logikai hibák javítása.

Mossop tulajdonképpen ugyanezeket a szempontokat, javítási feladatokat foglalja össze a lektorálás paramétereinek ismertetése során is (2001: 99), azzal a lényeges különbséggel, hogy a lektorálásnál a javításokat illetően a nyelvtani, szóhasználati és helyesírási hibák mellett megjelenik a forrás- és célnyelvi szöveg ekvivalenciájának ellenőrzése és a félrefordítások kiszűrése is.

Érdekes volna tehát nem is egymást átfedő, külön kategóriaként értelmezni a szerkesztést és a fent említett, Graham (1983) által ellenőrzésnek nevezett mikroszintű javítást, a korrektúrát, hanem inkább részhalmozokat képzelhetünk magunk elé, amelyek a legtágabb kategóriába, a teljes lektorálásba illeszkednek bele. A gyakorlatban előfordul, hogy a lektortól nem kéri az ekvivalencia ellenőrzését, ilyenkor mindössze egynyelvű szerkesztést végez, ám az is megesik, hogy kizárólag a nyelvi hibák javításával, vagyis korrektúrával bízzák meg – a szerzők és a fordítók sok esetben nem is várnak mást a szöveg ellenőrzésétől, és súlyos konfliktusokhoz vezethet, ha a lektor a fogalmazás *tökéletesítésére*, vagyis stilisztikai, strukturális és tartalmi szerkesztésére is vállalkozik. Ebben az értelmezésben a legátfogóbb és legáltalánosabb tevékenységnek a lektorálást tekinthetjük, amelynek a feladat meghatározása szerint több fajtája is létezik, és mindig a megbízás jellegétől függ.

Mossop azonban azt is kiemeli, hogy szerkeszteni nem kizárólag a szerkesztők és a lektorok szoktak.⁵⁸ A fordító is hajt végre szerkesztést a fordítás folyamatában,

⁵⁸ „Another activity which is similar to editing is a regular feature of professional translation [...] they engage in what might be called mental stylistic editing and mental structure/content editing while they translate” (Mossop 2001: 17).

amelynek során a célnyelvi befogadók igényeit szem előtt tartva alakítják a szöveget, a könnyebb feldolgozhatóságra törekedve. A fordítási univerzálékról szóló fejezetben már szó esett arról, hogy a fordítástudomány kutatói is megfigyeltek bizonyos szerkesztési sajátosságokat a fordításban. Vanderauwera (1985) véleménye szerint a célnyelvi szövegben megfigyelt fakultatív, javító célzatú műveletek a fordító által felvett szerkesztői (*editing*) szerepre vezethetők vissza, amelynek során igyekszik olvashatóbb, feldolgozhatóbb szöveget létrehozni. Blum-Kulka (1986: 29) ugyancsak a fordító interpretációjához kötődő szövegszerkesztési folyamatnak tulajdonítja az explicitációs jelenséget, amelynek folytán a nyelvi közvetítő belátása szerint fejti ki az üzenetet, és magyarázza az eredeti szöveg referenciális jelentéstartalmát. Séguinot (1988: 107) a nyelvpártól független hozzáadásokról jegyzi meg, hogy valójában szövegszerkesztési stratégiák (*editing strategies*) részét képezik, amelyek a forrásnyelvi szöveg megértését, az olvasói és az intézményes igények kielégítését szolgálják. Englund Dimitrova (2005) megfigyelései szerint a stratégiai, vagyis tudatos döntéseken alapuló explicitációs műveletek a fordító értelmezésének eredményeképpen jönnek létre, miközben a szöveget már a célnyelven módosítják, és nem térnek vissza ismét a forrásnyelvi szöveghez, nem történik újabb nyelvi átváltás. A fordított szöveg újraformálása – szerkesztése – pedig gyakran jár együtt olyan műveletekkel, amelyek a fordítást explicitebbé teszik (Englund Dimitrova 2005: 237).

A fenti megállapítások egybecsengenek Mossop (2001) szerkesztéssel kapcsolatban felvetett nézeteivel. A szerző a fordítási folyamat állandó, rendszeresen megjelenő jellemzőjeként határozza meg a stilisztikai, strukturális és tartalmi szerkesztést, amelyet ilyen módon akár be is sorolhatnánk a fordításokat univerzálisan jellemző nyelvi jelenségek közé. Ha viszont a fordítókat és a lektorokat összeköti a szerkesztés, a forrás- és a célnyelv közötti közvetítés, hol különbözik mégis a szerepük?

3.3 A FORDÍTÓ ÉS A LEKTOR SZEREPÉNEK ÖSSZEVETÉSE

Az egyik legelső kérdés, amely a lektorálással kapcsolatban fel szokott merülni, hogy miként válhat valakiből lektor. A gyakorlatban azt láthatjuk, hogy a fordítóirodákban és a kiadóknál a tapasztalt fordítók köréből toborozzák a lektorokat, akik az idők során már tanúbizonyságot tettek fordítói rátermettségükről, munkájuk megbízhatóságáról. Mintegy feltételezve, hogy a fordítói kompetencia mellett birtokában vannak annak a tudásnak és készségnek, amely szükséges mások munkájának javításához és értékeléséhez, a kiválasztottak elkezdnek fordításokat javítani. Valójában sokszor kiderül, hogy nincsenek birtokukban azoknak az ismereteknek, amelyek a lektorálási tevékenység alapjául szolgálhatnak, noha a szakirodalom és a szabványok is a fordítási tevékenységhez kötik a lektorálást (Mossop 2001: 17, ISO

17100:2015). Az eredmény végül újrafordítási kísérletek és konfliktusok sorozata a fordító és a lektor között. Gyakran előfordul az is, hogy a kezdő lektornak már a gyakorlatból kell szinte „ellesnie” munkája alapvető ismereteit és módszereit.

A fenti gyakorlat tulajdonképpen valamiféle „evolúciós” folyamatot feltételez, amely során az egyszerű nyelvtanulóból előbb szakképzett fordító, majd gyakorlott fordító és végül lektor válik. Ez a fejlődési folyamat azonban semmit sem árul el azokról a készségekről, amelyekkel egy lektor feltétlenül rendelkezik, egy fordító viszont nem. Ugyanakkor a jogi szabályozás is hasonló alapokon jeleníti meg a munkáját hivatásként folytató lektort, ahogyan az a szakfordító- és tolmácsolás megteremtésének feltételeiről szóló 7/1986. (VI. 26.) rendeletben⁵⁹ olvasható:

2. § (2) Szakfordító-lektor képzést az kaphat, aki a szakiránynak megfelelő területen magyar nyelvről idegen nyelvre és idegen nyelvről magyar nyelvre, vagy idegen nyelvről idegen nyelvre tartalmilag pontos, nyelvileg helyes fordítás elkészítésére képes.

A jogszabályi rendelkezések szerint a hivatásos lektor tehát elsősorban fordítói képességekkel, sőt képesítéssel rendelkező személy. Miben különbözik mégis a lektorálást nem végző fordítótól? Erre a jogszabály nem ad választ, sőt a szabvánnyal ellentétben még csak tapasztalatról vagy más elsajátított készségekről sem ejt szót. A lektor és a fordító valóban ugyanazon érdekek között egyensúlyozva végzi a munkáját: döntéseikben szerepet játszik a megbízó, a szakma elvárásai, a fordítási és a szerkesztési normák, a szerző és legfőképpen az olvasó igényei (Mossop 2001). Mindkét nyelvi közvetítő célja, hogy a szerző és az olvasó közt létrejöjjön a sikeres kommunikáció. Gondoskodnak róla, hogy félreértésektől mentes, egyértelmű és a célnyelvi normáknak megfelelő, könnyen feldolgozható szöveget hozzanak létre, amely az olvasó számára releváns információval szolgál. Ahol pedig fennáll a félreértelmezhetőség kockázata, a fordítóhoz hasonlóan a lektor is nagy erőfeszítéseket fog tenni, hogy a félreértések kockázatát minimalizálja (Pym 2005: 41).

A lektorálás mindazonáltal sokkal többet foglal magába, mint amikor egy „másik szempár”, egy másik fordító pusztán átfutja a szöveget a fordítás elkészülése után. Amint fentebb láthattuk, a lektor feladata, hogy a fordító által célnyelvre ültetett szöveget ellenőrizze és javítsa a forrás- és a célnyelvi szöveg egybevetésével, nyelvhelyesség és stílus alapján, méghozzá a mai élő nyelv követelményeinek megfelelően, azzal a céllal, hogy a javítás eredményeképpen tartalmilag és nyelvileg helyes, az eredeti szöveggel egyenértékű, a befogadó számára feldolgozható, nyomdakész szöveg jöjjön létre. A lektor ilyen módon nem alkot újabb szöveget, hanem a már megfogalmazott írás-

⁵⁹ Lásd: <http://net.jogtar.hu>

műben végez módosításokat, csupán harmadlagos szövegalkotást végez (Horváth 2009), illetve javaslatokat tehet. Nem új fordítási megoldásokat kínál, hanem ellenőriz, hibákat javít. Munkájához a célnyelvi szöveg szolgál alapul, amelyre már nem mikroszinten tekint, hanem felülről, a teljes szövegre összpontosítva. Mivel valaki más munkáját ellenőrzi, akár nehézséget is okozhat számára a fordító nyelvhasználatával való azonosulás, saját stílusát erőltetheti a fordításra. Márpedig akkor kezdődnek a problémák a nyelvi közvetítőők között, amikor a lektor a szerepéből kilépve nekilát újrafordítani a szöveget, szükségtelen módosításokat végez. A fordító és a lektor tevékenységének különbségeit Horváth (2009: 27) az alábbi táblázatban foglalja össze:

5. táblázat
A fordító és a lektor szerepének összevetése (Horváth 2009)

	Fordító	Lektor
Kiindulópont	Forrásnyelvi szöveg	Célnyelvi szöveg
Főtevékenység	Szövegalkotás Ekvivalencia-teremtés	Szövegértékelés Ekvivalencia-ellenőrzés
Stratégia	Lokális (mondatról mondatra) Alulról felfelé Mikroszint	Globális (teljes szöveg) Fentről lefelé Makroszint
Ellenőrzés módja	Önellenőrzés Elnéző, megbocsátó, hibavakság	Más ellenőrzése Idegen gondolkodás, stílus átvétele Saját nyelvhasználat erőltetése

A táblázatban jól nyomon követhető, hogy a fordító és a lektor tevékenysége a hasonlóságok mellett több ponton eltér egymástól. A két legfontosabb különbség, amely főként a két tevékenység közös pontján, a szerkesztésben fejt ki hatását, a célnyelvi és a globális megközelítés. Ennek köszönhető, hogy a lektorra kevésbé hatnak negatív és pozitív interferenciával a forrásnyelvi szöveg jellemzői, könnyebben megtalálja az idiomatikus szókapcsolatokat, és észreveszi azokat az „anomáliákat” is, amelyek szövegszinten jelentkezhetnek, és ilyen módon igyekszik megfelelni a befogadók igényeinek. Ha pedig a két tevékenység különbözik, az is nyilvánvaló, hogy a lektoráláshoz olyan ismeretek és készségek szükségesek, amelyekkel a hivatásos szakembernek rendelkeznie kell.

3.4 A LEKTORI KOMPETENCIA

A lektorálásra senki sem születik, és nem is holmi misztikus tudás vezeti a lektor kezét a fordítások ellenőrzése közben, amelyet a zsigereiben érez. A lektorálási tevékenységhez szükséges ismereteket egy gyakorló fordító elsajátíthatja a munkája során, de

szervezett lektorképzés eredményeképpen is megtanulhatók (Robin 2017). A lektor így rendelkezik a fordító kompetenciájával: birtokában van a fordításhoz szükséges nyelvi és nyelven kívüli ismereteknek, tökéletesen tisztában van a fordítói szakma elvárásaival, a fordítást segítő technológiákkal, birtokában van a munkavégzéshez kellő pszicho-fiziológiai és kognitív adottságoknak, valamint átváltási és stratégiai alkompetenciával rendelkezik, jártas az adott terület terminológiájában is (PACTE 2003, EMT 2012).

A lektor mindezekon felül képes arra, hogy feltérképezze az eredeti és a fordított szöveg között mutatkozó különbségeket, és mérlegelje, vajon azok hibának számíthatnak-e, igényelnek-e lektori beavatkozást. A hiányosságokat pótolja, a szükségtelen betoldásokat törli, a fordítási és a célnyelvi szabályokat és normákat sértő hibákat javítja. A hibák javítása mellett azonban a fordított szöveg tökéletesítésére is törekszik (Mosso 2001). Gyakorta megesik az is, hogy a lektorálás után véleményt kell nyilvánítania, értékelnie kell a fordító munkáját. Ezeket a kompetenciákat Horváth (2009: 38) táblázatban sorolja fel, ahogyan az alábbiakban is látható.

6. táblázat
A lektori kompetencia összetevői (Horváth 2009)

Alkompetencia	Meghatározás
Amelioratív	a fordítás tökéletesítése
Evaluatív	a fordítás értékelése
Fordítói	a fordítás hiányainak pótlása
Komparatív-kontrasztív	a fordítás és az eredeti összehasonlítása
Korrektív	a fordítás hibáinak javítása

A fent ismertetett készségeken kívül a lektornak jól megalapozott célnyelvi felkészültségre is szüksége van a hibák kiszűréséhez, javításához, sőt beavatkozásainak indoklásához is; enélkül nem volna képes alkalmazni a lektoráláshoz szükséges stratégiákat (Robin 2013, 2016; Terryn et al. 2017). Ismeri a nyelvhelyességi szakirodalmat, nem homályba merült iskolai tudásanyagra támaszkodik, és pontosan tudja, hová forduljon kétségek esetén; tisztában van a nyelvművelés álláspontjaival, a különböző nyelvi jelenségek megítélésével, a nyelvi változókkal, és tudatában van a nemzeti nyelvstratégia céljainak is. Tudása nem szó- és mondat szintű ismeretekre korlátozódik, hanem szövegszintű sajátosságokra is kiterjed. Ez tehát a lektori *nyelvi kompetencia* – míg a fordító megelégedhet a felhasználói szintű tudással, a lektornak egy szinttel feljebb kell lépnie, hiszen a beavatkozásairól szükség esetén számot kell adnia, és megalapozott indoklással kell alátámasztania a döntéseit. A munkáját szakszerűen végző lektor ugyanakkor gyakorlott a jó és a rossz nyelvi megoldások közötti különbségtételben *diagnosztikai kompetenciájára* támaszkodva azonosítja a fordított

szöveg problémáit és a hiba forrását, majd tudatosan határoz a módosítás szükségességéről, *döntéshozatali kompetenciáról* téve bizonyosságot. Kész meghajolni a szakirodalommal alátámasztott ellenérvek előtt, azt is elfogadja azonban, ha történetesen téved. Az érvelésben és az indoklásban, továbbá az értékelés elvégzésében nyelvi felkészültségén kívül *interperszonális kompetenciája*, pedagógiai érzéke és empátiája is segíti, hogy szakmai viselkedése etikus legyen.

Ezekre a lektori készségekre a fordítóknak szintén szükségük lehet, amikor saját munkájuk során önellenőrzést végeznek a fordítás leadása előtt. Horváth (2009: 38) kijelenti, hogy tisztán lektori kompetencia nem létezik, a lektori és a fordítói kompetencia egymásba olvadó kategóriák. Az egyes kompetenciák mozgósítása a fordítási folyamat során függ a nyelvi közvetítő mindenkori tevékenységétől, hogy éppen fordítást, önellenőrzést, utószerkesztést vagy lektorálást végez-e. Ezt a kompetenciák közötti váltást célszerű tudatos készséggé emelni, mert így lehet mikroszinten való gondolkodásból makroszintű, a teljes szövegre koncentráló megközelítésre áttérni.

Robert és munkatársai (2017) a fordítási szakirodalomból ismert modellek alapján (PACTE 2003, EMT 2012) kísérleti jelleggel megalkották elméleti kompetencia-modelljüket a lektorálásra is. A lektori kompetenciát (TRC) mindazon készségek és tudás összességeként értelmezik, amelyek hozzájárulnak egy lektorálási feladat sikeres elvégzéséhez (2017: 4). Rámutatnak, hogy a Horváth (2009) által felsorolt elemek valójában nem tartalmazzák a teljes lektori kompetencia összetevőit, hanem tulajdonképpen folyamatelemek, és nem alkotnak valódi alkompetenciákat. Egyetérthetünk ezzel a megállapítással, ugyanakkor tekinthetjük a Horváth (2009) által felsorolt összetevőket olyan készségeknak, amelyek a lektor *procedurális kompetenciáját* alkotják: egybevetés, diagnosztika, döntés, javítás, fordítás, tökéletesítés és értékelés. Mindez pedig az EMT-modellhez hasonlóan kiegészül a lektori feladatokra specifikus nyelvi és interperszonális kompetenciával, valamint a lektoráláshoz szükséges sajátos, professzionális *technikai kompetenciával*.

3.5 A LEKTORÁLÁS PARAMÉTEREI

A lektorálásnak – amint arról fentebb szó esett – különböző fajtáit különböztethetjük meg. A lektor megbízást kaphat kétnyelvű vagy egynyelvű lektorálásra; utóbbi esetén nem szükséges összevetnie a célnyelvi szöveget a forrásnyelvi eredetivel, csupán a fordított változatra kell koncentrálnia, egy nyelven kell *szerkesztenie*, így nem is kamatoztathatja kontrasztív-komparatív kompetenciáját. Az is előfordulhat azonban, hogy nem kívánják meg tőle a célnyelvi írás nyelvi-stilisztikai módosítását, kizárólag a fordítás pontosságára vagy a terminusok helyes használatára kell törekednie. Ha pedig a megbízó egyszerű helyesírás-ellenőrzést kér, a lektornak nincs

is egyéb feladata, mint az érvényes szabályok szerint, célnyelvi ismereteire támaszkodva alaposan *korrektúrázni* a fordított szöveget. Teljes lektorálásnak azt nevezzük, amikor a lektor a forrásnyelvi eredetivel egybevetve ellenőrzi és módosítja a célnyelvi szöveget, figyelembe véve a fordítás tartalmi pontosságát, teljességét, nyelvi, technikai szerkesztési sajátosságait, vagyis az összes alábbiakban látható, Mossop (2001: 99) által felsorolt paramétert, amelyekben az ekvivalencia kivételével azonnal ráismerhetünk a stilisztikai, strukturális és tartalmi szerkesztés sajátosságaira is. A lektorálás *javítási* részéhez tartozik a fordítás teljességének és pontosságának ellenőrzése, a hibás adatok és a mechanika helyesbítése, illetve a technikai szerkesztés, míg a *tökéletesítés* a logikára és a nyelvhasználati paraméterekre vonatkozik:

(1) *Ekvivalencia*

- Pontosság: megfelelően tükrözi a fordítás az eredeti szöveg üzenetét?
- Teljesség: kimaradt az üzenet bármely része a fordított szövegből?

(2) *Tartalom*

- Logika: világos a gondolatmenet: akadnak érthetetlen, ellentmondó részek?
- Adatok: akadnak téveszerű, fogalmi vagy matematikai hibák a célnyelvi szövegben?

(3) *Nyelvhasználat*

- Olvashatóság: előfordulnak esetlen, nehezen értelmezhető mondatok a szövegben?
- Megfogalmazás: megfelel a nyelvezet a szöveg céljának és a felhasználók igényeinek?
- Regiszter: illik a stílus a szöveg műfajához? Helyes terminológiát használt a fordító?
- Szóhasználat: megfelel a szóhasználat az eredeti célnyelvi szövegek normáinak?
- Mechanika: betartotta a fordító a nyelvi szabályokat és a szerkesztési útmutató előírásait?

(4) *Technikai szerkesztés*

- Elrendezés: akad következetlenség a szöveg elrendezésében: bekezdés, sorköz stb.?
- Tipográfia: előfordul hiba a szöveg formázásában: kiemelés, aláhúzás, betűtípus stb.?
- Szövegszervezés: jelentkeznek gondok a szöveg egészének szervezésében: lábjegyzetek stb.?

Amennyiben a lektor képes az ismertetett paraméterek mindegyikének figyelembevételével végezni a munkáját, minden bizonnyal tanúságot tesz arról, hogy rendelkezik

a lektori kompetenciát alkotó készségekkel. A fordítónak is érdemes tisztában lennie azokkal a szempontokkal, amelyeket a lektor szem előtt szokott tartani a szövegek gondozása közben, hogy önlektorálást végezve saját munkáját is ezekre a paraméterekre ügyelve ellenőrizze leadás előtt, illetve már fordítás közben is.

A lektorálás paramétereit – a célnyelvi szöveg azon jellemzőit, amelyekre a lektor figyelme a fordítás ellenőrzése és javítása közben kiterjed – egyrészt a lektor megbízásában közölt utasítások, vagyis a lektorálás jellege, másrészt a szöveg műfaja, kommunikatív célja határozza meg. Egészen más paraméterek kapnak súlyt egy expresszív, irodalmi mű lektorálása során, mint amikor a lektor egy szerződést ellenőriz. Előbbi esetben különösen lényegesek a nyelvi és stilisztikai sajátosságok, az olvashatóság, a megfelelő regiszter, hogy a mű illeszkedjen az eredetileg is célnyelven született írások normáihoz, míg az utóbbi szövegek esetében elsősorban a terminusok helyes alkalmazásán és a jelentés pontos közvetítésén van a hangsúly. A lektornak a műfaji elvárásokkal, illetve a hozzájuk kapcsolódó nyelvi szabályokkal és normákkal is tisztában kell lennie már a javítás megkezdése előtt, hogy a megfelelő háttérre építhesse fel a lektorálási folyamatot.

3.6 A LEKTORÁLÁS MINT NORMAKÖVETŐ TEVÉKENYSÉG

A lektorálás meghatározásából és a szakirodalmi tanulmányokból világosan kiderül (Mossop 2001), hogy a lektornak munkája végzése során meg kell felelnie bizonyos elvárásoknak. Szem előtt kell tartania egyrészt a forrásnyelvi szöveg sajátosságait, hiszen a javítás eredményeképpen tartalmilag pontos, az eredeti jelentést tükröző, *adekvát* (Toury 1995) szöveget kell létrehoznia, ugyanakkor ezt a célnyelv szabályrendszerét és *operációs normáit*, nyelvi és szövegalkotási mintáit mozgósítva kell véghez vinnie, hogy a mai élő nyelv követelményeinek *megfelelő* fordítás születhesse.⁶⁰ Ilyen módon válik a lektorált szöveg az eredetivel egyenértékűvé, valamint a célnyelvi olvasó számára *feldolgozhatóvá* (Mossop 2001) és *elfogadhatóvá* (Toury 1995).

A fordítónak és a lektornak ilyen módon egyaránt két gravitációs mező (Halverson 2003, 2007), a forrásnyelvi szöveg és a célnyelv normarendszere között kell az adott kommunikációs kontextus figyelembevételével egyensúlyoznia. Amennyiben a fordítónak nem sikerül a befogadó szempontjából elfogadható (Toury 1995) módon

⁶⁰ „Operational norms may be conceived of as directing the decisions made during the act of translation itself. [...] They affect the matrix of the text [...] as well as the textual make-up and verbal formulation as such. They thus govern – directly or indirectly – the relationships as well that would obtain between the target and source texts; what is more likely to remain invariant under transformation and what will change” (Toury 1995: 58).

megvalósítani ezt a célt, a lektor közbeléphet, hiszen elsősorban a célnyelv felől, a forrásnyelvi szövegtől eltávolodva közelít a fordításhoz (Horváth 2009). Ez a célnyelvi megközelítés gondoskodik róla, hogy a lektor globális stratégiát követve, makroszinten ítélje meg a fordított szöveg tartalmát, nyelvhasználatát, struktúráját, és megvalósítsa az egyensúlyt a forrásnyelvi szöveg és a célnyelv szabályrendszere között. Ebben a folyamatban az *operációs* normák nyújtanak segítséget, amelyek közvetlenül vagy közvetve szabályozzák a forrás- és a célnyelvi szöveg viszonyát (Toury 1995: 58).

A lektorálás normatív jellegének tárgyalásakor fontos különbséget tenni a norma terminus *deskriptív* és *preskriptív* értelmezése között. Deskriptív, azaz leíró megközelítésben a norma tipikus, rendszeresen jelentkező fordítói megoldásokat, viselkedést jelent (*regularity of behaviour*) (Toury 1995). Preskriptív értelemben a normának előíró erejük van, követendő mintákat állítanak a nyelvi közvetítő elé, amelyek esetleges megszegése bizonyos szankciókat von maga után. A két értelmezés zavart kelthet a fordításban és a lektorálásban egyaránt, ezt hangsúlyozza Chesterman (1993: 4) is, aki kijelenti, hogy az általánosan megfigyelhető nyelvi tendenciák – univerzális jelenségek – nem feltétlenül mutatnak követendő példákat. A lektor nyelvi kompetenciájához sem nyújthatnak alapot, amely döntéseit, beavatkozásait vezérli – a javításhoz követhető, előíró normákra van szüksége.

Šunková (2011) ennek megfelelően normakövető tevékenységként mutatja be a lektorálást, amelyben az általános alapelvekként számontartott, társadalmi és szakmai konvenciókhoz tartozó etikai normák – Tourynál (1995) előzetes (*preliminary*) normák – mellett a nyelvtani, terminológiai, szabványügyi szabályzatokban lefektetett előírások is meghatározó szerepet játszanak. A lektorok munkájához elengedhetetlen ezeknek a szabályoknak, normáknak, elvárásoknak a pontos ismerete, hiszen, amint fentebb láthattuk, nem egyszerűen szöveget alkotnak, hanem mások megfogalmazását javítják, módosítják és alakítják, amit etikai alapon és a minőségbiztosítás érdekében nem tehetnek jól megalapozott indokok nélkül – másként kockáztatják, hogy helytelen vagy éppen szükségtelen beavatkozásokkal rontanak, nem javítanak a szöveg minőségén, a fordító munkájának értékelése is szinte lehetetlenné válik, sőt a fejlődését sem szolgálja, ha nem derül ki, milyen indokok alapján módosították a fordítását. A sikeres lektoráláshoz tehát alapos célnyelvi felkészültségre van szükség a hibák kiszűréséhez és javításához, a lektor nyelvi kompetenciája pedig a szerepéből adódóan nem csupán a szó- és a mondatszintű, hanem a szövegszintű sajátosságokra is kiterjed. Klaudy (1994: 57) szerint „a fordítás csak akkor lehet egyenértékű (ekvivalens) az eredetivel, ha éppúgy megfelel a célnyelv normáinak, mint ahogy az eredeti megfelelt a forrásnyelv normáinak”.

Ahogyan a fordítási univerzálékról és a stratégiakövető műveletekről szóló fejezetben már idéztem, a fordításoknak a nyelvhasználati normákhoz való viszonyát

tárgyalva Heltai (2004: 415) különbséget tesz a minden esetben kötelező szabály és az alternatívákat kínáló norma között. A normát a szokásos nyelvhasználat megnyilvánulásaként határozza meg, amely alternatív formákat is feltételez, míg a szabályok nem adnak lehetőséget alternatívák közötti választásra, így a szó szoros értelmében nem is tartoznak a normához, ugyanakkor a szabály a norma szélsőséges eseteként is felfogható (Heltai 2004: 416). A lektor feladatának *javítást* szolgáló része tehát elsősorban a nyelvi szabályokra összpontosít, továbbá a lektor az adott kommunikációs helyzetben mérlegeli, mely normáknak mikor engedelmeskedik, hiszen azok be nem tartása szankciókkal is járhat. A tudatos döntésekre alapozó nyelvi szakember globális stratégiákat követve képes felmérni a jelentkező kockázatokat, és amennyiben szükséges, szerkesztéssel tökéletesíti, *jobbítja* a szöveget.

Léteznek ugyanis magasabb szintű szövegalkotási normák (Heltai 2004: 416–417), amelyek a szó- és mondatszinten jelentkező normák érvényesülését befolyásolhatják. Ezek viszont már nem minden esetben nyilvánvalók, betartásuk nem kötelező, és megsértésük sem eredményez abszolút hibát, sokkal inkább a befogadók elvárásaihoz köthetők. Nem a célnyelv grammatikájától függenek, hanem az átadandó üzenet jellegétől, a szöveg összetételétől, a befogadóktól és a kommunikációs helyzettől, befolyásolva a koherenciát is. Amikor a lektorálás folyamatában a szöveg *tökéletesítése* kerül előtérbe, a lektor nem az ekvivalenciára törekszik, hanem a célnyelven szerkeszti a szöveget, és magasabb nyelvi szinten jelentkező stratégiákat szem előtt tartva törekszik a feldolgozhatóságra és az olvashatóságra. Ezek közé tartoznak a kommunikáció általános elvei és kooperációs maximái is (Grice 1975). Klaudy (1997) rámutat, hogy a fordítók automatikusan végrehajtják a kötelező jellegű, szabálykövető műveleteket, és rutinszerűen végzik a fakultatív normakövető átváltásokat is, a fordítások idegenszerűsége főként szövegszinten nyilvánul meg, a fordítók nem tudatosítják a forrásnyelvi és a célnyelvi nyelvhasználat szövegszintű különbségeit, ki vannak szolgáltatva az idegen nyelvű írások hatásának. Ilyen módon a lektorra marad a makroszintű anomáliák orvoslása.

A kockázat elkerülése, a célnyelvi befogadók normaként ható elvárásainak való megfelelni vágyás sarkallhatja a fordítókat a nyelvi babonák követésére, amelyek ugyancsak statisztikai, illetve a koherenciában és a szöveg másodlagos kontextuális hatásában jelentkező problémát jelenthetnek a szövegalkotásban, ahogyan arra Szepesy (1986) rámutat. A szerző meghatározása szerint a nyelvi babona valójában nem norma, hanem tévhit, „terjesztői minden vizsgálódás és tájékozódás nélkül nyilvánítanak helytelennek olyan nyelvi eszközöket, amelyek a nyelv rendszere szempontjából teljesen kifogástalanok” (Szepesy 1986: 1). A fordítók munkájuk kedvezőtlen megítélésétől tartva bizonyos *feltételezett* normákat követnek, ezeknek engedelmeskedve kerülnek a helytelenként megbélyegzett nyelvi eszközöket, amelyek makroszintű eltolódásokhoz vezethetnek a szövegekben (Robin 2015a). A lektoroknak a *valódi*

nyelvhelyességi szabályok és normák tudatosításával ezekre a szövegszintű módosításokra is figyelniük kell, méghozzá nagy körültekintéssel, nehogy a normakövetés zászlaja alatt szintén beleessenek a nyelvi babonák csapdájába.

3.7 A LEKTORÁLÁS FOLYAMATLÉPÉSEI

Amikor a lektor pontosan tudja, mi a lektorálandó szöveg kommunikatív célja, melyek a megbízó, illetve a befogadók igényei, és ennek megfelelően azzal is pontosan tisztában van, milyen normákat és szabályokat kell szem előtt tartania a lektorálás során, az is segítséget nyújt a munkájában, ha gondosan átgondolt, tudatos módszerre épülő folyamatlépéseket követhet, amelyekkel biztosíthatja a lektorálás sikerét. Mossop (2001: 124) javaslatot tesz a lektorálás lépéseinek ideális sorrendjére, amelyet követve a lektor bizonyos lehet abban, hogy minden paraméterre kellő időben, a megfelelő módon tud koncentrálni, nem hagy ki semmit a szöveg ellenőrizendő sajátosságai közül, és lektori kompetenciája minden elemét a szükséges fázisokban mozgósítja. A felkínált lektorálási módszer természetesen ideális helyzetet mutat be, hiszen a valódi életben, a sürgős munkák és a nyomasztó határidők mellett nem mindig marad elég idő az összes lépés betartására. A munkáját szakszerűen végző lektor azonban ilyen helyzetekben is tudatos döntéseket hoz: a lektori megbízás részleteit, a munkához rendelkezésre álló időt és a javítandó szöveg jellegét, a fordítás minőségét figyelembe véve mérlegeli, mely lépések hagyhatók ki a folyamatból, mire kell elsősorban összpontosítania.

Az ideális lektorálási folyamatban a kezdeti tájékozódást – a lektorálandó célnyelvi szöveg kommunikatív célja, terminológiája, témája és az irányadó párhuzamos szövegek iránt – az olvasás követi. Először a forrásnyelvi szöveget érdemes elolvasni az eredeti szöveg üzenetének, stílusának globális megértéséhez, majd a fordított szöveg egészének áttekintése következik, az eredetit félretéve, hogy kiderülhessenek a szövegszinten jelentkező esetleges gondok. Ekkor a lektor még nem javít, legfeljebb jelöli a problémásnak tűnő részeket. Az olvasás végeztével lát csupán neki a javításnak, először lépésről lépésre összehasonlítva a forrásnyelvi és a célnyelvi szöveget: pótolja a hiányzó szövegrészeket, javítja a félrefordítási hibákat, de nem új fordítási megoldásokat keres. Ez a lépés az ekvivalencia paraméterének az ellenőrzését szolgálja, a szükséges módosításokkal.

A következő lépésben a kétnyelvű összehasonlítást az eredetit félretéve – az idegen nyelvű szöveg interferenciájának kizárására –, a helyesírási és a nyelvhelyességi hibák egynyelvű javítása követi, többlépcsős újraolvasással. Az egyes újraolvasások során a lektor már ismét makroszinten összpontosít a szövegre – a javításból kimaradt hibák kiszűrése mellett –, figyelme középpontjában a logika, az olvashatóság

és az idiomatikus szóhasználat áll, miközben igyekszik feldolgozhatóvá tenni a fogalmazást, megfelelve a célnyelvi olvasó igényeinek. A lektorálást végül az adatok gondos egyeztetése zárja. A szöveg jellegétől függően a lektornak a technikai jellemzőket is ellenőriznie és szükség esetén módosítania kell. Tanácsos ezt a lépést a munkafolyamat végére tartogatni, hiszen a módosítások során még többször könnyen szétcsúszhat a szöveg. A lektorálási munkafolyamat utolsó lépése a számítógépes nyelvi ellenőrzés az utolsó hibák, a véletlen elütések, a módosítások nyomán előforduló összeecsúszások kizárására. A lektorálási munkafolyamat lépései az alábbiakban Mossop (2001: 124) felsorolása szerint szerepelnek:

(1) Tájékozódás

- Háttér: téma, terminológia, párhuzamos szövegek.
- Szöveg: kommunikatív cél, felhasználók, lektori megbízás, lektorálási paraméterek.

(2) Olvasás

- Forrásszöveg: mit közvetít az eredeti üzenet?
- Célnyelvi szöveg: a szöveg teljességének áttekintése.

(3) Javítás és tökéletesítés

- Összehasonlítás: az eredeti és a fordítás összehasonlítása pontosság és teljesség tekintetében.
- Egynyelvű javítás: az eredetit félretéve a helyesírási és a nyelvhelyességi hibák javítása.
- Újraolvasás: szövegegységek újraolvasása, a logika, az olvashatóság, a szóhasználat ellenőrzése.
- Teljes újraolvasás: az olvashatóság, az összefüggések vizsgálata.
- Adategyeztetés: a dátumok, adatok és számok áttekintése.

(4) Technikai szerkesztés

- Fizikai tulajdonságok módosítása: elrendezés, tipográfia, szövegszervezés.

(5) Nyelvi ellenőrzés

- Számítógépes nyelvi ellenőrzés: az utolsó hibák, elgépelések kiszűrése.
- Mentés: a módosítások rögzítése a célnyelvi szövegben.

Amikor a fordító önellenőrzést végez, tanácsos ugyanezeket a lépéseket követnie, mert ilyen módon biztosítható, hogy minél kevesebb mikro- és makroszintű hiba csússzon a célnyelvi szövegbe.

3.8 A LEKTORÁLÁS MŰVELETI TIPOLÓGIÁJA

A lektorálás fent ismertetett meghatározása szerint a lektor nemcsak ellenőrzi a célnyelvi szöveget a forrásnyelvi eredeti alapján, hanem az összevetés és átolvasás eredményeképpen felfedezett hibákat és hiányosságokat javítja, pótolja is, illetve további módosításokkal segíti a feldolgozást a befogadók számára. Horváth (2009) a lektorálást ebből következően egy idegen írásműbe történő közvetlen beavatkozásként definiálja, ezek a beavatkozások pedig többféle műveletként is jelentkezhetnek. A lektorálási műveleteket Arthern meghatározását követve a célnyelvi szövegnek azon a pontján azonosíthatjuk, ahol a lektor a fordítás ellenőrzése során valamilyen változtatást vitt véghez.⁶¹

Horváth a lektorálási műveletek kategorizálásakor a következő beavatkozásokat sorolja fel: *átrendezés*, *beszúrás*, *csere*, *törlés* és *széljegyzet* (2009: 156). Ezek közül az utolsó nem avatkozik közvetlenül a szövegbe, csupán javaslatokat fogalmaz meg a fordítás minőségére vonatkozóan, és további információkat fűzhet a szöveghez. A többi beavatkozás azonban egyértelműen kapcsolható Klaudy (1997) átváltásokra kidolgozott tipológiájához, hiszen a fordítói műveletek és a lektori beavatkozások hátterében egyaránt az egynyelvű szövegszerkesztés során alkalmazott módosítások állnak (Horváth 2009). Az *átrendezés*, a *beszúrás* és a *csere* takarhat lexikai és grammatikai műveleteket: áthelyezést, cserét, betoldást és konkretizálást, valamint összevonást és generalizálást, míg a *törlés* a lexikai és a grammatikai nyelvi elemek kihagyására vonatkozhat a célnyelvi szövegből.

Ahogy arról a fordítási univerzálékról szóló második fejezetben már szó esett, Klaudy (2004: 72) az explicitációt és az implicitációt a grammatikai és lexikai átváltási műveletek átfogó „szuperkategóriájának” nevezi. Korábbi kutatásaim eredményeként fény derült arra, hogy a lektor beavatkozásai szintén explicitációval és implicitációval járnak (Robin 2010), ugyanis a fordítások gondozása folytán a fordítóhoz hasonlóan „hozzáadnak”, illetve „elvesznek” a célnyelvi szövegből. A lektor grammatikai és lexikai beavatkozásai tehát a fordítók átváltásaihoz hasonlóan ugyancsak besorolhatók a két műveleti szuperkategória egyikébe.

A lektorálás meghatározásakor kiderült, hogy a lektor tulajdonképpen kétféle tevékenységet folytat a szöveg gondozásakor: javítja és egyúttal tökéletesíti is a fordítói kéziratot (Mossop 2001, Martin 2007, Horváth 2009). A „javítás” kategóriájába tartoznak a kötelezően elvégzendő szabálykövető beavatkozások és a normákat követő fakultatív műveletek, amelyek végrehajtása mellett a lektor a szakma konvenciói, a megbízás előírásai, valamint a szöveg összetétele és sajátosságai függvényében

⁶¹ „By 'intervention' I define a point in the translation at which the reviser has changed the translator's text.” (Arthern 1987: 17).

határoz. A fordítói kézirat „tökéletesítését” szolgáló módosítások ugyancsak fakultatívak: a lektor azért hajtja végre őket, hogy a szöveg könnyen feldolgozható, az olvasók igényeinek megfelelő legyen az adott kommunikációs kontextusban – stilisztikai, strukturális és tartalmi szerkesztési stratégiákat követve. Mindezek alapján a lektori beavatkozások az alábbi – explicitációra és implicitációra kidolgozott – műveleti kategóriákra oszthatók:

- *Szabálykövető*: kötelező lektorálási művelet, amelyre a célnyelv morfológiai, szintaktikai, szemantikai és helyesírási szabályrendszere, szakmai konvenciói és a megbízás előírásai miatt van szükség. A beavatkozás elvégzése nélkül nem kapnánk helyes, a forrásnyelvi eredetinek és a célnyelv szabályrendszerének megfelelő szöveget.
- *Normakövető*: nyelvhasználati sajátosságokon, nyelvszokásokon alapuló, fakultatív lektorálási művelet. A célnyelvi szöveget ellenőrző lektornak van választási lehetősége, hogy elvégzi-e a beavatkozást, amely nélkül a szöveg nem felelne meg teljes mértékben a célnyelv normáinak, csupán „kvázi-helyesnek” (Klaudy, 1994) minősülne.
- *Stratégiakövető*: fakultatív lektori művelet, amellyel a lektor a közlés kontextusából merítve törekszik az üzenet egyértelműsítésére, a szöveg teljes egészét szem előtt tartva igyekszik megkönnyíteni az információ feldolgozhatóságát, valamint hozzájárulni a kommunikáció sikeréhez és a kontextuális hatás megőrzéséhez.⁶²

A Horváth (2009) által felsorolt lektori beavatkozások, valamint Klaudy (1997) átváltási műveletei ugyancsak besorolhatók a fent ismertetett kategóriákba, annak függvényében, mi motiválta a lektort az egyes beavatkozások végrehajtása során. Az első két műveleti típusba tartozó beavatkozások meghatározása és indoklása viszonylag egyszerű, ahogyan a háttérükben álló nyelvi szabályok és normák azonosítása sem ütközik különösebb nehézségekbe, hiszen a helyesírási szabályzat és a nyelvhelyességi szakirodalom segítséget nyújt az eligazodásban. A magasabb szinteken azonban egyre bonyolultabbá válik a helyzet, mivel a szövegalkotási stratégiák már nehezebben meghatározhatók (Heltai 2004: 416), ezért a hozzájuk kapcsolódó szerkesztési stratégiákat követő beavatkozások is mélyebb és alaposabb megfontolást igényelnek. A lektor makroszinten közelítve a szöveghez stilisztikai, strukturális és tartalmi szerkesztést végez, ha szövegszintű eltolódások mutatkoznak a fordításban a forrásnyelvi szöveghez képest, illetve az eredetileg is célnyelven keletkezett írásokhoz

⁶² *Fordítási univerzálék a lektorált szövegekben* (2014) című doktori értekezésemben a tipológia harmadik kategóriája szerkesztési műveletként szerepelt. A tipológia terminológiai egységesítése céljából azonban a *stratégiakövető* művelet terminusra módosítottam a kategória megnevezését.

viszonyítva, valamint amikor a célnyelvi befogadók elvárásainak megfelelően igyekeznek betartani a nyelvhasználati alapelveket: többek között az egyértelműség, a feldolgozhatóság, a relevancia és a nyelvi gazdaságosság elvét.

Ideális esetben a lektor a nyelvi kompetenciájára támaszkodva mindig meg tudja indokolni a döntéseit, hogy pontosan miért avatkozott egy bizonyos helyen a szövegbe, még a szövegszintű normákat szem előtt tartó stratégiakövető műveleteknél is, hiszen ezeket sem az egyéni ízlés motiválja – a „mert így jobban hangzik” nem minősül elfogadható vagy értelmezhető indoklásnak –, hanem a fentiekben említett szövegépítési normák, stilisztikai sajátosságok, a szövegstruktúra, a kommunikációs stratégiák és a nyelvhasználati irányelvek segítségével magyarázhatók. Ellenben a preferenciális, szükségtelen módosítások semmilyen tárgyilagos érveléssel sem indokolhatók. Arthern (1987: 19) a lektori beavatkozások osztályozásakor a formális és a tartalmi hibák szükségszerű javításáról, illetve az olvashatóság elősegítéséről beszél, elkülönítve tőlük a szükségtelen lektori módosításokat. Az efféle műveletek olyan szavakat vagy szórendet módosító lektori változtatásokat takarnak, amelyek nem teszik értelmezhetőbbé a jelentést, még a szöveg stílusán sem javítanak. Horváth (2009) egyenesen a lektorálás egyik potenciális univerzáléjának tekinti a szükségtelen módosításokat, Arthern (1987) azonban rámutat, hogy ezen a téren jelentős egyéni különbségek mutatkoznak a lektorok között. A fenti műveleti kategóriák és Arthern meghatározása alapján az alábbiak szerint illeszthetjük be a szükségtelen preferenciális beavatkozásokat a tipológiába:

- *Preferenciakövető*: szükségtelen lektori beavatkozás, amely nem teszi sem helyesebbé, sem befogadhatóbbá, stilisztikailag elfogadhatóbbá vagy feldolgozhatóbbá a szöveget; csupán az egyéni ízlés motiválja, így nincsen semmiféle hatással a szövegre.

Bizonyos szempontból szükségtelen beavatkozásnak tekinthetők a lektor által végrehajtott hibás beavatkozások is – különböznek azonban a preferenciakövető művelektől abban, hogy *negatív* hatást gyakorolnak a szövegre, tehát rontanak a végeredményen. Hibás módosítás többféle módon is kerülhet a célnyelvi írásműbe:

- (1) A lektor szükségtelenül avatkozik a kifogástalanul fordított szövegbe, és megfelelő fordítás helyébe helytelen megfogalmazást választ, nem pusztán feleslegesen dolgozik.
- (2) A lektor szükséges helyen avatkozik be a szövegbe, ahol hiba vagy hiányosság található, helyes javítást hajt végre, de közben figyelmetlenül újabb hibát követ el.

- (3) A lektor szükséges helyen avatkozik be a célnyelvi szövegbe, ahol hiba vagy hiányosság mutatkozik, de helytelenül módosít a fordításon, nem találja a megfelelő megoldást.
- (4) Habár hiba található a fordított szövegben, a lektor nem a megfelelő helyen avatkozik be, így szükségtelenül javít, vagy éppen helytelenül módosít, újabb hibát okozva.

A fenti beavatkozások mindegyike hibát eredményez, így a célnyelvi szöveg szempontjából ugyanúgy negatív az eredmény, mégis más-más okok állnak a hiányosságok hátterében. Az első esetben a túlbuzgóság vezeti félre a lektort, és az egyébként kifogástalan célnyelvi szövegen ront, így a lektori eljárás megítélése a legnegatívabb. Mossop (2001) alapelveként állítja be a szükségtelen beavatkozások kerülését, mert azok újabb hibákat okozhatnak a fordított szövegben. A második esetben a lektor figyelmetlensége vezet további hibához, mivel körültekintés nélkül avatkozik be, nem „varrja el” a javítás után a szálakat. A harmadikban sikerül diagnosztizálni a hiba forrását, de a lektor javítási, korrektív alkompetenciája (Horváth 2009) terén hiányosság mutatkozik, nem találja a szükséges javítási módszert. A negyedik esetben noha érzékeli a problémát, nem tudja azonosítani a hiba pontos helyét, ezért a megfelelő javítás is elmarad; több ponton is hiányosság mutatkozik a lektori kompetenciájában. A körültekintő lektor a műveletek végzése során tehát képes mozgósítani az összes alkompetenciáját, tisztában van a beavatkozásai hátterével, és kevésbé esik a felesleges „túllektorálás” kísértésébe. Fel tudja mérni a kockázatokat, optimális eredményre törekszik, éppen ezért nem ejt újabb hibákat, és nem visz véghez „nem normális” mértékű eltolódásokat.

3.9 FORDÍTÁSI UNIVERZÁLÉK ÉS LEKTORÁLÁS

A fordítási univerzálék újraértelmezése és szövegminőséghez fűződő kapcsolatának tárgyalásakor fény derült arra, hogy az általánosan megfigyelhető nyelvi jelenségek a fordításban – a redundancia, az egyértelműsítés, az egyszerűsítés, a normalizáció, a célnyelvi elemek sajátos eloszlása és a célnyelvre jellemző „egyedi” elemek alul-reprezentáltsága – tulajdonképpen a fordítók fakultatív explicitációs és implicitációs műveleteihez köthetők, és általában szövegszinten mutatkoznak meg a fogalmazás kontextuális hatásában, koherenciájában, statisztikailag mérhető eltolódásokat eredményezve az eredetileg célnyelven keletkezett szövegek tulajdonságaitól. Jóllehet általánosan jellemző fordítási szövegsajátosságokról van szó, ezek a jelenségek nem állítanak követendő példát a tapasztalatlan fordítók elé, hiszen megítélésük nem mindig pozitív, nem tekinthetők tehát normának (Chesterman 1993), és a fordítók kompe-

tenciájuktól függően ellensúlyozhatják őket (Toury 1995). Levý (1965) a fordítók magyarázó, valamint általánosító törekvését „betegségként” értelmezi, Blum-Kulka (1986) pedig a koherencia fordításban jelentkező eltolódásából eredő „veszteségekre” hívja fel a figyelmet. A közepes fordítások velejárójaként utal a fordítási univerzálékra többek között Tirkkonen-Condit (2004), Kujamäki (2004), Scarpa (2006) és Cherman (2010), aki az univerzálékról szóló kutatási eredmények és ismeretek beépítését sürgeti a fordítóképzésbe.

A fenti alfejezetekben szó esett a lektori tevékenység meghatározásáról, a fordító és a lektor szerepének eltéréseiről, a lektori kompetenciáról, a lektorálás paramétereiről, folyamatlépéseiről és műveletei tipológiájáról, valamint a lektorok tevékenységét vezérlő normákról. A szakirodalomban fellelhető elmélet alapján az alábbi megállapításokat érdemes kiemelni, amelyek összekapcsolhatók a fordítási szöveg általános nyelvi sajátosságaival, vagyis a lektorálás fordítási univerzálékra ható feltételezett, valószínűsíthető befolyásával:

- A lektorálás mindig javító célzattal történik.
- Célja a tartalmilag pontos, nyelvileg helyes, az eredetivel egyenértékű és a célnyelvi befogadó számára feldolgozható szöveg létrehozása.
- A lektor nemcsak javít, hanem tökéletesít is; egyaránt kapuőr és nyelvterapeuta.
- A lektorálásnak az ellenőrzés mellett része a stilisztikai, strukturális és tartalmi szerkesztés is.
- A szerkesztés a fordításnak is szerves, általánosan megfigyelhető része.
- A lektor munkájának alapja a célnyelvi szöveg.
- Globális stratégiákkal, a teljes szövegre összpontosítva, makroszinten dolgozik.
- A lektor nyelvi kompetenciája kiterjed a célnyelv szó-, mondat- és szövegszinten érvényesülő szabályaira, normáira és stratégiáira is.
- A lektorálás javítást célzó része szabály- és normakövető beavatkozásokat foglal magában, míg a szöveg tökéletesítését a stratégiakövető műveletek szolgálják.

Ha a fordítási szöveget általános jellemzői, potenciálisan univerzális sajátosságai különböztetik meg az eredetileg célnyelven keletkezett szövegektől, logikusnak tűnik, hogy a célnyelvi szabályokat és normákat követő, a szöveget makroszinten megközelítő lektorok globális szövegépítési stratégiák segítségével, a fogalmazás explicit telítettségét érzékelve (Makkos és Robin 2012) a szövegszintű anomáliákat is módosítják. Az eltolódások nem jelentenek abszolút hibákat a célnyelvben, hanem sajátos szövegtípust, az úgynevezett „harmadik kódot” hozzák létre (Frawley 1984, Baker 1995, Károly 2007), amelynek megítélése a leíró célzatú fordítástudományi írásokban semmiképpen sem negatív (Baker 1995), a célnyelvi normától való „elsodródás”

(Chesterman 2010) miatt azonban kapcsolatba hozható a közepes szövegminőséggel – tehát „tökéletesítésre” szorul.

A tökéletesítés, a „jobbítás” nem kötelező műveletekkel jár, hanem fakultatív stratégiakövető beavatkozások eredményeként jön létre – a fordításban és a lektorálásban egyaránt. A stilisztikai, strukturális és tartalmi szerkesztés magában foglalhatja a kétértelműségek tisztázását, a felesleges redundancia csökkentését, a szókincs és a mondat szerkesztés tökéletesítését, a szövegstruktúra, a kohézió és a koherencia módosításait, a logikai következetlenségek kiszűrését a feldolgozhatóság megkönnyítésének érdekében (Mossop 2001: 12). Ezek a beavatkozások pedig befolyásolhatják a fordítási szöveg általánosan megfigyelhető sajátosságait: a túlzott redundanciát, a normalizációt, az egyszerűsítést, a lexikai elszegényedést, a szokatlan lexikai mintázatokat, a célnyelvi egyedi elemek alulreprezentáltságát. Amennyiben a fordítónak nem sikerül a befogadó szempontjából elfogadható szöveget létrehoznia, a lektor közbelép, hogy megvalósítsa az egyensúlyt a forrásnyelvi szöveg és a cél nyelv szabály-, illetve normarendszere és elvárásai között.

Egyelőre még tisztázatlan, hogy a lektorálás milyen mértékben befolyásolhatja a célnyelvi szöveg makroszinten mérhető jellemzőit, hiszen a gyakorlatban többnyire csak a hibák javításaként gondolunk rá, és ritkán számolunk a szöveg tökéletesítésével – legfeljebb amikor a lektorálás szükséges és szükségtelen műveletei között próbálunk határt húzni. Mivel a lektor tevékenysége csupán harmadlagos szövegalkotást jelent, nem a forrásnyelvi írásmű újrafordítását, hanem már a célnyelvi megfogalmazás módosítását célozza, nem várható tőle a szöveg teljes átformálása sem. Mindazonáltal a 3. ábra szövegrészlete is azt mutatja, hogy a lektorálás pusztán hibajavításra túl sokkal mélyrehatóbb tevékenységet foglal magába.

És ha feleselni mert, az falusiak azt mondogatták, hogy világeletemben nagy bajkeverő volt, meg hogy a balszerencse aznap szegődött melléjük, amikor Maddy megszületett, és hogy még soha semmi jó nem származott abból, ha egy gyermek varázsjellel a kezén születik. A furcsa ákombákomot néhány aggastyán a Boszorkány Jelenek nevezte, amit lehetetlen volt lemosni vagy levakarni.

(kép)

A Jó Nép, másnéven Tündék vagy koboldok azon a nyáron nem bírtak magukkal pincéket fosztogatni, birkát loptak, sőt időnként kékre festették őket, a legkegyetlenebb tréfákat űzték, mint például, lótrágyát hagytak a templom lépcsőjén, vagy szódabikarónát tettek a miseborba, hogy pezsejen, vagy a Fűszeres Joe boltjában a savanyú uborkás köcsögökben az ecetet vizeletté változtatták.

Törölt: tilakozott... emberek mondták... egy olyan gyerekből... akinek... van ... (Oo)ff ... amit... hírozt... és ... -súrolják bármédig ... ellátóítani

Formázott: Betűtípus: 10 pt

Törölt: kár volt azok, akár a koboldok - más néven a... vagy a ... - azon a nyáron... de... (vagy...)... Joe Grocer, azaz ...

3. ábra

Joanne Harris (2009) Rúnajelek című regényének magyar nyelvű, lektorált részlete

A fenti példából is tisztán látható, hogy a lektorok jelentős mértékben beavatkozhatnak az általuk gondozott fordítások nyelvi megformáltságába. Tevékenységük a végleges szöveg megalkotásában tehát nem elhanyagolható, különösen akkor nem, amikor a tudomány a kizárólag fordítási szövegre jellemző univerzális sajátosságokra kíván bizonyító erejű adatokat gyűjteni.

Blum-Kulka (1986) a célnyelvi befogadók érdekében végrehajtott eltolódásokat tekintve a fordítók műveleteit preventív orvosi beavatkozásokhoz hasonlítja. Ebben az értelemben a fordító szerepe, hogy előre lássa a helyes interpretációt veszélyeztető „károk” lehetőségeit a fordításban, és tegye meg az óvintézkedéseket, hogy azokat minimalizálhassa. A célnyelvi szövegben végrehajtott beavatkozások tekintetében a fordító ilyen módon a kezelést végrehajtó orvoshoz hasonló. A pontos diagnózis, a probléma felismerése pedig az első szükséges feltétel a sikeres kezeléshez.⁶³ A nyelvi közvetítőnek kötelessége, hogy elvégezze a szükséges műveleteket, mindazonáltal kellő körültekintést kell alkalmaznia. Ha a preventív orvoslás kudarcot vall – a fordító nem hajtja végre a szükséges műveleteket a szöveg jelentéstartalmának átültetésekor, illetve túlzott mértékben végez beavatkozásokat, vagy éppenséggel hibás módosításokat hajt végre –, még van remény. A fordítást ellenőrző lektor javíthat a szöveg minőségén: pótolja az elmulasztott műveleteket, visszafordítja a túlzott szövegsajátosságokat, és kijavíthatja a fordító által elkövetett hibákat. Ebben az értelemben a lektor munkája posztoperatív fájdalomcsillapításnak tekinthető a fordítási folyamatban, utólagos beavatkozásnak, vagy éppen a fordítási szöveg rehabilitációjának, hogy a fordítás és a lektorálás együttes eredményeként a célnyelvi szöveg végül valóban megfeleljen a befogadók elvárásainak.

A fájdalomcsillapítás mértékére, a rehabilitáció módszereire empirikus kutatások vethetnek fényt, amelyek az eredeti írásművek, valamint a fordítói és a lektori szövegváltozatok kontrasztív vizsgálatával adhatnak válaszokat a megválaszolatlan kérdésekre. Szükséges megállapítani, vajon módosíthat-e a lektorálás olyan mértékben a célnyelvi szövegeken, hogy a lektori beavatkozások különbséget tegyenek a szövegek statisztikai, szövegszinten kimutatható jellemzőin, illetve a fordító és a lektor műveleteinek összefüggései, a lektorálás lehetséges univerzális sajátosságai ugyancsak felderítésre várnak. A bemutatott elméleti modelleken alapuló és a következő fejezetben ismertetett empirikus vizsgálat is éppen ezeknek a kérdéseknek a megválaszolására kíván kísérletet tenni.

⁶³ „For reader-based shifts the translator is in the position of the practitioners of preventive medicine: his role is to foresee the possibilities of ‘damage’ to interpretation in the TL and to apply means to minimize them. With regard to text-based shifts, the translator is in the position of the physician administering treatment: in this area, accurate diagnosis is the first necessary condition to successful treatment” (Blum-Kulka 1986: 29).

AZ EMPIRIKUS KUTATÁS BEMUTATÁSA

A fordítási univerzálékkal kapcsolatos szakirodalom áttekintése, valamint a lektorálásnak a könyv témájához fűződő jellegzetességeinek ismertetése után az univerzálék és a lektorálás kapcsolatát vizsgáló kutatás módszertani háttérét mutatom be a megismételhetőség érdekében. Az alábbiakban alfejezetekre bontva ismertetem a kutatás célját, a válaszokra váró kérdéseket és hipotéziseket, majd részletesen jellemzem a lektorálási korpuszt, amelyen az elemzéseket végrehajtottam. Mindezek után a kutatás módszereit, a számítógépes kvantitatív és a kontrasztív, kvalitatív szövegelemzés lépéseit ismertetem, hogy követhetővé tegyem a kutatás eredményeinek későbbi bemutatását.

4.1 A KUTATÁS CÉLJA

A második és a harmadik fejezetben a szakirodalom alapján rámutattam, hogy a fordítók műveletei eredményeképpen kialakuló fordítói „betegséget” (Levy 1965) gyógyítani, a „veszteségeket” pedig (Blum-Kulka 1986) pótolni kell, és a fordítási folyamatban ez a szerep a fordított szöveget gondozó lektorokra hárul, akik a hibák kötelező javításán túl normakövető és stratégiakövető műveletekkel igyekeznek feldolgozhatóvá és a célnyelvi elvárásoknak megfelelővé „csiszolni” (Mossop 2001) a gondjaikra bízott célnyelvi szöveget. Az empirikus kutatás célja tehát annak vizsgálata volt, hogy mi történik az univerzálékkal a lektorálás során, azaz változtatnak-e a szöveget ellenőrző lektorok a fordításokra – feltételezhetően – tipikusan jellemző általános nyelvi sajátosságokon a munkájuk során. Középpontban a lektor műveletei állnak, amelyek vizsgálatából kívánok következtetni arra, vajon módosíthatják-e a fordítási univerzálék között emlegetett nyelvi sajátosságokat. Nem célom megállapítani, vajon mutatkoznak-e ténylegesen a fordítási univerzálék a vizsgált korpuszt alkotó fordított szövegekben. Kiindulópontként evidensnek tekintem, hogy mint a fordított szövegekre általában, bizonyos mértékben az általam elemzett fordításokra is vonatkoznak a szakirodalomban tárgyalt fordítási jelenségek. Habár a kontrasztív szövegelemzés során feltárt fordítói műveletekből és a lektori beavatkozásokból következtethetünk az univerzálék jelenlétére, ezeknek a nyelvi jelenségeknek az azonosítása a jövőben egy másik kutatás részét képezheti.

4.2 KUTATÁSI KÉRDÉSEK

A fentiek tükrében a kutatás elsősorban arra a kérdésre kereste a választ, hogy vajon változtatnak-e a szöveget gondozó lektorok a fordított szövegekre jellemző általános nyelvi sajátosságokon, az úgynevezett fordítási univerzálékon a szövegek gondozása közben. A válaszhoz további kutatási kérdések felállítására volt szükség, amelyeket az alábbi pontokban sorolhatunk fel:

- (1) Azonosíthatók-e statisztikailag is mérhető különbségek a fordítói kéziratok és a lektorált szövegek között, amelyek a fordítási univerzálék módosulására utalhatnak?
- (2) Vajon hajtanak végre a lektorok a kötelező javításokon kívül további módosításokat, és ha igen, milyen műveletek ezek?
- (3) Végeznek-e a lektorok önálló explicitációs és implicitációs műveleteket a lektorálásban?
- (4) Változtatnak-e a fordítók által végzett explicitációs és implicitációs műveleteken?
- (5) Mi a lektorok explicitációs és implicitációs műveleteinek eloszlása, milyen kategóriákba sorolható műveletek fordulnak elő leggyakrabban a szövegek lektorálása során?
- (6) Vajon módosítják a lektorok a fordított szövegek explicitási szintjét?

A kvantitatív és a kvalitatív elemzések lépései ezeknek a kérdéseknek a megválaszolását szolgálták, megvilágítva, milyen mértékben és milyen irányban módosítják a lektorok a fordított szövegeket.

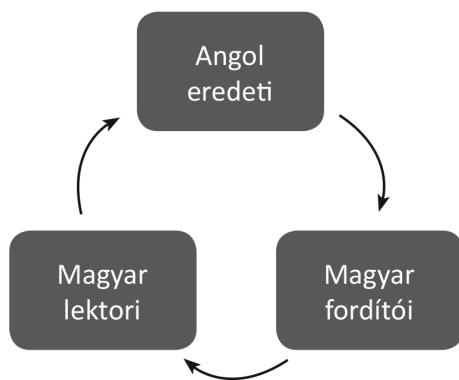
4.3 KUTATÁSI HIPOTÉZISEK

Mivel a fordítási univerzálék jelenlétét a célnyelvi normától való eltérésként értelmezhetjük, hiszen ezek a jellemzők különböztetik meg a fordítási szöveget az eredeti írásoktól (Baker 1993, Laviosa 1998), sőt sokszor éppen a fordítások hiányosságaival, az eredeti szövegekhez képest „gyengébb” minőségével hozzák kapcsolatba a kutatók (Levy 1965, Blum-Kulka 1986, Tirkkonen-Condit 2004, Chesterman 2010), míg a lektorálás normakövető tevékenységnek tekinthető (Mossop 2007, Šunková 2011), könnyen feltételezhetjük, hogy a fordításokat gondozó lektorok az ekvivalencia és a nyelvhelyesség ellenőrzésén kívül olyan módosításokat is végrehajtanak a fordított szövegeken, amelyek a célnyelvi normához közelítve csökkentik a feltételezett fordítási univerzálék közé sorolt nyelvi jelenségek dominanciáját. A hipotézis a kutatási kérdésekből kiindulva fel is bontható:

- (1) A fordítói és lektori kéziratok jellemzői között statisztikai különbségek is mutatkoznak, amelyek a fordítási univerzálék módosulására utalhatnak.
- (2) A lektorok változtatnak a fordítók explicitációs és implicitációs művelein, hiszen azok túlzott alkalmazása vagy hiánya eredményezheti az univerzálék megjelenését.
- (3) A lektorok a hibák kötelező javításán túl akkor változtatnak a fordítók művelein, ha azok feleslegesek, valamint pótolják a fordító által elmulasztott műveleteket is.
- (4) A lektorok a fordítók műveleteinek módosításán kívül önálló stratégiakövető, explicitációs és implicitációs beavatkozásokat is végeznek a fordított szövegek lexikai és grammatikai redundanciájának, explicitágének optimalizálására.
- (5) A lektorálás saját univerzális sajátosságokkal rendelkezik.

4.4 A KUTATÁSI KORPUSZ

Az összetett, egyrészt kétnyelvű, másrészt egynyelvű összehasonlításra szolgáló lektorálási korpusz angol nyelven keletkezett teljes regényeket, azok magyar nyelvű fordítását és lektorált változatát foglalja magában. Az egyenként közel egymillió szövegű számláló alkorpuszok (eredeti 1 094 083, fordítói 862 420, lektori 870 765) párhuzamos viszonyban állnak egymással, ahogyan a 4. ábrán is látható, ugyanakkor a két magyar nyelvű alkorpusz összehasonlítható elemzéseket is lehetővé tesz.

4. ábra
A lektorálási korpusz összetétele

4.4.1 A szövegek kiválasztása

A lektorálási korpuszt alkotó szövegeket véletlenszerűen választottam ki, szempontként a művek keletkezésének idejét, a szövegek műfaját és a magyar kiadás sikerét tartottam fontosnak; olyan műveket akartam megvizsgálni, amelyeket a magyar olvasóközönség széles körben elfogadott. Az is lényeges kritérium volt, hogy ne csak a kiadott szövegek legyenek elfogadható minőségű írások; olyan fordításokra volt szükségem, amelyeket a lektornak csupán lektorálnia kellett, nem pedig újrafordítania, hogy ténylegesen a *lektorálás* műveleteit tanulmányozhassam. Ennek eldöntésében a kiadók nyújtottak segítséget. A könyvek több kiadótól származnak, a szövegeken dolgozó fordítók és lektorok szabadúszóként folytatják tevékenységüket, ezért az elemzés során nem kellett számolnom az egyes kiadók intézményes különbségeivel. A szövegeken tíz különböző fordító és lektor páros dolgozott, csak két fordítótól származik több fordítás, ezeket is azonban más-más lektor gondozta. A nyers fordítói kéziratokat és a lektorált szövegeket a művek kiadója bocsátotta rendelkezésemre, tudományos elemzések céljára, a fordítók és a fordításokat gondozó lektorok hozzájárulásával.

4.4.2 A korpusz bemutatása

Az elemzett művek mindegyike a szórakoztató irodalom műfajába tartozik. Mivel erre a műfajra nagyon kevés kötöttség jellemző – nyelvi megformálását nem korlátozzák olyan paraméterek, mint a szigorú terminológia, a szakszövegekre jellemző szókapcsolatok és kanonizált formulák, illetve nem jellemzők rá a szépirodalom stilisztikai sajátosságai sem –, ezek a szövegek ideális alapot nyújtanak általános nyelvi tendenciák vizsgálatára. Künzli (2006a) szerint a szakfordítások esetében a kötött terminológia miatt a lektorok gyakran szószinten ragadnak, és nem terjed ki figyelmük a szövegszintű problémákra (Horváth 2009). Mivel a fordítási univerzálék szövegszintű jelenségeket is magukban foglalnak, olyan szövegekre volt szükségem, amelyekben ezek megnyilvánulhatnak.

Kommunikációs céljuknál fogva a szórakoztató irodalmi műveket elsősorban a gördülékeny nyelvi megformáltság, a köznapi nyelvben használatos szófordulatok jellemzik. Az ilyen műfajba tartozó művek kapcsán rejtett fordításról beszélhetünk. House (1997: 67) meghatározása szerint a *rejtett* fordítás olyan fordított szöveg, amely az eredeti forrásnyelvi írásművel egyenértékű státuszt élvez a célkultúrában; a fordított szöveg a saját jogán is létrejöhetett volna, ezért kíváncsós, hogy a forrásnyelvi eredetivel ekvivalens funkciót töltsön be. Habár a korpuszban szereplő szövegek mindegyikénél nyilvánvalóan fellelhető a fordítás ténye és a fordító neve, az efféle fordításoknak a célnyelvi befogadó igényeinek megfelelő módon kell elkészülniük. Mindez pedig jelentős teret adhat a nyelvi közvetítőnek a fakultatív műveletek elvégzéséhez, így a tanulmányozásukhoz is.

Az alkorpuszokat alkotó szövegek mindegyike publikált fordítás, az elmúlt tíz évben láttak napvilágot, és a mai modern nyelvhasználat sajátosságait tükrözik. A megjelenés előkészítése során teljes lektorálásban részesültek: a lektor minden esetben az angol eredetivel egybevetve ellenőrizte és javította a gondjaira bízott szöveget, figyelembe véve a fordítás pontosságát, teljességét, nyelvi megformáltságát és szövegszerkesztési sajátosságait, vagyis az összes lektorálási paramétert, ami szintén levetővé tette a lektornak, hogy módosíthasson az esetleges fordítási univerzálékon.

4.4.3 Fordítók és lektorok

A korpuszba tartozó szövegeken tíz különböző fordító–lektor páros dolgozott, csupán két fordítótól és egy lektortól származik több írás. A vizsgált szövegek fordítói és lektorai mindnyájan hivatásos, munkájukat szabadúszóként végző, gyakorlott szakemberek. Olyan szerzők, ifjúsági írók is akadnak közöttük, akik saját írásműveket is publikálnak magyar nyelven. A fordító és a lektor célnyelvi kompetenciája meghatározó szerepet játszik a fordítók és lektorok munkájában (Makkos 2014, Horváth 2009), befolyásolva a kezükből kiadott szövegek minőségét, ezért a tény, hogy a korpuszt alkotó szövegek fordítói és lektorai közül néhányan nemcsak fordítanak, hanem magyar nyelven is rendszeresen írnak, érdekes következtetésekre adhat alkalmat az eredmények kiértékelése során.

4.5 A KUTATÁS MÓDSZEREI ÉS LÉPÉSEI

A fordítási univerzálék és a lektorálás összefüggéseit vizsgáló empirikus kutatás kvantitatív és kvalitatív módszerekre épül, ötvözve az objektív, számszerűsíthető és a műveletekre összpontosító, mélyebbre tekintő vizsgálatok előnyeit az érvényesség és a megbízhatóság érdekében. A kutatási lépések megismételhetőségének elősegítésére az alábbi pontokban részletesen ismertetem előbb a számítógépes, statisztikai elemzés, majd a kontrasztív szövegvizsgálat egyes fázisait.

4.5.1 Számítógépes elemzés

A szövegeket digitális formátumban bocsátották rendelkezésemre a könyvek kiadói, ami lehetővé tette számítógépes elemzésüket. A korpuszt annotálás nélkül dolgoztam fel, ami lexikogrammatikai elemzéseket ugyan nem engedett meg, ám bizonyos statisztikai vizsgálatokat el tudtam végezni. A teljes állományra irányuló elemzések között szerepelt a szövegek terjedelmének összehasonlítása, a mondatok és az egyes mondatokon belül előforduló szavak átlagának megállapítása, a standardizált szótípus/szövegszó arányok kiszámítása, az egyes kéziratokra jellemző egyedi szókincs kimutatása, a lexikai sűrűség vizsgálata, a gyakorisági listák alapján összeállított

lexikai profilok egybevetése, az eredmények szignifikanciavizsgálata és végül a számadatok szórásának megállapítása. Az egyes kéziratokat külön tároltam és elemeztem, lehetővé téve, hogy a vizsgált művek különböző – angol nyelvű eredeti, magyar nyelvű fordítói és lektori – kéziratai között is összehasonlításokat tehessek.

A számítógéppel végrehajtott elemzések a fent ismertetett kutatási kérdések közül az elsöre igyekeztek választ találni, vagyis hogy azonosíthatók-e statisztikailag is mérhető eltérések a fordítói kéziratok és a lektorált szövegek között, amelyek a fordítási univerzálék módosulására utalhatnak. Mivel az elemzés fázisai a fordítási univerzálékot kutató korábbi korpuszvizsgálatok, elsősorban Laviosa (1998) empirikus kutatásainak eredményeire épültek, a gépi elemzésekkel kapcsolatban felállított, a módszertani ismertetés 4.3 pontjában bemutatott kutatási hipotézis, miszerint a fordítói és lektori kéziratok jellemzői között statisztikai különbségek is mutatkoznak, több alhipotézisre bontható fel, amelyeket az alábbi alfejezetekben ismertetek.

4.5.1.1 Szavak száma

A számítógépes elemzés első lépésében megvizsgáltam a korpuszt alkotó tíz regény eredeti, fordítói és lektori kéziratának szövegterjedelmét, amihez a Microsoft Word szószámláló funkcióját hívtam segítségül. Az egyes kéziratokban szereplő szavak számát könyvenként, azután alkorpuszonként is egybevetettem, az esetleges tendenciák megállapítására.

A fordított szöveg terjedelmének a forrásnyelvi eredetihez képest kimutatható növekedését a fordítás gyakori velejárójaként, azon belül is az explicitáció jeleként tartja számon a szakirodalom (Klaudy 1999, Chesterman 2010). Habár a szövegterjedelem változását jelentősen befolyásolhatják a fordításban részt vevő nyelvek rendszerének különbségei, amennyiben az egyaránt magyar nyelvű fordítói és lektori kéziratok terjedelmében sikerül számottevő eltérést azonosítani, az bizonyítékot szolgáltat a redundancia növekedésére vagy éppen csökkenésére a lektorálás folyamatában. Ha a szövegterjedelem növekedése az eredetihez képest a fordítási szöveg általános jellemzője, akkor feltételezhető, hogy a szavak száma a lektori kéziratokban csökken a fordított szövegekhez képest.

4.5.1.2 Szótípusok és szövegszók aránya

A kutatás következő lépésében mindhárom alkorpusz – eredeti, fordítói és lektori – kézirataiban megvizsgáltam a szótípusok és a szövegszók (*type/token*), vagyis a szövegben előforduló különböző szavak és az összes szó előfordulásának arányát, amely a szókincs gazdagságának mértékére utal, és a lexikai változatosság jelzésére, összehasonlítására szolgál; minél magasabb a szótípusok aránya az összes szövegszó számához képest, annál változatosabb a szöveg szókészlete. A lexikai elemzéshez Szirmai (2005: 106) útmutatása alapján – aki részletesen bemutatja a programok al-

kalmazásának lehetőségeit – a Wordsmith Tools 6. verzióját⁶⁴ használtam. A kéziratokat egyszerű szöveggént (.txt formátumban) elmentve töltöttem be a programba, amely kiszámította az egyes szövegekre jellemző szótípus/szövegszó arányokat. Az esetleges tendenciák megállapításához az adatok standardizált, ezer szóra számított értékeit vettem alapul a különböző terjedelmű szövegek összehasonlítására.

Fordítási univerzálékról szóló tanulmányában Baker (1995) a fordítási szövegben jelentkező egyszerűsítés bizonyítékának tekinti a szótípusok és a szövegszók jelentősen alacsonyabb arányát az eredeti, nem fordítás útján keletkezett szövegekhez képest. Laviosa (1998) statisztikai elemzések végrehajtásával igazolta ezt a kijelentést, és korpuszvizsgálatai során Pápai (2001) is alacsonyabb szótípus/szövegszó arányokat talált a fordított szövegekben, mint az eredeti, célnyelven keletkezett művekben. Scarpa (2006) empirikus kutatásai során a mondatok átlagos hosszának vizsgálatával, valamint a standardizált szótípus/szövegszó arányok megállapításával rámutatott az összefüggésre a fordított szövegek jobb minősége, a magasabb explicitési szint és az alacsonyabb egyszerűsítési tendencia között. Következésképpen feltételezhetjük, hogy mivel a lektorálás mindig a fordítások minőségének javítására törekszik, a szótípusok és szövegszavak standardizált aránya is növekszik a lektorált változatokban a fordítói kéziratokhoz képest, csökkentve a fordítási univerzálék között számontartott egyszerűsítés dominanciáját a szövegekben.

4.5.1.3 Mondatok átlagos hosszúsága

A számítógépes elemzés harmadik lépésében, ugyancsak a Wordsmith Tools program segítségével, a statisztikai adatokat közlő funkció beállításával megnéztem az egyes kéziratokban a mondatok átlagos hosszát. A szövegek összehasonlíthatóságának érdekében ezúttal is a kapott eredmények standardizált értékeit vettem alapul az alkorpuszok között jelentkező tendenciák feltárásához.

Laviosa (1998) a fordítási univerzálénak tekintett egyszerűsítést vizsgáló korpuszkutatásai során megállapítja, hogy a fordítás eredményeképpen létrejött szövegekben jelentősen nagyobb a mondatok átlagos hosszúsága, mint az eredetileg is célnyelven íródott művekben. Ahogyan arról az előző pontban szó esett, Scarpa (2006) a fordított szövegek gyengébb minőségéhez kapcsolja ezt a nyelvi jelenséget, így valószínűnek tűnik, hogy a mondatok átlagos hosszúsága csökken a lektorált szövegekben a fordítói kéziratokéhoz képest, arra mutatva, hogy a lektorok valóban befolyásolják a fordítási univerzálék dominanciáját az általuk gondozott fordításokban.

⁶⁴ A Wordsmith Tools program demo változata ingyenesen letölthető készítője honlapjáról: <http://www.lexically.net/wordsmith/>

4.5.1.4 Egyedi szókincs

A kutatás során következő lépése a fordítói és a lektori kéziratok közös, illetve egyedi szókincsének a megállapítása volt. Ehhez a feladathoz a Compleat Lexical Tutor v.8 interneten elérhető⁶⁵ gépi elemzőprogram Text Lex Compare funkcióját használtam. A fordítói és lektori kéziratok egyszerű szöveggént (.txt) történő betöltése után a program szólistákat készít a fordítás és a lektorált változat közös, illetve egyedi szókincséről a szavak gyakorisági sorrendjében.⁶⁶ Az elemzés eredményeként látható a szövegek úgynevezett újrahasznosított tartományának indexe is, vagyis megkapjuk, hány százalékban ismétlődik a lektorált kéziratban a fordítói változat szókincsé. A funkció használatával tehát megállapítható, hogy a lektor milyen szavakat törölt teljes mértékben a szövegből, és milyen új nyelvi elemeket töltött be, amelyek korábban nem szerepeltek a fordításban.

A lexikai elszegényedést a fordítási folyamat egyik leggyakoribb nyelvi jelenségének tartja a fordítástudomány (Baker 1995, Laviosa 1998). Tirkkonnen-Condit (2004) azt is megállapítja, hogy a fordításokból rendszerint hiányoznak a célnyelvre jellemző, egyedi nyelvi elemek. Feltételezhető tehát, hogy a lektorok a fordítások ellenőrzése során a célnyelvi normát szem előtt tartva törlik a szemantikailag gyengének ítélt, kevésbé kifejező szavakat, helyettük azonban gyakran toldanak be a magyar nyelvre jellemző, szemantikailag gazdagabb szófordulatokat és idiomatikus kifejezéseket, gazdagítva a szövegek szókincsét, mérsékelve a lexikai elszegényedést, az egyszerűsítést.

4.5.1.5 Lexikai sűrűség

A kutatás során megvizsgáltam az alkorpuszokban szereplő kéziratok lexikai sűrűségét is, amely a szótípus/szövegszó arányhoz hasonlóan ugyancsak a szókincs vizsgálatára és az információs teher megállapítására szolgál. A lexikai sűrűség az úgynevezett lexikai (tartalmas) szavak mennyiségét hasonlítja össze a grammatikai (funkció) szavak számával. Stubbs (1996: 72) útmutatása nyomán a lexikai szavak közé soroljuk a főneveket, mellékneveket, számneveket, indulatszókat, igeneveket, igéket és mondatszókat, míg a grammatikai szavak között tartjuk számon a kötőszókat, segédigéket, névmásokat, névelőket, határozószókat, névutókat és igekötőket. A lexikai sűrűség kiszámításához a tartalmas szavak mennyiségét szükséges elosztani az összes szövegszó számával. Minél nagyobb százalékban szerepelnek tartalmas szavak egy szövegben, annál gazdagabb a szókincs, ugyanakkor magasabb az üzenet információs terhe is.

⁶⁵ A Compleat Lexical Tutor ingyenesen használható számítógépes elemzőprogram 8. verziója interneten elérhető: <http://www.lextutor.ca/>

⁶⁶ A 3. függelékben található a 6. számú kötet fordítói és lektori kéziratának Text Lex Compare szókincsegybevető funkcióval készült elemzésének részlete.

Az elemzés végrehajtásához először gyakorisági szólistákat készítettem a Wordsmith Tools program segítségével, azután a kapott szólistákat az Ms Excel programba átemelve dolgoztam fel. Meghatároztam a szövegekben előforduló szavak szófaját a *Magyar értelmező kéziszótár* alapján, majd lexikai és grammatikai csoportokba osztottam őket. Az összesítést az Ms Excel függvényeit alkalmazva végeztem el. Végezetül megállapítottam a lexikai szavak százalékos arányát az összes szöveg-szóhoz képest. Az egyes kéziratok közötti összehasonlíthatóság érdekében itt is standardizált értékeket vettem alapul az eredmények értékelése során.

Stubbs (1996) módszerét követve Laviosa (1998) többek között a lexikai sűrűséget használta az egyszerűsítés kimutatására összehasonlítható korpuszában, eredményei a fordításokban jelentősen alacsonyabb lexikai sűrűséget mutattak, mint az eredeti, nem fordítás útján keletkezett szövegekben. Laviosa megállapításai alapján valószínűnek tűnik, hogy a lektorok a fordított szövegek gondozása, javítása során csökkentik a grammatikai redundanciát, gazdagítva a szókincset, és visszaszorítják a fordítási univerzálénak számító egyszerűsítést, a lektorálás folyamatának eredményeképpen tehát növekszik a lexikai sűrűség. Munkájuk közben a lektorok a célnyelvi normát igyekeznek szem előtt tartani, és optimalizálják a szövegek információs terhet.

4.5.1.6 Lexikai gyakoriság

A fordítás általános jellemzőit összehasonlítható korpuszon vizsgálva Laviosa (1998) úgy találta, hogy a gyakori és a kevésbé gyakori kifejezések aránya a fordítási szövegekben magasabb, a leggyakoribb szavak sűrűbben ismétlődnek. Az előző lépésben elkészített gyakorisági szólisták alapján tehát elkészítettem az eredeti, fordítói és lektori kéziratok lexikai gyakorisági profilját (Xiao 2010: 207).

A profilok tartalmazzák a kéziratokban szereplő leggyakoribb szótípusok számát, a gyakori szavak számának az összes szóhoz viszonyított arányát, gyakoriságát, a gyakori és kevésbé gyakori szavak számának eloszlását.⁶⁷ A gyakoribbnak számító szavak meghatározásához Laviosa (1998) kutatását vettem alapul, aki azokat az elemeket sorolja ebbe a kategóriába (*list head, high frequency words*), amelyek legalább 0,10 százalékat teszik ki az adott szövegállománynak. A gyakori szavak száma mindig a vizsgált korpusztól függ. Ismét a Wordsmith Tools program gyakorisági szólistáit használva kigyűjtöttem tehát az egyes kéziratokból a leggyakoribb szavakat, majd megállapítottam az arányokat. A gyakoriság kiszámításához a gyakori szavak összes számát (*tokens*) elosztottam a szótípusok (*types*) számával. A kapott eredményeket először kötetenként, azután alkörpuszonként is összehasonlítottam a tendenciák feltárására.

⁶⁷ A gyakori szavak listájára a 4. függelék mutat példát, míg az eredeti, a fordítói és a lektori kéziratok gyakorisági profilját az 5. függelék tartalmazza.

Mivel Laviosa (1998) a fordítási szöveg sajátosságának és az egyszerűsítés bizonyítékának tekinti a gyakori és kevésbé gyakori kifejezések magasabb arányát, valamint a leggyakoribb szavak gyakoribb ismétlődését, feltételezhetőnek tűnik, hogy a lektorok a fordított szövegek ellenőrzése, javítása és csiszolása során csökkentik a gyakran ismétlődő szavak arányát, gazdagítják a szöveg szókincsét, és ezzel visszaszorítják az egyszerűsítés mértékét is.

4.5.1.7 Szórásvizsgálat

A számítógépes elemzések után a lexikai sűrűség, a szótípus/szövegszó arány és az átlagos mondathossz vizsgálatával standardizált értékek alapján nyert eredményeket szórásvizsgálatnak is alávettem. A szórás ugyanis megmutatja, hogy bizonyos változók esetében milyen mértékben térnek el az adott szövegek számadatai a középértéktől, vagyis megállapítható, mennyire különböznek egymástól az egyes szövegek az eredeti, a fordítói és a lektori alkorpuszon belül. Az elemzések adatainak normális eloszlása a szignifikanciát vizsgáló próbák előfeltétele volt, így a szórásvizsgálatokat az SPSS 14.0 statisztikai elemzőprogram segítségével végeztem el.

Baker (1996) a fordítási univerzálék közé sorolja az úgynevezett kiegyenlítődést (*leveling out*) is, amely a fordítási szöveg azon tulajdonságára utal, hogy egy adott fordítási korpuszon belül az egyes szövegek jobban hasonlítanak egymásra a lexikai sűrűség, a szótípus/szövegszó arány és az átlagos mondathosszúság tekintetében, mint az eredetileg is célnyelven született írások. Ha tehát feltételezzük, hogy a lektorálás eredményeképpen csökken a fordítási univerzálék dominanciája a fordított szövegekben, az is valószínűnek tűnik, hogy a lektori alkorpuszban növekszik az eltérés a szövegek között a lexikai sűrűség, a szótípus/szövegszó arány és az átlagos mondathosszúság terén.

4.5.2 Kontrasztív szövegelemzés

A fentiekben részletezett számítógépes elemzések a lektorálási korpusz egészére irányultak, a teljes állományra vonatkozóan igyekeztem makroszintű eltolódásokat azonosítani a vizsgált szövegekben. Szükséges azonban arra is rávilágítani, milyen műveletek zajlanak a szövegszinten felfedezhető, gépi eljárásokkal azonosítható jelenségek hátterében, hogy valós következtetéseket vonhassunk le a vizsgálat eredményeiből (Károly 2003). Ennek érdekében kvalitatív szövegelemzéseket végeztem a kutatás alapjául szolgáló lektorálási korpusz egy részén. Az elemzés során azt próbáltam feltárni, milyen beavatkozásokat végeznek a lektorok a kötelező javítási műveleteken kívül, módosítják-e a fordítók műveleteit, befolyásolva az általuk gondozott szövegekben fellelhető univerzális fordítási jelenségeket. Az univerzálék szakirodalmi áttekintésében (2. fejezet) rámutattam, hogy a fordításra jellemző általános nyelvi jelenségek a fordítók explicitációs és implicitációs műveleteire vezethetők

viszsa, ezért alapoztam a szövegelemzéseket a fordítók és lektorok által végrehajtott explicitáció és implicitáció vizsgálatára, következtetve a fordítási univerzálék esetleges módosulására.

A vizsgálat kezdetén minden kötet első fejezetének elejéről kijelöltem húsz-húsz mondatot az eredeti, forrásnyelvi szövegből. A kiválasztott szövegrészleteket összevetettem először a fordítói kéziratokkal, az átváltási műveletek azonosítására, majd a lektorált változatokkal is, hogy feltárjam az elvégzett lektori beavatkozásokat. A vizsgálat megbízhatóságának érdekében (Károly 2002) a szövegelemzést kettős kódolással, egy második elemző bevonásával végeztem el, aki az előzetesen megadott szempontok alapján elemezte a szövegállomány egy részét, az alábbiakban ismertetett kategóriák szerint.⁶⁸ Az adatok egybevetése szerint eredményeink megegyeztek. A szövegelemzés után a kapott adatokból kiszámítottam a vizsgált szövegek explicitági szintjének változásait, hogy további összehasonlítást végezhessek a fordítói és a lektori alkorpusz között. A kontrasztív elemzés lépéseit és módszereit az alábbi pontokban részletesen is bemutatom. A kvalitatív elemzéseket a gépi vizsgálatokhoz hasonlóan szignifikancia- és szórásvizsgálat egészítette ki.

4.5.2.1 Átváltási műveletek

A kontrasztív szövegelemzés első lépésében az eredeti, angol forrásnyelvi szövegrészleteket egybevettem a fordítói kéziratokkal, hogy mondatról mondatra haladva azonosíthassam a fordító által végrehajtott átváltási műveleteket. Az elemzésekhez Klaudy (1997) műveleti tipológiáját követtem, aki magyarázatokkal és példákkal illusztrálva a következő lexikai és grammatikai műveleteket sorolja fel:

Lexikai átváltási műveletek

- Jelentések konkretizálása és generalizálása
- Jelentések összevonása és felbontása
- Jelentések kihagyása és betoldása
- Jelentések áthelyezése
- Jelentések felcserélése
- Teljes átalakítás
- Kompenzálás

Grammatikai átváltási műveletek

- Grammatikai konkretizálás és generalizálás
- Grammatikai felemelés és lesüllyesztés

⁶⁸ A kontrasztív szövegelemzés adatrögzítésére és feldolgozására a 6. szöveg alapján készült, az Ms Excel programban tárolt lista mutat példát a 2. függelékben.

- Grammatikai kihagyás és betoldás
- Grammatikai felbontás és összevonás
- Grammatikai áthelyezés
- Grammatikai csere

A fordítók átváltási műveleteinek mindegyikét a fenti kategóriák valamelyikébe osztottam. Klaudy (1997) példatárában ugyan nem szerepelt, de Pápai (2001: 83) kutatásai nyomán a grammatikai műveletek – betoldás, kihagyás, konkretizálás vagy éppen generalizálás – közé soroltam az írásjelek módosítását is, az adott művelet jellegétől függően. Ugyancsak grammatikai műveletnek, mégpedig grammatikai áthelyezésnek számítottam a tagmondatok sorrendjének megváltoztatását is, amelyre több példa adódott a magyar nyelvű fordítói és lektori kéziratokban. A lexikai műveletek közül a kompenzálást nem tekintettem külön kategóriának, hiszen Klaudy (1997) példáiból kitűnik, hogy ez a típus is besorolható a lexikai betoldások, kihagyások, konkretizációk vagy generalizációk közé.

4.5.2.2 *Explicitáció és implicitáció*

A szövegelemzés következő lépésében a fordítói kéziratokban azonosított grammatikai és lexikai átváltási műveleteket explicitációs és implicitációs csoportba osztottam, annak megfelelően, milyen eltolódásokat eredményeztek a vizsgált szövegben. Klaudy az explicitációt a fordítói műveletek átfogó „szuperkategóriájának” (2004: 72) nevezi, és ide sorolja a lexikai konkretizálást, felbontást és betoldást, valamint a grammatikai konkretizálást, felbontást, felemlést és betoldást. Ugyanilyen átfogó műveleti kategória az implicitáció, amelybe a lexikai általánosítás, összevonás és kihagyás, illetve a grammatikai általánosítás, összevonás és kihagyás tartozik az átváltási műveletek közül.

A grammatikai és lexikai áthelyezések, cserék explicitációs és implicitációs kategóriába való besorolását arra alapoztam, hogy a fordítók műveleteinek eredményeképpen vajon hangsúlyosabb, egyértelműbb, kifejtettebb közlés született-e, vagy éppenséggel az ellenkezője. Az explicitációs és implicitációs műveletek tipologizálásához Pápai (2001: 74–130) és Konšalova (2007: 21) kutatása nyújtott további támpontokat, utóbbi szerző Bečka (1992) munkásságára hivatkozva kategorizálja a különböző morfoszintaktikai struktúrák eltolódásait.

Az explicitációval és az implicitációval járó átváltási műveleteket a 2. fejezetben ismertetett alternatív tipológia alapján osztottam további alkategóriákra. Megkülönböztettem ilyen módon kötelező szabálykövető explicitációs és implicitációs műveleteket, valamint fakultatív normakövető és fakultatív stratégiakövető explicitációs, illetve implicitációs műveleteket. Az egyes kategóriákba sorolható műveleti típusokra az alábbi táblázatban láthatunk példákat:

7. táblázat
Explicitációs és implicitációs műveletek az angol és a magyar nyelv viszonylatában

Eltolódás	Típusok	Példák
Explicitáció	Szabálykövető	Grammatikai betoldás: $A \rightarrow M$; $\emptyset \rightarrow$ tárgy ragja
	Normakövető	Grammatikai felemelés: $A \rightarrow M$; igenév $\rightarrow$ mellékmondat
	Stratégia követő	Grammatikai felbontás: $A \rightarrow M$; egy mondat $\rightarrow$ két mondat
Implicitáció	Szabálykövető	Grammatikai összevonás: $A \rightarrow M$; elöljáró $\rightarrow$ ragos főnév
	Normakövető	Grammatikai kihagyás: $A \rightarrow M$; személyes névmás $\rightarrow \emptyset$
	Stratégia követő	Lexikai kihagyás: $A \rightarrow M$; redundáns információ $\rightarrow \emptyset$

A műveletek besorolása a kötelező kategóriánál bizonyult a legegyszerűbbnek, mert elmulasztásuk a nyelv szabályai szerint elfogadhatatlan megfogalmazást eredményezett volna. A fakultatív jellegű normakövető műveletek megállapítására Englund Dimitrova (2005) meghatározását vettem alapul – aki szerint ezek a fordítói beavatkozások olyan rendszerességgel fordulnak elő, hogy normaként értelmezhetők –, és Heltai (2004) megállapításaira támaszkodtam, aki a normát alternatív formákat is megengedő, szokásos nyelvhasználatként értelmezi. A stratégia követő műveletek azonosítása volt a legnehezebb feladat, ebben Séguinot (1998) meghatározása szolgált segítségül, aki a strukturális normáktól független explicitáció három formáját azonosítja: (1) olyan jelentés fogalmazódik meg expliciten a célnyelvi szövegben, amely az eredetiben nem volt benne; (2) az eredeti szövegben impliciten megfogalmazott információ a fordításban nyíltan kifejeződik; (3) a forrásnyelvi szöveg egy eleme nagyobb hangsúlyt kap a fordításban. Séguinot véleménye szerint „annak bizonyítására, hogy explicitáció történt, fenn kellett álljon a lehetősége egy másik ugyancsak helyes, de kevésbé explicit vagy pontos változatnak” (1988: 108).

4.5.2.3 Lektori beavatkozások

A szövegelemzés során következő fázisában az eredeti szövegekből és fordítói kéziratokból kijelölt szövegrészeket mondatról mondatra egybevettem a lektorált változatokkal, a lektori műveletek azonosítására. Arthern (1987: 17) meghatározását követve lektori beavatkozást állapítottam meg a fordított szövegnek azon a pontján, ahol a lektor a fordítás ellenőrzése során valamilyen változtatást vitt véghez. Jelen kutatás nem tűzte ki célul az elmulasztott lektori beavatkozások feltárását vagy a megállapított műveletek véleményezését és indoklását. Az elemzés során elsősorban azt vizsgáltam, milyen beavatkozásokat hajtanak végre a lektorok a hibák kötelező javításán kívül; módosítják-e a fordítók explicitációs és implicitációs műveleteit, vagy inkább önálló explicitációt és implicitációt végeznek az eredeti, forrásnyelvi szöveghez képest.

A lektorok műveleteit ugyancsak Klaudy (1997) fent bemutatott műveleti tipológiája alapján lexikai és grammatikai kategóriába soroltam be. Ezt követte annak megállapítása, hogy a fordítói műveletekhez hasonlóan milyen eltolódást – explicitációt vagy implicitációt – eredményeztek a beavatkozások a lektorált szövegekben, és ezek az eltolódások milyen további – szabálykövető, normakövető, stratégiakövető, preferenciakövető – kategóriákba oszthatók. Ennek végrehajtásához az előző pontban bemutatott módszereket és tipológiát követtem. Az elemzés utolsó lépésében összehasonlítottam a fordítók és a lektorok által végzett műveletek kategóriáinak eloszlását, hogy fény derüljön arra, mely műveleti típusok jellemzik a fordítókat és a lektorokat. Az eredményeket végül egybevettem a gépi elemzések számadataival, hogy megállapítsam, miként befolyásolhatják a lektorok műveletei a fordítások általános jellemzőit, a feltételezett fordítási univerzálékát.

4.5.2.4 Az *explicitiségi* mutató

Makkos és Robin (2011b) kutatásai során az explicitiségi mutató segítségével számszerűsítette a forrás- és célnyelvi szövegek explicitiségének különbségét a fordítás során elvégzett explicitációs és implicitációs műveletek egymáshoz viszonyított száma alapján. A mutató arra használható, hogy egy bizonyos fordított szöveg explicitiségének *változását* az eredeti szöveghez képest számszerűen kifejezhessük. Alapjául minden esetben a fordítandó szöveg szolgál, amelyhez hozzáadunk, amikor explicitációt, illetve kivonunk, amikor implicitációt azonosítunk az elemzésekben. Az explicitiségi mutatót ezúttal abból a célból alkalmaztam, hogy kifejezzem, mekkora változáson ment keresztül a vizsgált szövegek nyelvi explicitisége az eredetitől a lektori változatig. Mivel a lektorok elsősorban fakultatív, stratégiakövető explicitációs és implicitációs műveleteket végeztek a nyelvi redundancia és az információtartalom optimális alakítására, egyensúlyának megteremtésére, az explicitiségi mutatót a fakultatív eltolódások adatai alapján a következőképpen számítottam ki:

$$0 \text{ (eredeti)} + A \text{ (fordítói explicitáció)} - B \text{ (fordítói implicitáció)} \\ + C \text{ (lektori explicitáció)} - D \text{ (lektori implicitáció)} = ?$$

A számításhoz nulla értékkel jelöltem az eredeti szöveg explicitiségét, ehhez hozzáadtam a fordítók által végzett explicitációs műveletek számát, és az összegből kivontam az implicitációs műveletek mennyiségét. Így kaptam meg a fordított szövegek explicitiségi mutatóját. Ehhez azután hozzáadtam a lektorok által végzett explicitációs műveletek számát, majd végül kivontam belőle az implicitációs műveletek számértékét is. A végső eredmény a lektorált szövegek explicitiségi mutatója. A mutatók értékét kötetenként és alkorpuszonként is összevettem az esetleges tendenciák azonosítására, azt vizsgálva, vajon a lektori beavatkozások eredményeként miként módosul a szövegek explicitisége.

4.5.3 Szignifikanciavizsgálatok

A gépi elemzések és a kontrasztív szövegelemzés eredményeit, a fordítói és lektori kéziratok között mutatkozó különbségek mértékét szignifikanciavizsgálatnak vetettem alá az SPSS 14.0 statisztikai elemzőprogram segítségével. Az átlagokra számított, standardizált értékek esetében kétmintás t-próbát végeztem, amely azt vizsgálja, hogy két különálló mintában egy-egy valószínűségi változó átlagai szignifikánsan eltérnek-e egymástól. A próba előfeltétele az adatok szórásának egyezése, amit előzetesen az F-próba segítségével ellenőriztem, a szóráshomogenitás tesztelését a Levene-próbával hajtottam végre. Azon változók esetében, ahol az adatok nem normál eloszlásúak, például a szövegterjedelem számértékei, Mann–Whitney-próbát (U) végeztem a szignifikancia szintjének megállapítására. A normalitás vizsgálatára a Shapiro–Wilk-próba szolgált. A szignifikanciapróbák végrehajtásához Pym (1999) statisztikai ismereteiről szóló tanulmánya nyújtott segítséget.

Mivel a lektorálás nem jelent újabb megfogalmazást, csupán harmadlagos szövegalkotásnak minősül (Horváth 2009), nem igazán várható, hogy a vizsgált változók próbái szignifikáns eltérést mutassanak a fordítói és a lektori kéziratok között (vagyis a szignifikanciaszint nem esik 0,05 alá az egyes változók esetében). A korpuszban szereplő minden szöveg fordítója hivatásos szakemberként végzi a munkáját, nem valószínű tehát, hogy a lektornak olyan mértékben be kellett avatkoznia a fordításokba, hogy az szignifikáns különbséget eredményezzen; ellenkező esetben bizonyára már nem is lektorálásról, hanem újrafordításról kellene beszélnünk. Gile (1998) a tolmácsolást vizsgáló kutatások módszertani kérdéseiről szólva kétségeket fejez ki a statisztikai próbák jelentőségével kapcsolatban.⁶⁹ Úgy vélem, amennyiben a jelen kutatás eredményei egyértelműen egy bizonyos irányba mutatnak, még ha a feltárt különbségek nem is szignifikáns mértékűek, az mindenképpen jelzésértékűnek tekinthető a lektorálás fordítási univerzálékra kifejtett hatását illetően.

4.5.4 A kutatás korlátai

Az ismertetett empirikus kutatás természetesen számos korláttal rendelkezik. Első helyen szükséges megemlíteni a korpusz kapcsán felmerülő buktatókat, amelyekkel az elemzések eredményeinek értelmezése során számolni kell. Bár digitálisan tárolt korpuszról van szó, az egyes szövegek annotáció nélkül kerültek a gyűjteménybe. Az annotáció hiánya miatt nem végezhettem a korpuszon olyan lexikogrammatikai vizsgálatokat, mint például Seidl-Pécs (2011), aki eredetileg magyar nyelven írott szövegeket vetett össze fordítás eredményeként született szövegekkel a lexikai kohéziós mintázatok összehasonlító elemzésére, korpusznyelvészeti eszközök

⁶⁹ „[...] common sense is paramount, and more important than statistical techniques [...] wide, regular differences can have practical significance” (Gile 1998: 85).

felhasználásával. A gépi elemzések során nyert adatok mindazonáltal jelzésértékűnek mondhatók a korpuszt felépítő fordítói és lektori szövegek lexikai jellemzőire, mondat szintaktikai tagolására vonatkozóan. Laviosa (1998, 2000) a szótípusok és a szövegszók arányának, a lexikai sűrűség és a szógyakorisági listák vizsgálatával fontos megállapításokra jutott a fordított szövegek lexikai elszegényedése kapcsán. Mindezek a vizsgálatok morfoszintaktikai annotálás nélküli korpuszon is elvégezhetők.

Habár a korpusz mérete tekintélyes, mindig érdemes nagyobb mennyiségű szövegen tovább folytatni a kutatásokat vagy ellenőrizni a kapott adatokat, hogy általánosítható következtetéseket vonhassunk le. Ez a megjegyzés különösen vonatkozik a kontrasztív szövegelemzés során vizsgált szemelvényekre, amelyek egyenként mindösszesen húsz mondatot tartalmaznak, ezért széles körben általánosítható tanulságok megállapításához további vizsgálatok válhatnak szükségessé. További korlátot jelent a vizsgált szövegek műfaja és típusa. A korpusz kiválasztása során szempont volt, hogy a szövegek minél általánosabb jellemzőkkel rendelkezzenek, a művelt köznyelv szabályait és normáit követve. A vizsgálatok eredményei éppen ezért nem feltétlenül vonatkoznak a szaknyelvi fordított szövegekre, a sajtócikkekre és a szépirodalmi művekre, amelyek sajátos kötöttségekkel és jellemzőkkel rendelkeznek, korlátot szabva a szórakoztató irodalmi műfajba tartozó szövegek kapcsán megfogalmazott megállapításoknak, általánosításoknak.

A jelen kutatás nem számol a korpuszt alkotó szövegek fordítóinak kompetenciájával sem, elfogadottnak tekinti, hogy mivel a fordítást és lektorálást hivatásként folytató szakemberekről van szó, munkájukat a legnagyobb hozzáértéssel végzik. Ez a feltételezés nyilvánvalóan elméleti, és ideális helyzetet fogad el, hiszen a gyakorlatban is jelentős különbségek lehetnek az egyes fordítók és lektorok munkájának minősége között. Ennek ellenére a vizsgálat alapjául szolgáló szövegek mindegyike valós munkamegbízás eredményeképpen született – tehát valós élethelyzetet tükröz –, publikált és a célnyelvi közönség által széles körben elfogadott fordítás. A lektori beavatkozások elemzése folytán időnként mégis fény derül a szövegek minősége közötti különbségekre, lehetővé téve a következtetéseket a szövegminőség és a kompetencia kapcsán is.

Végezetül meg kell említenem, hogy a kutatás nem tér ki a lektorálás mentális folyamataira, a számítógépes és a kontrasztív elemzés eredményközpontú, ezért a lektorok fejében zajló értékelő és ítélethozó folyamatokkal kapcsolatban legfeljebb óvatos következtetésekké bocsátkozhatunk. A vizsgálat csupán angolról magyarra fordított szövegeket érintett, ezért a másik fordítási irányba, magyarról angolra, illetve más nyelveket illetően is szükséges lehet megismételni a könyvben ismertetett elemzéseket, hogy általános tanulságokat fogalmazhassunk meg a fordítás és a lektorálás összefüggéseivel kapcsolatban. Ugyanitt ki kell emelnem, hogy bár a számító-

gépes elemzés adatai objektív eredményeket szolgáltatnak, a kontrasztív szövegelemzések során nehéz kizárni az elemző szubjektív befolyását és ítéletét, különösképpen ami az egyes műveletek kategóriákba való sorolását illeti. A kontrasztív szövegelemzések azonban így is értékes adatokkal szolgálhatnak (Gile 1998), kiegészítve a gépi elemzések eredményeit, a tendenciák kimutatásával legalábbis betekintést engedve a fordítás és lektorálás kapcsolatába.

EREDMÉNYEK ÉS KÖVETKEZTETÉSEK

Az alábbiakban az egyes elemzési lépéseknek megfelelően ismertetem az eredményeket, részenként vonva le a lehetséges tanulságokat. Először a lektorálási korpusz egészére – eredeti angol, magyar nyelvű fordítói és lektori kéziratok teljes szövegére – irányuló számítógépes vizsgálat eredményeit mutatom be, ezt követi a szövegrészekre összpontosító, kontrasztív szövegelemzés ismertetése. Az egyes kéziratok és alkörpuszok közötti összehasonlítást az ábrák grafikonjai segítik, míg a szövegelemzések eredményeképpen azonosított fordítói műveleteket és lektori beavatkozásokat a korpuszban szereplő szövegekből vett példák szemléltetik.

5.1 SZÁMÍTÓGÉPES ELEMZÉSEK

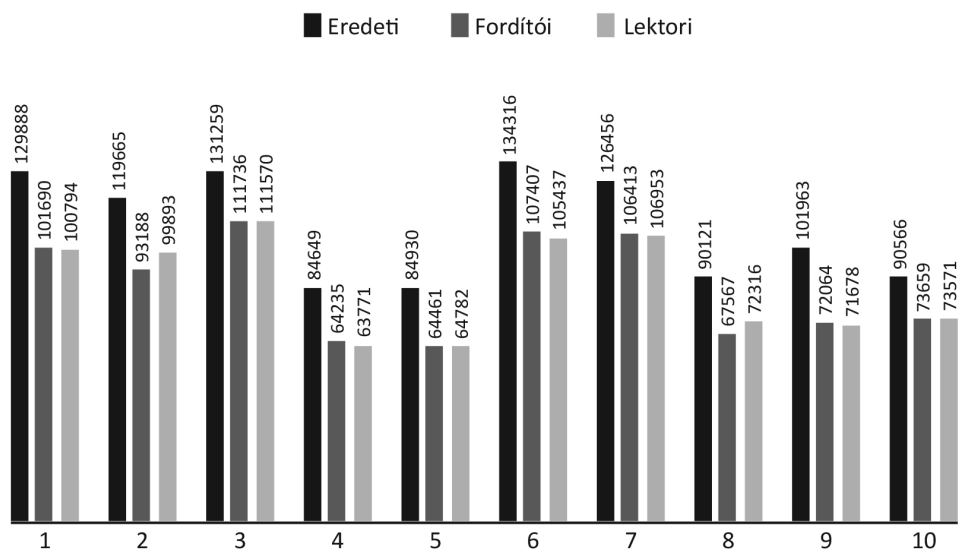
5.1.1 Szavak száma

Az elemzés első lépésében megvizsgáltam a korpuszt alkotó tíz regény eredeti, fordítói és lektori kéziratának szövegterjedelmét. A Microsoft Word szószámláló funkciójával megállapítottam, hogy a fordítás során a szavak száma minden szöveg esetében csökkent az angol eredetihez képest, ami nyilvánvalóan nyelvi, morfológiai-szintaktikai okokra vezethető vissza; az angol az analitikus, míg a magyar a szintetikus mondat szerkesztést részesíti előnyben. Angol–magyar nyelvi irányban tehát megcáfolhatónak tűnik a feltételezés, miszerint a fordítás során rendszerint növekszik a szövegek hossza (Klaudy 1999). Megmutatkozott azonban, hogy a terjedelem a lektorálás eredményeként is többnyire csökkent, ami viszont már nem magyarázható a nyelvek közötti különbségekkel.

A tíz regényből hat esetében mutatkozik csökkenés a lektorált szöveg terjedelmében a fordítói kézirathoz képest. A csökkenés mértéke azonban aligha számottevő, amint az 5. ábra grafikonján jól látható.⁷⁰ A számadatok alapján végzett Mann–Whitney-próba is azt mutatta, hogy a fordítói és lektori kéziratok terjedelmében nem látható szignifikáns eltérés.⁷¹ Csupán a 6. szövegnél mutatkozik nagyobb mértékű, csaknem kétezer szónyi csökkenés a lektorált szöveg terjedelmében, ami a fordítás redundanciájának, az esetleges betoldásoknak az erőteljes visszaszorítására utal.

⁷⁰ Az elemzések pontos adatai az eredeti értekezés részét képezik (Robin 2014).

⁷¹ Szignifikancia: $U(18)=,94$ $Z=-,076$ $p=,940$

5. ábra

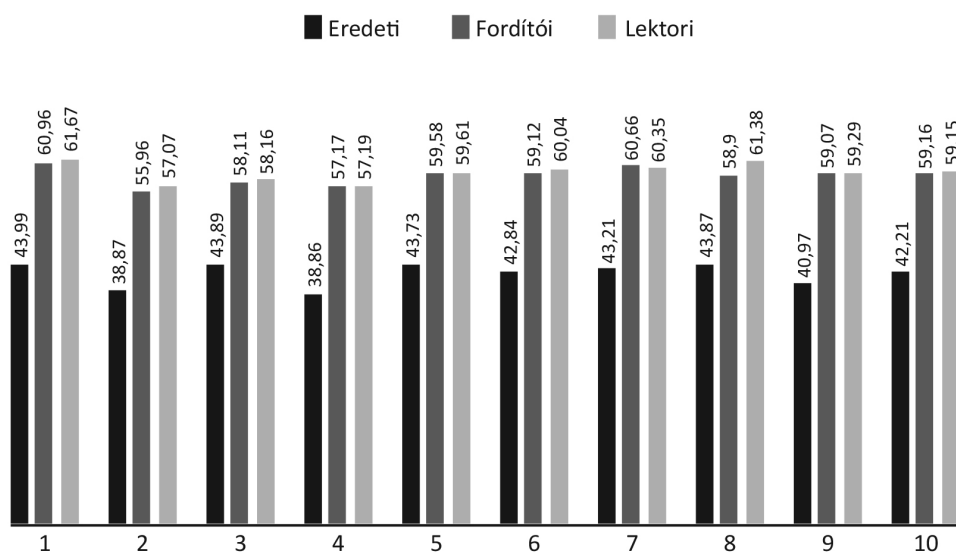
Szavak száma az angol eredeti, a magyar fordítói és a lektori kéziratokban

A fenti ábra oszlopain az is látszik, hogy a fennmaradó négy szövegből, ahol a szavak száma nőtt, csupán a 2. és 8. szöveg esetében tapasztalható nagyobb változás. Az átlagoshoz képest kiugró számértékek – csökkenés és növekedés egyaránt – minőségbeli eltérésekre utalhatnak a többi szöveghez viszonyítva: a lektorok törlik a felesleges részeket, a szükségtelen betoldásokat, elvégzik a fordító által elmulasztott implicitációs műveleteket, valamint pótolják a törölt szövegrészleteket, végrehajtják a kimaradt explicitációs műveleteket, és ahol szükséges, a redundancia növelésével segítik a megértést. Ezek a műveletek a szöveg hosszának változásával járnak, a nagyobb mértékű lektori beavatkozásból a gyengébb minőségre következtethetünk. Habár a szignifikanciavizsgálat nem mutatott statisztikailag jelentős eltérést a szavak számában a magyar alkorpuszok között, a vizsgálat eredményei arra mutatnak, hogy a lektorok többnyire csökkentik a fordított szövegek terjedelmét, ami a fordításokra jellemző redundancia visszaszorítására való igyekezetről tanúskodik.

5.1.2 Szótípusok és szövegszók

A kutatás következő lépésében a Wordsmith Tools 6.0 verziójának statisztikai elemzőprogramjával megvizsgáltam a korpuszt felépítő kéziratokban a szótípusok és szövegszók (*type/token*) arányát, amely a szókincs gazdagságára, változatosságára utal (Laviosa 1998). Az eredményeket látva ismét elmondható, hogy az angolról magyarra történő fordítás során a két nyelv rendszerbeli különbségei miatt jellemzően növekszik a szókincs.

szik a szövegek szótípus/szövegszó aránya. Amint a fordítói és a lektori kéziratok adatait is szemügyre vesszük, többnyire további növekedés látszik. A különbségek mértékét a 6. ábra grafikonjának oszlopai szemléltetik. Az ábráról rögtön szembeötlik, hogy nem mutatkozik jelentős eltérés a két magyar nyelvű alkorpusz számadatai között, ezt pedig a szignifikanciavizsgálat eredménye is megerősítette.⁷² A szövegelemző program a teljes lektorálási korpuszra kiszámította a szótípus/szövegszó arányt, így az angol forrásnyelvi korpusz összesített standardizált szótípus/szövegszó aránya 42,05, a magyar fordítói kéziratoké 58,93, a lektori kéziratoké 59,41. Az általános növekedési tendencia alól csupán a 7. és a 10. szöveg kivétel, ahol a szótípus/szövegszó arány csekély mértékben, de csökkent a lektorálásban.

6. ábra
Szótípusok és szövegszók aránya a kéziratokban

Ha azonban az adatokat alaposabban is szemügyre vesszük, különbségeket fedezhetünk fel a forrásnyelvi szövegek szótípus/szövegszó arányai között. Ha ezeket a különbségeket összevetjük a fordítói és lektori kéziratok szótípus/szövegszó arányainak változásával, láthatóvá válik, hogy bár a szótípus/szövegszó arányok növekedése az angolról magyarra történő fordítás során elsősorban rendszerbeli eltérésekre vezethető vissza, a fordítók által végrehajtott változás mértéke korántsem mindig azonos, ami arról tanúskodik, hogy a pusztán strukturális követelményeken kívül további

⁷² Szignifikancia: $t(18) = -0,759$ $p = 0,458$

tényezők is szerepet játszanak a fordított szövegek szótípus/szövegszó arányainak alakulásában.

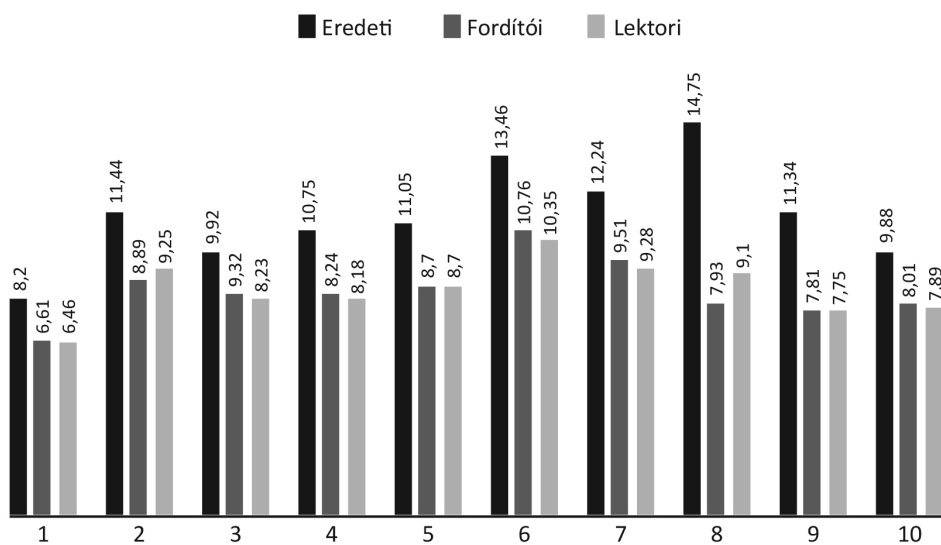
Érdekes összehasonlítani a 2. és a 4. szöveg szótípus/szövegszó arányainak változásait. Bár a két forrásnyelvi szöveg csaknem azonos és meglehetősen alacsony szótípus/szövegszó arányokat mutat (38,87/38,86), a fordítók nem egyforma mértékben növelték az értékeket; a 2. szöveg fordítói kéziratában alacsonyabb szótípus/szövegszó arány fedezhető fel, mint a 4. szövegben, ahol a fordító nagymértékben növelte a szókincs változatosságát. Ennek megfelelően a lektor a 2. szöveg esetében több erőfeszítést tett a szótípus/szövegszó arány növelésére, hogy pótolja a fordító mulasztását, így az átlagosnál nagyobb mértékben növekedett a lektorált szöveg szótípus/szövegszó aránya a többi vizsgált szövegéhez képest – bár még mindezek után is a 2. szövegben mutatkozik a legalacsonyabb szótípus/szövegszó arányérték, a második legalacsonyabb pedig a 4. szövegben, az eredetit követve.

Hasonlóképpen tanulságos megfigyelni a 3., az 5. és a 8. szöveg szótípus/szövegszó arányainak változásait, ahol az eredeti szövegek szótípus/szövegszó arányértékei ugyancsak közel azonosak, de az előbbiekkal ellentétben igen magasak (43,89/43,73/43,87). Bár a 3. szöveg fordítója megemelte a szótípusok és szövegszók arányát, csak mérsékelt módon tette, amin a lektor sem sokat változtatott, érezve talán az eredeti szöveg egyébként is változatos szókincsét. Ám az 5. szövegben már nagyobb mértékű növekedésnek lehetünk tanúi, amelyet a lektor még tovább fokozott; a szótípus/szövegszó arányt tovább lehetett növelni. Az arány a legnagyobb értéket a 8. szövegben érte el, ahol a lektor bizonyára kevésnek ítélte a fordító által végrehajtott változtatást, és az átlagnál nagyobb mértékben növelte a szöveg szótípus/szövegszó arányát. Érdeemes talán megjegyezni, hogy a 8. szöveg lektora magyar nyelven publikáló, népszerű ifjúsági író, aki ismeri az eredetileg célnyelven íródó művek sajátosságait. A legmagasabb arány mégis az 1. szövegben található, mindhárom alkorpuszban.

A szótípusok és szövegszók aránya a magyar szövegekben tehát általánosságban növekszik a lektorálás során, és bár az eltérés statisztikailag nem szignifikáns, határozott tendencia mutatkozik a szókincs gazdagodására, változatosságának növekedésére a lektorált szövegekben. A növekedés mértéke valószínűleg egy feltételezett célnyelvi norma felé közelít; ahol az eredetiben alacsonyabb szótípus/szövegszó arány mutatkozik, ott nagyobb mértékű növekedés tapasztalható a fordítói és a lektori kéziratokban. A fordítók és a lektorok ezért együttes erőfeszítéssel dolgoznak azon, hogy a célnyelvi szöveg szókincsének változatossága megfeleljen a befogadók elvárásainak, ahol tehát a fordító nem felel meg ezeknek az elvárásoknak, vagy netán túllő a célon, ott a lektor közbelép, és optimalizál. Ha pedig a szótípusok és szövegszók aránya jellemzően alacsonyabb a fordított, mint az eredeti szövegekben, úgy az eredmények tükrében elmondható, hogy a lektorálás folyamatában a fordítási univerzálék között számontartott egyszerűsítés dominanciája csökkenő tendenciát mutat.

5.1.3 Mondatok átlagos hosszúsága

Ugyancsak a Wordsmith Tools 6.0 statisztikai elemzőfunkciójának segítségével vizsgáltam meg az egyes alkörpuszokban szereplő mondatok számát és a bennük átlagosan előforduló szavak adatait. Megállapítottam, hogy angolról magyar nyelvre történő fordítás során a mondatok száma általában növekszik, ami nem vezethető vissza nyelvrendszerbeli, strukturális szabályokra, vagyis a fordítók a hosszú mondategységek grammatikai felbontásával, explicitáció útján igyekeznek megkönnyíteni a feldolgozást a befogadók számára. A teljes korpusz összesített vizsgálatának eredményei szerint a lektorált szövegekben a mondatok száma – habár kisebb mértékben – jellemzően tovább növekszik, míg a bennük szereplő szavak száma csökken.

7. ábra
A mondatokban szereplő szavak átlagos értékei

A fentiekben a 7. ábra oszlopain megfigyelhető, hogy a mondatok átlagos hosszúságának csökkenést mutató tendenciája alól csupán a 2. és 8. szöveg kivétel, ám az eltérés a két szöveg esetében különböző okokra vezethető vissza. A szöveghosszúság vizsgálatánál rámutattam, hogy a 2. és 8. szövegben nagymértékű növekedés történt a terjedelemben. A 2. szövegben a fordítás eredményeképpen alig következett be változás az eredeti szöveg mondatainak számában, a lektori kéziratban viszont már számottevő növekedés tapasztalható; a fordító bizonyára nem végzett elegendő explicitációt, nem bontotta fel a hosszú mondatokat, ezért nem felelt meg a befogadók elvárásainak. Mivel a lektorálás eredményeképpen a szöveg terjedelme is jelentősen

gyarapodott, a mondatokban szereplő szavak száma is megnőtt, hiába lett több mondat a lektorált változatban. A 8. szöveg némileg más helyzetet mutat: a fordító nagymértékben növelte a mondatok számát az eredetihez képest, gyakran felbontotta a forrásnyelvi szöveg kiugróan hosszú mondatait. A lektor ellenben visszafordította a túlzott tendenciát, vagy legalábbis mérsékelte, erőteljesen csökkentve a mondatok számát a lektori változatban. Mivel azonban a szöveg terjedelmét ugyancsak megnövelte, a mondatokban előforduló szavak átlagos száma is gyarapodott.

Ahogy a fenti ábrán is látható, míg az eredeti és a fordítói kéziratok között jelentős eltérés mutatkozik, a fordítói és lektori alkorpuszba tartozó szövegek között nem tapasztalható jelentős különbség, ezt mutatta az eredmények szignifikancia-vizsgálata is.⁷³ A tendencia azonban világosan egy bizonyos irányba mutat: a lektorálás eredményeként a fordított szövegekben tovább növekszik a mondatok száma, míg az átlagos mondathossz csökken, ilyen módon mérséklék a lektorok a Laviosa (1998) által megfigyelt nyelvi jelenséget, miszerint a fordítás eredményeként született szövegekben a keletkező redundancia miatt hosszabbak a mondatok, mint az autentikus célnyelvi művekben. A lektorok tehát ez esetben nem fordítják vissza az explicitációs tendenciát, nem mérséklék az univerzálisnak tekintett egyszerűsödési tendenciát sem, hanem kisebb mértékben, és egyensúlyra törekedve, de ugyancsak mondatokat bontanak fel a feldolgozhatóság érdekében.

5.1.4 Egyedi szókinsz

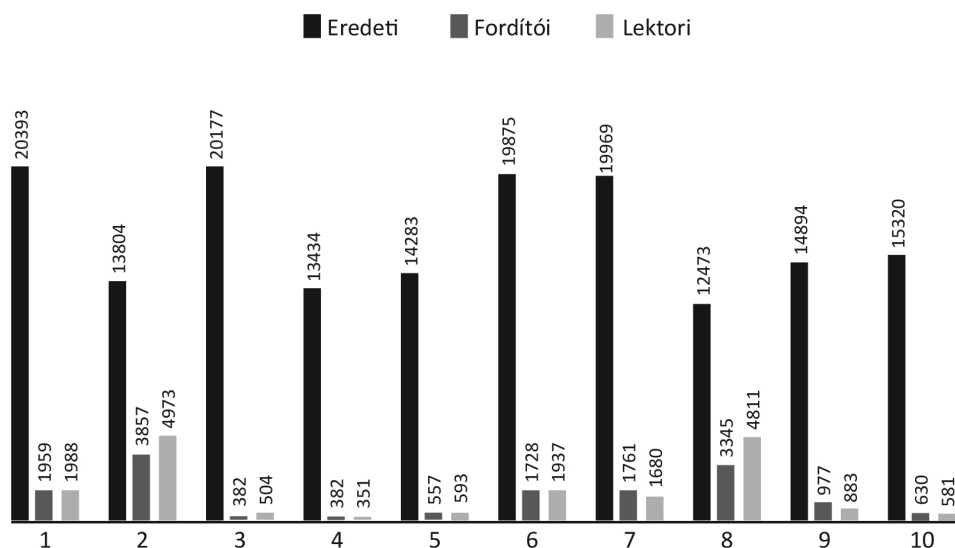
A Compleat Lexical Tutor gépi elemzőprogram Text Lex Compare funkciójával megvizsgáltam a fordítói, valamint a lektori kéziratok közös és egyedi szókinszét. A számítógépes elemzés adatait az alábbi táblázat mutatja.

8. táblázat
Egyedi és közös szókinsz (szótípusok) a fordítói és lektori kéziratokban

	Közös	Újrahasznosítás	Fordítói	Lektori
1.	20 393	91,12%	1959	1988
2.	13 804	73,52%	3857	4973
3.	20 177	97,56%	382	504
4.	13 434	97,45%	382	351
5.	14 283	96,01%	557	593
6.	19 875	91,12%	1728	1937
7.	19 969	92,24%	1761	1680
8.	12 473	72,17%	3345	4811
9.	14 894	94,40%	977	883
10.	15 320	96,35%	630	581

⁷³ Szignifikancia: $t(18) = -0,092$ $p = 0,927$

Az elemzések alapján megállapítottam, hogy – amint az várható – a fordított és a lektorált szövegek szókincsa nagyrészt (90%-ban) megegyezik. A fordítói kéziratok egyedi szókincsa olyan szótípusokat tartalmaz, amelyeket a lektor teljesen kitörölt a szövegből, míg a lektori kézirat egyedi szókincsébe olyan kifejezések tartoznak, amelyek korábban egyáltalán nem szerepeltek a szövegben.

8. ábra
Egyedi és közös szókincs (szótípusok) a fordítói és lektori kéziratokban

A 8. ábra oszlopain látható, hogy a közös és egyedi szókincs terén nagy különbségek figyelhetők meg az egyes szövegek között. Ismét kiemelkedik a 2. és 8. szöveg, ahol az adatok szerint a legtöbb lexikai munka zajlott: nem csupán a törölt és betoldott szótípusok száma magas a többi szöveghez képest, hanem itt mutatkozik a legnagyobb különbség is a két egyedi szókincs mennyisége között – a lektorált változat jelentősen több betoldott szótípust tartalmaz. Ha a számadatokat összevetjük a szövegterjedelmével és a szótípus/szövegszó arány vizsgálati eredményeivel, nyilvánvaló összefüggést fedezhetünk fel: miközben a szavak száma csökken, a szótípus/szövegszó arány növekszik, mivel a lektorok több szótípust nagyobb mennyiségben toldanak be, mint amennyit törölnek. A 2. szöveg esetében a szótípus/szövegszó arány nem mutat olyan mértékű növekedést, amennyit a betoldott szótípusok száma esetleg indokolna, mivel a lektorált változat terjedelme az általános tendenciától eltérően jelentősen gyarapodott; a lektor nemcsak több szótípust, hanem több szövegszót is beszúrt a szövegbe. Ám a 8. szövegben a lektori kézirat szótípus/szövegszó aránya jelentősen maga-

sabb, mivel a lektor a betoldott szótípusokból kevesebb szövegszóval gazdagította a szókincset. Csupán a 7. és a 10. szövegben találtam kevesebb betoldott szótípust, mint amennyit a lektor teljes mértékben törölt – ezekben a kéziratokban a szótípusok és a szövegszók aránya is csökkenő tendenciát mutat –, illetve a 9. szövegben bizonyult kevesebbnek a lektori kézirat egyedi szókincse a szótípusok terén. Utóbbi esetben viszont a szótípus/szövegszó arány növekedett a lektorálás során, mert a lektor több szövegszót törölt, mint amennyit betoldott. Érdekes rámutatni, hogy a 7. és a 9. szöveget ugyanaz a lektor gondozta, aki különböző mértékben, de ugyanazzal a tendenciával módosított a szókincsen.

A szólistákat megvizsgálva fény derült arra is, hogy jellemzően milyen szavakat hagynak ki és toldanak be a lektorok. A fordítói kéziratokból törölt kifejezések sokszor szemantikailag gyenge, kevésbé kifejező, idegen eredetű, esetleg régiesen hangzó szavak, például: *mondhat, dolog, megvolt, satöbbi, nézett, gyöjjön, mondotta, állott, reagált, colleges* stb. A lektorok ugyanakkor gyakorta toldanak be a magyar nyelvre jellemző, szemantikailag gazdagabb szófordulatokat, idiomatikus kifejezéseket, indulatszavakat, stilisztikailag igényesebb funkciószavakat, például: *áááú, ábrázata, ácsorgó, andalog, árnyjáték, átbetorkált, átkecmergett, azannya, frigy, fondorlat, immár, újfent* stb. Általánosságban megállapítható tehát, hogy a lektorált kéziratok több egyedi szót – szövegszót és szótípust – tartalmaznak, szókincsük változatosabb. A fordított szövegek szemantikailag gyengébb szókincse gazdagodik, a lektorálás során olyan nyelvi elemek is bekerülhetnek a szövegbe, amelyek a magyar nyelvre jellemzők, ellensúlyozva a Tirkkonnen-Condít (2004) által azonosított, az egyedi nyelvi elemek alulreprezentáltságáról szóló fordítási univerzálét és a lexikai elszegénységéről szóló hipotéziseket (Baker 1996, Laviosa 1998). Mindazonáltal a statisztikai vizsgálat nem mutatott szignifikáns különbséget a fordítói és a lektori kéziratok egyedi szókincsének mennyisége között.⁷⁴

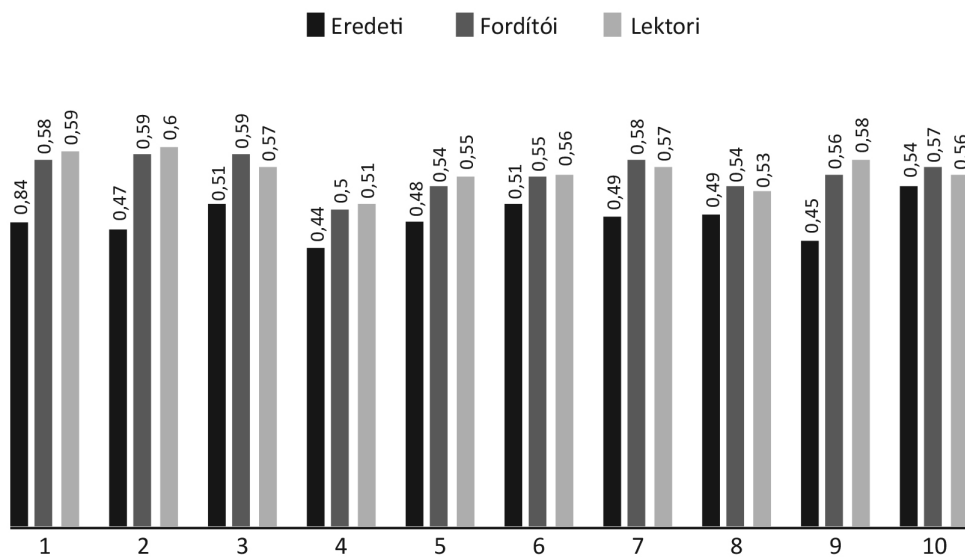
Utolsó pontként érdemes megjegyezni, hogy azok a szövegek, amelyeken ugyanaz a fordító dolgozott (az 1. és a 6. szöveg, illetve az 5. és a 10. szöveg) hasonló változáson mentek át az egyedi szókincs terén, a fordítást ellenőrző lektor hasonló mértékben volt kénytelen törölni és betoldani különböző szótípusokat; mindez egyéni tendenciákról tanúskodik a fordításban. Szintén megfigyelhető, hogy a magyar nyelven rendszeresen publikáló szerzők fordított szövegein (4., 5. és 10. szöveg) csekélyebb lexikai változtatást hajtottak végre a lektorok. Ugyanígy érdekes jelenség, hogy a magyar nyelven rendszeresen publikáló lektor (8. szöveg) végezte az egyik legjelentősebb lexikai munkát az általa gondozott szövegben, a legnagyobb mértékű növekedést eredményezve a szöveg szótípus/szövegszó arányában a fordítói kézirathoz képest.

⁷⁴ Szignifikancia: $U(18)=49000$ $Z=-,076$ $p=,880$

Összefüggést feltételezhetünk tehát a célnyelvi kompetencia, a szövegek minősége, a lektorálás és a célnyelvi elvárásoknak megfelelő nyelvhasználat között.

5.1.5 Lexikai sűrűség

A kutatás során megvizsgáltam az alkorpuszokban szereplő kéziratok lexikai sűrűségét is, amely a szótípus/szövegszó arányhoz hasonlóan ugyancsak a szókincs vizsgálatára, valamint az információs teher megállapítására szolgál. Az elemzés eredményeiből megmutatkozik, hogy az angolról magyar nyelvre történő fordítás során – a szótípus/szövegszó arányhoz hasonlóan – minden esetben növekszik a fordított szövegek lexikai sűrűsége, ez pedig az angol és a magyar nyelv rendszerbeli sajátosságaiból fakad. Ahogyan azonban a 9. ábrán látszik, a növekedés mértéke eltér az egyes szövegek között: a legnagyobb különbség a 2. szöveg, a legkisebb 10. szöveg esetében fedezhető fel. Ez a jelenség a fordítók különböző szövegépítési stratégiára, illetve a forrásszövegek lexikai sűrűségére vezethető vissza; ha az eredeti lexikai sűrűsége alacsony, a fordítók többet növelnek a lexikai sűrűséken, mintegy normalizálva az értéket.

9. ábra
A lexikai sűrűség mértéke a vizsgált kéziratokban

A fordítói és a lektori kéziratok között kisebb eltéréseket találunk, nincsen szignifikáns különbség a fordítói és lektori kéziratok között a lexikai sűrűség terén, ezt az adatok t-próbája is megerősítette.⁷⁵ Mindazonáltal az is jól látható, hogy a lexikai

⁷⁵ Szignifikancia: $t(18) = -1,162$ $p = ,873$

sűrűség értékei többnyire növekvő tendenciát mutatnak a lektori kéziratokban, így megállapítható, hogy a fordítási szövegre jellemző lexikai egyszerűsödés és grammatikai redundancia a lektorálás során, bár csekély mértékben, de mérséklődik, ennek megfelelően az információs teher is növekszik. Stubbs (1996: 73) kutatásai szerint az információs teher mértéke műfajfüggő; az irodalmi írásművek lexikai sűrűsége általában alacsony értéket mutat, valószínűleg a párbeszédek miatt, így az információs teher is alacsonyabb. A lektorok nyilvánvalóan nem akarták a grammatikai redundancia csökkentése mellett túlzottan megnövelni a szöveg információs terhet, ezért nem tapasztalható nagymértékű növekedés.

A lexikai sűrűség csökkenésére négy szövegben volt példa. A 7. és 10. szövegben a lexikai sűrűség mellett a lektorok a szótípus/szövegszó arányt is csökkentették. Habár a 8. szöveg lektori kéziratának lexikai sűrűsége ugyancsak csökkent, korábban láthattuk, hogy a lektori változatban jelentősen növekedett a szótípusok és szövegszók aránya, valamint a lektorált szöveg egyedi szókincséből is a lexika gazdagodására, nagy változatosságára következtethetünk. Ez arra utal, hogy a lektor a funkciószavak beszúrásánál is ügyelt a szókészlet gazdagítására. Talán nem véletlen, hogy ismét a magyar nyelven rendszeresen publikáló – fordítással nem foglalkozó – szerzőről van szó, aki az információs teher könnyítésénél és a grammatikai redundancia növelésénél is szem előtt tartja a szókincs változatosságát.

5.1.6 Lexikai gyakoriság

Laviosa (1998) egynyelvű, összehasonlítható korpuszán végzett kutatási eredményei arra mutatnak, hogy a gyakori és kevésbé gyakori kifejezések aránya a fordítási szövegben magasabb, a gyakori szavak pedig sűrűbben ismétlődnek. A gyakorisági szólisták alapján ezért elkészítettem az eredeti, a fordítói és a lektori kéziratok lexikai gyakorisági profilját (Xiao 2010: 207). A gyakorisági profilok tartalmazzák a kéziratokban található összes szó számát, a leggyakoribb szótípusok és szövegszók mennyiségét, a gyakoribb szavak számának az összes szövegszóhoz viszonyított arányát, valamint gyakoriságát, a gyakori és a kevésbé gyakori szavak eloszlását.⁷⁶ A teljes lektorálási korpuszban szereplő eredeti, fordítói és lektori alkorpusz összesített profilját a 9. táblázat mutatja.

A számadatok tanúsága alapján megállapíthatjuk, hogy az angolról magyar nyelvre történő fordítás során jellemzően csökken a gyakori szavak összes szövegszóhoz viszonyított aránya, gyakorisága, valamint a gyakori és a kevésbé gyakori szavak eloszlása; ez részben ismét a két nyelv strukturális sajátosságainak különbségéből, a magyar nyelvnek az angollal ellentétben szintetikus szerkesztési módjából ered.

⁷⁶ A teljes lektorálási korpusz leggyakoribb szavainak listáját a 4. függelék, míg az egyes fordítói és lektori kéziratok gyakorisági profilját az 5. függelék tartalmazza.

Ugyancsak csökkenő tendencia mutatkozik a lektori kéziratokban, ami azonban már nem tudható be nyelvrendszerbeli különbségeknek, inkább a lektorok azon igyekezetére utal, hogy gazdagítsák az általuk gondozott fordítások szókincsét, kerüljék a gyakran ismétlődő kifejezéseket.

9. táblázat
A teljes korpusz lexikai gyakorisági profilja

<i>Teljes korpusz</i>	Eredeti	Fordítói	Lektori
Összes szövegszó	1 094 083	862 420	870 765
Gyakori szavak (típusok)	122	85	85
Gyakori szavak (szövegszók)	601 636	317 539	316 652
Összesített arány	54,99	36,81	36,36
Gyakoriság	4931,44	3735,75	3725,31
Gyakori / kevésbé gyakori szavak	1,2217	0,5827	0,5714

A fordítói és lektori kéziratok saját gyakorisági profilját megvizsgálva kiderül – az egyes szövegrészekre vonatkozó részletes szám adatok a Függelékben találhatók –, hogy a lektorálás eredményeként a gyakori szavak összes szóhoz viszonyított aránya egy kivétellel minden esetben csökkent. Hasonlóképpen csökkenő tendencia mutatkozik a leggyakoribb szavak előfordulásában, valamint a gyakori és kevésbé gyakori szavak eloszlásában; az általános tendencia szerint tehát a lektori kéziratokban kevesebb a gyakran előforduló szó, és ezek kevésbé sűrűn is ismétlődnek. Az egyes alkorpuszok és kéziratok közötti különbségek mértékét a gyakori szavak összes szövegszóhoz viszonyított arányát illetően nincs szignifikáns eltérés a fordítói és lektori kéziratok adatai között, amint azt a szignifikanciavizsgálat eredménye megmutatta.⁷⁷ Érdekes megfigyelés, hogy míg az eredeti szövegek adatai között nagyobb különbségek mutatkoznak, a fordítói és a lektori kéziratok értékei kisebb mértékben térnek el egymástól, inkább kiegyenlítődnek, mintegy optimalizálódnak. Szignifikáns változás nem történt a lektorálás során a gyakori szavak előfordulását,⁷⁸ illetve az egyes kéziratokban fellelhető gyakori és kevésbé gyakori szavak arányának számértékeit tekintve sem,⁷⁹ azonban mindkét esetben ugyancsak megfigyelhető, hogy míg az eredeti szövegek adatai között nagy eltérések tapasztalhatók, a fordítói és a lektori kéziratok adatai kiegyenlítődnek.

Mivel Laviosa (1998) a fordítási szöveg sajátosságának és az egyszerűsítés bizonyítékának tekinti a gyakori és a kevésbé gyakori kifejezések eredeti célnyelvi szövegekhez képest magasabb arányát, a gyakori szavak sűrűbb előfordulását, a vizsgálat

⁷⁷ Szignifikancia: $t(18)=,061$ $p=,952$

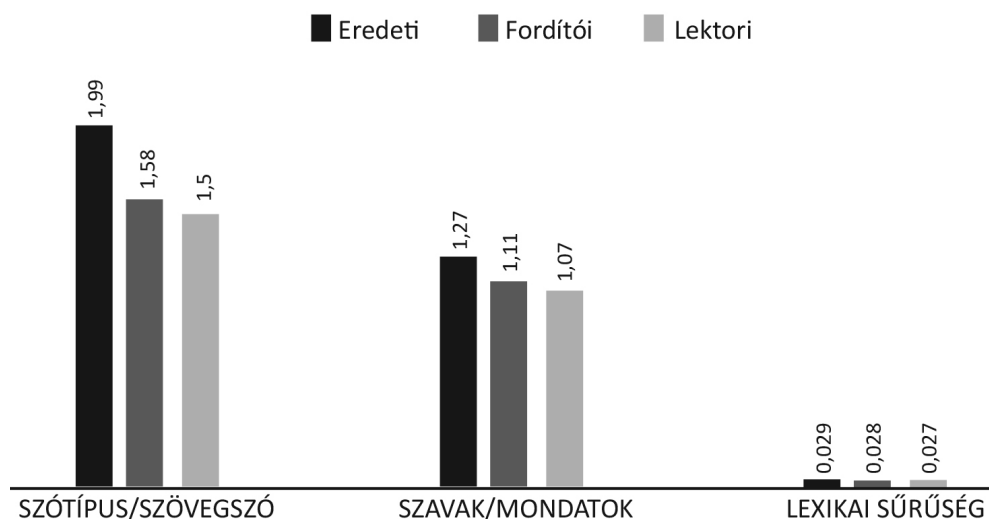
⁷⁸ Szignifikancia: $U(18)=45000$ $Z=-,378$ $p=,705$

⁷⁹ Szignifikancia: $t(18)=,505$ $p=,620$

alapján levonhatjuk a következtetést, hogy a lektorok a fordított szövegek ellenőrzése és csiszolása során csökkentik a gyakran ismétlődő szavak arányát, gazdagítják a szöveg szókincsét, visszaszorítva a fordítási univerzálék közé tartozó egyszerűsítést. Az ismétléskerülés ugyanakkor a lektorált szövegekben is egyértelműen érvényesül.

5.1.7 Szórásvizsgálat

A szótípus/szövegszó arány, az átlagos mondathosszúság és a lexikai sűrűség elemzésének adatai alapján szórásvizsgálatot végeztem az SPSS 14.0 statisztikai elemzőprogram segítségével. A szórás megmutatja, milyen mértékben térnek el az egyes szövegek számadatai a középértéktől, mennyire különböznek egymástól az egyes alkorpuszok. A 10. ábra a fentebb ismertetett változók adatainak szórásértékeit mutatja be az egyes alkorpuszokban.

10. ábra
Szórásértékek az alkorpuszokban

Az adatokból kiderül, hogy a szórás minden változó esetében csökkent, nemcsak angolról magyarra való fordítás során, hanem a lektorálás következtében is. Az eredeti szövegek esetében mutatkoznak a legnagyobb különbségek az alkorpuszon belül, ez a 10. ábra grafikonján is jól látható. A magyar nyelvű fordítói és lektori kéziratok azonban sokkal jobban hasonlítanak egymásra statisztikai tulajdonságaikat illetően, és ez a jelenség a lektorált változatokban a legerőteljesebb. A fordítói és a lektori

kéziratok egyértelműen egy bizonyos szövegépítési cél felé közelítenek, és kiegyenlítődést, optimalizációt eredményeznek a fordított szövegben. Baker (1996) kiegyenlítődési univerzáléja így a lektorálásra is érvényes; makroszinten jelentkező szöveg-szerkesztési stratégia részeként működik.

5.1.8 Következtetések

Összefoglalásként megállapítható, hogy a számítógépes elemzések eredményei többnyire igazolták a kutatási hipotéziseket. Mivel az univerzálékról szóló tanulmányok (Baker 1995; 1996, Laviosa 1998) a fordítási szöveg általánosan megfigyelhető jellemzőjeként említik a lexikai elszegényedést, egyszerűsítést, lexikai és grammatikai redundanciát, illetve ezek a jelenségek kapcsolatba hozhatók a fordított szövegek gyengébb minőségével (Scarpa 2006, Rabadan et al. 2009, Chesterman 2010), feltételeztem, hogy a lektorált szövegekben azonosíthatók olyan statisztikailag mérhető eltérések, amelyek az említett fordítási univerzálék dominanciájának mérséklődésére utalhatnak. A lektorok módosításainak eredményeként valóban megfigyelhetők különbségek a fordítói és lektori kéziratok között, bár ezek egyik változó esetében sem bizonyultak szignifikánsnak. Mindazonáltal a lektorált szövegek kapcsán felfedezhetők általános tendenciák, ezért a következő megállapításokat tehetjük:

- (1) A fordítások terjedelme a lektorálás eredményeként az esetek többségében csökken, ami a fordításban jelentkező redundancia mérséklődését jelzi a szövegekben.
- (2) A szótípusok és szövegszók aránya a lektorálás során növekszik, a szókincs gazdagodik, nagyobb változatosságot mutat, így visszaszorul a lexikai elszegényedés.
- (3) A lektorált szövegekben a mondatok száma többnyire tovább növekszik, míg a bennük szereplő szavak száma csökken a könnyebb feldolgozás érdekében.
- (4) A lektori kéziratok általában több egyedi szót – szótípust és szövegszót – tartalmaznak, a fordított szövegek szemantikailag gyenge szókincse ilyen módon gazdagodik.
- (5) A lexikai sűrűség számértékei többnyire növekedést mutatnak a lektorált szövegekben, mérséklődik tehát a lexikai egyszerűsítés és a grammatikai redundancia.
- (6) A lektorált szövegekben csökkenő tendencia látszik a gyakori szavak összes szóhoz viszonyított arányában, gyakoriságában, a gyakori/kevésbé gyakori szavak eloszlásában.
- (7) Megállapítható, hogy a lektori kéziratok statisztikai tulajdonságait tekintve a fordított szövegeknél is jobban hasonlítanak egymásra, kiegyenlítődést, optimalizációt mutatva.

A fenti megállapításokból tehát arra következtethetünk, hogy a fordításokat ellenőrző lektorok az ekvivalencia ellenőrzése, illetve a helyesírási, nyelvtani hibák kötelező javítása mellett törekszenek a redundancia enyhítésére, a lexika gazdagítására, enyhítve bizonyos fordítási univerzálék mértékét. Ugyanakkor a fordítókhoz hasonlóan igyekeznek megkönnyíteni a feldolgozást, kerülnek a gyakori szavak ismétlését, és egyfajta konvencionális szerkesztési norma irányába viszik el a szövegeket, a különbségek kiegyenlítődnek. Mindezek alapján feltételezhető, hogy némely fordítási sajátosságnak kikiáltott jelenség valójában szövegszinten megmutatkozó, szöveg-szerkesztési univerzálét takar.

A fordítói és a lektori változatok közötti különbségek azonban szövegenként eltérhetnek a forrásnyelvi eredeti sajátosságaitól, a fordítás minőségétől és az egyéni tendenciáktól függően. Az alább látható 10. táblázat mutatja, mely szövegek lektori kézírata tért el az általánosan megállapított tendenciától a vizsgált változók esetében (□), és hol találtam az átlagból kiemelkedő értékeket (↑).

10. táblázat
Eltérések az általános lektorálási tendenciától a lektori kéziratokban

Vizsgált változók	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.
Szavak száma		□ ↑			□	□ ↑	□	□ ↑		
Szótípus/szövegszó		↑					□	↑		□
Egyedi szókincs		↑					□	↑	□	□
Lexikai sűrűség			□				□	□		□
Átlagos mondathossz		□ ↑						□ ↑		
Összesített arány							□	↑		
Gyakoriság	↑	↑	□	□	□	↑				
Gyakori / kevésbé gyakori	□		□	□			□	↑		

A táblázatból első pillantásra kiderül, hogy a lektoroknak a 2. és a 8. szövegben akadt a legnagyobb munkájuk: a legtöbb változó esetében az átlagosnál nagyobb erőfeszítést kellett tenniük a fordított szöveg gondozásakor, amiből a fordítás hiányosságaira, gyengébb minőségére következtethetünk. A 7. szövegnél meglepő módon szinte az összes változó esetében az általános tendenciától eltérő beavatkozást hajtott végre a lektor: növelte a szöveg terjedelmét, de nem toldott be új szótípusokat, csökkentette a magas szótípus/szövegszó arányt, túlságosan gazdagnak ítélve a szöveg szókincsét. Ugyanez a lektor gondozta a 9. szöveget is, amelyben a fordítói kézirat azonban szegényebb lexikai összetételt mutatott, így a lektor annak megfelelően, az általános tendenciát követve gazdagította a szókincset. A 7. szöveg fordítójának munkája a 10. szöveg is, ahol a lektor ugyancsak az általános tendenciától eltérve mérsékelte a szókincs változatosságát, gazdagságát. Tirkkonen-Condit (2002) mutat

rá, hogy a szókincs gazdagsága nem „normális” mértéket is elérhet, ami a szöveg rováására mehet. Az 5. szöveg szintén ugyanannak a fordítónak a munkája, a lektorálás során mégsem történt az általános tendenciától eltérő lexikai korrigálás, mivel már az eredeti kézirat is gazdag szókincset mutat, a fordító nem módosított jelentősen a szöveg lexikai összetételén. A lektor tehát differenciál, az általa gondozott szöveg szókincse és redundanciája alapján dolgozik, akár az általános lektorálási tendenciával szembe fordulva végzi a munkáját: ha szükséges, növeli a redundanciát, visszaszorítja az ismétléskerülést, csökkenti a szókincs változatosságát, gazdagságát, ezáltal az információs terhet is, így optimalizálja a szövegjellemzőket, hogy azok „normális” értékeket érthessenek el.

5.2 KONTRASZTÍV SZÖVEGELEMZÉSEK

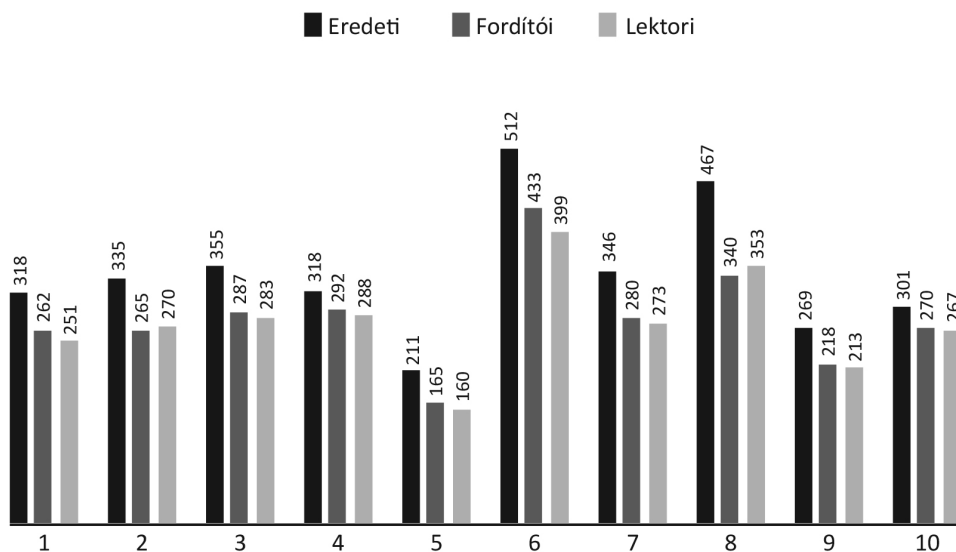
A teljes korpuszra irányuló számítógépes elemzések eredményei arra mutatnak, hogy felfedezhetők szövegszinten megnyilvánuló különbségek az alkorpuszok kéziratok között. A számokból azonban legfeljebb következtethetünk a fordítók és lektorok mikroszinten végrehajtott műveleteire, amelyek az egyes kéziratok sajátosságait alakították. Pusztán gépi elemzésekkel nem válnak nyilvánvalóvá a felszín alatti folyamatok, az eredmények félrevezethetők lehetnek (Becher 2010), illetve olyan fordítói és lektori műveletek is elkerülnek a figyelmet, amelyek számítógépes elemzéssel, statisztikai módszerekkel nem feltétlenül kimutathatók. Szükséges tehát kvalitatív szövegelemzéseket végezni annak vizsgálatára, milyen műveletek vezethettek a kéziratok közötti különbségekhez, különösen annak tekintetében, ha az általános nyelvi sajátosságok valóban az explicitációs és implicitációs műveletekre vezethetők vissza, amelyekkel a lektorok mérséklék az univerzálék dominanciáját.

5.2.1 Fordítói műveletek

A kontrasztív szövegelemzés legelső lépésében az angol nyelvű alkorpusz szövegeiből kijelöltem a vizsgálat alapjául szolgáló 20-20 mondatot, majd kikerestem a részletek magyar nyelvű fordítását és lektori változatát is. Az egyes szövegrészletek szavainak számát megvizsgálva kiderül, hogy a húsz mondat az egyes regényekben nem azonos mennyiségű szót tartalmaz már az eredeti alkorpuszban sem, eltérő mondat hosszúságot és szövegterjedelmet eredményezve. A legrövidebbnek az 5., a leghosszabbnak a 6. szövegből kiemelt részlet bizonyult. Átlagosnál rövidebb a 9. szöveg első húsz mondatának terjedelme is, míg a 8. szövegé hosszabb, a 10. képviseli a középértéket, a többi részlet azonban hasonló mennyiségben tartalmaz szavakat.

Ezek a különbségek a fordítás után is megmaradtak, jóllehet a szavak száma minden részlet esetében csökkent, amint azt korábban a számítógépes elemzések is

kimutatták. A fordítói kéziratok között is a 6. és a 8. részlet terjedelme bizonyult a legnagyobbnak, itt a leghosszabbak a mondatok, miközben továbbra is az 5. és a 9. szövegrészlet maradt a legrövidebb. Érdekes megfigyelni, hogy a nagyobb terjedelmű 1. és 2. részlet hossza a korábban középértéket képviselő 10. szöveg szavainak számánál alacsonyabb értéket mutat. Az utóbbi szöveg esetében az átlagostól kisebb csökkenés látható, míg a 2. és a 8. szövegrészlet szavainak száma rendkívül alacsony az eredetihez képest.

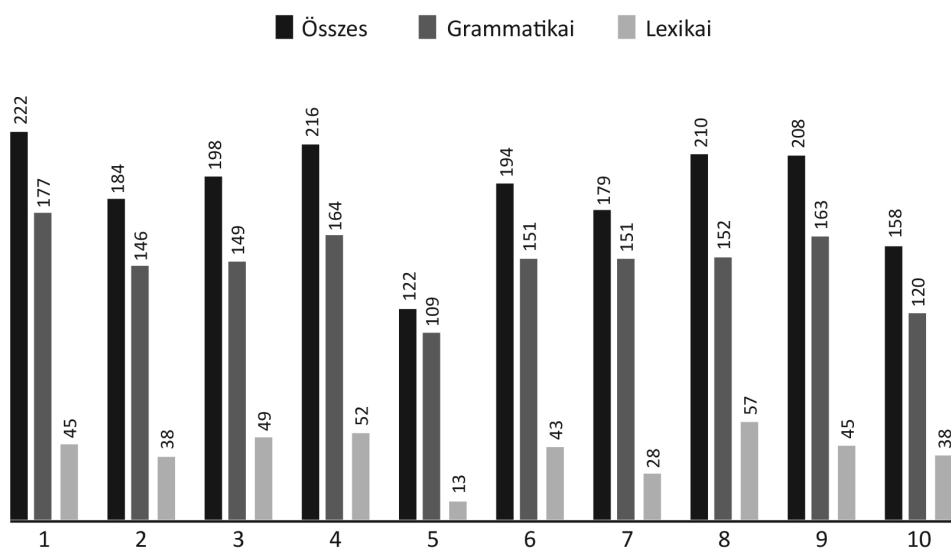

11. ábra
A szövegrészletek szavainak száma az eredeti, a fordítói és a lektori kéziratokban

A lektorálás eredményeképpen a szövegrészletek terjedelme általában még tovább csökkent, ahogyan az megfelel a gépi elemzések során is megállapított általános lektorálási tendenciának. Ez alól most is csupán a 2. és a 8. szövegrészlet kivétel, ahol a lektor növelte a szövegek terjedelmét. Feltételezhető, hogy túlzottan nagymértékű csökkenés történt a fordítás során az eredeti szöveghez képest, amit a lektor ellensúlyozni igyekezett. Érdekes megfigyelni, hogy bár az 5. szövegrészletben a legkevesebb a szavak száma a fordítói kéziratban, a lektor még tovább csökkentette a terjedelmet, míg az eleve hosszabb 8. szöveg szavainak számát megszorította. A jelenség mögött az eredeti szövegekben rejlő stilisztikai különbségeket, szövegsajátosságokat sejtünk, amelyeket a lektor is meg kívánt őrizni. Ezzel szemben a 6. részletben, amelynek terjedelme a fordítói kéziratok közül a legnagyobb bizonyult, jelentősen csökken a szavak száma a lektorálás során, a lektor túlzottan terjengősnek talál-

hatta a fordítást. A lektorált részleteket illetően is általánosságban megállapítható, hogy a szövegek terjedelme között mutatkozó eltérések a fordítás és a lektorálás hatására is tovább növekedtek.⁸⁰ A részletek terjedelme közti különbségeket, a fordítás és a lektorálás eredményeként végbement változásokat a 11. ábra illusztrálja.

A szövegrészletek terjedelme lényeges szerepet játszhat a fordítók és lektorok által végzett átváltási műveletek vizsgálatában, hiszen a mondatok hosszúsága, a szövegek tömörsége vagy terjengőssége nagyban hozzájárul a regények stílusához, másodlagos kontextuális hatásához, sőt a szavak száma befolyásolja a végrehajtható és végrehajtható átváltási műveletek mennyiségét is. A kontrasztív elemzés eredményeinek értékelésekor ezért számolni kell a kijelölt szövegrészek terjedelmével is.

12. ábra
Grammatikai és lexikai műveletek a fordítói kéziratokban

Az angol nyelvű részleteket a kijelölés után összehasonlítottam a fordítói kéziratokkal, hogy mondatról mondatra haladva azonosíthassam a fordítók által végrehajtott átváltási műveleteket. Az elemzéshez Klaudy (1997) lexikai és grammatikai műveletekre kidolgozott tipológiáját követtem. A szövegelemzés során feltárt műveletek eloszlását az egyes kéziratok között a 12. ábra oszlopai mutatják. Ha az adatokat egybevetjük a kijelölt szövegrészletek terjedelmével, megállapíthatjuk, hogy a fordító

⁸⁰ Az adatok szórásvizsgálata kimutatja az alkorpuszokon belül mutatkozó különbségeket az egyes szövegrészletek között: eredeti (66,18), fordítói (70,63), lektori (88,23).

abban a részletben hajtott végre legkisebb számban műveleteket, ahol a szavak száma is a legkevesebbnek bizonyult, minél többet megőrizve az eredeti szöveg jellegzetességeiből. Ennek a jelenségnek a fordítottja azonban már nem mondható el; nem azokban a részletekben azonosítottam a legtöbb átváltási műveletet, ahol a szavak száma a legnagyobb volt. Hasonlóképpen a szintén rövidebb terjedelmű 9. szövegen jelentős mennyiségű műveletet hajtott végre a fordító; nem csupán a grammatikai műveletek száma bizonyult magasnak, hanem a lexikai beavatkozásoké is, a fordító ebben az esetben nem tartotta fontosnak az eredeti jellegzetességének megőrzését. A legtöbb műveletet az 1. részlet fordítója hajtotta végre, a grammatikai műveletek száma a jelentős mennyiségű lexikai beavatkozás mellett itt a legmagasabb. Az átlagosnál kevesebb műveletet végzett a 10. fordító, talán mert a szöveg terjedelme is mérsékelt volt. Végezetül érdemes megfigyelni, hogy ugyanaz a fordító dolgozott a 7. szövegen, ahol a lexikai műveletek száma az egyik legalacsonyabb, és az 5. részleten is; a szövegűség egyéni fordítói tendencia is lehet.

A számadatokból nyilvánvaló, hogy a fordítók sokkal több grammatikai átváltási műveletet hajtottak végre a szövegek átültetése során, mint lexikait, ami kétségtelenül a fordításban részt vevő nyelvek rendszerbeli különbségeiből fakad; a két nyelv közti átváltás elsősorban morfoszintaktikai beavatkozásokat igényel. A műveletek mennyiségét nagymértékben befolyásolja a szövegek nyelvi összetétele, nyelvtani sajátosságai, ezért a beavatkozások átlagos eloszlása mellett (2., 3., 6., 7., 8. részlet) nagyobb különbségek is mutatkozhatnak az egyes szövegek között (1., 4., 5., 9., 10. részlet). A lexikai műveletek a szövegek jelentéstartalmát és az információterhet alakítják, ezért a lexikai sűrűsége is kihatnak. Lexikai műveleteket a fordítók hasonló számban végeztek, csupán a 4. és a 8. részlet tűnik ki az átlagosnál több, míg az 5. és 7. részlet az átlagosnál kevesebb művelettel.

A 11. táblázat soraiban a szövegrészletekben azonosított grammatikai átváltási műveletek kategorizálása található Klaudy (1997) tipológiája alapján. A számadatok egyértelműen mutatják, hogy a fordítók leggyakoribb átváltási műveletei közé a grammatikai betoldások, összevonások és kihagyások tartoznak. Utóbbi két művelet felelős a szövegek terjedelmének jelentős csökkenéséért a fordítás során, mivel az előjárós szerkezeteket a magyar nyelvben ragozott alakokkal fejezzük ki, a személyes névmásokat pedig többnyire kihagyjuk. Jóllehet a grammatikai betoldások felülmúlják a kihagyások számát, a magyar nyelv esetében ez a művelet főként a ragok és a jelek hozzátoldását jelenti a szavakhoz, ami nem jár a szöveg terjedelmének növekedésével. Tovább csökkentheti a szavak számát a grammatikai lesüllyesztés is, a mellékmondatok beolvasztása a főmondatba.

11. táblázat
Grammatikai műveletek a fordítói kéziratokban

Grammatikai műveletek	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	Összes
Összevonás	33	28	26	23	21	33	25	27	44	22	282
Kihagyás	41	45	41	48	25	20	36	20	29	12	317
Generalizáció	2	0	1	2	2	1	1	1	0	0	10
Lesüllyesztés	2	4	2	1	3	4	2	1	2	3	24
Felbontás	3	1	0	3	1	1	1	7	3	0	20
Betoldás	50	39	55	47	29	36	44	40	56	40	436
Konkretizáció	2	2	3	7	1	7	5	11	2	3	43
Felemelés	12	9	8	19	7	14	8	3	8	7	95
Áthelyezés	26	17	13	13	17	20	18	26	10	24	184
Csere	6	1	0	1	3	15	11	16	9	9	71

Nagy számban szerepeltek áthelyezések is a fordítók grammatikai átváltási műveletei között, ami egyrészt ugyancsak az angol és a magyar nyelv sajátosságainak eltéréseiből ered, a jobbra álló jelzők, bővítmények balra helyezésével, másrészt a fordítók azon törekvéséhez kapcsolható, hogy a szórend változtatásával nagyobb hangsúlyt adjanak bizonyos szövegegységeknek, illetve tisztázzák a tagmondatok összefüggését a sorrendjük módosításával. A gyakoribb műveletek közé sorolhatjuk a grammatikai felemelést és cserét is; mindkettő a két nyelv rendszerében fellelhető különbségek-ből fakad. Jellemző művelet az igeneves tömörítő szerkezetek felemelése a mondat szintjére a magyar szövegben, míg az angolban gyakori passzív szerkezet átültetésére a grammatikai csere szolgál.

Grammatikai műveletek közé tartozik a mondathatárok módosítása is. Az 5. és a 10. szöveg fordítóját leszámítva – akiről már korábban megjegyeztem, hogy a jelek szerint igyekezett hűséges maradni az eredeti szöveg jellemzőihez – mindegyik nyelvi közvetítő legalább egyszer változtatott a mondathatárokon. A felbontások egy része mondatok szétválasztását jelenti, míg az összevonások több mondat egyesítését eredményezik. A művelet gyakoriságában kiemelkedik a 8. szövegrészlet, amelyben a fordító négyszer is bontott fel mondathatárokat, kétségtávol a hosszú mondat-egységek feldolgozhatóságának megkönnyítésére. Érdekes jelenség, hogy bár a 9. részlet terjedelme az egyik legrövidebb, a fordító itt is bontott fel mondathatárokat, mégpedig három alkalommal is. Mivel a műveletek magasabb számából arra következtethetünk, hogy a fordító változtatott az eredeti szöveg jellemzőin, feltételezhetően a mondatok rövidítésével próbálta mégis visszaadni a megfogalmazás tömörségét. A legtöbb mondathatárokat érintő módosítást a 4. szöveg fordítója hajtotta végre, többször is bontott fel és vont össze mondatokat. Nem véletlen talán, hogy a fordító magyarul publikáló író, így szabadabban kezelte az általa fordított szöveget.

Az alábbiakban a 12. táblázat a fordítók által elvégzett lexikai átváltási műveleteinek adatait tartalmazza. A számok tanúsága szerint a fordítók a lexikai betoldás nyelvi eszközt alkalmazzák a leggyakrabban, ezt követi a lexikai konkretizáció; mindkét átváltási művelet a szövegek szókincsét gazdagítja, változatosságát növeli. Viszonylag gyakori műveletnek számít a lexikai kihagyás is, ám a betoldások száma felülmúlja a törléseket, még az összevonásokkal együtt is.

12. táblázat
Lexikai műveletek a fordítói kéziratokban

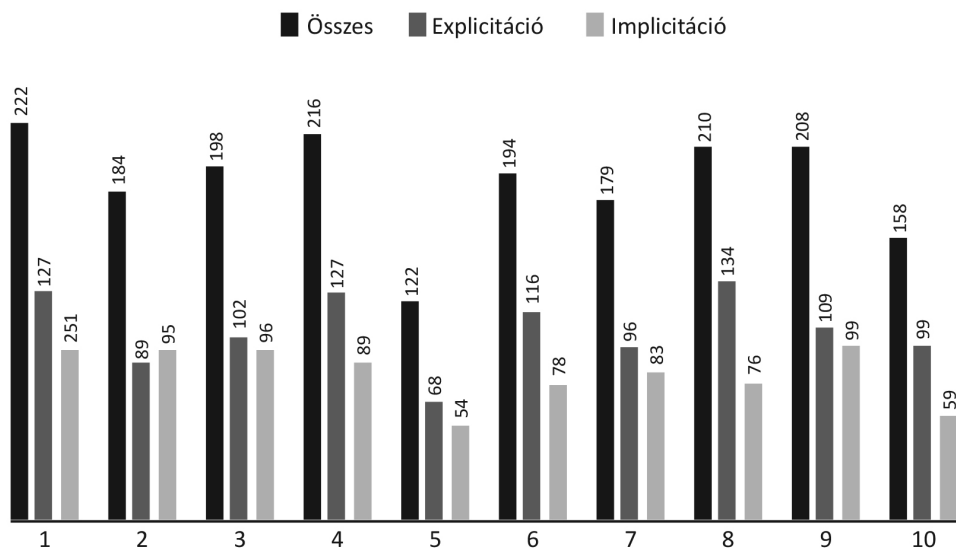
<i>Lexikai műveletek</i>	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	Összes
Összevonás	6	4	10	2	1	8	3	4	5	3	46
Kihagyás	6	8	12	9	2	8	6	8	8	4	71
Generalizáció	0	1	0	5	1	1	1	4	1	1	15
Felbontás	1	1	1	2	3	5	3	1	4	2	23
Betoldás	14	9	12	20	1	9	9	26	17	12	129
Konkretizáció	14	6	10	11	4	10	6	12	10	8	91
Áthelyezés	1	2	2	0	0	2	0	0	0	4	11
Csere	3	7	2	3	1	0	0	3	0	4	23

A grammatikai kihagyások és összevonások nagy száma mellett a lexikai betoldások sem növelik a szövegek terjedelmét a fordítás eredményeként, a műveletek együttes hatására azonban növekszik a lexikai sűrűség, ahogyan azt korábban a számítógépes elemzések során láthattuk. A grammatikai kihagyások és összevonások magas száma a jelentős mennyiségű lexikai betoldással és felbontással együtt nagyfokú növekedést eredményezhet a lexikai sűrűségben a fordítás során, ezt láthattuk az 1., 2. és 9. szöveg esetében, és ez a jelenség a szövegek kontrasztív elemzésekor is megmutatkozik. Hiába nagy a lexikai betoldások száma, mint a 8. szövegrészben, ha nem áll mellette nagy számban grammatikai kihagyás és összevonás: az eredmény csak kismértékű növekedés a lexikai sűrűségben. Ám ha alacsony is a lexikai betoldások száma, a nagymértékű grammatikai kihagyás és összevonás folytán jelentősen növekedhet a lexikai sűrűség, amint az a 3. szöveg esetében tapasztalható.

A kontrasztív elemzés következő lépésében a fordított szövegekben azonosított grammatikai és lexikai műveleteket explicitációs és implicitációs csoportba osztottam annak megfelelően, milyen eltolódásokat eredményeztek a vizsgált szövegrészekben. A fordítói műveletek csoportosításának eredményét a 16. ábra mutatja be. Az adatokat látva rögtön szembetűnik, hogy az explicitációs átváltási műveletek

száma a fordítói kéziratok többségében – a 2. szövegrészt kivéve – jelentősen meghaladja az implicitációs műveletek mennyiségét.⁸¹

A vizsgált szövegrészek terjedelme – amint fentebb láthattuk – az explicitációs műveletek ellenére sem növekedett; bizonyára olyan műveletek szerepelnek tehát többségében a szövegekben, amelyek a szavak számát nem befolyásolják, illetve az implicitációs műveletek ellensúlyozták az explicitációt. Legnagyobb számban a 8. szöveg fordítója hajtott végre explicitációs műveleteket, implicitációt azonban az egyik legkevesebbet. A legkisebb explicitációs műveleti mennyiséget az 5. szövegben azonosítottam, itt bizonyult legalacsonyabbnak az implicitációs műveletek száma is. Ugyancsak az átlagosnál kevesebb explicitációt fedeztem fel a 7. és a 10. részletben, utóbbi szöveg azonban jóval rövidebb terjedelmű, így kevesebb műveletet igényelt. A három szöveg ugyanannak a fordítónak a munkája, a nyelvi okokon túl ismét egyéni tendenciát sejtethetünk a jelenség mögött. Végül érdemes rámutatni, hogy a 2. részletben nem az implicitációs műveletek száma bizonyult szokatlanul magasnak, hanem a fordító explicitációs tendenciája tűnik gyengébbnek az átlagosnál.

13. ábra
Explicitációs és implicitációs műveletek a fordítói kéziratokban

Az explicitációs és implicitációs műveletek aránya az egyes szövegrészekben nem minden esetben egyforma, ami a 13. ábra grafikonján is jól látható. A legnagyobb

⁸¹ Szignifikancia: $t(18)=3,0$ $p=,0076$

eltérés az explicitációs és implicitációs műveletek között a 8. szövegrészletben mutatkozik, ahol a fordító az átlagosnál több explicitációt és kevesebb implicitációt hajtott végre. Hasonló műveleti arány mutatkozik az 1., 4. és 6. szövegrészlet esetében, ahol a különbség az explicitációs műveletek magasabb számából fakad. Ezekben a szövegekben erőteljes explicitációs tendenciának lehetünk tanúi. Nagymértékű eltérés jelentkezik az explicitációs és implicitációs műveletek számát illetően a 10. szövegben is, ahol az explicitáció emelkedik ki, bár mindkét műveleti típus az átlagosnál alacsonyabb értéket mutat.

A szövegek kontrasztív elemzésének utolsó lépéseként az explicitációval és implicitációval járó grammatikai és lexikai átváltási műveleteket a korábban ismertetett, Klaudy (2001) és Englund Dimitrova (2005) kategóriái alapján kidolgozott alternatív tipológia szerint osztályoztam tovább. Az explicitációval és implicitációval járó grammatikai műveletek számadatait a 13. táblázat mutatja be. Jól megfigyelhető, hogy az explicitációs fordítói műveletek többsége a szabálykövető kategóriába tartozik, ezt követi a fakultatív jellegű stratégiakövető, majd a normakövető műveletek csoportja. Az implicitációs műveletek esetében szintén a szabálykövető beavatkozások vannak túlsúlyban, a normakövető műveletek mennyisége azonban meghaladja a stratégiakövető műveletekét.

13. táblázat
Explicitációval és implicitációval járó grammatikai műveletek a fordítói kéziratokban

	Explicitáció			Implicitáció		
	Szabálykövető	Normakövető	Stratégiakövető	Szabálykövető	Normakövető	Stratégiakövető
1.	49	21	24	45	46	12
2.	34	14	16	42	19	21
3.	43	9	23	36	23	15
4.	31	21	39	26	28	19
5.	24	20	15	29	14	7
6.	34	23	33	38	14	9
7.	38	14	26	40	20	13
8.	25	11	53	38	10	15
9.	32	35	12	50	22	10
10.	39	17	15	34	3	12
Összes	349	185	256	378	199	133

Az adatokból az is kiderül, hogy a szabályok és normák által motivált grammatikai műveletek terén angoloról magyarra történő fordítás során egyértelműen az implicitáció dominál, a fordító jellemzően több szabálykövető és normakövető implicitációt végez, mint explicitációt. A nyelvi szabályokkal, normákkal nem magyaráz-

ható, a fordított szöveg grammatikai redundanciáját, jellemzőit módosító, stratégiakövető műveletek közül az explicitációs beavatkozások szerepelnek többségben.

Az általános tendencia mellett az egyes szövegrészeket közt különbségek is felfedezhetők. Korábban megjegyeztem, hogy a grammatikai műveletek mennyiségét nagymértékben befolyásolja a fordítandó szövegek nyelvi összetétele, nyelvtani sajátosságai, és bár ez a fenti táblázat adataiból is kiviláglik – eltérések mutatkoznak a szabálykövető és normakövető átváltások számai között –, a legnagyobb különbségek mégis az explicitációs stratégiakövető műveletek között fedezhetők fel.⁸² Az eltérések mértéke a normakövető implicitációs műveleti kategóriában is kiemelkedően nagy, ez a jelenség főként az 1. részlet átlagosnál magasabb, illetve a 10. részlet rendkívül alacsony műveleti számából ered. Legkisebb a különbség a stratégiakövető implicitációs műveletek számadatai között, és egyben az is megállapítható, hogy rendszerint ebből a fakultatív műveleti típusból végeztek a legkevesebbet a fordítók. A jelenség magyarázatát abban kereshetjük, hogy a nyelvi közvetítő általában túlzottan fél az implicitációval esetlegesen együttjáró veszteségtől (Klaudy 1996).

A stratégiakövető implicitációs tendencia a grammatikai műveletek terén a 2. részletben bizonyult legerősebbnek, míg a stratégiakövető explicitációs műveletek száma rendkívül alacsony. A legkevesebb stratégiakövető implicitációt az 5. szöveg fordítója végezte, ahogyan az explicitációs műveletekből is keveset hajtott végre, hasonlóképpen, mint az ugyancsak rövid terjedelmű 10. szövegrészletben. A legtöbb stratégiakövető explicitációs művelet a 8., a 6. és a 4. részletben szerepelt, alátámasztva a fentiekben már megállapított erőteljes explicitációs tendenciát ezeknek a fordítóknak a munkájában, habár az 1. szöveg fordítója nem végzett kiemelkedően sok fakultatív grammatikai stratégiakövető explicitációt, inkább a szabály- és normakövető műveletek fordultak elő nagyobb gyakorisággal a szövegében.

Szabálykövető explicitációs műveletre mutat példát az alábbiakban az (1) példa-
mondat, ahol a fordító grammatikai betoldással gondoskodott a tárgy szerepét betöltő főnevek végződéséről, mert másként nem kapott volna nyelvtanilag helyes mondatot:

(1) Eredeti: She'd been carrying a cargo of **machine parts** and a **passanger** or two (Pullman 1986).

(1a) Fordítói: **Gépalkatrészeket** s néhány **utast** szállított.

⁸² Az adatok szórásvizsgálata kimutatja a kategóriákon belül mutatkozó különbségeket az egyes szövegrészek között: szabálykövető explicitáció (7,69), normakövető explicitáció (7,42), stratégiakövető explicitáció (12,89), szabálykövető implicitáció (7,13), normakövető implicitáció (11,61), stratégiakövető implicitáció (4,34).

A normakövető explicitációs műveletek közé tartozik az igeneves szerkezetek felemelése a mondat szintjére, ahogyan azt a (2) példamondat mutatja. A művelet végrehajtása fakultatív, nem kötelező, de nélküle a fordítás nem eredményezett volna a célnyelvi normának megfelelő magyar szöveget.

(2) Eredeti: [...] **shielded by trees or the broad cape of night** (Bray 2005).

(2a) Fordítói: [...] **csak a fák vagy az éjszaka bő köpenye takart.**

Ugyanezt a műveletet láthatjuk a (3) példában, ahol a fordító egyetlen mondaton belül többszörös grammatikai felemelést is végrehajtott, egy főnévi igenév, egy múlt idejű melléknévi igenév és egy előljárós főnévi jelzős szerkezet átváltására.

(3) Eredeti: Another excuse **to keep me off** the big boats and **stuck** in this dinghy **with hardly room for** nets and baskets and us as well (Diamand 2008).

(3a) Fordítói: [...] az egyik oka annak, **hogy nem szerződtem le** a nagy hajókra, **hanem megmaradtam** ebben a kis vitorlásban, ahol a hálók és a zsákok mellett ketten **már alig férünk el.**

Ugyancsak normakövető explicitációs műveletnek lehetünk tanúi, amikor a fordító a forrásnyelvi szövegben szereplő passzív szerkezetet a magyar nyelvre grammatikai csere segítségével ülteti át, ahogyan a (4) példamondatban látható.

(4) Eredeti: [...] certain things **were never discussed** [...] (Harris 2008).

(4a) Fordítói: [...] bizonyos dolgokról **sosem beszélnek** [...]

Nem magyarázható azonban szó- vagy mondat szintű nyelvtani szabályokkal, illetve normákkal az a grammatikai művelet, amelyet az (5) példamondat mutat be. A fordító a túlságosan hosszúnak ítélt, feltorlódott információt tartalmazó mondatot felbontotta a feldolgozhatóság elősegítésére, fakultatív stratégiakövető művelettel igyekezve egyszerűsíteni a megfogalmazást.

(5) Eredeti: The voyage had been uneventful; the ship was only two years old, **well found and seaworthy**, and the weather was gentle (Pullman 1986).

(5a) Fordítói: Az út kellemes időjárási körülmények között, szinte eseménytelenül zajlott, a hajó még nem volt idősebb kétévesnél. **Jól kialakított, tengerálló gőzös lehetett.**

Szabálykövető implicitációs grammatikai beavatkozásra mutat példát a (6) mondat, ahol az előljárós szerkezeteket a fordító kötelező grammatikai összevonással ültette

át a magyar nyelvre. A fordítónak ilyen esetekben nincs választása, végre kell hajtania az átváltási műveletet, amely nélkül nem kapna helyes célnyelvi szöveget.

(6) Eredeti: **By the light of the fire**, I read several pages **from my only book** [...] (Bray 2005).

(6a) Fordítói: **A tábortűzem fényénél** több részletet is elolvastam **egyetlen könyvem-ből** [...]

Normakövető implicitációs műveletnek számít a személyes névmás kihagyása a fordított szövegből. Jóllehet a személyes névmás törlése nem kötelező művelet, a magyar nyelvten csupán hangsúlyos helyzetben tartja szükségesnek a használatát, másként a jelenléte feleslegessé válik a mondatban, a fogalmazás idegenül, természetellenesen hathat.

(7) Eredeti: **She** could see New Pretty Town from her open window (Westerfeld 2005).

(7a) Fordítói: Ablakából **Ø** átlátott Újszéphelyre.

Nem indokolják szó- és mondat szintű szabályok vagy normák a (8) példamondatban felfedezhető műveletet. A fordító kénytelen betoldani a vonatkozó névmást a magyar fordításba, grammatikai felemelést hajtva végre, de egy másik funkciószó kihagyásával igyekszik mérsékelni a grammatikai redundanciát, szem előtt tartva a nyelvi gazdaságosság elvét.

(8) Eredeti: [...] than anyone **else** I know (Penney 2006).

(8a) Fordítói: [...] mint bárki **Ø**, akit ismerek.

Szintén a redundancia csökkentése motiválhatta a (9) példamondatban megfigyelhető grammatikai lesüllyesztést. Az angol nyelvben gyakori igeneves, tömörítő szerkezetet explicitációs normakövető műveletet alkalmazva, grammatikai felemeléssel szokás átültetni, jelen esetben a fordító mégis egy főnévbe tömörítette össze a jelentést, kerülve a felesleges redundanciát.

(9) Eredeti: [...] another night awake in bed **feeling sorry for herself** (Westerfeld 2005).

(9a) Fordítói: [...] még egy éjszakát ébren, **önsajnálattal** az ágyban tölteni.

Végül a mondathatárok módosítását, vagyis grammatikai összevonást láthatunk a (10) példában, ahol a fordító stratégiakövető implicitációs műveletet hatva végre egyetlen mondatba vonta össze az egymáshoz tartozó, hasonló közlést tartalmazó egységeket, miközben egy fakultatív grammatikai lesüllyesztést is végrehajtott.

(10) Eredeti: Lace sleeves belled out around her slim arms. **Around her neck was a thick silver chain, on which hung a dark red pendant the size of a baby's fist** (Clare 2009).

(10a) Fordítói: Karcsú karjait csipkeujjak ölelték, **nyakában vastag ezüstitlánc lógott, akkora sötétvörös kövel, mint egy csecsemő ökle.**

A mondathatárok grammatikai összevonása megszünteti a fordított szöveg felesleges tagoltságát, az összetartozó jelentések egymáshoz kapcsolásával erősödhet a koherencia is, mialatt a lesüllyesztés a redundanciát mérsékli – ezáltal szerkeszti a nyelvi közvetítő a szöveg grammatikai összetételét.

A fordítók explicitációval és implicitációval járó lexikai műveleteinek típusait az alábbi 14. táblázat számsorai foglalják össze. Rögtön feltűnik, hogy a grammatikai átváltásokkal ellentétben a lexikai műveletek között magasan a stratégiakövető módosítások szerepelnek többségben, háttérbe szorítva a nyelvi okokra visszavezethető szabálykövető és normakövető műveleteket.

14. táblázat
Explicitációval és implicitációval járó lexikai műveletek a fordítói kéziratokban

	Explicitáció			Implicitáció		
	Szabály- követő	Norma- követő	Stratégia- követő	Szabály- követő	Norma- követő	Stratégia- követő
1.	1	1	31	4	3	5
2.	2	3	20	1	1	11
3.	0	0	27	8	3	11
4.	1	2	33	1	2	13
5.	2	0	7	1	0	3
6.	0	4	22	0	6	11
7.	1	1	16	0	2	8
8.	3	1	41	1	0	12
9.	3	5	22	4	1	12
10.	0	4	25	0	0	9
Összes	12	21	244	20	20	95

Az adatokat látva az is nyilvánvaló, hogy stratégiakövető explicitációból jelentősen nagyobb számban hajtottak végre műveleteket a fordítók, mint stratégiakövető implicitációból, miközben a többi műveleti típusból megközelítőleg azonos mennyiségben alkalmaztak átváltásokat. Ezek a fakultatív stratégiakövető műveletek nagymértékben hozzájárulnak – a grammatikai stratégiakövető műveletekkel – a nyelvek közti átváltáson túlmutató mértékű növekedéshez a fordított szövegek szótípus/szövegszó arányában, lexikai sűrűségében, valamint csökkenthetik a gyakori szavak

előfordulását; fakultatív stratégiákkal gazdagítják a szöveg szókincsét, növelik a változatosságát. Megerősíthetjük tehát azt a megfigyelést, a grammatikai és lexikai műveletek alapján egyaránt, hogy a fordító a fakultatív stratégiakövető műveleteket illetően előnyben részesíti az explicitációs átváltásokat az implicitációval szemben (Klaudy 2001), illetve óvakodik az implicitációs műveletek gyakori alkalmazásától, mivel tart az esetleges veszteségtől (Klaudy 1996). Érdekes megfigyelni, hogy bár az általános tendencia mellett felfedezhetők különbségek is az egyes szövegrészek műveleti adatai között, a stratégiakövető implicitációs műveletek kategóriáján belül kisebb eltérések mutatkoznak, mint az explicitációval járó átváltások esetében.⁸³ A jelek szerint a fordítók mérsékelt hajlandósága az implicitációra egységesebb tendenciáról tanúskodik az explicitációs törekvéseknél.

Az egyes szövegrészek adatait átvizsgálva láthatjuk, hogy a legkevesebb stratégiakövető explicitációt az 5. szöveg fordítója hajtotta végre, illetve ugyanitt a legalacsonyabb az implicitációs műveletek száma is. Hasonlót tapasztalhattuk a grammatikai műveleteknél is, a fordító törekedett az eredeti szöveg sajátosságainak megőrzésére, nem igyekezett fakultatív műveletekkel szerkeszteni az információtartalmat, nem próbálta betoldásokkal mérsékelni a szöveg tömörségét. A 7. részletben ugyancsak alacsony a stratégiakövető explicitációs műveletek száma, amint a 2. szövegrészben is, míg a 10. szövegben meglepően sok explicitáció jelentkezik a terjedelemhez képest. A legtöbb stratégiakövető explicitációt a 8. szöveg fordítója végezte, és erőteljes explicitációs tendenciáról tanúskodik az 1. és 4. szövegrész is, sőt az előbbiben található az egyik legkevesebb lexikai stratégiakövető implicitáció. A 4. részletben azonosítottam a legtöbb stratégiakövető implicitációt; a fordító tehát nemcsak szabadon bővítette, hanem ritkította is a szókészletet. Mérsékelt explicitációs tendenciának lehetünk tanúi a 6. részletben, amely inkább grammatikai explicitációban bővelkedett.

Szabálykövető explicitációs lexikai műveletre mutat példát a (11) mondat, ahol az angol kifejezést a fordító kötelező lexikai felbontással ültette át magyarra, hiszen más választása nem volt.

(11) Eredeti: Jammet **shrugged** (Penney 2006).

(11a) Fordítói: Jammet **vállat vont**.

Szövegszerkesztési stratégiáról árulkodó explicitációnak lehetünk tanúi, amikor a fordító lexikai betoldással nyomatékosítja a jelentést, és a célnyelvre jellemző szófordulatokkal teszi színesebbé a megfogalmazást, a célnyelvi olvasó igényeihez közelítve a fordítást.

⁸³ Az adatok szórásvizsgálata kimutatja a kategóriákon belül mutatkozó különbségeket az egyes szövegrészek között: stratégiakövető explicitáció (9,45), stratégiakövető implicitáció (3,27).

(12) Eredeti: [...] the steamship Ingrid Linde [...] vanished in the Baltic Sea (Pullman 1986).

(12a) Fordítói: [...] az Ingrid Linde [...] **szőrén-szálán** eltűnt a Balti-tengeren.

A kiemelt szófordulat egyáltalán nem szerepelt a forrásnyelvi szövegben, a fordító a hozzáadott elemmel gazdagította és tette változatosabbá a fordított szöveg szókincsét.

A (13) példamondat szabálykövető implicitációt tartalmaz; a fordító az eredeti szószerkezet jelentését lexikai összevonás segítségével fejezte ki a magyar szövegben.

(13) Eredeti: [...] scratching my lungs and **making me choke** (Gray 2008).

(13a) Fordítói: [...] kaparta a tüdőmet, **fojtogatott**.

Normakövető implicitáció a kezdést kifejező igékkel kialakított szókapcsolatok lexikai összevonása a magyar szövegekben. A fordító szó szerint is visszaadhatta volna az eredeti kifejezés jelentését, de az igekötős lexikai megoldás a (14) példamondatban jobban megfelel a magyar nyelvi normáknak.

(14) Eredeti: [...] a girl broke away from the mass of dancers and **began walking** toward him (Clare 2009).

(14a) Fordítói: a táncosok közül kilépett egy lány, és **elindult** felé.

Hasonlóképpen normakövető implicitációs műveletet mutat be a (15) példamondat. Bár az eredeti szövegben szereplő kifejezés szó szerinti átültetése is megoldható volna nyelvtanilag, a fordítás a szokásos nyelvhasználattól eltérő szöveget eredményezne. A nyelvi közvetítő így lexikai kihagyást alkalmazott a jelentés visszaadására.

(15) Eredeti: [...] and as for **telling** bedtime tales [...] (Harris 2008).

(15a) Fordítói: [...] ami meg az esti mesét Ø illeti [...]

Nem magyarázható nyelvi szabályokkal vagy normákkal a (16) példamondatban látható lexikai kihagyás, csupán a nyelvi gazdaságosságra, a redundancia visszaszorítására való törekvéssel.

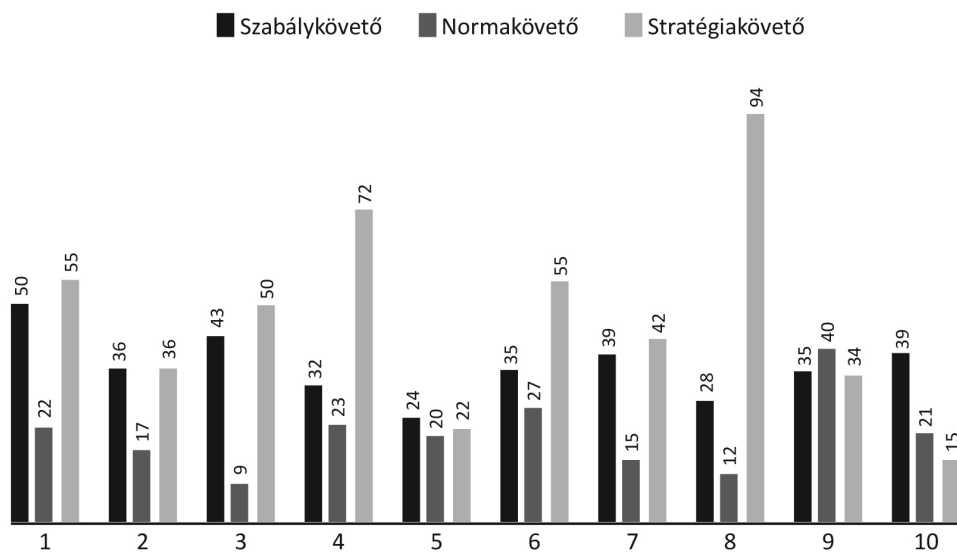
(16) Eredeti: [...] the night finally turning coal black **above her head** [...] (Westerfeld 2005).

(16a) Fordítói: [...] az éjszakai ég végre szénfeketévé sötétedett Ø [...]

A fordító szükségtelen, redundáns információnak ítélhette a forrásnyelvi szövegben található szókapcsolatot – hiszen az égbolt egyértelműen a lány feje fölött helyezke-

dik el –, ezért teljes mértékben törölte a magyar szövegből, fakultatív implicitációval járó, stratégiakövető műveletet hajtva végre a szövegben.

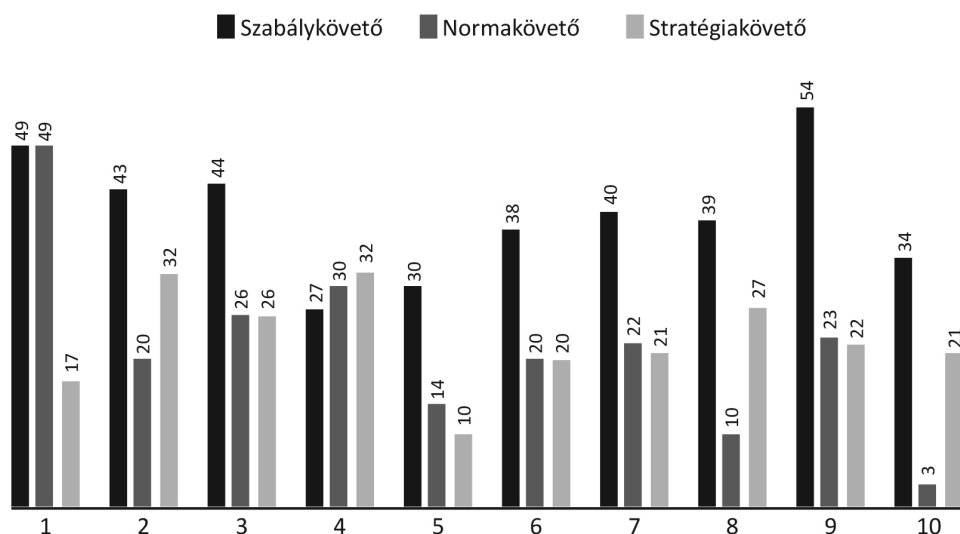
A grammatikai és a lexikai átváltási műveletek explicitációval járó típusait az alábbiakban összesítve mutatja a 14. ábra, amelyen kirajzolódnak a kéziratok és a műveleti kategóriák közötti különbségek. Megfigyelhető, hogy a legtöbb fordítói kézirat esetében a stratégiakövető explicitációs műveletek fordultak elő legnagyobb számban, ezalól egyedül a 2. szövegrészlet a kivétel, ahol a szabálykövető és a stratégiakövető műveletek azonos mennyiségben szerepeltek, valamint az 5. és a 9. részletben bizonyultak kevesebbnek a többi műveleti típushoz képest. Az ábrából az is kiderül, hogy a nyelvi szabályok és normák által motivált explicitációs átváltások csoportjában kisebb eltérések mutatkoznak a szövegrészletek között,⁸⁴ bár ezek esetében is előfordulnak kiugró értékek, mint például az 1. szövegnél, ahol szokatlanul magas, valamint az 5. szövegnél, ahol a legkevesebb a szabálykövető műveletek száma; ezek az eltérések a forrásnyelvi szöveg sajátos jellemzőiből fakadnak. A legnagyobb különbségek mégis a stratégiakövető beavatkozások mennyiségében mutatkoznak, erős fakultatív stratégiakövető explicitációs tendencia látszik az 1., a 4., a 6. és különösen a 8. szövegrészlet esetében. Ezek a beavatkozások eredményezik tehát az explicitációs műveletek számában jelentkező eltéréseket, a szövegek explicititásának különbségeit.

14. ábra
Explicitációs műveletek típusai a fordítói kéziratokban

⁸⁴ Az adatok szórásvizsgálata is kimutatja a kategóriákon belül mutatkozó különbségeket az egyes szövegrészek között: szabálykövető explicitáció (7,05), normakövető explicitáció (8,68), stratégiakövető explicitáció (20,73).

A 15. ábra implicitációs műveleteket ábrázoló grafikonjára pillantva azonban azt láthatjuk, hogy a szabálykövető műveletek alkotják – egy szövegrészletet kivéve – az implicitációs átváltások többségét, míg a stratégiakövető műveletek a harmadik helyre szorultak a normakövető átváltások mögött. Éppen ezért megállapítható, hogy a fakultatív implicitációs törekvés szignifikánsan kevésbé domináns az explicitációhoz viszonyítva a fordításban,⁸⁵ és ez a mérsékelt tendencia jelentősen egységesebben is jellemzi a fordítókat az összes többi művelethez képest.⁸⁶ Kiugró értékek csupán a 2. és a 4. szövegnél mutatkoznak, márpedig a kiugróan magas, illetve alacsony explicitációs és implicitációs értékeknél várható a lektor közbelépése, aki a szövegszintű anomáliákat is módosítja.

15. ábra
Implicitációs műveletek típusai a fordítói kéziratokban

5.2.2 Lektori műveletek

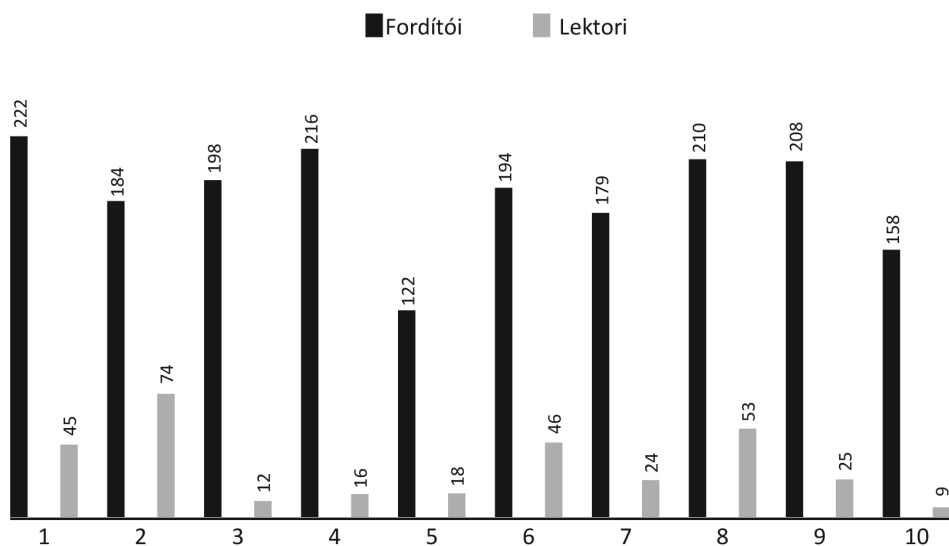
A kontrasztív szövegelemzés következő fázisához érve az eredeti és a fordítói kéziratokból kijelölt szövegrészleteket egybevettem a lektorált változatokkal a lektori beavatkozások azonosítására. A 16. ábra adatai a fordítók és a lektorok műveleteinek mennyiségét hasonlítja össze. Első pillantásra is nyilvánvaló, hogy a lektorok jelentősen kevesebb műveletet végeznek munkájuk során, mint a fordítók, akik lé-

⁸⁵ Szignifikancia: $t(18)=3,979$ $p=,0006$

⁸⁶ Szórásértékek az egyes műveleti kategóriákban: szabálykövető implicitáció (8,24), normakövető implicitáció (12,41), stratégiakövető implicitáció (5,92).

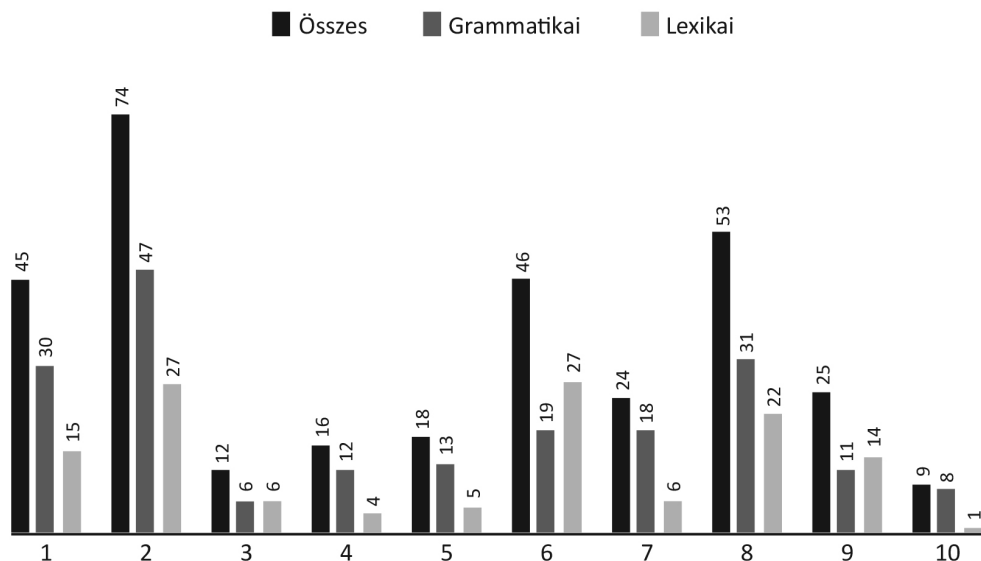
nyegesen többet dolgoznak a szövegeken. Éppen ezért leszögezhetjük, hogy a fordítási szöveg általános jellemzőit elsősorban a fordítók alakítják, ezért beszélhetünk legfeljebb harmadlagos szövegalkotásról a lektorálás kapcsán. Egyértelműen ide vezethető vissza az a tény is, hogy a fordítói és a lektori kéziratok statisztikai jellemzői között nem mutathatók ki szignifikáns különbségek, ahogyan a számítógépes elemzés eredményeinek bemutatásakor láthattuk. A lektorok feltehetően csak abban az esetben avatkoznak be nagyobb mértékben a szövegekbe, ha a fordítók műveleti túlkapásai vagy hiányosságai azt szükségessé teszik. A szövegek terjedelme és a fordítói műveletek mennyisége nem feltétlenül áll egyenes arányban a lektori beavatkozások számával.

Ahogy az ábra oszlopaiból kiderül, a legtöbb lektori műveletet a 2. szövegrészlet lektorált változatában sikerült azonosítani, ezt követte a 8., azután a 6. és az 1. szövegrészlet. A számítógépes elemzések eredményeit a 10. táblázatban összefoglalva ugyancsak azt láthattuk, hogy ezekben a szövegekben bizonyos statisztikai adatokat illetően kiemelkedő értékek mutatkoznak az általános lektorálási tendenciához képest. A fordítói műveletek vizsgálatakor az utóbbi három szövegrészlet az átlagosnál erőteljesebb explicitációs tendenciáról tanúskodott, mialatt a 2. szövegrészletben az implicitációs műveletekből szokatlanul sok fordult elő az explicitációhoz képest, ami ellentmond az általánosan megfigyelhető fordítói tendenciának; a lektor tehát közbelépett.

16. ábra
Fordítói és lektori műveletek a vizsgált szövegrészletekben

Jóllehet a 4. szövegrészletben is az átlagosnál több fakultatív stratégiakövető explicitáció szerepelt a fordításban, ezt ellensúlyozta a stratégiakövető implicitációs műveletek szintén nagy mennyisége, és feltehetően ezért lehet ebben a szövegrészletben az egyik legalacsonyabb a lektori beavatkozások száma, a 10. és 3. részlet után – a fordítói műveletek magas száma és kiegyensúlyozottsága nem motiválja a lektort további beavatkozásokra.

17. ábra
Grammatikai és lexikai műveletek a lektori kéziratokban

A lektori módosításokat Klaudy (1997) műveleti tipológiája alapján grammatikai és lexikai műveleti kategóriákba osztottam, a csoportosítás eredményét a fentiekben a 17. ábra mutatja. A vizsgálat eredményeiből megállapítható, hogy a lektorok többnyire grammatikai beavatkozásokat végeztek, bár a fordítók munkájában is a grammatikai műveletek szerepeltek túlnyomó többségben; a fordított szövegek a jelek szerint több grammatikai módosítást igényeltek, mint lexikait. Hasonló számú műveletet végeztek a lektorok az 1. és a 6. részletben, és feltételezhetjük is, hogy ugyanazon fordító munkája hasonló mértékben igényel lektorálást, ám a műveletek típusainak eloszlása éppen ellentétes; a szövegeket gondozó két lektor eltérő számban végzett grammatikai és lexikai műveleteket. Ugyanannak a fordítónak a munkája az 5., a 7. és a 10. szövegrészlet, amelyeken három különböző lektor dolgozott, és most azt láthatjuk, hogy a lektori beavatkozások mennyisége erősen eltér, még a két

hasonló terjedelmű szövegrészlet esetében is. Érdekes ugyanakkor megfigyelni, hogy egyazon lektor gondozta a 7. és a 9. szöveget: ebben az esetben a lektori beavatkozások száma csaknem azonos, habár a műveletek kategóriák szerinti eloszlása itt is eltér, mégpedig a fordítók műveleteinek függvényében. Úgy tűnik, hogy a lektori műveletek mennyisége nem is annyira a fordítók munkájától, sokkal inkább a lektor egyéni lektorálási tendenciájától függ.

Megfigyelhető, hogy csupán a 6. és a 9. részletben végzett a grammatikai műveleteknél több lexikai beavatkozást a lektor; mindkettőben sok lexikai műveletet hajtott végre ugyanis a fordító, amit a lektor mérsékelte. A 6. szövegben bizonyult az egyik legmagasabbnak a lexikai műveletek száma, a 2. szövegrészlet mellett, ahol a grammatikai beavatkozások száma is kiemelkedően magas, ez viszont kétségkívül a fordítás gyengeségeire utal. Számottevő grammatikai művelet látszik az 1. és a 8. szöveg lektorának munkájában is, utóbbi esetében a lexikai beavatkozások száma ugyan csak az átlagosnál magasabb számértéket mutat.

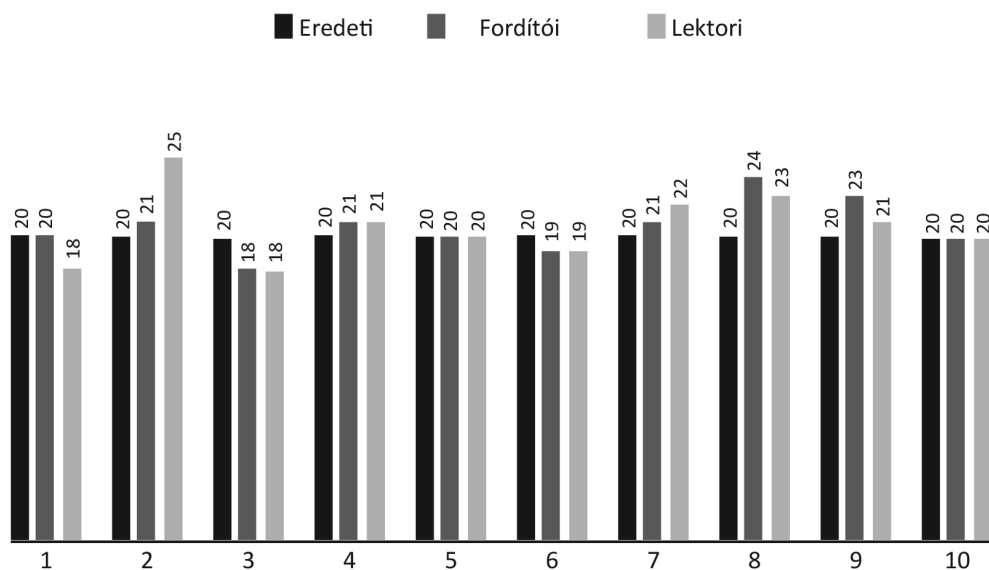
15. táblázat
Grammatikai műveletek a lektori kéziratokban

Grammatikai műveletek	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	Összes
Összevonás	2	0	0	0	0	1	1	1	2	2	9
Kihagyás	6	9	4	5	3	5	7	6	2	2	49
Generalizáció	2	3	0	1	1	2	2	5	0	0	16
Lesüllyesztés	3	1	0	1	0	3	0	0	0	0	8
Felbontás	0	8	0	0	2	0	1	2	0	0	13
Betoldás	7	15	0	3	2	3	4	7	2	2	45
Konkretizáció	5	4	1	1	2	3	0	8	0	0	24
Felemelés	0	1	0	0	0	1	0	0	2	0	4
Áthelyezés	4	4	1	1	2	1	0	0	1	2	16
Csere	1	1	0	0	1	0	3	2	1	0	9

A 15. táblázat a lektori szövegrészletekben feltárt grammatikai műveletek kategorizálását tartalmazza Klaudy (1997) átváltási műveletekre kidolgozott tipológiája alapján. A számadatok azt mutatják, hogy a grammatikai műveletek közül a kihagyást alkalmazzák leggyakrabban a lektorok, ami hozzájárulhat a lexikai sűrűség növekedéséhez a lektorálás folyamatában; míg a grammatikai funkcióelemek száma csökken, az információt hordozó lexikai elemeké növekszik. A második leggyakoribb beavatkozás ellenben a betoldás, amely a szövegkohéziót erősítheti a funkcióelemek beszúrásával; ebből a 2. szöveget ellenőrző lektor végzett a legtöbbet, ahogyan a kihagyásból is, optimális arányra törekedve. A többi műveleti típusból jóval alacsonyabb számban végeztek a lektorok, bár gyakorinak számít a konkretizáció és

a generalizáció is, amelyek változatosabbá teszik a szókincset, ahogyan a 8. szöveg gépi elemzésénél láthattuk: a lektor itt hajtott végre mindkét műveleti típusból a legtöbbet, és bár a lexikai sűrűség csökkent – több a betoldott grammatikai elemek száma –, a szöveg szótípus/szövegszó aránya nőtt.

Nagyobb számban hajtott végre grammatikai áthelyezéseket az 1. és a 2. szövegrészlet lektora; ez a művelet a szórend változtatásával nagyobb hangsúlyt ad bizonyos szövegegységeknek a mondaton belül, sőt a tagmondatok sorrendjének felcserélésével a közöttük fennálló kapcsolat is egyértelműbb és feldolgozhatóbb lehet. Érdekes, hogy a lektorálás során több grammatikai lesüllyesztés történt, mint felemelés, ami egyébként normakövető műveletnek számít. Pápai (2001) rámutat, hogy a mondat szintjére való felemelések egyszerűsítést, grammatikai redundanciát eredményeznek a fordításban, így a lektorok inkább lesüllyesztéseket alkalmaztak a tendencia ellensúlyozására, különösen az erős explicitációs tendenciáról tanúskodó 1. és 6. szövegrészletben.

18. ábra
Mondatok száma az eredeti, a fordítói és a lektori kéziratokban

Érdemes kiemelni a lektorok által alkalmazott összevonásokat és felbontásokat, amelyekkel a mondathatárokat módosították. A mondatok számának változását a fentiekben a 18. ábra mutatja be. A számítógépes vizsgálat eredményeiből kiderült, hogy a lektorált szövegekben a mondatok száma jellemzően tovább növekszik, míg

a bennük szereplő szavak száma csökken. A szövegrészek kontrasztív elemzésének eredményeként az derült ki, hogy szinte minden szöveg lektora módosított a mondathatárokon, de a műveletek az esetek felében nem hoztak változást a mondatok számában a fordítói kéziratokhoz képest. Nem módosított a mondatok számán sem a fordító, sem a lektor az 5. és a 10. részletben; ennek magyarázatát a szövegrészek rövid terjedelmében, a szövegek stílusában kereshetjük. A szintén kevés szövegszót tartalmazó 9. részlet mondatainak számát viszont a lektor ismét az eredetihez közelítette. A 4. szöveg esetében sem módosított a lektor a mondathatárokon, hiszen a fordító többször is bontott fel és vont össze mondatokat, amelyek végső számán azonban alig változtatott. A gépi elemzésnek megfelelően a lektori műveletek eredményeként a 2. szövegben volt a legnagyobb a növekedés a mondatok számában, a lektor több helyen bontott fel mondatokat. Az 1. szövegrészletben a lektor csökkentette a mondatok számát, mivel a fordító nem tömörítette a szöveget, a 8. és a 9. részletben a lektor a fordító által megszorított mondatok számát mérsékelte.

A gyakoribb lektori műveletnek számító grammatikai felbontást mutatja be a (17) példa, amelyben a fordító időrendbe állította ugyan az összetett mondat részeit a fordítás során, a lektor azonban egy lépéssel tovább ment, különálló mondatná bontotta fel az utolsó tagmondatot, hogy nagyobb hangsúlyt adjon a jelentésnek.

(17) Eredeti: **She began to hear voices** as she entered a corridor where the darkness flickered orange with the light of a torch set in the wall (Cashore 2008).

(17a) Fordítói: Ráfordult egy folyosóra, ahol a sötétben narancs fények lobogtak a falra helyezett fáklyákon **és hangok ütötték meg a fülét**.

(17b) Lektori: Befordult egy folyosóra, ahol falifáklya narancs fénye lobogott a sötétben. **Hangok ütötték meg a fülét**.

Az általános tendenciával ellentétes lektori beavatkozásra is láthatunk példát a szövegrészekben, ahol a lektor az egyszerűsítés, a redundancia csökkentése, a könnyebb feldolgozhatóság érdekében inkább egyesítette a rövidebb mondatokat. Ehhez a (18) példamondatban segítséget nyújtott az is, hogy a két szomszédos mondatnak azonos az alanya.

(18) Eredeti: No one asked her how she did it. **No one watched the smith girl at work** (Harris 2008).

(18a) Fordítói: Senki sem firtatta, hogy tette. **Senki sem figyelte munka közben a kovácslányt**.

(18b) Lektori: Senki sem firtatta, **hogy miben mesterkedik a kovácslány [...]**

A 16. táblázat a lektorált szövegrészletekben felfedezhető lexikai műveletek kategorizálását mutatja be Klaudy (1997) átváltási műveletekre kidolgozott tipológiája alapján. A szövegelemzés eredményei szerint a lektorok a kihagyást hajtják végre leggyakrabban a lexikai műveletek közül, ami nem is meglepő, hiszen a fordítók a lexikai betoldást végzik legnagyobb számban, és a lektorok a redundáns információt igyekeznek kigyomlálni a szövegből, ahogyan a 6. szöveg esetében látjuk. Lexikai betoldásból a lektorok jóval kevesebbet végeztek, és minden bizonnyal ebből fakad, hogy a lexikai sűrűség csupán kismértékben növekedett a lektorálás során, amint az a gépi vizsgálatokból kiderült. Betoldásokból a 2. szöveg lektora hajtott végre a legtöbbet, érthető módon, hiszen ebben a részletben a fordító explicitációs tendenciája gyengébbnek bizonyult az átlagosnál; az eredmény kiemelkedő növekedés az egyedi elemek számában és a szótípus/szövegszó arányban. Érdekes ugyanakkor megfigyelni, hogy a 3. szövegrészletben a kihagyásokat egyáltalán nem ellen-súlyozza betoldás; ez a magyarázata, hogy a számítógépes elemzés ennél a szöveg-nél az általános törekvéssel szemben csökkenést mutatott a lexikai sűrűségben a fordítói kézirat-hoz képest. Szintén gyakorinak számító lektori művelet a jelentések konkretizálása, ami a szöveg szókincsének gazdagítására, az ismétlések kerülésére szolgál; ebből a beavatkozásból a 8. szöveg lektora végzett a legtöbbet, és a számítógépes elemzések szintén itt mutattak ki az átlagosnál nagyobb növekedést a fordított szöveg szótípus/szövegszó arányában, egyedi szókincsében és az ismétlések kerülésében.

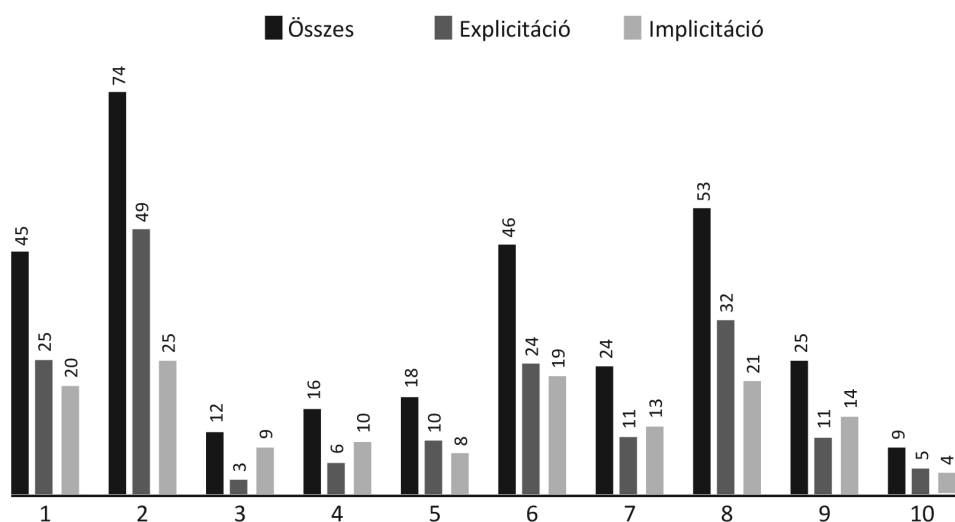
16. táblázat
Lexikai műveletek a lektori kéziratokban

<i>Lexikai műveletek</i>	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	Összes
Összevonás	0	1	1	0	0	0	0	0	0	0	2
Kihagyás	4	5	3	3	2	10	4	3	6	0	40
Generalizáció	0	2	1	0	0	1	0	4	1	0	9
Felbontás	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
Betoldás	5	9	0	1	1	7	2	3	3	0	31
Konkretizáció	3	4	1	0	1	8	0	12	2	1	32
Áthelyezés	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	2
Csere	1	5	0	0	1	1	0	0	0	0	8

A kijelölt részletben egyetlen lexikai műveletet végzett a 10. szöveg lektora; ennek az eredménye, hogy a szöveg szótípus/szövegszó aránya, lexikai sűrűsége alacsonyabb lett, és az egyedi szókincs is kisebb. Csökkenő tendenciát fedtek fel a gépi elemzések a lexikai jellemzőket illetően a 7. és 9. szövegben is; a két szöveget ugyanaz a lektor gondozta, aki munkája során egyértelműen előnyben részesítette a lexikai

kihagyást a betoldással szemben; mindez egyéni lektori tendenciákról, vagy a szövegek sajátos lexikai sajátosságairól tanúskodik, amelyekhez a lektor is igazodni igyekszik.

A lektorált szövegrészekben azonosított grammatikai és lexikai műveleteket explicitációs és implicitációs kategóriákba osztottam annak megfelelően, milyen eltolódásokat eredményeztek a lektorálás során. A lektori beavatkozások csoportosításának eredményét a 19. ábra mutatja be. Az adatok elárulják, hogy a szövegrészek többségénél explicitációs műveletekből hajtottak végre többet a lektorok, a szövegek terjedelme mégsem növekedett, hiszen láhattuk, hogy a kihagyások mennyisége felülmúlta a betoldásokét, valamint az explicitációval járó beavatkozások között nagy számban szerepelt a konkretizáció is, amely nem jár a szövegszavak számának változásával. Annak ellenére tehát, hogy a lektorálás folyamatában többnyire az explicitációs beavatkozások kerülnek túlsúlyba, a redundancia csökken, miközben a fordított szöveg szókincse gazdagodik. Az ábra grafikonján megfigyelhető az is, hogy nincs szignifikáns eltérés⁸⁷ a két típus között.

19. ábra
Explicitációs és implicitációs műveletek a lektori kéziratokban

Explicitációs műveletekből az 2. szöveg lektora végzett a legtöbbet; a fordítói műveletek vizsgálatakor ebben a szövegben az átlagnál gyengébb explicitációs tendencia

⁸⁷ Szignifikancia: $t(18) = 0,583$ $p = 0,567$

jelentkezett, főként az implicitációs műveletek számával összevetve – a lektor egyértelműen ellensúlyozni igyekezett a fordítói tendenciát, bár implicitációból is itt azonosítottam a legtöbb beavatkozást. Kiemelkedik az explicitációs műveletek mennyiségében a 8. szöveg is, noha már a fordító is nagy számban végzett explicitációs műveleteket. A gépi vizsgálatok során mindkét szövegnél kiugró értékek mutatkoztak a szavak számában, az egyedi szókinszben és a szótípus/szövegszó arányokban. Erős implicitációs tendencia látszik azonban a 6. szöveg esetében, illetve a 3., 4., 7. és 9. szövegnél az implicitációs műveletek száma meghaladja az explicitációt, amiből a fordítás során bekövetkezett redundancia visszaszorítására következtethetünk. Érdekes ugyanakkor megfigyelni az egyéni tendenciákat is: az 1. és a 6. szöveg egy fordító munkája, az implicitációs és explicitációs lektori műveletek aránya is hasonló, ahogyan az 5. és a 10. szöveg esetében is, míg a 7. és a 9. szöveget ugyanaz a lektor gondozta.

A lektorált szövegrészletek kontrasztív elemzésének következő lépéseként az explicitációval és implicitációval járó grammatikai és lexikai műveleteket a korábban ismertetett, Klaudy (2001) és Englund Dimitrova (2005) kategóriái alapján kidolgozott tipológia szerint osztályoztam tovább. Az explicitációval és implicitációval járó grammatikai műveletek számadatait a 17. táblázat mutatja be. A fordítói átváltásokkal ellentétben a lektori beavatkozások közé elsősorban fakultatív jellegű stratégiakövető műveletek tartoznak; a fordítók munkájuk során tehát végrehajtják a nyelvek közötti átváltáshoz szükséges nyelvspecifikus szabálykövető és normakövető műveletek túlnyomó részét, míg a lektorra az elenyésző számú hibajavítás mellett a fordított szöveg grammatikai összetételét, nyelvi redundanciáját módosító feladatok maradnak. Az adatokból az is kiderül, hogy bár a 19. ábrán látható összesítés az explicitációs beavatkozásokat mutatja többségben, a lektorok jelentős mennyiségben hajtanak végre grammatikai implicitációval járó műveleteket is.

Ahogy az korábban a fordítói átváltások esetében láthattuk, különbségek fedezhetők fel a részletek műveleti adatai között, a stratégiakövető implicitációs műveletek kategóriáján belül azonban kisebb eltérések mutatkoznak, mint az explicitációs műveletek esetében.⁸⁸ Úgy tűnik tehát, hogy a lektorokra jellemző implicitációs tendencia is egységesebb az explicitációs törekvéseknél, jóllehet a szövegrészletek többségénél a két ellentétes műveleti típus számában alig mutatkozik különbség. Jelentős mennyiségben csupán a 2. és a 8. szöveg lektora végzett explicitációs műveleteket, ez a tény magyarázza az explicitációs műveletek nagyobb szórását, valamint – az 1. szöveg mellett – náluk azonosítottam a legmagasabb számban implicitációt is. Érdekes, hogy bár az 1. szövegben magas a beavatkozások száma, a lektor ügyelt

⁸⁸ Az adatok szórásvizsgálata kimutatja a kategóriákon belül mutatózó különbségeket az egyes szövegrészletek között: szerkesztési explicitáció (8,23), szerkesztési implicitáció (4,59).

a műveletek egyensúlyára, nem akarta tovább növelni a nyelvi redundanciát. A legtöbb szabálykövető műveletre a 10. szöveg lektorálásakor került sor, a javítások száma a stratégiakövető műveletek számát is felülmúlja. Ebből is látszik a fordítás gyengébb minősége, illetve hogy a lektor elsősorban a szabályok és a normák betartására törekedett; a fordító a szövegrészlet terjedelméhez képest nagy számban hajtott végre stratégiakövető műveleteket. Hasonlóan magas a javító célzatú beavatkozások száma a 2. szövegben, amiből ismét a szöveg gyengébb minőségére következtethetünk, ám a lektor a szöveg szerkesztésére is nagy gondot fordított.

17. táblázat
Explicitációval és implicitációval járó grammatikai műveletek a lektori kéziratokban

	Explicitáció			Implicitáció		
	Szabály- követő	Norma- követő	Stratégia- követő	Szabály- követő	Norma- követő	Stratégia- követő
1.	0	0	15	0	0	15
2.	3	2	27	0	0	15
3.	0	0	2	0	0	4
4.	0	2	3	1	1	5
5.	1	0	6	0	0	6
6.	0	0	8	0	2	9
7.	1	0	8	1	1	8
8.	0	0	18	0	2	11
9.	0	1	4	0	0	6
10.	2	0	2	3	0	1
Összes	7	5	93	5	5	80

Szabálykövető explicitációt láthatunk a (19) példamondatban, ahol a lektor grammatikai konkretizálást végezve kijavította a központoszási hibát. A helyesírási szabályok szerint a felszólító mondat végén felkiáltójelnek kell állnia, a lektor pótolta a fordító által elmulasztott írásjelet.

(19) Eredeti: „Do not fail me, brother. Do not trust...” (Bray 2005).

(19a) Fordítói: – Nehogy cserbenhagyj, öcsém. Ne bízz...

(19b) Lektori: – Nehogy cserbenhagyj, öcsém! Ne bízz...

Az alábbiakban szintén szabálykövető beavatkozást szemléltet, ám ezúttal implicitációs műveletet, a (20) példamondat. A kérdéses kifejezésben a jelöletlen birtokos jelzős összetételt a szövegrészlet lektora a helyesírási szabályokat követve egybeírta.

(20) Eredeti: [...] with a dead wolf over his shoulder (Penney 2006).

(20a) Fordítói: [...] **farkas tetemmel** a vállán.

(20b) Lektori: [...] egy **farkastetemmel** a vállán.

A fenti lektori beavatkozások kötelező műveletek, amelyekre a nyelvek morfológiai, szintaktikai, szemantikai és helyesírási szabályai miatt van szükség. A szöveget javító lektor a művet elvégzése nélkül nem kapna helyes, a célnyelv rendszerének megfelelő célnyelvi szöveget.

Normakövető grammatikai beavatkozásról tanúskodik a (21) példamondat, ahol a fordító nem hagyta ki a személyes névmást a magyar szövegből, bár itt nem tölt be hangsúlyos szerepet, így a lektor elvégezte helyette a normakövető műveletet.

(21) Eredeti: [...] **they** began to argue about the moth-eaten pelt [...] (Penney 2006).

(21a) Fordítói: [...] miközben **ők** a molyrágta prémről kezdtek vitatkozni.

(21b) Lektori: [...] miközben **Ø** a molyrágta prémről kezdtek vitatkozni.

Hasonlóképpen normakövető grammatikai műveletnek számít az a lektori beavatkozás, amelyet a (22) példamondatban figyelhetünk meg. A magyar nyelv az igenevekkel szemben előnyben részesíti a ragozott igealakokat, így a lektor a határozói igenevet mellérendelő mellékmondatná alakította át.

(22) Eredeti: [...] **watching** the winter-white sky go gray above me (Stiefvater 2009).

(22a) Fordítói: [...] **figyelve** a felettem lassan szürkébe váltó fehér, téli égboltot.

(22b) Lektori: [...] **figyeltem** a felettem lassan szürkébe váltó fehér, téli égboltot.

A fenti lektori beavatkozások a nyelv normáin alapuló, fakultatív műveletek, végrehajtásuk a lektor döntésén múlik, ám nélkülük a szöveg nem feltétlenül felelne meg a szokásos nyelvhasználatnak.

Nem magyarázható azonban nyelvhelyességi szabályokkal, normákkal, ezért implicitációval járó, stratégiakövető műveletnek minősül az a lektori módosítás, amelynek a (23) példamondatban lehetünk tanúi. A felesleges kötőszót a fordított mondat elején a lektor törölte a magyar szövegből, mivel az összefüggés a szöveg kontextusából kikövetkeztethető.

(23) Eredeti: **But** they were ready for us (Gray 2008).

(23a) Fordítói: **De** már vártak bennünket.

(23b) Lektori: **Ø** már vártak bennünket.

Implicitációs stratégiakövető műveletet találhatunk a (24) példamondatban is. A lektor tagmondatok helyett egyetlen főnévi szerkezetbe sűrítette a mondanivalót, tömör megfogalmazással mérsékelve a felesleges lexikai és grammatikai redundanciát.

(24) Eredeti: [...] **that included anything curious or unnatural in any way** (Harris 2008).

(24a) Fordítói: [...] **ezek közt szerepel** mindaz, ami **fura vagy bármilyen formában természetellenes**.

(24b) Lektor: [...] **többek közt a szokatlan vagy bármilyen formában természetellenes jelenségekről**

Grammatikai áthelyezést alkalmazva módosította a lektor a (25) példa tagmondatinak sorrendjét. Habár a fordító megőrizte a tagmondatok eredetiben szereplő rendjét, a lektor kronológiai sorrendbe állította őket; az explicitációs stratégiakövető művelettel a feldolgozást igyekezett megkönnyíteni.

(25) Eredeti: I was growing colder **when I left the woods behind** (Bray 2005).

(25a) Fordítói: Egyre hidegebb lett, **amikor elhagytam az erdőt** [...]

(25b) Lektor: **Miután elhagytam az erdőt**, egyre hidegebbre fordult az idő [...]

A magyar nyelvi norma előnyben részesíti ugyan a ragozott igealakokat az ige nevekkal szemben, a (25) példában a lektor a mellérendelő mellékmondat helyett mégis határozói igeneves szerkezetbe sűrítette össze a mondanivalót, mérsékelve az egyébként is összetett mondat tagoltságát.

(26) Eredeti: Katsa **ran her hand along the cold walls** and counted doors and passageways as she went (Cashore 2008).

(26a) Fordítói: Katsa **végigsimított a hideg falakon** és ahogy haladt, megszámlalta az ajtókat és a járatokat.

(26b) Lektor: Katsa **kezét a hideg falon végigfuttatva** számlalta az ajtókat és a mellékjáratokat, ahogy haladt előre.

A lektorok explicitációval és implicitációval járó lexikai beavatkozásainak kategóriáit a 18. táblázat adatai foglalják össze. Hasonló jelenségnek lehetünk tanúi, mint az imént a grammatikai műveletek esetében: a lexikai beavatkozások közé elsősorban stratégiakövető műveletek tartoznak, a fordítók munkájuk során elvégzik a nyelvi átváltáshoz szükséges szabálykövető és normakövető műveleteket; a lektor ezért főként az információtartalom feldolgozhatóságára, egyensúlyára ügyel. Bár a fordítók lexikai átváltásaiban is a stratégiakövető beavatkozások dominálnak, a műve-

letek eloszlása némileg más képet mutat. A fordítók lexikai betoldásokat alkalmaztak leggyakrabban, ezt követte a konkretizációk és a kihagyások száma. A lektorok ellenben lexikai kihagyásokat hajtottak végre legnagyobb számban, második helyen áll a konkretizáció, amelyet a betoldások száma követ.

18. táblázat
Explicitációval és implicitációval járó lexikai műveletek a lektori kéziratokban

	Explicitáció			Implicitáció		
	Szabály- követő	Norma- követő	Stratégia- követő	Szabály- követő	Norma- követő	Stratégia- követő
1.	0	1	9	0	0	5
2.	0	0	17	0	1	9
3.	1	0	0	0	0	5
4.	0	0	1	0	0	3
5.	1	0	2	0	0	2
6.	1	0	15	0	0	11
7.	0	0	2	0	0	3
8.	0	1	13	0	0	8
9.	0	1	5	0	0	8
10.	0	0	1	0	0	0
Összes	3	3	65	0	1	54

A lektorok tehát a lexikai redundancia visszaszorítására és az információteher optimalizálására törekszenek. Jóllehet az összesített számadatokban az explicitációs műveletek állnak túlsúlyban, ez elsősorban a konkretizációknak köszönhető, amelyek azonban nem okoznak lexikai redundanciát, a szókincs gazdagítását szolgálják, változatosságát növelik.

Az explicitációval és implicitációval járó műveletek összehasonlításakor erős implicitációs tendenciának lehettünk tanúi a 6. szöveg esetében, illetve a 3., a 4., a 7. és a 9. szövegnél az implicitációs műveletek száma egyértelműen meghaladta az explicitációt, amiből a fordítás során bekövetkezett redundancia visszaszorítására következtethettünk: a fordítók nagy számban végeztek műveleteket, a lektorra inkább a túlkapások visszaszorítása hárult. A redundancia mérséklése mindazonáltal nem a grammatikai műveletek mennyiségében látszik leginkább, hanem a lexikai beavatkozások terén. A 6. szövegnél korábban megállapítottuk, hogy a lektor jelentős mennyiségű lexikai munkát végzett, ami mégsem eredményezett kiemelkedő növekedést a szöveg szókincsében, hiszen a lektor lexikai műveletei között nagy számban szerepeltek implicitációs beavatkozások. Az 1. szövegnél az implicitációval és explicitációval járó grammatikai műveletek egyensúlya mellett azonban a lexikai műveleteknél a stratégiakövető explicitációs beavatkozások kerültek túlsúlyba; bizonyára ennek

köszönhető, hogy a fordított szöveg máris magas szótípus/szövegszó aránya és lexikai sűrűsége a lektorálás eredményeként tovább növekedett. Megállapíthatjuk továbbá, hogy a lektorok lexikai beavatkozásainak esetében is kisebb eltérések látszanak a stratégiakövető implicitációs műveletek kategóriájában, mint az explicitációs műveleteknél, újfent egységesebb tendenciáról tanúskodva.⁸⁹

A lektor a forrásnyelvi szöveg jelentését szem előtt tartva fordítási hibát küszöbölt ki a (27) példamondatban, szabálykövető műveletet alkalmazva. A helytelen lexikai elemet kicserélte a helyes megoldásra, ez a művelet ugyanakkor nem befolyásolja a szöveg explicitiségét, nem jár sem explicitációval, sem pedig implicitációval.

(27) Eredeti: Floor-length **white** gown [...] (Stiefvater 2009).

(27a) Fordítói: Földig érő **fekete** köntöst viselt [...]

(27b) Lektori: Földig érő **fehér** köntöst viselt [...]

Stratégiakövető explicitációs beavatkozásnak lehetünk azonban tanúi a (28) példamondatban, ahol a lektor nem szabályoknak vagy normáknak engedelmeskedve hajtotta végre az explicitációval járó műveletet. Lexikai konkretizációval szemantikailag erőteljesebb, hatásosabb kifejezésre cserélte az eredeti szövegben szereplő szó jelentését.

(28) Eredeti: That was Maddy's **fault**, of course (Harris 2008).

(28a) Fordítói: Ami természetesen Maddy **hibája** volt.

(28b) Lektori: Ami természetesen Maddy **bűne** volt.

Szintén lexikai konkretizációt, stratégiakövető explicitációt végzett a lektor a (29) példamondatban. A fordított szövegben jelentkező szóismétlés kikerülésére a lektor konkrétabb kifejezésre cserélte a második szót, növelve a szókincs változatosságát.

(29) Eredeti: [...] a little bit of **glamour** on the blade [...] Another **glamour** on his eyes [...]

(29a) Fordítói: [...] egy kis **varázslat** kellett csak a pengével [...] Újabb **varázslat** a szemével [...]

(29b) Lektori: [...] csak egy kis **varázslat** kellett a pengével [...] Újabb **bűbáj** a szemével [...]

⁸⁹ Az adatok szórásvizsgálata kimutatja a kategóriákon belül mutatkozó különbségeket az egyes szövegrészek között: szerkesztési explicitáció (6,46), szerkesztési implicitáció (3,5) a lektorok lexikai műveletein belül.

A szókincs gazdagítását és a célnyelvi olvasók igényeihez való igazodást szolgálja az a művelet, amelyet a (30) példa mutat be. A lektor a fordításban szereplő egyszerű hasonlatot idiomatikusabb szófordulatra cserélte, a stratégiakövető beavatkozással színesebbé téve a megfogalmazást.

(30) Eredeti: The bouncer shrugged, **abruptly bored** (Clare 2007).

(30a) Fordítói: A kidobó megvonta a vállát, **mintha unta volna magát**.

(30b) Lektor: A kidobó megvonta a vállát, **mint aki már nagyon unja a banánt**.

Az egyértelműsítést és a feldolgozhatóságot segíti elő a (31) példában található stratégiakövető explicitációs művelet. A fordító nem hagyta ki a névmást a magyar fordításból, ám a szöveg így kétértelmű, a lektor ezért a személyre való utalás konkretizálásával egyértelműsítette a jelentést.

(31) Eredeti: She only hoped that when **he** and Giddon followed her with their torches [...]

(31a) Fordítói: Csak remélni tudta, hogy mikor **ő** és Giddon követik a fáklyáikkal [...]

(31b) Lektor: Csak remélni tudta, hogy mikor **Oll** és Giddon követik majd a fáklyáikkal [...]

Klaudy (1997) átváltási műveletekre kidolgozott tipológiájában nem szerepelt, a vizsgált szövegek részleteiben azonban többször is előfordult az a művelet, amelyet a (32) példamondat mutat be. A lektor az írásmód megváltoztatásával, dőlt betűs szedéssel, vagyis lexikai kiemeléssel adott nagyobb hangsúlyt a szövegrészletnek, ahol a szórendi változtatás erre egyébként nem nyújtott lehetőséget.

(32) Eredeti: To be imaginative was considered almost as bad as **giving oneself airs** [...]

(32a) Fordítói: Az élénk képzelet legalább akkora bűnnek számított, mint a **felvágás**.

(32b) Lektor: Az élénk képzelet legalább akkora bűnnek számított, mint a **felvágás** [...]

Szabálykövető implicitációs lexikai műveletet figyelhetünk meg a (33) példamondatban. A fordító által megfogalmazott mondat nyelvtanilag tökéletes ugyan, és a helyesírási szabályoknak is teljesen megfelel, a szavak jelentése, összekapcsolása mégsem igazán felel meg a nyelvhasználati szokásoknak, az összkép furcsa, idegenszerű hatást kelt az olvasóban. A szokatlan megfogalmazást a lektor lexikai áthelyezéssel tette értelmezhetővé.

(33) Eredeti: [...] the darkness flickered orange with **the light of a torch set in the wall**.

(33a) Fordítói: [...] ahol a sötétben **narancs fények lobogtak a falra helyezett fáklyákon**.

(33b) Lektor: [...] ahol **falifáklya narancs fénye lobogott a sötétben**.

Nem magyarázzák azonban szabályok vagy normák azt az implicitációval járó lexikai beavatkozást, amelyet a (34) példamondatban láthatunk. A lektor törölte a szükségtelen főnevet a mondatból, hiszen annak jelentése a szövegkontextusból kikövetkeztethető.

(34) Eredeti: The **boy** in the red jacket stroked the long razor-sharp blade in his hands (Clare 2009).

(34a) Fordítói: A vörös pulóveres **fiú** végigsimított a kezében tartott borotvaéles pengén.

(34b) Lektor: A vörös pulcsis Ø végigsimított a kezében tartott borotvaéles pengén [...]

Ugyancsak lexikai kihagyást alkalmazott a lektor az alábbi példában, ahol a fordító által betoldott, magyarázó jellegű tagmondatot feleslegesnek ítélte, és teljes mértékben kiiktatta a szövegből.

(35) Eredeti: I swing the sail out a bit more, trying to catch the sharp, salty wind (Diamand 2008).

(35a) Fordítói: Egy kicsit megigazítom a vitorlát, **hogy jobban szélirányban legyen**, hátha el tudom kapni az élesebb, sós szelet [...]

(35b) Lektor: Egy kicsit megigazítom a vitorlát, Ø hátha el tudom kapni az élesebb, sós szelet [...]

Stratégiaikövető implicitációt, lexikai általánosítást figyelhetünk meg a (36) példamondatban. A fordító megkísérelte ugyan átültetni az eredetiben szereplő fiktív reáliát, a lektor azonban a szöveg egészére nézve jelentéktelen információ kihagyásával és általánosításával egyszerűsítette a jelentést az olvasó számára.

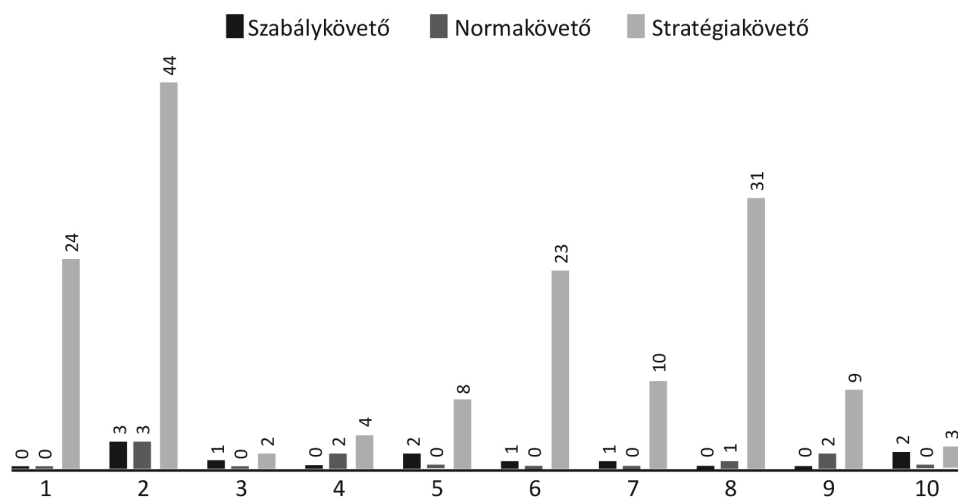
(36) Eredeti: The children of Malbry were far more likely to hear about the martyrdom of **St. Sepulchre** (Harris 2008).

(36a) Fordítói: [...] a malbry-i gyerekek hamarabb hallgatták **Szent Sír mártíromságát**.

(36b) Lektor: [...] a malbry-i gyerekek hamarabb hallhattak **a szentek mártíromságáról**.

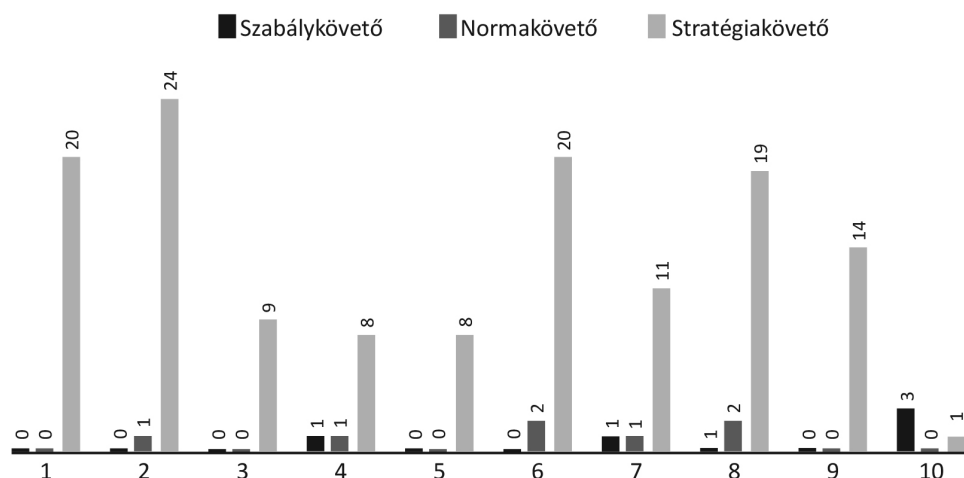
Az elemzések eredményeinek ismertetése során bemutatott explicitációval és implicitációval járó lektori műveleteken kívül további példamondatokat sorakoztat fel a könyv végén található példatár, amelyben szabálykövető, normakövető, szöveg-szerkesztési stratégiákat, valamint preferenciákat követő lektori műveletek szerepelnek az egyes beavatkozások magyarázatával.

A lektorok grammatikai és lexikai műveleteinek explicitációval járó típusait az alábbiakban a 20. ábra foglalja össze, amelyen kirajzolódnak a kéziratok és a műveleti kategóriák közt fennálló különbségek. Megfigyelhető, hogy minden kézirat esetében stratégiakövető műveletekből végeztek legtöbbet a lektorok, a szabálykövető és a normakövető átváltási műveleteket a fordítók elvégezték. A lektorok stratégiakövető módosításainak mértéke kapcsolatban áll a fordítói műveletek számával: a 2. szöveg fordítója igen kevés explicitációs műveletet hajtott végre az implicitációs átváltásokhoz képest, amit a lektor nagyszámú explicitációval egyensúlyozott; kiugróan magas stratégiakövető implicitáció jelentkezett a 4. szöveg fordítása esetében is, amelyet maga a fordító is explicitációval optimalizált, a lektor ezért csupán kisebb mértékben explicitált. Az 1. és 6. szövegnél az egyensúly megteremtése nagyszámú explicitációs és implicitációs beavatkozással a lektorra hárult, illetve a lektor az 5. szöveg gondozása során ugyancsak ügyelt az explicitáció és implicitáció egyensúlyára.

20. ábra
Explicitációs műveletek típusai a lektori kéziratokban

Hasonlóképpen magas a 8. szövegben azonosított explicitációs stratégiakövető műveletek száma, jóllehet a fordító is jelentős mennyiségű explicitációt hajtott végre. Habár a fordítói implicitáció is magas értékeket mutatott, a lektor eljárása mögött az lehet a magyarázat, hogy rendszeresen publikáló magyar szerzőként az eredeti szövegtől el is rugaszkodva törekedett az információ teljes átadására, a szókincs gazdagítására. Ez a törekvés indíthatta explicitációra az 1. szöveget gondozó magyar szerzőt, műfordítót, valamint a 10. szöveg lektorát is, aki az eredeti szöveg tömörsége és a fordító meglepően magas művelleti számának ellenére további explicitációs műveleteket is végzett, és aki egyben a 4. szöveg erős explicitációs tendenciát mutató fordítója is.

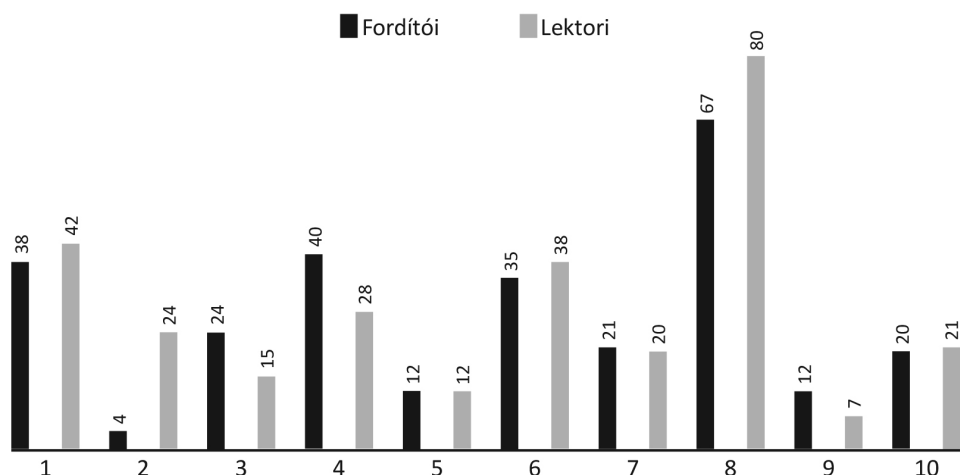
21. ábra
Implicitációs műveletek típusai a lektori kéziratokban

A 21. ábra implicitációs lektori műveleteket összesítő grafikonjára tekintve is azt láthatjuk, hogy a lektorálás során egyértelműen a stratégiakövető beavatkozások kerülnek túlsúlyba. Amint arról fentebb szó esett, az 1., a 2., a 6. és a 8. szövegrészlet esetében az implicitációs műveletek feltűnően nagy száma a redundancia visszaszorítását és az explicitáció ellensúlyozását szolgálta. Valójában minden részlet esetében a stratégiakövető implicitáció került túlsúlyba, a 10. szöveg kivételével. A lektorok törekedtek a redundancia mérséklésére, közeledve a forrásnyelvi szöveg sajátosságaihoz, különösen az eredetileg rövidebb terjedelmű szövegrészletek esetében; a 3., a 4., a 7. és a 9. részlet lektora erőteljesen redukálta a fordítók túlságosan is nagy-

mértékben explicitált szövegét. Szabálykövető beavatkozásra mindkét műveleti típusból a 10. szövegben volt leginkább szükség. Az explicitációs és implicitációs stratégiakövető beavatkozások számánól pedig megint csak megállapítható, hogy az implicitációs tendencia egységesebben jellemzi a lektorokat a nagyobb egyéni különbségeket rejtő explicitációs törekvéshez képest.⁹⁰

5.2.3 Explicitiségi szintek

Az explicitációval és implicitációval járó műveletek típusainak feltárása, osztályozása és összegzése után a stratégiakövető műveletek alapján kiszámoltam az egyes szövegrészletekre jellemző explicitiségi mutatókat, amelyek az eredeti szöveg explicitiségi szintjének fordítás és lektorálás eredményeként bekövetkezett módosulásait fejezi ki. A kéziratokból kijelölt részletek explicitiségi mutatói az alábbiakban a 22. ábra oszlopain láthatók.

22. ábra
Explicitiségi mutatók a fordítói és a lektori kéziratokban

Az adatok alapján megállapíthatjuk, hogy fordítás és lektorálás során is általában növekszik a szövegek explicitisége, bár a növekedés – illetve a csökkenés – mértéke szövegenként eltérő lehet, ám a két alkorpusz explicitisége közötti különbség nem

⁹⁰ A számadatok szórásvizsgálata kimutatja a lektorok stratégiakövető beavatkozásainak kategóriáin belül mutatkozó eltéréseket: stratégiakövető explicitáció (6,46), stratégiakövető implicitáció (3,5) a lektorok lexikai műveletein belül.

szignifikáns.⁹¹ A fenti 22. *ábra* adatainak ismertetésekor kiderült, hogy a 3., a 4., a 7. és a 9. szövegnél kétségtávol a stratégiakövető implicitáció áll túlsúlyban a stratégiakövető explicitációs lektori műveletekkel szemben. A lektorok törekedtek a redundancia csökkentésére, és közeledtek a forrásnyelvi szöveg sajátosságaihoz. Ez tükröződik az explicitéégi mutatókban: az említett szövegrészletek explicitéégi szintje mérséklődött a lektorálás folytán, míg a többi szövegnél inkább növekedés mutatkozik. Kivétel az 5. szövegrész, ahol a fordító által megemelt explicitéégi szinten a lektor sem változtatott; az eredeti szöveg sajátosan tömör stílusát mindkét nyelvi közvetítő meg kívánta őrizni. Látható azonban, hogy a 9. részletben a fordító ugyanarra a szintre emelte a szöveg explicitéességét, mint az 5. szövegrészlet fordítója, a lektor mégis módosított, mérsékelte a redundanciát. A különbség az explicitációs műveletek típusában rejlik: az 5. szöveg fordítója konkretizációval növelte az explicitéességét, míg a 9. szöveg fordítója betoldásokat is végzett, amelyek számát a lektor kihagyással csökkentette. Az 5. szöveg lektora ugyanakkor műveleteivel a lexikai betoldásokat és a konkretizációkat kihagyásokkal ellensúlyozta, optimalizálta a redundanciát a szöveg egyensúlyának érdekében.

Rendkívül csekély mértékben növekedett az explicitéégi szint a fordítás eredményeként a 2. szövegben, ami mindenképpen a fordítás gyengébb minőségére utal, különösképpen mivel a lektor munkája során az átlagosnál nagyobb mértékben emelt az explicitéegen, amint a mutatóból látszik. Ennek ellenére nem itt található a legmagasabb explicitéégi szint a lektorált szövegek között. Az átlagosnál magasabb explicitéégi szint mutatkozik az 1. és a 6. fordított szövegben, ahol azonban a lektor még inkább megnövelte az explicitéességét, bár csak kisebb mértékben, valamint rendkívül nagy az explicitéégi szint növekedése a 8. fordított szövegben, amelyen a lektor jelentős mértékben még tovább emelt. Ezt elsősorban grammatikai és lexikai konkretizáció útján hajtotta végre, így a szókincs gazdagítása, változatosságának növelése mellett nem növelte feleslegesen a redundanciát. A számítógépes elemzés is ezekben a szövegekben mutatta ki a legmagasabb szótípus/szövegszóarányt, illetve a 2. és a 8. szövegben bizonyult legnagyobbak a lektorált szöveg egyedi szókinccse.

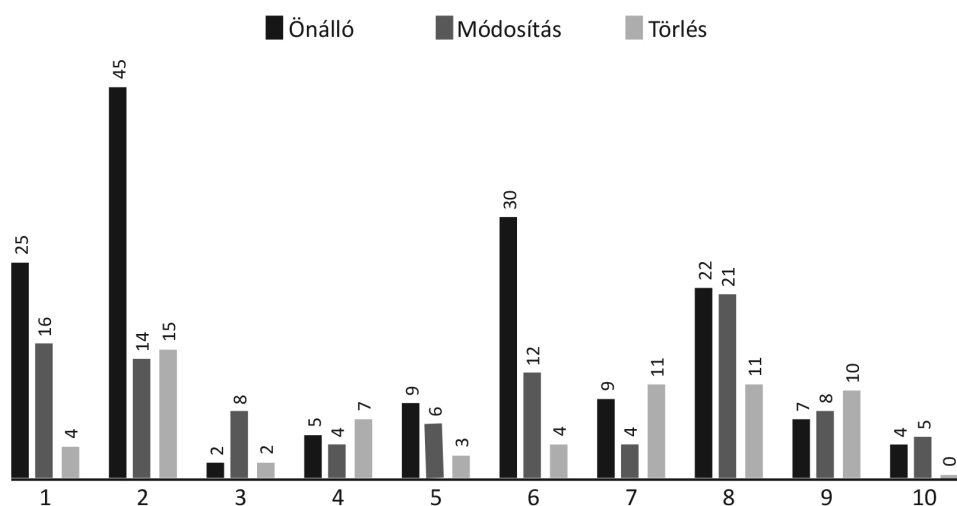
A számítógéppel végzett statisztikai elemzések eredményei alapján feltételezhetjük volna, hogy a lektori kéziratok explicitéégi szintje hasonló kiegyenlítődést, optimalizációt mutat a fordítói kéziratokkal összevetve, ahogyan a szövegek szótípus/szövegszó arányainál, lexikai sűrűségénél és átlagos mondathosszúságánál tapasztalható volt. A fordítói és lektori szövegrészletek explicitéégi mutatóinak szórásértékei azonban ellentétes tendenciáról tanúskodnak.⁹² Habár, mint fentebb láttuk, a lektorok a szövegek gondozása közben törekszenek az egyensúlyra, optimalizálni

⁹¹ Szignifikancia: $t(18) = -1,159$ $p = ,876$

⁹² Szórásértékek az explicitéégi mutatókban: fordítói (18,33), lektori (21,05).

igyekeznek a nyelvi redundanciát, miközben a szókincset is gazdagítják, mindezt a szövegek egyéni sajátosságait szem előtt tartva teszik; az explicitég változása nyomán tehát jobban kirajzolódnak a stílusjegyek.

A fordítók és lektorok műveleteinek vizsgálata során arra is választ kerestem, hogy vajon a lektorok elsősorban önálló beavatkozásokkal alakítják, szerkesztik-e az általuk gondozott fordítások nyelvi megformáltságát, információk tartalmát, vagy inkább a fordítók által elvégzett explicitációs és implicitációs átváltásokat módosítják, esetleg törlik, fordítják vissza. A kijelölt szövegrészekben azt is megállapítottam, hogy a lektor beavatkozásai önálló műveletnek minősülnek-e, vagy a fordító által végrehajtott átváltást módosították, esetleg teljes mértékben törölték. A műveleti kategorizálás részletes eredményeit a 23. ábra mutatja be.

23. ábra
A lektori beavatkozások típusainak eloszlása a kéziratokban

Az összesített számadatok arról tanúskodnak, hogy a lektorok főként önálló műveleteket végeznek a szövegek gondozása közben. Az általános tendencia alól kivételek is akadnak, például a 3. és a 10. szöveg, ahol a lektorok leggyakrabban a fordító műveleteit módosították; a 4. és a 7. szöveg, ahol a fordítók átváltásait hibásnak vagy feleslegesnek ítélve törölték a lektorált szövegből; és a 9. szöveg, amelyben a módosítások és a törlések egyaránt felülmúlták az önálló műveleteket – ez magyarázza az explicitációval járó műveletek hiányát, és az implicitáció erősödését a lektorált kéziratban.

Utoljára szeretnék néhány szót ejteni a szükségtelen lektori beavatkozásokról. Nem felelne meg a valóságnak, ha azt állítanám, hogy a vizsgált szövegrészekben nem találtam szükségtelen lektori műveleteket, hiszen a lektor egyik leggyakoribb hibájaként szokás emlegetni a megalapozott ok nélkül végrehajtott beavatkozásokat a szövegben, amelyeket a hivatásos nyelvi közvetítőnek mindenképpen kerülnie kell (Mossop 2001: 149). Horváth (2009: 211) mégis egyenesen a lektorálás általános sajátosságának tekinti az egyéni ízléseket takaró lektori műveleteket. Fontos először is felidéznünk, mit értünk szükségtelen lektori beavatkozáson. Arthern (1987: 19) azokat a cseréket és szórendi változtatásokat tartja szükségtelennek, amelyek nem helyesbítik a szöveg értelmét, nem javítanak a szöveg stílusán. A kutatás eredményeinek tükrében hozzátehetjük, hogy a szóban forgó műveletek sem nyelvi szabályokkal, normákkal, sem szövegépítési stratégiákkal nem indokolható lektori beavatkozások. Nem válik általuk a jelentés egyértelműbbé, feldolgozhatóbbá, stilisztikailag elfogadhatóbbá, a szókincs nem gazdagodik, semmiféle hatást nem gyakorolnak tehát a szövegre.

Szükségtelen preferenciakövető lektori beavatkozásra mutat példát a (37) mondat, ahol a lektor a fordító által használt kifejezést másik szóra cserélte, a beavatkozás azonban nem szolgálta szó- vagy mondat szintű hiba javítását, sem a szókincs gazdagítását, sem a szöveg egyértelműsítését, bizonyos részlet hangsúlyozását, még a szóismétlés kerülését sem; a két kifejezés valójában egymás szinonimája, stilisztikai különbség sem fedezhető fel közöttük.

(37) Eredeti: [...] and that included anything **curious** or unnatural in any way (Harris 2008).

(37a) Fordítói: [...] ezek között szerepel mindaz, ami **furcsa** vagy bármilyen formában természetellenes.

(37b) Lektori: [...] többek között a **szokatlan** vagy bármilyen formában természetellenes jelenségekről.

Ugyancsak szükségtelen lektori beavatkozást láthatunk a (38) példamondatban, ahol a lektor szintén cserét hajtott végre, az új kifejezés azonban hiába szó szerinti megfelelője a forrásnyelvi szónak, nem adja vissza pontosabban az eredeti mondanivalóját, nem emel a szöveg stílusán.

(38) Eredeti: I **flinched**, despite myself (Penney 2006).

(38a) Fordítói: **Megborzongtam**, pedig általában nem ráz meg az ilyesmi.

(38b) Lektori: **Összerándultam**, pedig nem szoktam.

Hasonló műveletekből azonban csupán elvétve fordult elő a kijelölt szövegrészletekben, hiszen a lektorok beavatkozásai néhány kivételtől eltekintve besorolhatók a szabálykövető, normakövető és stratégiakövető műveletek közé.

5.2.4 Következtetések

A kontrasztív szövegelemzések eredményei alapján összegzésképpen elmondható, hogy a kutatás nagyrészt igazolta a megfogalmazott hipotéziseket. Mivel a fordítási univerzálékát gyakran éppen a fordított szövegek hiányosságaival hozzák kapcsolatba a kutatók (Blum-Kulka 1986, Tirkkonen-Condit 2004, Scarpa 2006), feltételeztem, hogy a lektorok a hibák kötelező javítása mellett akkor módosítanak a fordítók által elvégzett explicitációval és implicitációval járó átváltásokon, ha azok feleslegesek, illetve pótolni igyekszenek a fordító által elmulasztott műveleteket. A módosításokon kívül feltehetően önálló explicitációs és implicitációs beavatkozásokat is végrehajtanak a fordított szövegek lexikai és grammatikai redundanciájának, explicitágének szövegszintű optimalizálására. A szövegrészletek elemzésével sikerült betekinteni a fordítói és lektori műveletek összefüggéseibe, amelyek megerősítik a gépi vizsgálatok eredményeit, így az alábbi megállapításokat tehetjük:

- (1) A gépi elemzés azokban a szövegekben mutat ki nagyobb mértékű eltérést az általános lektorálási tendenciához képest, amelyekben jelentős mennyiségű lektori beavatkozást lehet azonosítani, vagyis ahol magasabb a lektori műveletek száma.
- (2) A lektori beavatkozások mennyisége és minősége összefügg a fordítók által végrehajtott átváltások mennyiségével és minőségével; a lektorok pótolják a fordítók hiányosságait, mérséklék a túlkapásokat, és konkretizációval ellensúlyozzák a nyelvi redundanciát.
- (3) A fordítók elsősorban grammatikai műveleteket hajtanak végre, a nyelvek közötti átváltás főként morfoszintaktikai beavatkozásokat igényel; a lektorok grammatikai és lexikai műveleteinek aránya azonban változó, a fordítás során végrehajtott átváltásoktól függően.
- (4) A fordítás során a grammatikai beavatkozások között a szabálykövető és a normakövető műveletek kerülnek túlsúlyba, de a lexikai átváltások között a stratégiakövető műveletek szerepelnek többségben, háttérbe szorítva a szabálykövető és a normakövető átváltásokat.
- (5) A lektorálásban a grammatikai és lexikai beavatkozások között egyaránt a stratégiakövető műveletek szerepelnek nagyobb számban, meghaladva a normakövető és a szabálykövető műveleteket, a lektorra tehát inkább a szövegépítési beavatkozások hárulnak.

- (6) A lektorok leggyakrabban kihagyást hajtanak végre, amit a betoldások, a konkretizációk és az általánosítások száma követ; a nyelvi redundancia csökkentése mellett a szókincset is gazdagítják, a lektori műveletek együttesen eredményezik a lexikai sűrűség, valamint a szótípusok és szövegszók arányának növekedését.
- (7) A fordítók a fakultatív stratégiakövető átváltásokat illetően a grammatikai és a lexikai műveleteknél egyaránt az explicitációs műveleteket részesítik előnyben az implicitációval szemben, és a két műveleti típus mennyisége között szignifikáns különbség mutatkozik.
- (8) A lektorok gyakrabban hajtanak végre grammatikai implicitációt, mint explicitációt, a lexikai műveleteknél azonban az explicitációt részesítik előnyben, illetve összességében több explicitációs műveletet végeznek, a különbség azonban nem szignifikáns.
- (9) A fordítás és a lektorálás folytán általában növekszik a fordított szövegek explicitisége, a két alkorpusz explicitiségi szintje közötti eltérés azonban nem szignifikáns. A változások mértéke szövegenként eltérő lehet, a lektorálásban felerősödnek az egyéni sajátosságok.
- (10) A lektorok elsősorban önálló műveleteket alkalmaznak a szövegek gondozása közben, bár akadnak kivételek, ahol a fordítás hibái, hiányosságai vagy túlkapásai miatt a lektor nagyobb számban törli vagy módosítja a fordító által végrehajtott műveleteket.

A kontrasztív szövegelemzések eredményei is arra mutatnak tehát, hogy a fordításokat gondozó lektorok az ekvivalencia ellenőrzése, illetve a helyesírási, nyelvtani hibák kötelező javítása mellett mindenekelőtt szövegszerkesztési stratégiákat követő grammatikai és lexikai műveletek végzésével törekszenek a nyelvi redundancia enyhítésére, a lexika gazdagítására, enyhítve bizonyos fordítási univerzáléknak kiáltott nyelvi jelenségek – az egyszerűsítés, a lexikai elszegényedés, a grammatikai redundancia, a célnyelvre jellemző egyedi elemek alulreprezentáltsága, a szokatlan lexikai mintázatok – dominanciáját, amelyek a fordítók explicitációs és implicitációs átváltási műveletei nyomán vagy esetleg hiányában jelentkezhetnek a szövegekben. A lektorok pótolják a fordítók által elmulasztott stratégiakövető műveleteket, illetve a túlzott mértékben végrehajtott átváltásokat is ellensúlyozzák – így növekszik a szövegekben a szótípusok és szövegszók aránya, a lexikai sűrűség, és csökken a gyakori szavak előfordulása, ahogyan a számítógéppel végzett elemzések során láthattuk.

Felfedezhetők azonban olyan jellegzetességek is a lektorált szövegekben, amelyek bizonyos fordítási univerzálék között számontartott nyelvi jelenségek jelenlétére, felerősödésére utalhatnak. A szövegelemzések rávilágítottak, hogy a lektorok is végznek olyan beavatkozásokat, amelyek korábban a fordítási univerzálék bizonyíté-

kaként vonultak be a szakirodalomba: standardizálják a központosítást, az ügyetlen, nehézkes megfogalmazást egyszerű mondatstruktúrákkal helyettesítik (Vanderauwera 1985), kerülnek a szóismétlések (Tourey 1991, Vanderauwera 1985), felbontják a tömör mondatokat (Fabricius-Hansen 1998), előnyben részesítik a konkretizációt az általánosítással szemben (van Leuven-Zwart 1990), és igeneves szerkezeteket emelnek fel a mondat szintjére (Pápai 2001). A lektorok műveletei nyomán is többnyire nő a szövegek explicitisége (Blum-Kulka 1986, Klaudy 2001), ám a lektorok ezt nem a redundancia növelésével, egyszerűsítéssel (Pápai 2001) érik el, hanem a szókincs gazdagításával párosítják, a feldolgozhatóság elősegítése mellett ügyelnek az információtartalom egyensúlyára, nagy arányban végeznek implicitációs műveleteket is, szem előtt tartva azonban a szöveg makroszinten érzékelhető optimális összetételét.

Az elemzések eredményei szerint a fordítók „betegsége” (Levy 1965) nem az explicitációval és implicitációval járó műveletek pusztán tényében, mikroszinten jelentkező hatásában rejlik, a gond sokkal inkább statisztikai jellegű (Klaudy 1994). A fordítók és a lektorok egyaránt hajtanak végre explicitációt és implicitációt, ám míg az implicitációs tendencia mindkét alkorpuszban egységesebb tendenciáról tanúskodik, a műveletek közül az explicitációs stratégiakövető beavatkozások esetében fedezhetők fel a legnagyobb különbségek a vizsgált szövegrészek között. A lektorok érzékelik a makroszinten jelentkező, az adott szövegre jellemző explicit telítettséget (Makkos és Robin 2012), és annak megfelelően orvosolják a fordítók hiányosságait és túlkapásait.

Az általános lektorálási tendencia mellett különbségek is felfedezhetők a kéziratok között, a forrásnyelvi szöveg sajátosságaitól, a fordítások minőségétől, valamint az egyéni fordítói és lektori tendenciáktól függően. A gépi vizsgálatok eredményeihez hasonlóan a kontrasztív szövegelemzés is azt mutatja, hogy a lektor az 1., a 6. és a 8. illetve a 2. részletben vitte végbe a legnagyobb változtatást, ami bizonyos statisztikai jellemzőket illetően kiemelkedő tendenciákat eredményezett. A fordítók műveleteinek vizsgálata során az előbbi három szövegrészlet az átlagosnál erőteljesebb explicitációs törekvéssel tanúskodott, míg a 2. szövegben az explicitációs műveletekből szokatlanul kevés fordult elő; a lektor a rendkívüli tendenciákat mérsékelte, optimalizálta. A nyelvi redundancia csökkentése mellett az 1., 6. és 8. szövegben konkretizációkkal gazdagította a szókincset, a 2. szövegben viszont betoldásokkal pótolta a hiányosságokat. A 3., 4., 7. és 9. szövegrészletben a lektor az implicitációs stratégiakövető műveleteket részesítette előnyben a redundancia mérséklésére, ezekben a szövegekben a számítógépes elemzések az általános lektorálási tendenciától eltérően csökkenő értékeket fedtek fel a lexikai tulajdonságokat illetően, az általános lektorálási tendenciával szemben.

Érdemes megfigyelni az egyéni fordítási és lektorálási tendenciákat is: az 1. és a 6. szöveg egy fordító munkája, itt az implicitációs és explicitációs lektori műveletek

aránya is hasonló, ahogyan az 5. és a 10. szövegrész esetében is, míg a 7. és a 9. szöveget ugyanaz a lektor gondozta, aki munkája során egyértelműen az implicitációt részesítette előnyben. Megállapítható az is, hogy a célnyelven rendszeresen publikáló, elsősorban saját írásműveket megjelentető szerzők szabadabban kezelik a szöveget, valószínűleg ennek köszönhető, hogy a munkájuk erőteljes explicitációról tanúskodik, kreatívan alkotnak fordítás (4. szöveg) és lektorálás (1., 8. és 10. szöveg) közben is. Ezek az egyéni különbségek megmutatkoznak az explicitégi szintek változásai-ban, a lektorok azonban az eredeti, forrásnyelvi szövegek sajátosságait is többnyire szem előtt tartják munkájuk közben, az explicitégi szintek lektorálás eredményeként végbemenő módosulása során ugyanis jobban kirajzolódnak az eredeti szövegekre jellemző tulajdonságok, az egyszerű, tömör megfogalmazás. Mivel elsősorban makroszinten közelítenek a szöveghez (Horváth 2009), a lektorok a művek másodlagos kontextuális hatását is pontosabban érzékelik és alakítják.

ÖSSZEFOGLALÁS

A jelen tanulmány elsődleges célja annak feltárása volt, mi történik a fordítási univerzálékkal a lektorálás eredményeképpen, vajon befolyásolja-e a lektorok munkája a fordítási szövegre jellemző, általánosan megfigyelhető nyelvi jellemzőket. A következő alfejezetekben igyekszem összefoglalni a fordítás és a lektorálás kapcsolatát vizsgáló empirikus kutatásom legfontosabb következtetéseit. Először a vizsgálatok fő eredményeit összegzem, majd egyenként ellenőrzöm a kutatási kérdéseken alapuló hipotéziseket, végül megkísérlem levonni az elemzések eredményeiből fakadó tanulságokat.

6.1 AZ EREDMÉNYEK ÖSSZEGZÉSE

Az empirikus kutatás elsősorban arra a kérdésre kereste a választ, vajon hajtanak-e végre a lektorok olyan beavatkozásokat munkájuk folyamán, amelyek módosíthatnak a feltételezett fordítási univerzálékon az általuk gondozott szövegekben. A felvetett kérdés megválaszolásához statisztikai, számítógépes elemzéseket végeztem, amelyek a teljes szövegállományra irányultak, illetve kijelölt szövegrészletek kontrasztív elemzésével vizsgáltam a fordítói és a lektori műveletek összefüggéseit, szövegszinten felfedezhető esetleges hatásait. A kvantitatív és kvalitatív módszerekkel végrehajtott elemzések arra engednek következtetni, hogy a lektorok a fordítási, nyelvtani és helyesírási hibák javítása mellett olyan beavatkozásokat is végrehajtanak a szövegben, amelyek csökkentik a fordítási univerzálék közé sorolt jelenségek dominanciáját, vagyis mérséklék a szövegszintű „anomáliákat”.

A számítógéppel végrehajtott vizsgálatok megmutatták, hogy a lektorálás eredményeképpen kimutathatók statisztikailag mérhető különbségek a fordítói és lektori kéziratok között, jóllehet az eltérés mértéke egyik vizsgált nyelvi változó esetében sem bizonyult szignifikánsnak. A lektorálás harmadlagos szövegalkotásnak tekinthető, a lektor nem hoz létre új szöveget, csupán a fordító által megalkotott fordítást módosítja, így nem mutatkozhat szignifikáns különbség a két változat között – ellenkező esetben már újrafordításról volna szó. A lektorok beavatkozásai folytán általánosságban tovább csökken a szövegek terjedelme, ahogyan a mondatok átlagos hosszúsága is, míg a mondatok száma gyarapodik az eredeti és a fordítói kéziratokhoz képest. A szótípusok és a szövegszók aránya, valamint a lexikai sűrűség jellemzően

növekszik, és a lektorált szövegek szókinccse gazdagabb, több egyedi szót tartalmaznak, mint a fordított szövegek. A lektorált kéziratokban ugyanakkor csökkenő tendencia mutatkozik a leggyakoribb szavak összes szóhoz viszonyított arányában, gyakoriságában, a gyakori és kevésbé gyakori szavak eloszlásában. Az általános lektorálási tendencia tehát az adatok alapján mérséklődést eredményez a Baker (1995), Laviosa (1998) és Tirkkonen-Condit (2004) által felvetett univerzálék dominanciájában: enyhül a nyelvi redundancia és a lexikai elszegényedés.

Arra is fény derült azonban, hogy a lektori kéziratok statisztikai tulajdonságait tekintve a fordított szövegeknél is jobban hasonlítanak egymásra, az adatok kiegyenlítődést mutatnak, ami alátámasztja Baker (1996) korábban fordításokkal kapcsolatban megfogalmazott, kiegyenlítődésről szóló hipotézisét. Az ismétléskerülési fordítási univerzálét (Toury 1991, Baker 1996) illetően is további erősödésnek, nem pedig mérséklődésnek lehetünk tanúi, valamint a lektorok a fordítókhoz hasonlóan mondatokat bontanak fel a könnyebb feldolgozhatóság érdekében (Fabricius-Hansen 1998). Mindezek alapján feltételezhető tehát, hogy a mostanáig univerzális fordítási sajátosságként számontartott nyelvi jelenségek némelyike valójában a befogadók igényeinek kiszolgálását célzó szerkesztési stratégiákat takar, hiszen a szöveg nyelvi redundanciájának, információtartalmának szerkesztése a fordításnak és lektorálásnak egyaránt gyakori, szerves része (Mossop 2001).

A kijelölt szövegrészleteket feldolgozó kontrasztív szövegelemzések eredményei felfedték, milyen mikroszinten végrehajtott műveletek állhatnak a makroszinten mérhető eltérések hátterében a fordítói és a lektori kéziratok közt. A fordítói átváltások és lektori beavatkozások összefüggéseinek vizsgálata megerősítette a számítógépes vizsgálatok alapján levont következtetéseket: a lektorok az ekvivalencia ellenőrzése, a helyesírási és a nyelvtani hibák kötelező javítása mellett mindenekelőtt szövegszerkesztési stratégiákat követő grammatikai és lexikai műveletek végzésével törekszenek a nyelvi redundancia enyhítésére, a lexika gazdagítására, enyhítve bizonyos fordítási univerzáléknak tartott nyelvi jelenségek – az egyszerűsítés, a lexikai elszegényedés, a redundancia, a célnyelvi egyedi elemek alulreprezentáltsága – dominanciáját, amelyek a fordítók explicitációval és implicitációval járó átváltási műveletei nyomán vagy esetleg hiányában jelentkezhetnek az írásművekben.

A számítógépes statisztikai elemzések azokban a szövegekben mutattak ki nagyobb mértékű eltérést az általános lektorálási tendenciához képest, amelyekben kiemelkedő mennyiségű lektori beavatkozást lehetett azonosítani. A lektori műveletek száma és minősége összefügg a fordítók által végrehajtott átváltások mennyiségével és minőségével. A lektorok pótolják a fordítók hiányosságait, ahol a fordítók kevesebb műveletet végeznek, ott nagyobb a lektori beavatkozások száma, illetve a túlkapásokat is mérséklük, a felesleges műveleteket törlik a szövegből. Míg a fordítók elsősorban grammatikai átváltásokat hajtanak végre, a lektorok grammatikai és

lexikai műveleteinek aránya változó, a fordítók által elvégzett műveleteknek, a fordított szöveg redundanciájának függvényében. Legnagyobb számban grammatikai és lexikai műveletekből is a kihagyást alkalmazzák, ami igazán nem meglepő, hiszen a fordítók jelentős mennyiségben hajtanak végre fakultatív betoldásokat a két nyelv közötti átváltás során. Ugyancsak kiemelkedik a lektori beavatkozások közül a konkretizáció, az általánosítás és a betoldás – ezek a lektori műveletek eredményezik a szótípusok és szövegszók arányának, a lexikai sűrűségnek a növekedését, a lexikai és grammatikai redundancia csökkenését. A lektori beavatkozások és a statisztikai adatok összefüggéseit a 19. táblázat foglalja össze.

19. táblázat
A gépi és a kontrasztív szövegelemzések eredményeinek összefüggései

Gépi elemzés	Kontrasztív szövegelemzés
Csökken a szövegterjedelem	Grammatikai és lexikai kihagyások
A szótípusok és a szövegszók aránya növekszik	Grammatikai és lexikai kihagyások, betoldások, konkretizációk, általánosítások
A mondatok száma növekszik	Grammatikai felbontások
Az egyedi szókincs növekszik	Lexikai betoldások és konkretizációk
A lexikai sűrűség növekszik	Grammatikai kihagyások és lesüllyesztések, lexikai betoldások
A gyakori szavak aránya, gyakorisága csökken	Kihagyások, általánosítások, konkretizációk

A mondathatárok felbontása mellett a feldolgozhatóságot segítik elő a grammatikai áthelyezések is a hangsúlyos mondatrészek kiemelésével, a tagmondatok sorrendjének megváltoztatásával, ezek a beavatkozások azonban a számítógépes elemzés során nem eredményeznek statisztikai eltéréseket.

A fordítás során a grammatikai átváltások között a szabálykövető és normakövető műveletek kerülnek túlsúlyba, míg a lexikai műveletek között a stratégiakövető beavatkozások szerepelnek többségben – a lektorálásban mindkét művelleti kategóriából a stratégiakövető beavatkozások fordulnak elő nagyobb számban. A fordítók a szövegek információtartalmának és redundanciájának szerkesztése közben egyértelműen az explicitációs műveleteket részesítik előnyben, ami igazolhatja Blum-Kulka (1986) és Klaudy (2001) hipotézisét. A lektorok ellenben gyakrabban hajtanak végre grammatikai implicitációt, mint explicitációt, míg a lexikai műveleteknél az explicitációt részesítik előnyben, és összességében több explicitációs műveletet végeznek, növelve a szöveg explicitiségét.

A fordítói és lektori kéziratok között a számítógépes és a kontrasztív szövegelemzések során mutakozó eltérések azonban szövegenként változhatnak, kiugró értékek jelentkezhetnek az egyes változók esetében, sőt el is távolodhatnak az általános

lektorálási tendenciától, a forrásnyelvi szöveg sajátosságaitól, a fordítás minőségétől és az egyéni lektorálási tendenciáktól függően. A lektor tehát differenciál, az általa javított szövegek szókincese, nyelvi redundanciája alapján, akár az általános lektorálási tendenciával szembefordulva végzi munkáját, ügyelve a szövegek explicit telítettségére: ahol az szükséges, növeli a redundanciát, visszaszorítja az ismétléseskerülést, csökkenti a szókincs gazdagságát, és ezáltal az információs terhet is, hogy a célnyelvre és az adott szöveg stílusára jellemző, „normális” mértékhez közelíthessenek. A különbségek megmutatkoznak a szövegrészek explicitégi szintjének változásaiban, és megállapítható, hogy a lektorálás eredményeképpen jobban kirajzolódnak az eredeti szövegekre jellemző stilisztikai tulajdonságok, fogalmazási sajátosságok.

Horváth (2009) vizsgálatainak eredményei alapján megállapítja, hogy a lektorálás inkább a célnyelvhez és nem a forrásnyelvhez hozza közelebb a fordítást, illetve a szükségesnél több, főként szószintű változtatással jár. A fentiekben ismertetett kutatási eredmények alapján megerősíthető, hogy a lektorok többnyire a célnyelvi elvárásokhoz közelítik az általuk javított szövegeket, hiszen főként önálló műveleteket hajtanak végre munkájuk során, amelyek már nem a fordító forrásnyelvi szövegtől eltérő műveleteinek módosítását vagy éppenséggel törlését szolgálják, hanem a szövegek célnyelvi befogadó igényeihez illő megformálását. A szövegrészek terjedelmének és explicitégi szintjének módosulásai, az adatok közötti különbségek azonban arra vallanak, hogy a lektorok a szövegek egyéni sajátosságait is figyelembe véve dolgoznak, hiszen a lektorálás folytán erősebben kirajzolódnak a forrásnyelvi szövegre jellemző tulajdonságok, a tömör fogalmazás. A jelen kutatás során azonosított lektori beavatkozások továbbá arról tanúskodnak, hogy a lektorok műveleteinek túlnyomó része – a kihagyásokkal, betoldásokkal, konkretizációkkal és általánosításokkal – valóban szószintű beavatkozást takar, jellemző lektori műveletnek számít ugyanakkor a mondathatárok felbontása és a grammatikai áthelyezések, a tagmondatok sorrendjének megváltoztatása is. A lektori beavatkozások többsége besorolható a szabálykövető, normakövető és stratégiakövető műveleti kategória egyikébe – szövegszinten tehát legalábbis megindokolható beavatkozást eredményeznek, így nem nevezhetők szükségtelennek. Kijelenthetjük tehát, hogy a hivatásos lektorok csekély számú, valóban szükségtelennek tekinthető beavatkozást hajtanak végre, és mivel globális stratégiákkal, makroszinten közelítenek a szöveghez, szószintű műveleteikkel is szövegszintű javítást, „tökéletesítést” tudnak véghez vinni.

A fent bemutatott eredmények némileg ellentmondanak Šunková (2011) kutatásainak is, aki a lektori változtatások minőségét vizsgáló korpuszelemzése alapján rámutatott, hogy a lektorálás során a fordított szövegek terjedelme általában növekszik. Eredményei alapján azt is kijelentette, hogy a legtöbb módosítás az információtartalom csökkentését vagy növelését célozza, az esetek többségében eltérést eredményezve a forrásnyelvi szövegtől, javítva a fordítások minőségén. Jelen kutatás

eredményei azonban azt mutatják, hogy a lektorálás nyomán csökken a szövegek hossza, és bár a lektorok lexikai műveleteket is végeznek, az információtartalmat a szöveg redundanciájának egyensúlyára ügyelve módosítják, optimalizálják, miközben szem előtt tartják a forrásnyelvi szöveg sajátosságait is. A két kutatás eredményei közötti különbségek feltehetően azzal magyarázhatók, hogy Šunková nem hivatásos nyelvi közvetítők munkáit vizsgálta, hanem fordítószakos hallgatók írásműveit, lektorálását, míg jelen kutatás a gyakorlott, hivatásos fordítók és lektorok munkájának vizsgálatát tűzte ki célul. Ahogyan azt Klaudy (1996), valamint Makkos és Robin (2012) vizsgálatai is megerősítik, a tömör megfogalmazás olyan készség, amely a kezdő fordítókat még nem jellemzi, a gyakorlatlan fordító ugyanis túlságosan fél az információvesztéstől, nem alkalmaz implicitációs műveleteket, így a lektorálás során is feltehetően inkább az explicitációra hajlik.

6.2 A HIPOTÉZISEK ELLENŐRZÉSE

A fordítástudományi szakirodalomban megjelent tanulmányok felhívják a figyelmet arra a tényre, hogy az explicitációval és implicitációval járó átváltási műveletek eredményeként kialakuló fordítói „betegséget” (Levý 1965) gyógyítani, a „veszteségeket” (Blum-Kulka 1986) pótolni kell. A fordítás folyamatában ez a szerep a szöveget gondozó lektorra hárul, aki a hibák kötelező javítása mellett mintegy posztoperatív fájdalomcsillapítást alkalmazva, normakövető és stratégiakövető műveletek segítségével igyekszik feldolgozhatóvá, a célnyelvi befogadók igényeinek megfelelővé „csiszolni” (Mossop 2007) és „tökéletesíteni” (Martin 2007) a gondjaira bízott célnyelvi szöveget. Mivel a fordítási univerzálék dominanciája összefügg a szöveg gyengébb minőségével (Blum-Kulka 1986, Tirkkonen-Condit 2004, Scarpa 2006), az elemzések kezdetén feltételeztem, hogy a lektorok olyan műveleteket is végrehajtanak a szövegben, amelyek a célnyelvi normához közelítve csökkentik a fordítási univerzálék közé sorolt jelenségek dominanciáját. A hipotézis több alpontra is felbontható.

6.2.1 Statisztikai különbségek a fordítói és lektori kéziratok között

A számítógéppel végzett statisztikai elemzések arra igyekeztek rávilágítani, hogy a lektor munkája nyomán mutatkoznak-e szövegszinten érzékelhető különbségek a fordítói és lektori kéziratok közt. Feltételeztem, hogy mivel az univerzálékról szóló fordítástudományi szakirodalom (Baker 1995, Laviosa 1998) a fordítási szöveg általános jellemzőjeként említi a lexikai elszegényedést, a lexikai és grammatikai redundanciát, az egyszerűsítést és a célnyelvi elemek hiányát, valamint ezek a jelenségek kapcsolatban hozhatók a szövegek gyengébb minőségével (Tirkkonen-Condit 2004, Scarpa 2006, Rabadan et al. 2009), a lektorált szövegekben azonosíthatók olyan

statisztikailag mérhető eltérések, amelyek a fordítási univerzálék mérséklődésére utalnak. Az elemzések eredményei rávilágítottak, hogy a lektorok olyan beavatkozásokat hajtanak végre az általuk gondozott szövegekben, amelyek valóban visszaszorítják az említett tendenciákat: a lektorálás eredményeképpen csökken a szövegek terjedelme, megnövekszik a szótípusok és szövegszók aránya, a lektorált kéziratok több egyedi szót tartalmaznak, csökkenő tendencia mutatkozik a gyakori szavak összes szövegszóhoz viszonyított arányában, gyakoriságában, a gyakori és kevésbé gyakori szavak eloszlásában, illetve a mondatok száma is növekszik, míg a bennük szereplő szavak száma csökken, a könnyebb feldolgozhatóság érdekében. A szókincs tehát gazdagodik, nagyobb változatosságot mutat, így mérséklődik a lexikai elszegényedés, az egyszerűsítés és a grammatikai redundancia. Bár a fordítói és lektori alkorpuszba tartozó szövegek számadatai nem mutattak szignifikáns eltéréseket – hiszen csupán harmadlagos szövegalkotásról van szó –, az eredmények határozottan egy bizonyos irányba mutatnak, ezért jelzésértékűnek tekinthetők. Az első hipotézist mindezek alapján igazolhatónak fogadhatjuk el.

6.2.2 Fordítói műveletek módosítása a lektorálásban

A fordítók és a lektorok műveleteinek összefüggéseit vizsgáló kontrasztív szövegelemzés során arra próbáltam fényt deríteni, milyen beavatkozásokat végeznek a lektorok a kötelező javításokon kívül, módosítják-e a fordítók műveleteit, így befolysolva a szövegekben fellelhető univerzális fordítási jelenségeket. Hipotézisként vetődött fel, hogy a lektorok változtatnak a fordítók explicitációval és implicitációval járó műveletein, hiszen azok túlzott alkalmazása vagy hiánya eredményezheti egyes fordítási univerzálék megjelenését (Levý 1965, van Leuven-Zwart 1990, Pápai 2001). A kontrasztív szövegelemzés eredményei szerint a lektorok ténylegesen változtatnak a fordítók által végrehajtott műveleteken, módosítanak rajtuk – további explicitációt vagy implicitációt végeznek –, illetve teljes mértékben törölnek a szövegből, mintegy visszafordítanak bizonyos átváltásokat. Ilyen módosítások vagy törlések azokban a szövegekben fordultak elő legnagyobb számban, ahol szükségessé vált a fordítási hibák kötelező javítása, illetve a fordító kiemelkedő mennyiségben végzett explicitációval vagy implicitációval járó átváltásokat. A kontrasztív szövegelemzés adatai alapján tehát a második kutatási hipotézist is bizonyítottnak tekinthetjük.

6.2.3 Túlzások visszaszorítása és hiányok pótlása

A fordítók és a lektorok műveleteinek vizsgálata során további hipotézisként merült fel, miszerint a lektorok a hibák kötelező, szabálykövető javítása mellett akkor változtatnak a fordítók műveletein, ha azok feleslegesnek bizonyulnak, valamint pótolják a fordítók által elmulasztott átváltásokat is. A lektorok fent említett módosításai és törlései főként azokat a szövegeket érintették, ahol különösen magasnak bizonyult

az implicitációval vagy explicitációval járó fordítói műveletek mennyisége az eredeti szöveg sajátosságaihoz viszonyítva. A lektori beavatkozások célja a fordítók műveleteinek módosításával és törlésével – a fordításban jelentkező hibák javítása mellett – a nyelvi redundancia mérséklése vagy a fordító implicitációval járó műveleteinek visszafordítása volt. Ahol a fordító sok betoldást hajtott végre, a lektor kihagyásokkal ellensúlyozta az explicitációt, mialatt konkretizáció segítségével gondoskodott a szöveg megfelelő explicitágáról, a kihagyásokat ellenben betoldások segítségével pótolta. A szükségtelenül felbontott mondatokat grammatikai összevonással egyesítette újra, az eredetihez közelítve a szöveget, de ahol a fordító nem gondoskodott a befogadó igényeiről, a lektor a könnyebb feldolgozhatóság érdekében további mondatokat bontott fel. Hasonlóképpen, a grammatikai redundanciát eredményező normakövető felemeléseket lesüllyesztéssel ellensúlyozta. A kontrasztív szövegelemzés eredményei tehát alátámasztják a fordítói túlzások visszaszorításáról és a hiányok pótlásáról felállított kutatási hipotézist. A lektorok mindenekelőtt törekszenek a nyelvi redundancia és a szöveg információtartalmának optimalizációjára.

6.2.4 Önálló lektori műveletek

A lektori és fordítói kéziratok kontrasztív szövegelemzésével arra is választ kerestem, hogy vajon a lektorok elsősorban önálló beavatkozásokkal alakítják, szerkesztik-e az általuk gondozott fordítások nyelvi megformáltságát, információs tartalmát, vagy inkább csupán a fordítók explicitációval és implicitációval járó műveletein változtatnak. Feltételeztem, hogy a lektorok a fordítók műveleteinek módosításán és törlésén kívül önálló, szerkesztési stratégiákat követő explicitációs és implicitációs beavatkozásokat is végeznek a fordított szövegek lexikai és grammatikai redundanciájának, nyelvi explicitágának optimalizálására. Az összesített számadatok arról tanúskodnak, hogy a lektorok elsősorban önálló műveleteket hajtanak végre a szöveg ellenőrzése, javítása, gondozása közben. Az önálló lektori beavatkozásokról felállított hipotézist ezért igazoltnak tekinthetjük. Az általános lektorálási tendencia alól azonban kivételek is akadnak, ahol a lektorok leggyakrabban a fordító műveleteit módosították, az átváltásokat hibásnak vagy éppen feleslegesnek ítélték, és törölték a lektorált szövegből, illetve a módosítások és törlések egyaránt felülmúlták az önálló műveleteket. Ezekben a szövegekben azonban nem a módosítások és törlések mennyisége bizonyult szokatlanul magasnak, hanem az önálló lektori beavatkozások száma volt az átlagosnál alacsonyabb.

A számítógépes elemzések eredményei alapján kiderült, hogy azokban a szövegekben, ahol az önálló lektori beavatkozások alacsony számban fordultak elő, a statisztikai adatok egyes nyelvi változóknál az általános lektorálási tendenciától eltérő irányba mutatnak: csökken a szótípusok és szövegszók aránya, kevesebb szót számlál a lektori kézirat egyedi szókincse, alacsonyabb a lexikai sűrűség, növekszik a gyakori

szavak előfordulása. A jelenség hátterében az állhat, hogy a fordítók a szóban forgó szövegrészekben a forrásnyelvi eredeti sajátosságaihoz képest nagy számban végeztek explicitációval járó grammatikai és lexikai műveleteket – ez magyarázza az explicitációs műveletek alacsonyabb számát és az implicitáció erősödését a lektori kéziratokban, ami ugyancsak a lektorok optimalizáló tendenciájára vall. Hiába hajtanak végre általánosságban több explicitációs műveletet a lektorok, amikor a fordított szöveg lexikai és grammatikai redundanciája, explicitése szükségessé teszi, az implicitáció kerül túlsúlyba, elsősorban a grammatikai beavatkozások esetében. Nemcsak implicitációval járó műveletekkel – kihagyással, lesüllyesztéssel, összevonással, általánosítással – módosítják, illetve törlik azonban a fordítók átváltásait, hanem explicitációs beavatkozásokból is kevesebbet végeznek, érzékelik a szöveg explicit telítettségét, és csökken az explicitációs dinamika (Makkos és Robin 2012, Robin 2013a). Ezekben a szövegekben ezért a lektori szövegváltozat explicitési szintje is csökkenő tendenciát mutat a fordítói kéziratéhoz viszonyítva, míg az önálló lektori műveletekben bővelkedő szövegek explicitése tovább növekszik. Megállapítható tehát az is, hogy a lektor önálló beavatkozásainak többsége explicitációval járó műveleteket foglal magában.

6.2.5 Lektorálási univerzálék

Fentebb már említett kutatási eredményei mellett Horváth (2009) felveti azt a lehetőséget, hogy a lektorálás – más tevékenységekhez hasonlóan – univerzális sajátosságokkal rendelkezik, amelyek a lektori döntések gyakorisága alapján fogalmazhatók meg. A lektorálás univerzális jellemzői között említi azt a jelenséget, hogy a lektorálás inkább a célnyelvhez közelíti a szöveget, és a szükségesnél több, főként szószintű változtatással jár (Horváth 2009: 219). Ezen megállapítások, valamint a fordítási univerzálékkal kapcsolatban megjelent fordítástudományi tanulmányok alapján feltételeztem, hogy a lektorálás szükségszerűen együtt jár bizonyos általánosan megfigyelhető jelenségekkel.

A jelen empirikus kutatás eredményei arra utalnak, hogy Horváth (2009) megfigyeléseinek némileg ellentmondva a szószintű kihagyások és betoldások mellett jellegzetes lektori műveletnek számítanak a mondat szintű beavatkozások is, továbbá mivel globális stratégiákkal, makroszinten közelítenek a szöveghez, a lektorok szószintű műveleteikkel is szövegszintű „tökéletesítést” tudnak véghez vinni. A számítógépes elemzés során arra is fény derült, hogy a lektori kéziratok statisztikai tulajdonságaikat tekintve még a fordított szövegeknél is jobban hasonlítanak egymásra, az adatok kiegyenlítődést mutatnak. Az ismétlés-kerülő fordítási univerzálét illetően is további erősödésnek, nem pedig mérséklődésnek lehetünk tanúi, valamint a lektorok a fordítókhoz hasonlóan mondatokat bontanak fel a könnyebb feldolgozhatóság érdekében. Mindezek alapján feltételezhetjük, hogy a mostanáig univerzális

fordítási jellemzőként számontartott nyelvi jelenségek némelyike valójában szövegszerkesztési stratégiákhoz köthető, amelyek a fordítási és a lektorálási folyamatnak egyaránt a részét képezik, a redundancia, a szókincs és az információtartalom kezelését szolgálva.

A fordítási szöveg univerzális jellegzetességeihez sorolt nyelvi jelenségek közül ezért az egyszerűsödés bizonyos formáit, a lexikai elszegényedést – beleértve a célnyelvspecifikus „egyedi” elemek hiányát is –, a redundanciát, a szokatlan nyelvi mintázatokat fogadhatjuk el kifejezetten a fordításhoz tartozónak, ellenben a szövegek szerkesztéséhez tartozó sajátosságnak tekinthető a normalizáció, az ismétléskerülés, a kiegyenlítődé és a szövegek explicitiségi szintjének növekedése. Ám ezek a tendenciák is veszélyeket rejthetnek magukban, „nem normális” mértéket is ölthetnek (Tirkkonen-Condit 2004), ezért a lektorok globális stratégiákkal differenciálnak a szövegek között, érzékelik az explicit telítettséget, és optimalizálnak lektorálás közben: csökkentik a redundanciát, és gazdagítják a szókincset, növelik a szókészlet változatosságát, és törekszenek a feldolgozhatóságra. Talán éppen az optimalizációs jelenség tarthat igényt leginkább a lektorálási univerzálé titulására, hiszen a többi tendencia – a normalizáció, az ismétléskerülés, a kiegyenlítődé – a fordításnak és a lektorálásnak egyaránt része. A későbbi kutatások azonban a fordítói kompetencia vizsgálatával még fényt deríthetnek arra, hogy a gyakorlott fordítókat hasonlóképpen jellemzi az optimalizáció, mint a lektorokat, akiket gyakran éppen a gyakorlott „szuperfordítók” közül válogatnak ki.

Mindkét tevékenységet – és általában az írásbeli kommunikációt – áthatja a kockázatkerülés, amely Pym (2008) szerint valójában az egyetlen valódi univerzálé, amely a fordítás hátterében áll. Ezért törekszenek a nyelvi közvetítők az egyértelműsítésre, a könnyebb feldolgozhatóságra és a normalizációra, szinte babonásan igyekezve megfelelni a befogadók elvárásainak (Robin 2015a). Ám a lektorok a kockázatkerülésen túl is elsősorban optimalizációra törekszenek: nem bontanak fel feleslegesen mondatokat, nem toldanak be nagymértékben új információkat, sőt gyakran élnek az implicitáció lehetőségével, és kihagyásokkal csökkentik a redundanciát. Kevésbé rendelik tehát alá magukat a kockázatkerülés univerzális késztetésének, ami minden bizonnyal újra a kompetenciához köthető jelenség: a gyakorlott nyelvi közvetítő nem fél az információvesztéstől (Klaudy 1996).

Horváth (2009) megállapításai között szerepelt az is, hogy a lektorálás inkább a célnyelvhez közelíti a fordított szöveget. A megállapítás logikusan következik a lektorálás és a lektor szerepének meghatározásából, miszerint a lektorok a célnyelvi szövegből kiindulva, a célnyelv normáit szem előtt tartva végzik munkájukat. Elsősorban ennek köszönhető, hogy a lektorok gyakran megtalálják az idiomatikusabb kifejezéseket, és olyan elemekkel gazdagítják a szókincset, amelyek a célnyelvre jellemzők. A kutatás eredményei is megerősíteni látszanak, hogy a lektorok többnyire

a célnyelvi elvárásokhoz közelítik az általuk javított szövegeket, hiszen főként önálló műveleteket végeznek, amelyek már nem a fordító műveleteinek módosítását vagy éppenséggel törlését szolgálják, hanem a szövegek célnyelvi befogadó igényeihez való megformálását. Annak vizsgálata azonban, hogy a lektor műveletei szöveg szinten valóban a célnyelvi norma felé közelíti a fordításokat, vagy esetleg egy sajátos lektorálási normát tükröznek, csupán összehasonlítható korpusz segítségével lehetséges.

Egy efféle mélyreható vizsgálat meghaladta a jelen kutatás célkitűzéseit, de korábbi kutatási eredményeim azt mutatják (Robin 2016), hogy míg a szótípusok és a szövegszók arányát, a lexikai sűrűséget illetően a lektorálás a célnyelvi normához közelíti a fordítást – bár többnyire nem éri el az eredeti szövegek értékeit –, az ismétlés-kerülés, az átlagos mondathosszság és a kiegyenlítődség terén a fordításokhoz hasonlóan még a célnyelvi normánál is erősebb tendenciának lehetünk tanúi: a lektori kéziratok statisztikai adatainak szórása csökken a fordítói kéziratokéhoz és az autentikus szövegekhez képest, így erősebb kiegyenlítődség mutatkozik; a mondatok felbontásával mérséklődik a mondatok hossza; a leggyakoribb szavak összesített és kevésbé gyakori szavakhoz viszonyított aránya az autentikus magyar szövegeknél is alacsonyabb értéket mutat. A jelenség magyarázata az lehet, hogy a lektorált fordítások kétszeres „szerkesztésen” esnek át, először a fordítás, másodszor a lektorálás során, miközben a nyelvi közvetítők a befogadó közönség *feltételezett* elvárásainak megfelelően igyekeznek megalkotni a szöveget, egyfajta szövegszerkesztési normát követve, amely nem feltétlenül esik egybe az autentikus írásművekben fellelhető célnyelvi szövegnormákkal. Ismét szerkesztési sajátosságról van szó, amely a lektorálásban még erőteljesebben jelentkezik.

A lektor egyik gyakori hibájaként szokás emlegetni a megalapozott ok nélkül végrehajtott beavatkozásokat a szövegben; Horváth (2009: 211) egyenesen a lektorálás általános sajátosságának tekinti az egyéni ízléseket takaró lektori műveleteket. Bár az elemzések során valóban előfordultak szükségtelennek ítélt lektori beavatkozások, amelyek sem nyelvi szabályokkal vagy normákkal, sem szövegépítési stratégiákkal nem indokolhatók, mégsem bizonyultak domináns sajátosságnak a vizsgált szövegekben. A lektorok módosításainak többsége ugyanis besorolható a szabálykövető, normakövető és stratégiakövető műveletei kategória egyikébe.

A jelen kutatás eredményei így nem adnak egyértelmű választ arra, vajon a lektorálás is rendelkezik-e univerzális nyelvi sajátosságokkal. Némi fenntartással megállapíthatjuk ugyan, hogy az optimalizációban kereshetjük a lektorálás egyik általános jellemzőjét, amely minden szövegben és minden lektorálási helyzetben érvényesül, az optimális értékek pontos meghatározása azonban műfajonként és szövegtípusonként, sőt kommunikációs helyzetenként, a befogadó igényeit tekintve is eltérő lehet. Éppen ezért további kutatások szükségesek a feltételezett univerzálék igazolására.

6.3 TANULSÁGOK

A fordítási univerzálék és a lektorálás kapcsolatát vizsgáló empirikus kutatás eredményei számos tanulsággal szolgáltak, az adatok nem csupán a megfogalmazott kérdésekre adtak választ, hanem sok egyéb érdekességet is felfedtek a fordítással és a lektorálással, illetve a két tevékenység összefüggéseivel kapcsolatban. Az első megfigyelés a szövegek terjedelmével kapcsolatos. A teljes szövegállományra vonatkozó számítógépes elemzések közben még nem derült ki, a meghatározott számú mondatot tartalmazó szövegrészeket vizsgálata során azonban megmutatkozott, hogy a szövegek terjedelme, a mondatok terebélyessége, tömörsége tükrözi a megfogalmazás egyéni sajátosságait, hozzájárulva a szövegek másodlagos kontextuális hatásához. A fordítás és a lektorálás folyamatára is hatással van a szövegek terjedelme, behatárolva a nyelvi közvetítők mozgásterét, hiszen a fogalmazás tömörsége az explicit telítettségnek is hamar gátat szab. A kontrasztív szövegelemzés eredményei rávilágítottak, hogy a magyarról angolra történő fordítás során általában csökken a szövegek terjedelme, főként a két nyelv rendszerbeli különbségeiből adódóan, a fordítók fakultatív stratégiakövető explicitációval járó betoldásai ellenére is. A lektorálással is többnyire csökken a szavak száma, ami azonban már nem magyarázható a nyelvek közötti átváltással, hiszen a lektor a célnyelven dolgozik, a csökkenés a nyelvi redundancia csökkentésének az eredménye. Az elemzés adatainak érdekessége, hogy míg a fordítás során mérséklődnek a szövegek terjedelmében mutatkozó eltérések, a fordítók egy feltételezett normához igazítják a műveleteiket, kiegyenlítőds jelentkezik a szövegek között, a lektorálás eredményeképpen ismét felerősödnek az egyéni szövegsajátosságok, ez látszik a szövegek explicitségi szintjének változásaiban, különbségeiben is.

Az empirikus kutatás eredményei azt is megmutatták, miért beszélhetünk csak harmadlagos szövegalkotásról a lektorálás kapcsán. A célnyelvi szöveg megalkotása során a fordító hajt végre nagyobb számban műveleteket, a lektor jelentősen kevesebb beavatkozást végez; a fordítási szöveg általános nyelvi jellemzőit tehát elsősorban a fordítók alakítják, a lektorok csupán módosíthatnak rajtuk. Ennek köszönhető, hogy a fordítói és lektori kéziratok között nem mutatkozott szignifikáns eltérés a statisztikai vizsgálatokban. Ebből természetesen egyenesen következik, hogy ha a fordítói és a lektori változat között szignifikáns különbségek jelentkeznek, akkor már nem is lektorálásról, hanem újrafordításról van szó. A kutatás alapjául szolgáló lektorálási korpuszban is ott végeztek a lektorok nagyobb mennyiségben beavatkozásokat, ahol a fordítás sok kívánnivalót hagyott maga után, kiemelkedő mértékben módosítva a fordítások statisztikai, szövegszinten mérhető jellemzőit. A szövegek általános lexikai sajátosságain azonban nem tudtak olyan mértékben emelni, hogy az megfeleljen az eredeti magyar szövegek értékeinek. Sokszor felmerül a kérdés

a lektorálás kapcsán, vajon válhat-e gyenge fordításból kiváló szöveg pusztán lektorálás útján. Jelen kutatás eredményei arra utalnak, hogy ez nem lehetséges, a jelentős mennyiségű művelet újrafordítást eredményezne.

Etikai problémaként szokott felmerülni, vajon van-e joga a fordítónak változtatni az eredeti szöveg tagoltságán, mondathatárain. Az elemzések adataiból kiderült, hogy a fordítók előszeretettel hajtanak végre grammatikai felbontásokat és összevonásokat a mondathatárok módosítására, hogy megkönnyítsék a feldolgozást a célnyelvi befogadók számára, főként a hosszú, összetett mondatok esetében, egyfajta *feltételezett* normát követve. Korábbi kutatásaim megmutatták (2016), hogy az angolról magyarra fordított szövegekben még az eredetileg magyar nyelven keletkezett műveknél is rövidebbek a mondatok. A probléma tehát már nem is annyira etikai, inkább a kérdéses, feltételezett normát érinti. Szepessy (1986) a nyelvi babonák közé sorolja azt a téves meggyőződést, miszerint a magyar nyelv kerüli a hosszú, tagolt mondatokat, a fordítók is talán éppen ebben a tévhitben végzik munkájukat. A lektorok szintén alakítanak a mondathatárokon, szükség szerint növelik, csökkentik a mondatok számát, a fordítók művelein is módosítva. A fent említett kutatás (Robin 2016) szerint a lektorált szövegekben többnyire még a fordított szövegeknél is kurtábbak a mondatok, úgy tűnik tehát, hogy nemcsak a fordítók hajlanak a nyelvi babonákra, hanem a lektorok is.

Végezetül tanulságként szeretném újra kiemelni azt a megfigyelést, miszerint a célnyelven rendszeresen publikáló írók munkája kiemelkedő tendenciákról tanúskodik. Sokkal szabadabban, kreatívabban állnak a szöveghez, ami megmutatkozik az általuk végrehajtott grammatikai és lexikai műveletekben, az erőteljes explicitációs tendenciában, a még élesebben jelentkező optimalizálásban a redundancia és a szókincs változatossága között. Mindez arra enged következtetni, hogy a nyelvi közvetítő anyanyelvi kompetenciája fontos szerepet játszik nemcsak a fordításban (Makkos 2014), hanem a lektorálásban is (Horváth 2009, Robin 2015b), szó-, mondat- és szövegszinten egyaránt.

7. fejezet

KITEKINTÉS

*Mert a bölcsességnek sokaságában sok búsulás van,
és valaki öregbíti a tudományt, öregbíti a gyötrelmet.*

Prédikátor könyve 2,2 (Károli Gáspár fordítása)

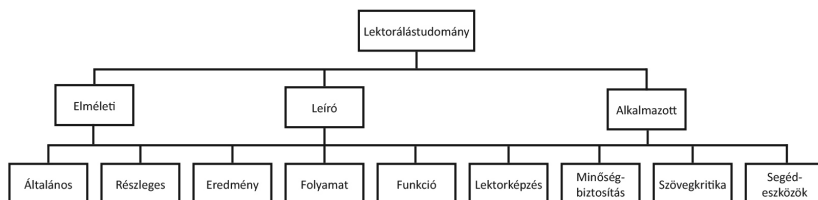
Habár a tudományos kutatások előre meghatározott kérdésekre igyekeznek válaszokat találni, az utolsó szó végére kitett pont ritkán jelenti egyben a vizsgálódások végső lezárását, az igazság teljes feltárását. Az eredmények további alátámasztást igényelnek, a következtetéseket több szemszögből is érdemes fontolóra venni, a válaszok újabb kérdések felvetéséhez vezetnek – a kutató lelkét pedig addig „gyötrik” az újabb válaszokra váró kérdések, amíg egy lépéssel közelebb nem kerül a teljes megismeréshez, hogy végre „színről színre” láthasson. Bölcs Salamon talán valóban gyötrelmeként gondolt a tudomány öregbítésére, számomra azonban inkább a megismerésre való késztetést jelenti ez a gyötrelmek, amely még több kérdés feltevésére és a még rejtett titkok megfejtésére sarkall. Az utolsó fejezetben ezért a fentiekben tárgyalt elméleti eszmefuttatások és a bemutatott empirikus kutatás eredményeiből fakadó távlatokról szeretnék néhány szót szólni.

A könyvet azzal a gondolattal kezdtem, miszerint minden tudomány úgy születik, hogy egy bizonyos szakma vagy tevékenység képviselői, művelői előbb ösztöneik és megérzéseik, majd saját tapasztalataik és megfigyeléseik alapján megfogalmazzák gondolataikat az adott terület kapcsán. A megfigyelések és a megállapítások tudományosan megalapozott kutatásokat ihletnek, amelyek eredményeire épülve kibontakoznak az új tudományterület ismérvei, általános jellemzői, követhető szabályai. Tulajdonképpen ennek lehetünk tanúi a lektorálás terén is. A szakirodalomban megjelent tanulmányok először többnyire kizárólag személyes vélekedéseket és tapasztalatokat, eszmefuttatásokat foglalmaztak meg (Cunningham 1971, Graham 1983, Somers 2001, Martin 2007, Allman 2008), azután megszülettek az első előíró szemléletű kézikönyvek (Hosington és Horguelin 1980, Mossop 2001, Parra Galiano 2005), az utóbbi években pedig egyre több empirikus kutatási eredményt bemutató tanulmány lát napvilágot (Brunette, Cagnon és Hine 2005, Shih 2006, Künzli 2006a, 2006b, 2007a, 2007b, Horváth 2009, Šunková 2011, Mossop 2015) – ezeknek a munkáknak a sorát kívánják gyarapítani a könyben bemutatott elméleti modellek és a kutatás eredményei is. Tulajdonképpen tudományról a *Magyar értelmező kéziszótár* meghatározása szerint ugyanis csak abban az esetben beszélhetünk,

ha a vizsgálódásaink során objektív összefüggések és igazolható ismeretek rendszerére támaszkodhatunk (Pusztai 2014).

Amint Horváth (2009: 220) doktori értekezésében rámutat: „a lektorálást – a tolmácsoláshoz hasonlóan – akár a fordítástudományból kiemelve, de attól el nem idegenítve, önálló diszciplínaként is lehetne tanulmányozni. E tevékenység magyarul a lektorálástudomány elnevezést viselhetné”. A lektorálás önálló – a fordítástudománytól független – diszciplínaként való felismerése és elismerése azért is célszerű a későbbi kutatások szempontjából, mert a lektorálás nem mindig összehasonlító, kétnyelvű tevékenységet jelent, és nem is kizárólag fordítás útján létrejött szövegeket érint; eredeti, független írásművek is részesülhetnek lektorálásban. Amennyiben a lektorálásról általánosítható megállapításokat akarunk tenni, olyan vizsgálatokra van szükség, amelyek a lektori tevékenység más aspektusaira, alkalmazási területeire is kiterjednek, nem csupán a fordításra. Be kell látnunk, hogy a lektorálás interdiszciplináris tudomány, amely a fordítástudománynak nem része, hanem társa lehet – a két tevékenység szorosan kapcsolódik egymáshoz, vannak közös pontok, nem állnak azonban hierarchikus kapcsolatban egymással. Ám nem csupán a lektorálás tanulmányozása segíti a fordítástudományt; a két terület kölcsönösen felfedhet fontos ismereteket a másikról, amint azt a könyvben ismertetett kutatás eredményei is mutatják. A fordítástudomány mellett a lektorálás tanulmányozását több más tudományterület is segítheti, közöttük említhetjük a szövegnyelvészetet, a pszicholingvisztikát, a szociolingvisztikát, az íráskutatást, a pedagógiát és a kommunikációelméletet.

Horváth (2009: 222) az új tudomány vizsgálódásainak kiindulópontjául számos kutatási lehetőséget felsorol, James Holmes (1972) klasszikussá vált tanulmányából kiindulva – ugyanakkor attól el is szakadva –, amelyben felosztotta a fordítástudomány területeit. Holmes (1972) és Toury (1995) útmutatását követve valóban felvázolhatjuk a lektorálástudomány több részre osztható, három fő ágát, amelyek az elméletet, a kutatásokat és a gyakorlatot képviselik.

24. ábra

A lektorálástudomány Holmes (1972) fordítástudományra vonatkozó felosztása nyomán

A modell alapján a lektorálástudomány elméleti, leíró és alkalmazott területre osztható. Az elméleti ághoz tartoznak az általános és részleges, speciális, a lektorálás bizonyos aspektusaira összpontosító lektoráláselméletek, amelyek feldolgozzák és értelmezik az empirikus kutatások eredményeit. A leíró ág a lektori tevékenység eredményének, folyamatának és funkciójának értékítéletektől mentes, tényekre szorító feltérképezését foglalja magába, amely adatokkal látja el az elméleti ágot, hogy az értékelés után biztos alapot nyújthasson az újabb kutatásokhoz. Habár Holmes (1972) eredeti felosztása a két ágot az úgynevezett „tisztá” lektorálástudomány alá sorolja, valójában egyenrangú és egymást kiegészítő területekről van szó. Az alkalmazott lektorálástudományhoz sorolhatjuk az elméleti és a leíró ágak eredményeire építő tevékenységeket: az oktatást, a minőségbiztosítást, a szövegkritikát és a lektorálás segédeszközeinek fejlesztését. A tudomány három ága tehát mintegy szimbiózisban létezik együtt, az elmélet, a kutatás és a gyakorlat szüntelen kölcsönhatásában.

Vajon van-e jövője a lektorálástudománynak? Lehet-e valaha is önálló, interdiszciplináris tudomány a nyelvtudományon belül? Horváth (2009) akkor látja biztosnak az új diszciplína jövőjét, ha a kutatások megfelelő intézményi keretek között folyhatnak, egyetemi szintű képzéssel, tudományos konferenciákkal és folyóiratokkal párosulva. Noha ezzel a megállapítással mindenképpen egyet kell értenem, és örvendetesnek tartom az egyetemi lektorképzés elindulását (Robin 2017), valamint a lektorálással kapcsolatos szakirodalom gyarapodását (Mossop 2015), fontosnak érzem hozzátenni, hogy a tudomány fennmaradásához létfontosságú a tudomány egyes ágainak együttműködése, az elmélet, a kutatás és a gyakorlat kölcsönhatásának és körforgásának fenntartása. Hiába folynak ugyanis a kutatások, jelennek meg a tanulmányok, és hangzanak el a konferencia-előadások, ha az elmélet nem dolgozza fel a vizsgálódások eredményeit, nem kerülnek át az alkalmazott ágakba, a képzésbe és a gyakorlatba. A tudomány igazi célkitűzése tehát nem pusztán a kutatás, az ismeretek gyarapítása, hanem a gyakorlatba való beépítés, hiszen a gyakorlatnak köszönheti a születését, és a gyakorlat táplálja visszajelzésekkel, újabbnál újabb kutatási igényekkel és lehetőségekkel is.

IRODALOM

- A magyar helyesírás szabályai*. 12. kiadás. 2015. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Allignol, C. 2007. Caractérisation des fautes en fin de formation. Expérience pédagogique dans un cours de traduction spécialisée allemand-français. *The Journal of Specialised Translation* Vol. 8. 64–84.
- Allman, S. 2008. *Acknowledging and Establishing the Hierarchy of Expertise in Translator-Revisor Scenarios as an Aid to the Process of Revising Translations*. MA-szakdolgozat. Kézirat. Birmingham: University of Birmingham. <http://www.birmingham.ac.uk/Documents/college-artslaw/cels/essays/translationstudies-diss/AllmanDissertation.pdf>
- Arthern, P. 1983. Judging the Quality of Revision. *Lebende Sprachen* Vol. 28. No. 2. 53–57.
- Arthern, P. 1987. Four Eyes are Better than Two. In: Picken, C. (ed.) *Translating and the Computer 8: A Profession on the Move*. London: Aslib, The Association for Information Management. 14–26.
- Arthern, P. 1991. Quality by numbers: Assessing revision and translation. In: *Proceedings of the Fifth Conference of the Institute of Translation and Interpreting*. London: Aslib, The Association for Information Management. 85–91.
- Asadi, P., Séguinot, C. 2005. Shortcuts, strategies and general patterns in a process study of nine professionals. *Meta* Vol. 50. No. 2. 522–547.
- Baker, M. 1993. Corpus Linguistics and Translation Studies: Implications and Applications. In: Baker, M., Francis, G., Tognini-Bonelli, E. (eds) *Text and Technology: In Honour of John Sinclair*. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins. 233–250.
- Baker, M. 1995. Corpora in Translation Studies. An Overview and Suggestion for Future Research. *Target* Vol. 7. No. 2. 223–245.
- Baker, M. 1996. Corpus-based translation studies: The challenges that lie ahead. In: Somers, H. (ed.) *Terminology, LSP and Translation. Studies in language engineering in honour of Juan C. Sager*. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins. 175–186.
- Bánhegyi M. 2011. A fordításközpontú diskurzus–társadalom hatásmodell gyakorlati alkalmazása. *Fordítástudomány* 14. évf. 1. szám. 69–81.
- Baroni, M., Bernardini, S. 2006. A New Approach to the Study of Translationese: Machine-learning the Difference between Original and Translated Text. *Literary and Linguistic Computing* Vol. 21. No. 3. 259–274.
- Baumgarten, N. 2007. Converging Conventions? Macrosyntactic Conjunction with English *and* and German *und*. *Text and Talk* Vol. 27. No. 2. 139–170.

- Baumgarten, N., Meyer, B., Özçetin, D. 2008. Explicitness in Translation and Interpreting: A critical review and some empirical evidence (of an elusive concept). *Across Languages and Cultures* Vol. 9. No. 2. 177–203.
- Becher, V. 2010. Abandoning the notion of “translation-inherent” explication. Against a dogma of translation studies. *Across Languages and Cultures* Vol. 11. No. 1. 1–28.
- Becher, V. 2011. When and why translators add connectives? *Target* Vol. 23. No. 1. 26–47.
- Bečka, J. V. 1992. *Česká stylistika*. Prague: Academia.
- Bernardini, S., Zanettin, F. 2004. When is a universal not a universal? Some limits of current corpus-based methodologies for the investigation of translation universals. In: Mauranen, A., Kujamaki, P. *Translation Universals. Do they exist?* Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. 51–62.
- Blum-Kulka, S. 1986. Shifts of Cohesion and Coherence in Translation. In: House, J., Blum-Kulka, S. (eds) *Interlingual and Intercultural Communication. Discourse and Cognition in Translation and Second Language Acquisition*. Tübingen: Narr. 17–35.
- Blum-Kulka, S., Levenston, E. A. 1983. Universals of Lexical Simplification. In: Faerch, C., Kaspar, G. (eds) *Strategies in Interlanguage Communication*. London: Longman.
- Brunette, L. 2000. Toward a Terminology for Translation Quality Assessment: A Comparison of TQA Practices. *The Translator* Vol. 6. No. 2. 169–182.
- Brunette, L., Gagnon, C., Hine, J. 2005. The GREVIS project: revise or court calamity. *Across Languages and Cultures* Vol. 6. No. 1. 29–45.
- Castagnoli, S. 2009. *Regularities and variations in learner translations: a corpus-based study of conjunctive explication*. Doktori értekezés. Kézirat. Pisa: Pisai Egyetem.
- Chesterman, A. 1993. From ‘Is’ to ‘Ought’: Laws, Norms and Strategies in Translation Studies. *Target* Vol. 5. No. 1. 1–20.
- Chesterman, A. 2004. Beyond the Particular. In: Mauranen, A., Kujamaki, P. (eds) *Translation Universals: Do they exist?* Amsterdam: Benjamins. 33–49.
- Chesterman, A. 2007. What is a Unique Item? In: Gambier, Y., Shlesinger, M., Stolze, R. (eds) *Doubts and Directions in Translation Studies*. Amsterdam: Benjamins. 3–14.
- Chesterman, A. 2010. Why Study Translation Universals? In: The Digital Depository of the University of Helsinki. <http://hdl.handle.net/I0138/24319>
- Cunningham, D. S. 1971. Translation and Editing. *Meta* Vol. 16. No. 3. 135–152.
- Dankó Sz. 2017. Alulreprezentált célnyelvi elemek a fordításban, avagy a „szokott” esete. *Fordítástudomány* 19. évf. 1. szám. 75–84.
- Dentruck, K. 2012. Explication vs. Implication: a Bidirectional Corpus-based Analysis of Casual Connectives in French and Dutch Translations. *Across Languages and Cultures* Vol. 13. No. 2. 211–229.

- Denver, L. 2009. Unique items in translation. In: Göpferich, S., Jakobsen, A. L., Mees, I. M. (eds) *Behind the mind: methods, models and results in translation process research*. Copenhagen: Samfundslitteratur. 125–146.
- Dimitrova, E. B. 2005. *Expertise and Explication in the Translation process*. Amsterdam: Benjamins.
- Dróth J. 2011. A lektorálás, szerkesztés, korrektúrázás oktatásának szempontjai a szakfordítóképzésben. In: Dróth J. (szerk.) *Szaknyelv és szakfordítás. Tanulmányok a szakfordítás és a fordítóképzés aktuális témáiról. 2010–2011*. Gödöllő: SZIE. 90–98.
- EMT (European Masters in Translation) EMT Competences.
- EN-15038 2006. *European quality standard for translation services*. www.cen.eu
- Eskola, S. 2004. Untypical frequencies in translated language: A corpus-based study on a literary corpus of translated and non-translated Finnish. In: Mauraanen, A., Kujamaki, P. (eds) *Translation Universals: Do they exist?* Amsterdam: Benjamins. 83–97.
- Fabricius-Hansen, C. 1998. Informational Density and Translation, with special reference to German–Norwegian–English. In: Johansson, S., Oksefjell, S. (eds) *Corpora and Cross-Linguistic Research: Theory, Method and Case-studies*. Amsterdam: Rodopi. 197–234.
- Frankenberg-Garcia, A. 2008. “Suggesting rather special facts”: a corpus-based study of distinctive lexical distributions in translated texts. *Corpora* Vol. 3. No. 2. 195–211.
- Frawley, W. 1984. *Translation: literary, linguistic and philosophical perspectives*. Delaware: University of Delaware Press.
- Gile, D. 1998. Observational Studies and Experimental Studies in the Investigation of Conference Interpreting. *Target* Vol. 10. No. 1. 69–93.
- Graham, J. D. 1983. Checking, Revision and Editing. In: Picken, C. (ed.) *The Translator’s Handbook*. London: Aslib. 99–105.
- Greenberg, J. (ed.) 1963. *Universals of Language*. Cambridge: MIT Press.
- Grétsy L, Kemény G. 2005. *Nyelvművelő kézisztár*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Gumul, E. 2006. Explication in Simultaneous Interpreting. *Across Languages and Cultures* Vol. 7. No. 2. 171–188.
- Gyurgyák J. 2000. *Szerkesztők és szerzők kézikönyve*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Halverson, S. 2003. The cognitive basis of translation universals. *Target* Vol. 15. No. 2. 197–241.
- Halverson, S. 2007. Investigating gravitational pull in translation: the case of the English progressive construction. In: Jääskeläinen, R., Puurtinen, T., Stotesbury, H. (eds) *Texts, process and corpora: research inspired by Sonja Tirkkonen-Condit*. Joensuu: Publications of the Savonlinna School of Translation Studies 5. 175–195.

- Hansen-Schirra, S., Neumann, S., Steiner, E. 2007. Cohesive explicitness and explicitation in an English–German translation corpus. *Languages in Contrast* Vol. 7. No. 2. 205–229.
- Heltai P. 2004. A fordító és a nyelvi normák I. *Magyar nyelvőr* 128. évf. 4. szám. 407–434.
- Heltai P. 2005a. A fordító és a nyelvi normák II. *Magyar nyelvőr* 129. évf. 1. szám. 30–58.
- Heltai P. 2005b. A fordító és a nyelvi normák III. *Magyar nyelvőr* 129. évf. 2. szám. 165–172.
- Heltai, P. 2005c. Explicitation, Redundancy, Ellipsis and Translation. In: Károly, K., Fóris, Á. (eds) *New Trends in Translation Studies*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 45–75.
- Heltai P. 2011. Az explicitáció mint kommunikációs univerzálé. In: Navracsics, J., Lengyel, Zs. (szerk.) *Lexikai folyamatok egy- és kétnyelvű közegben: pszicholingvisztikai tanulmányok II*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 124–133.
- Heltai P., Juhász G. 2002. A névmások fordításának kérdései angol–magyar és magyar–angol fordításokban. *Fordítástudomány* 4. évf. 2. szám. 46–62.
- Holmes, J. 1972. *The Name and Nature of Translation Studies*. 1st. ed. *APPTS Series of the Translation Studies Section*. Dept. of General Literary Studies. Amsterdam: University Press.
- Horguelin, P. A., Brunette, L. 1998. *Pratique de la révision*. Québec: Linguattech.
- Horváth P. I. 2009. *A lektori kompetencia*. Doktori értekezés. Kézirat. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem.
- Horváth P. I. 2011. *A szakfordítások lektorálása. Elmélet és gyakorlat*. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 117. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Horváth P. I. 2011b. A fordítások lektorálási szempontjai. In: Dróth J. (szerk.) *Szaknyelv és szakfordítás. Tanulmányok a szakfordítás és a fordítóképzés aktuális témáiról. 2010–2011*. Gödöllő: SZIE. 40–58.
- Hosington, B. M., Horguelin, P. A. 1980. *A Practical Guide to Bilingual Revision*. Montréal: Linguattech.
- House, J. 1997. *Translation Quality Assessment. A Model Revisited*. Tübingen: Narr.
- House, J. 2004. Linguistic Aspects of the Translation of Children’s Books. In: Kittel, H., Frank, A. P., Greiner, N., Hermans, T., Koller, W., Lambert, J., House, J., Schultze, B. (eds) *Übersetzung/Translation/Traduction*. Berlin, New York: de Gruyter. 683–697.
- House, J. 2008. Beyond Intervention: Universals in Translation? *trans-kom* Vol. 1. No. 1. 6–19.
- ISO 17100:2015 <https://www.iso.org/obp/ui/#iso:std:iso:17100:ed-1:v1:en>
- ISO 18587:2017 <https://www.iso.org/obp/ui/#iso:std:iso:18587:ed-1:v1:en>

- Jakobsen, A. L. 2002. Translation drafting by professional translators and by translation students. In: Hansen, G. (ed.) *Empirical Translation Studies: Process and Product*. Copenhagen Studies in Language 27. Copenhagen: Samfundslitteratur. 191–204.
- Jantunen, J. H. 2001. Synonymity and Lexical Simplification in Translations: A Corpus-based Approach. *Across Languages and Cultures* Vol. 2. No. 1. 97–112.
- Jantunen, J. H. 2004. Intypical patterns in translations: Issues on corpus methodology and synonymity. In: Mauraanen, A. Kujamäki, P. (eds) *Translation Universals. Do they exist?* Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. 101–126.
- Kamenická, R. 2008. Explication profile and translator style. In: Pym, A., Perekrestenko, A. (eds) *Translation Research Projects 1*. Tarragona: Intercultural Studies Group. 117–130.
- Károly K. 1998. Hogyan alkalmazható a szövegnyelvészet idegen nyelvű fogalmazások értékelésében. *Modern nyelvoktatás* 4. évf. 1. szám. 40–46.
- Károly K. 2002. Az alkalmazott nyelvészeti kutatások néhány alapvető módszertani kérdéséről. *Alkalmazott Nyelvtudomány* 2. évf. 1. szám. 77–87.
- Károly K. 2003. Korpusznyelvészet és fordításkutatás. *Fordítástudomány* 5. évf. 2. szám.
- Károly K. 2007. *Szövegtan és fordítás*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Károly, K. 2010a. Shifts in repetition vs. shifts in text meaning: A study of the textual role of lexical repetition in non-literary translation. *Target* Vol. 22. No. 1. 40–70.
- Károly K. 2010b. Az ismétlésről a fordítási univerzálék tükrében: Lexikai ismétlésektőlódások a magyar–angol fordításban. *Magyar nyelvőr* 134. évf. 3. szám. 322–338.
- Károly K. 2012. A referenciális kohézió a fordítási univerzálék tükrében. *Magyar nyelvőr* 136. évf. 3. szám. 304–325.
- Károly, K., Fóris, Á. (szerk.) 2005. *New Trends in Translation Studies. In Honour of Kinga Klaudy*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kenny, D. 2000. Lexical Hide-and-Seek: Looking for Creativity in a Parallel Corpus. In: Olohan, M. (ed.) *Intercultural Faultlines. Research Models in Translation Studies I. Textual and Cognitive Aspects*. Amsterdam: St. Jerome. 93–103.
- Klaudy K. 1987. *Fordítás és aktuális tagolás*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Klaudy K. 1994. Fordítás és nyelvi norma. In: Kemény G., Kardos T. (szerk.) *A magyar nyelvi norma érvényesülése napjaink nyelvhasználatában*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet. 57–61.
- Klaudy, K. 1996. Back Translation as a Tool for Detecting Explication Strategies in Translation. In: Klaudy, K., Lambert, J., Sohár, A. (eds) *Translation Studies in Hungary*. Budapest: Scholastica. 99–114.
- Klaudy K. 1997. *A fordítás elmélete és gyakorlata*. Budapest: Scholastica.

- Klaudy K. 1999. Az explicitációs hipotézisről. *Fordítástudomány* 2. évf. 1. szám. 5–22.
- Klaudy K. 2001. Az aszimmetria hipotézis. In: Bartha M., Stephanides É. (szerk.) *A nyelv szerepe az információs társadalomban*. A X. MANYE Kongresszus előadásai. Székesfehérvár: KJF. 371–379.
- Klaudy K. 2002. A fordítási univerzálékról (különös tekintettel az egyszerűsítésre). In: Fóris Á. et. al. (szerk.) *A nyelv nevelő szerepe*. A XI. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus előadásainak válogatott gyűjteménye. Pécs: Lingua Franca Csoport. 481–486.
- Klaudy K. 2004. Az implicitációról. In: Navracsics J., Tóth Sz. (szerk.) *Nyelvészet és interdiszciplinaritás. Köszöntőkönyv Lengyel Zsolt 60. születésnapjára*. Szeged: Generália. 70–75.
- Klaudy, K., Károly, K. 2000. The Text-organizing Function of Lexical Repetition in Translation. In: Olohan, M. (ed.) *Intercultural Faultlines. Research Models in Translation Studies I. Textual and Cognitive Aspects*. Amsterdam: St. Jerome. 143–159.
- Klaudy, K., Károly, K. 2005. Implication in Translation: Empirical Evidence for Operational Asymmetry in Translation. *Across Languages and Cultures* Vol. 6. No. 1. 13–29.
- Kolehmainen, L. 2011. Source Language Influence Without the Effect of “Shining Through”: Over-representation of Generic Person Reference in Translations. In: Kujamäki, P. (ed.) *Beyond borders: translations moving languages, literatures and cultures*. Berlin: Frank & Timme.
- Konšalová, P. 2007. Explicitation as a Universal in Sintactic De/condensation. *Across Languages and Cultures* Vol. 8. No. 1. 16–31.
- Kovalovszky M. 1977. *Nyelvfejlődés. Nyelvhelyesség*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kujamäki, P. 2004. What happens to “unique items” in learners’ translations? In: Mauranten, A., Kujamaki, P. (eds) *Translation Universals: Do they exist?* Amsterdam: Benjamins. 187–204.
- Künzli, A. 2006a. Translation revision – A study of the performance of ten professional translators revising a technical text. In: Gotti, M., Sarcevic, S. (eds) *Insights into specialized translation*. Bern/Frankfurt: Peter Lang. 195–214.
- Künzli, A. 2006b. Teaching and learning translation revision: Some suggestions based on evidence from a think-aloud protocol study. In: Garant, M. (ed.) *Current Trends in Translation Teaching and Learning*. Helsinki: Department of Translation Studies Publication III, Helsinki University. 9–24.
- Künzli, A. 2007a. Translation Revision: a study of the performance of ten professional translators revising a legal text. In: Gambier, Y., Shlesinger, M., Stolze, R. (eds) *Translation Studies: doubts and directions*. Amsterdam: Benjamins. 115–126.
- Künzli, A. 2007b. The ethical dimension of translation revision. An empirical study. *The Journal of Specialised Translation* No. 8. 42–55.

- Laviosa, S. 1998. The English Comparable Corpus: A Resource and a Methodology. In: Bowker, L., Cronin, M., Kenny, D., Pearson, J. (eds) *Unity in Diversity: Current Trends in Translation Studies*. Manchester: St. Jerome. 101–112.
- Laviosa, S. 2000. *TEC*: a resource for studying what is „in” and „of” translational English. *Across Languages and Cultures* Vol. 1. No. 2. 159–177.
- Laviosa, S. 2009. Universals. In: Baker, M. (ed.) 2009. *Encyclopedia of Translation Studies*. London: Routledge. 306–311.
- Laviosa-Braithwaite, S. 1998. Universals of Translation. In: Baker, M. (ed.) *Routledge Encyclopedia of Translation*. London: Routledge. 288–291.
- Leuven-Zwart, K. van 1990. Translation and Original. Similarities and Dissimilarities II. *Target* Vol. 2. No. 1. 69–95.
- Levý, J. 1965. Will Translation Theory be of Use to Translators? In: Italiaander, R. (ed.) *Übersetzen. Vorträge und Beiträge vom Internationalen Kongress literarischer Übersetzer in Hamburg*. Frankfurt-am-Main: Athenäum. 77–82.
- Makkos A. 2014. Fogalmazás és fordítás kapcsolata a gyakorlatban. Elhangzott: XI. Fordítástudományi PhD-konferencia. Budapest: ELTE BTK.
- Makkos A., Robin E. 2011a. Explicitáció és implicitáció a fordítói kompetencia függvényében. In: Váradi T. (szerk.) *V. Alkalmazott Nyelvészeti Doktorandusz Konferencia online kötete*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet. 94–108.
- Makkos A., Robin E. 2011b. Explicitáció és implicitáció a visszafordításban. *Alkalmazott Nyelvtudomány* 11. évf. 1–2. szám. 135–150.
- Makkos A., Robin E. 2012. Fordítói műveletek a kompetencia függvényében. In: Horváthné Molnár K., Sciacovelli A. (szerk.) *20 Az alkalmazott nyelvészet regionális és globális szerepe: alkalmazott nyelvészeti kutatások az EU magyar elnökség évében*. A MANYE kongresszusok előadásai 8. Budapest–Szombathely–Sopron: MANYE–NYME. 305–318.
- Malmkjær, K. S. 2008. Norms and Nature in Translation Studies. In: Anderman, G., Rogers, M. (eds) *Incorporating Corpora: The Linguist and the Translator*. Clevedon: Multilingual Matters. 49–59.
- Martin, Ch. 2012. The Dark Side of Translation Revision. *Translation Journal* Vol. 16. No. 1.
- Martin, T. 2007. Managing risks and resources: a down-to-earth view of revision. *The Journal of Specialised Translation* No. 8. 57–63.
- Mauranen, A. 2000. Strange strings in translated language. A study on corpora. In: Olohan, M. (ed.) *Intercultural Faultlines. Research Models in Translation Studies I. Textual and Cognitive Aspects*. Amsterdam: St. Jerome. 119–141.
- Mauranen, A. Kujamäki, P. (eds) 2004. *Translation Universals. Do they exist?* Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Mossop, B. 2001. *Revising and Editing for Translators*. Amsterdam: Benjamins.

- Mossop, B. 2007. Empirical Studies of Revision: what we know and need to know. *The Journal of Specialised Translation* No. 8.
- Nida, E. 1964. *Toward a Science of Translating*. Leiden: Brill.
- Nord, C. 1997. *Translation as a Purposeful Activity*. Manchester: St. Jerome.
- Olohan, M., Baker, M. 2000. Reporting *that* in Translated English. Evidence for Sub-conscious Processes of Explicitation. *Across Languages and Cultures* Vol. 1. No. 2. 141–159.
- Överås, L. 1998. In Search of the Third Code: An investigation of norms in literary translation. *Meta* Vol. 43. No. 4. 1–20.
- PACTE 2003. Investigating Translation Competence: Conceptual and methodological issues. *Meta* Vol. 50. No. 2. 611–618.
- Pápai V. 2001. *Az explicitációs hipotézis vizsgálata angol–magyar és magyar–magyar párhuzamos korpuszok egybevetésével*. Doktori értekezés. Kézirat. Pécs–Győr: PTE–SZIE.
- Pápai, V. 2004. Explicitation: A universal of translated text? In: Mauranen, A., Kujamaki, P. (eds) *Translation Universals. Do they exist?* Amsterdam: Benjamins. 143–164.
- Parra Galiano, S. 2005. *La revisión de traducciones en la Traductología: aproximación a la práctica de la revisión en el ámbito profesional mediante el estudio de casos y propuestas de investigación*. Doktori értekezés. Granada: Granadai Egyetem.
- Pekkanen, H. 2007. The Duet of the Author and the Translator: Looking at Style through Shift in Literary Translation. *New Voices in Translation Studies* Vol. 3. 1–18.
- Prioux, R., Rochard, M. 2007. Économie de la révision dans une organisation internationale: le cas de l'OCDE. *The Journal of Specialised Translation* Vol. 8. 21–41.
- Pusztai F. (szerk.) 2004. *Magyar értelmező kéziszótár*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Puurtinen, T. 2004. Explicitation of clausal relations: A corpus-based analysis of clause connectives in translated and non-translated Finnish children's literature. In: Mauranen, A., Kujamaki, P. (eds) *Translation Universals: Do they exist?* Amsterdam: Benjamins. 165–176.
- Pusztai F. (szerk.) 2014. *Magyar értelmező kéiszótár*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Pusztai-Varga I. 2013. *Kulturálisan kötött nyelvi elemek fordítási megoldásai finn versek magyar és angol fordításaiban*. Doktori értekezés. Kézirat. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem.
- Pym, A. 1999. Statistics for Novices. An Introduction. http://www.usuaris.tinet.cat/apym/on-line/research_methods/stats/stats.html
- Pym, A. 2005. Explaining Explicitation. In: Károly, K., Flóris, Á. (eds) *New Trends in Translation Studies*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 45–74.

- Pym, A. 2008. On Toury's laws of how translators translate. In: Pym, A., Shlesinger, M., Simeoni, D. *Beyond Descriptive Translation Studies. Investigations in homage to Gidon Toury*. Amsterdam: Benjamins. 311–328.
- Pym, A. 2010. *Exploring Translation Theories*. London/New York: Routledge.
- Rabadan, R., Labrador, B., Ramon, N. 2009. Corpus-based contrastive analysis and translation universals. A tool for translation quality assessment. *Babel* Vol. 55. No. 4. 303–328.
- Ramon, N., Labrador, B. 2008. Translations of 'ly' adverbs of degree in an English–Spanish Parallel Corpus. *Target* Vol. 20. No. 2. 275–296.
- Reiss, K. 1971. *Möglichkeiten und Grenzen der Übersetzungskritik: Kategorien und Kriterien für eine sachgerechte Beurteilung von Übersetzungen*. München: Hueber.
- Robert, I. 2008. Translation Revision Procedures: An Explorative Study. In: Boulogne, P. (ed.) *Translation and Its Others. Selected Papers of the CETRA Research Seminar in Translation Studies 2007*. 1–25.
- Robert, I. S., Remael, A., Ureel, J. J. J. 2017. Towards a Model of Translation Revision Competence. *The Interpreter and Translator Trainer* Vol. 11. No. 2. 1–19.
- Robin E. 2010. Explicitáció a lektorált fordításokban – az explicitáció mint szerkesztési művelet. *Fordítástudomány* 12. évf. 2. szám. 42–66.
- Robin E. 2012. Fordítás és újraszerkesztés. Mit tesz a szerkesztő a fordított szöveggel? *Filológia.hu* <http://www.filologia.hu/kisebb-kozlemenyek/forditasok-ujra-szerkesztese-mit-tesz-a-szerkeszto-a-forditott-szoveggel.html>
- Robin E. 2013a. Fordítói és lektori műveletek a fordított szövegekben. In: Tóth Szergej (szerk.) *Társadalmi változások – nyelvi változások. Alkalmazott nyelvészeti kutatások a Kárpát-medencében. A XXII. MANYE Kongresszus előadásai*. Budapest–Szeged: MANYE – Szegedi Egyetemi Kiadó.
- Robin E. 2013b. Az explicitáció etikája. In: Klaudy K. (szerk.) *Fordítás és tolmácsolás a harmadik évezred elején: 40 éves az ELTE Fordító- és Tolmácsképző Tanszéke*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó. 49–64.
- Robin E. 2014. *Fordítási univerzálék a lektorált fordításokban*. Doktori értekezés. Kézirat. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem.
- Robin E. 2015a. Nyelvi babona a fordításokban. In: Benő Attila, Fazekas Emese, Zsemlyei Borbála (szerk.) *Többsnyelvűség és kommunikáció Kelet-Közép-Európában*. A XXIV. MANYE Kongresszus előadásai. Kolozsvár: MANYE. 167–174.
- Robin E. 2015b. A fordító mint lektor. In: Horváth Ildikó (szerk.) *A modern fordító és tolmács*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó. 35–46.
- Robin E. 2016. Lektorált fordítások és eredeti magyar szövegek gépi összehasonlítása. *Fordítástudomány* 18. évf. 1. szám. 19–30.
- Robin E. 2017. A lektorálás oktatásának kérdései a szakfordítóképzésben. In: Kóbor M., Csikai Zs. *Iránytű az egyetemi fordítóképzéshez*. Pécs: Kontraszt. 89–106.

- Robin E., Dankó Sz., Götz A., Nagy A. L., Pataky É., Szegh H., Török G., Zolczer P. 2016. Fordítástudomány és korpuszkutatás: bemutatkozik a Pannónia Korpusz. *Fordítástudomány* 18. évf. 2. szám. 5–26.
- Scarpa, F. 2006. Corpus-based Quality-Assessment of Specialist Translation: A Study Using Parallel and Comparable Corpora in English and Italian. In: Gotti, M., Sarcevic, S. (eds) *Insights into specialized translation*. Bern/Frankfurt: Peter Lang. 155–172.
- Saldanha, G. 2004. Accounting for the Exception to the Norm: a Study of Split Infinitives in Translated English. *Language Matters, Studies in the Languages of Africa* Vol. 35. No. 1. 39–53.
- Saldanha, G. 2008. Explication Revisited: Bringing the reader into the picture. *trans-kom* Vol. 1. No. 1. 20–35.
- Séguinot, C. 1988. Pragmatics and the Explication Hypothesis. *TTR Traduction, Terminologie, Rédaction* Vol. 1. No. 2. 106–114.
- Seidl-Péché O. 2011. *Fordított szövegek számítógépes összevetése. Autentikus magyar szövegek és fordítás eredményeként létrejött célnyelvi magyar szövegek lexikai kohéziós mintázatának összehasonlító elemzése*. Doktori értekezés. Kézirat. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem.
- Shama'a, N. 1978. *A Linguistic Analysis of Some Problems of Arabic to English Translation*. Doktori értekezés. Kézirat. Oxford: Oxfordi Egyetem.
- Shih, C. Y. 2006. Revision from translators' point of view: an interview study. *Target* Vol. 18. No. 2. 295–312.
- Shlesinger, M. 1989. *Simultaneous Interpretation as a Factor in Effecting Shifts in the Position of Texts on the Oral-Literate Continuum*. MA-szakdolgozat. Kézirat. Tel Aviv: Tel Aviv-i Egyetem.
- Shlesinger, M. 1995. Shifts in Cohesion in Simultaneous Interpreting. *The Translator* Vol. 1. No. 2. 193–214.
- Somers, N. 2001. Revision – Food for Thought. *Translation Journal* Vol. 5. No. 1.
- Stubbs, M. 1996. *Text and Corpus Analysis. Computer-assisted Studies of Language and Culture*. London: Blackwell
- Szegh H. 2017. Harmadik kód a tolmácsolásban: létezik tolmácsolási szöveg? *Fordítástudomány* 19. évf. 1. szám.
- Szepes Gy. 1986. *Nyelvi babonák*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Szirmai M. 2005. *Bevezetés a korpusznyelvészetbe. A korpusznyelvészet alkalmazása az anyanyelv és az idegen nyelv tanulásában és tanításában. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához XLVI*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Šunková, J. 2011. *Revising Translations: Corpus Investigation of Revision and Self-revision*. MA-szakdolgozat. Kézirat. Brno: Masaryk Egyetem.

- Terryn, R. A., Robert, I. S., Ureel, J. J. J., Remael, A., Hanouille, S. 2017. Conceptualizing Translation Revision Competence: A Pilot Study on the Acquisition of the Knowledge about Revision and Strategic Subcompetences. *Across Languages and Cultures* Vol. 18. No 1. 1–28.
- Tirkkonen-Condit, S. 2002. Translationese, a myth or an empirical fact? A study into the linguistic identifiability of translated language. *Target* Vol. 14. No. 2. 207–220.
- Tirkkonen-Condit, S. 2004. Unique items – over- or under-represented in translated language? In: Mauraanen, A., Kujamaki, P. (eds) *Translation Universals: Do they exist?* Amsterdam: Benjamins. 177–186.
- Toury, G. 1991. What are Descriptive Studies into Translation Likely to Yield apart from Isolated Descriptions? In: van Leuven-Zwart, K. M., Naaijken, T. (eds) *Translation Studies: The State of the Art*. Amsterdam/Atlanta, GA: Rodopi. 179–192.
- Toury, G. 1995. *Descriptive Translation Studies and Beyond*. Amsterdam: Benjamins.
- Toury, G. 2004. Probabilistic explanations in translation studies. In: Mauraanen, A., Kujamaki, P. (eds) *Translation Universals: Do they exist?* Amsterdam: Benjamins. 15–32.
- Tymoczko, M. 1998. Computerized corpora and the future of Translation Studies. *Meta* Vol. 43. No. 4. 653–659.
- Tymoczko, M. 2005. Trajectories of Research in Translation Studies. *Meta* Vol. 50. No. 4. 1082–1097.
- Ulrych, M. 2009. Translating and editing as mediated discourse: focus on the recipient. In: Dimitriu, R., Shlesinger, M. *Translators and Their Readers. In Homage to Eugene A. Nida*. Brussels: Editions du Hasard. 219–234.
- Vanderauwera, R. 1985. *Dutch Novels Translated into English. The Transformation of a Minority Literature*. Amsterdam: Rodopi.
- Vehmas-Lehto, I. 1989. *Quasi-Correctness. A Critical Study of Finnish Translations of Russian Journalistic Texts*. Helsinki: Neuvostoliitto Instituutti.
- Venuti, L. 1995. *The Translator's Invisibility*. London/New York: Routledge.
- Vinay, J. P., Darbelnet J. [1958] 1995. *Comparative Stylistics of French and English. A methodology for Translation*. Amsterdam: Benjamins.
- Weissbrod, R. 1992. Explicitation in Translations of Prose-Fiction from English to Hebrew: a Function of Norms. *Multilingua* Vol. 11. No. 2. 153–171.
- Xiao, R. 2010. How different is translated Chinese from native Chinese? A corpus-based study of translation universals. *International Journal of Corpus Linguistics* Vol. 15. No. 1. 5–35.
- Yajun, J., Zaixin, R. 2008. Translated English and Universals of translation. *English Today* Vol. 24. No. 4. 26–33.

FORRÁSOK

- Bray, L. 2005. *Rebel Angels*. New York: Delacorte.
- Bray, L. 2010. *Lázadó Angyalok*. Szeged: Könyvmolyképző Kiadó.
- Cashore, K. 2008. *Graceling*. Boston: Harcourt.
- Cashore, K. 2010. *A garabonc*. Szeged: Könyvmolyképző Kiadó
- Clare, C. 2009. *City of Bones – Mortal Instruments*. New York: McElderry.
- Clare, C. 2009. *Csontváros*. Szeged: Könyvmolyképző Kiadó.
- Diamand, E. 2008. *Reavers' Ransom*. Frome: Chicken House.
- Diamand, E. 2009. *Kalózkodás nyomában*. Budapest: Agave Könyvek.
- Gray, C. 2008. *Evernight*. New York: Harper Collins.
- Gray, C. 2009. *Evernight – Örökéj*. Szeged: Könyvmolyképző Kiadó.
- Harris, J. 2008. *Runemarks*. New York: Knopf.
- Harris, J. 2009. *Rúnajelek*. Budapest: Ulpius-ház.
- Penney, S. 2006. *The Tenderness of Wolves*.
- Penney, S. 2010. *Gyengéd, mint a farkasok*. Szeged: Könyvmolyképző Kiadó.
- Pullman, P. 1986. *The Shadow in the North*. New York: Random House.
- Pullman, P. 2008. *Árny északon*. Pécs: Alexandra.
- Stiefvater, M. 2009. *Shiver*. New York: Scholastic.
- Stiefvater, M. 2009. *Shiver – Borzongás*. Szeged: Könyvmolyképző Kiadó.
- Westerfeld, S. 2005. *Uglies*. London: Simon & Schuster.
- Westerfeld, S. 2007. *Csúfok*. Szeged: Könyvmolyképző Kiadó.

LEKTORI MŰVELETEK PÉLDATÁRA

1. SZABÁLYKÖVETŐ LEKTORI BEAVATKOZÁSOK

Meghatározás: kötelező lektori művelet, amelyre a célnyelv morfológiai, szintaktikai, szemantikai és helyesírási szabályrendszere, szakmai konvenciói és a megbízás előírásai miatt van szükség. A szabálykövető beavatkozás elvégzése nélkül nem kapnánk helyes, a forrásnyelvi eredetinek és a célnyelv szabályrendszerének, illetve a megbízó és a szakma elvárásainak megfelelő szöveget.

(1) Eredeti: A barque, in the same part of the sea, would have seen her two hours later **if the Ingrid Linde had kept her course** (Pullman 1986).

(1a) Fordítói: Két órával később, ugyanezen a tengerszakaszon, egy bárkáról látni kellett volna, **hogy az Ingrid Linde tartja-e az útirányát.**

(1b) Lektori: Két órával később – ugyanezen a tengerszakaszon – egy bárkáról szintén látniuk kellett volna az Ingrid Linde-t, **ha az tartotta az útirányát.**

Magyarázat: félrefordítás javítása; a fordító nem értelmezte helyesen az eredeti szöveget, eljárása értelmi hibát eredményezett a fordításban, a lektor azonban helyesbítette a jelentést.

(2) Eredeti: Floor-length **white** gown [...] (Stiefvater 2009).

(2a) Fordítói: Földig érő **fekete** köntöst viselt [...]

(2b) Lektori: Földig érő **fehér** köntöst viselt [...]

Magyarázat: félrefordítás javítása; vélhetően a fordító figyelmetlensége miatt az eredeti szöveggel ellentétes jelentésű fordítás született, amelyet a lektor a forrásnyelvi szöveg szerint javított.

(3) Eredeti: [...] as in the **whole** of the Strond Valley [...] (Harris 2008).

(3a) Fordítói: [...] ahogy a Strond-völgyben **szerteszt** [...]

(3b) Lektori: [...] ahogy a Strond-völgyben **mindenütt** [...]

Magyarázat: szóhasználat helyesbítése; az eredetinek nem megfelelő és a célnyelvi szóhasználatnak ellentmondó (ld. Pusztai 2015) fordítói választást a lektor korrigálta.

(4) Eredeti: His lip curled. **They didn't know** how lucky they were (Clare 2009).

(4a) Fordítói: Lefelé görbült az ajka. **Ezek nem tudták**, milyen érzés [...]

(4b) Lektori: Lefelé görbült az ajka. **Ezek nem tudják**, milyen érzés [...]

Magyarázat: nyelvtani hiba javítása; a szereplő gondolatainak vagy általános igazságoknak a megfogalmazásakor a magyar nyelvben jelen idő használatos (ld. Grétsy, Kemény 2005), a lektor eszerint módosított.

(5) Eredeti: „I saw it happen” (Stiefvater 2009).

(5a) Fordítói: Láttam, ahogy **meg történt**.

(5b) Lektori: Láttam, ahogy **meg történik**.

Magyarázat: nyelvtani hiba javítása; a függő beszédet tartalmazó összetett mondatban az alárendelt tagnak jelen időben kell állnia az egyidejűség miatt (ld. Grétsy, Kemény 2005), így a lektor eszerint javította a szöveget.

(6) Eredeti: [...] with a dead wolf over his shoulder (Penney 2006).

(6a) Fordítói: [...] **farkas tetemmel** a vállán.

(6b) Lektori: [...] egy **farkas tetemmel** a vállán.

Magyarázat: helyesírási hiba javítása; a jelöletlen birtokos jelzős összetételt a lektor a helyesírási szabályokat (ld. AkH. 110.) követve egybeírta, korrigálva a fordító helytelen írásmódját.

(7) Eredeti: She pulled her hood down low and swung around the corner (Cashore 2008).

(7a) Fordítói: Szemébe húzta kámzsáját Ø és bepördült a sarkon.

(7b) Lektori: Szemébe húzta kámzsáját, és kivágódott a sarok mögül.

Magyarázat: központoszási hiba javítása; a fordító nem tette ki a helyesírási szabályoknak megfelelő (Akh. 244.), mellérendelő tagmondatokat elválasztó vesszőt, a lektor azonban beillesztette a hiányzó írásjelet.

(8) Eredeti: „Do not fail me, brother. Do not trust...” (Bray 2005).

(8a) Fordítói: – Nehogy cserbenhagyj, öcsém. Ne bízz...

(8b) Lektori: – Nehogy cserbenhagyj, öcsém! Ne bízz...

Magyarázat: központoszási hiba javítása; a magyar helyesírási szabályok szerint a felszólító mondat végére felkiáltójel szükséges (ld. AkH. 241.), ezért a lektor pótolta a szöveg fordítója által elmulasztott írásjelet.

(9) Eredeti: [...] where the darkness flickered orange with **the light of a torch set in the wall** (Cashore 2008).

(9a) Fordítói: [...] ahol a sötétben **narancs fények lobogtak a falra helyezett fáklyákon** [...]

(9b) Lektori: [...] ahol **falifáklya narancs fénye lobogott a sötétben**.

Magyarázat: a fordító az eredeti szöveg jelentésének megfelelő szavakat választott, de nem sikerült helyesen egymáshoz kapcsolnia őket a mondatalkotás során, így nem született idiomatikus megfogalmazás. A lektor a helyükre illesztve megfelelő módon kapcsolta a mondatrészeket.

(10) Eredeti: “You were supposed to watch her and **report to us**” (Bray 2005).

(10a) Fordítói: – Úgy volt, hogy figyeled, és **nekünk jelented**, amit tapasztalsz.

(10b) Lektori: – Az volt a dolgod, hogy figyeled, és **jelented nekünk**, amit tapasztalsz.

Magyarázat: szórend javítása; a fordító nem a megfelelő helyre illesztette be a személyes névmást, jelentéseltolódást eredményezve, hiszen az ige előtt külön hangsúly esik rá, bár az eredeti szöveg szerint maga az ige hangsúlyos (ld. Grétsy, Kemény 2005). A lektor a jelentésnek megfelelő módon avatkozott be, módosítva a szórendet.

2. NORMAKÖVETŐ LEKTORI BEAVATKOZÁSOK

***Meghatározás:** nyelvhasználati sajátosságokon és nyelvszokásokon alapuló, fakultatív lektorálási művelet. A célnyelvi szöveget ellenőrző lektornak ez esetben van választási lehetősége, hogy elvégzi-e a beavatkozást, amely nélkül a szöveg nem felelne meg teljes mértékben a célnyelv normáinak, csupán „kvázi-helyesnek” (Klaudy, 1994) minősülne.*

(11) Eredeti: [...] **they** began to argue about the moth-eaten pelt [...] (Penney 2006).

(11a) Fordítói: [...] miközben **ők** a molyrágta prémről kezdtek vitatkozni.

(11b) Lektori: [...] miközben **Ő** a molyrágta prémről kezdtek vitatkozni.

Magyarázat: a fordító nem hagyta ki a személyes névmást a magyar szövegből, bár az többnyire csak akkor szükséges, amikor hangsúlyos szerepet tölt be, ezért

a lektor elvégezte helyette a normakövető műveletet, vagyis grammatikai kihagyást alkalmazott (ld. Klaudy 1997).

(12) Eredeti: Mrs. Scattergood – **the landlady at the Seven Sleepers Inn** – swore it was rats [...]

(12a) Fordítói: Mrs. Scattergood – **a Hét Alvó Fogadó tulajdonosa** – váltig állította, hogy patkányok [...]

(12b) Lektor: Mrs. Scattergood, **a Hét Alvó Fogadó tulajdonosa** váltig állította, hogy patkány [...]

Magyarázat: az értelmezős szerkezetben a magyar helyesírás szerint általában vesszővel választjuk el az értelmezett az értelmezőtől (ld. AkH. 249.), habár a gondolatjel sem helytelen; így a lektor a gyakrabban alkalmazott írásjelre módosított.

(13) Eredeti: I flinched, **despite myself** (Gray 2008).

(13a) Fordítói: Megborzongtam, **pedig általában nem ráz meg az ilyesmi.**

(13b) Lektor: Összerándultam, **pedig nem szoktam.**

Magyarázat: a fordító grammatikai felemeléssel és lexikai betoldással bontotta ki az eredeti szöveg jelentését, explicitebb és redundánsabb közlést eredményezve. A lektor egyszerűsítette a megfogalmazást, ugyanakkor a segédige alkalmazásával a magyar nyelvi normához jobban igazodó megoldást is választott (ld. Dankó 2017).

(14) Eredeti: [...] **watching** the winter-white sky go gray above me (Stiefvater 2009).

(14a) Fordítói: [...] **figyelve** a felettem lassan szürkébe váltó fehér, téli égboltot.

(14b) Lektor: [...] **figyeltem** a felettem lassan szürkébe váltó fehér, téli égboltot.

Magyarázat: a magyar nyelv az igenevekkel szemben többnyire előnyben részesíti a ragozott igealakokat, ezért a lektor a határozói igenevet ragozott igealakot tartalmazó mellérendelő mellékmondattá emelte fel (ld. Klaudy 1997).

(15) Eredeti: [...] the chairman [...] and his wife and daughter **were** on board (Pullman 1986).

(15a) Fordítói: [...] elnöke, az elnök felesége és leánya is a hajón **voltak.**

(15b) Lektor: [...] elnöke, valamint annak felesége és leánya szintén a hajón **tartózkodott.**

Magyarázat: a magyar nyelvi norma az egyes szám használatát kedveli; amikor több egyes számú alany szerepel a mondatban, az állítmány általában szintén egyes számban szerepel (Grétsy és Kemény 2005). A fordító többes számba tette az állítmányként szolgáló létigét, a lektor azonban az ige cseréje mellett a többes számot is egyes számra módosította.

(16) Eredeti: “She **must find it...**” (Bray 2005).

(16a) Fordítói: A lány **meg kell, hogy találja**.

(16b) Lektor: A lánynak **meg kell találnia**.

Magyarázat: a fordító a mondatvegyüléssel, köznyelvben élő formát alkalmazta a szövegben, a lektor azonban az ige és a birtokos személyjeles főnévi igenév alkotta szabályos alakra módosította a megfogalmazást (ld. Grétsy, Kemény 2005).

3. STRATÉGIÁKÖVETŐ LEKTORI BEAVATKOZÁSOK

Meghatározás: fakultatív lektori művelet, amellyel a lektor a közlés kontextusából merítve törekszik az üzenet egyértelműsítésére, a szöveg teljes egészét szem előtt tartva igyekszik megkönnyíteni az információ feldolgozhatóságát, valamint hozzájárulni a kommunikáció sikeréhez és a kontextuális hatás megőrzéséhez.

(17) Eredeti: [...] and **that included** anything **curious or unnatural in any way** (Harris 2008).

(17a) Fordítói: [...] **ezek közt szerepel** mindaz, ami **fura vagy bármilyen formában természetellenes**.

(17b) Lektor: [...] **többek között a szokatlan vagy bármilyen formában természetellenes jelenségekről**.

Magyarázat: a lektor a fordításban szereplő mellérendelő és alárendelő tagmondat helyett egyetlen főnévi szerkezetbe sűrítette össze a mondanivalót, tömör megfogalmazással mérsékelve a szöveg felesleges redundanciáját.

(18) Eredeti: **Turning when it was time to turn**; stopping finally before an opening that **should contain a stairway leading down** (Cashore 2008).

(18a) Fordítói: **Ott fordult el, ahol kellett**; végül megállt a nyílásnál, ahol **egy lefelé vezető lépcsősornak kellett lennie**.

(18b) Lektor: **A megfelelő sarkokon befordult**, majd megállt a nyílás előtt, ahonnan **egy lépcsősornak kellett lefelé indulnia**.

Magyarázat: a lektor a mondat elején főnévi szerkezetbe tömörítette a fordított szövegben szereplő alárendelő tagmondatot, majd a melléknévi igenevet bevonta a mellékmondat állítmányát alkotó igei szerkezetbe, csökkentve a redundanciát.

(19) Eredeti: No one asked her how she did it. **No one watched the smith girl at work** (Harris 2008).

(19a) Fordítói: Senki sem firtatta, hogy tette. **Senki sem figyelte munka közben a kovácslányt.**

(19b) Lektor: Senki sem firtatta, **hogymiben mesterkedik a kovácslány...**

Magyarázat: az egymás után következő, két rövid – és szóismétlést tartalmazó – mondatot a lektor egyetlen összetett mondatba vonta össze, megszüntetve a fordítás szóismétlésével és alárendelő tagmondatával jelentkező felesleges redundanciát.

(20) Eredeti: **But** they were ready for us (Gray 2008).

(20a) Fordítói: **De** már vártak bennünket.

(20b) Lektor: **Ø** már vártak bennünket.

Magyarázat: a mondat elején álló felesleges kötőszót a lektor törölte a magyar szövegből, mivel az összefüggés, a logikai kapcsolat a kontextusból kikövetkeztethető.

(21) Eredeti: Coughing from the soot-thick air, I grabbed **Lucas's** hand and ran **with him** toward the door (Gray 2008).

(21a) Fordítói: A koromtól sűrű levegőtől köhögve megragadtam **Lucas** kezét, és az ajtó felé rohantam **vele**.

(21b) Lektor: Megragadtam a kezét és a korommal teli levegőtől köhögve rohantunk az ajtó felé.

Magyarázat: a lektor törölte a személyre vonatkozó utalásokat a fordított szövegből, mivel azok a kontextusból kikövetkeztethetők, tömörebb megfogalmazást eredményezve a szövegben.

(22) Eredeti: It bent as easily **as a blade of grass** (Clare 2007).

(22a) Fordítói: [...] olyan könnyedén hajolt meg, **mintha csak egy fűszál lett volna**.

(22b) Lektor: [...] olyan könnyedén hajolt meg, **mint egy fűszál**.

Magyarázat: a fordító az eredeti főnévi szerkezetet tagmondattá emelte fel, ezt a lektor azonban egyszerű, főnévvel kifejezett hasonlatra módosította, hogy csökkentse a redundanciát.

(23) Eredeti: [...] I must go back to the middle days of October, **after the misfortune that occurred** (Bray 2005).

(23a) Fordítói: [...] fel kell idéznem október közepét, **az után, hogy a szerencsétlenség bekövetkezett.**

(23b) Lektor: [...] fel kell idéznem október közepét, **a szerencsétlenséget követő időszakot.**

Magyarázat: a lektor a fordítás során alkalmazott alárendelő mellékmondatot főnévi szerkezetté tömörítette össze a lektorált magyar szövegben, megszüntetve a felesleges és a feldolgozást is nehezítő tagoltságot.

(24) Eredeti: [...] **the kind women used to wear** when this world was younger (Clare 2009).

(24a) Fordítói: [...] **olyat, amelyet akkor hordtak a nők**, amikor a világ még sokkal fiatalabb volt.

(24b) Lektor: [...] akkor hordtak **ilyet** a nők, amikor a világ még sokkal fiatalabb volt.

Magyarázat: a lektor az eredeti szöveg szerkesztését szorosan követő alárendelő tagmondatot kiiktatva tömörebb megfogalmazást alkalmazott a lektorált fordításban.

(25) Eredeti: The **boy** in the red jacket stroked the long razor-sharp blade in his hands, an idle smile **playing** over his lips (Clare 2009).

(25a) Fordítói: A vörös pulóveres **fiú** végigsimított a kezében tartott borotvaéles pengén; ajkán halvány mosoly **futott végig.**

(25b) Lektor: A vörös pulcsis **Ø** végigsimított a kezében tartott borotvaéles pengén, ajkán halvány mosoly **játszott.**

Magyarázat: a lektor kihagyta a lektorált változatból a feleslegesnek ítélt főnevet, a mondat végén álló, hátravetett igekötős állítmányt pedig egyszerű igével helyettesítette.

(26) Eredeti: He makes the most of it, get a belly-full **whenever he can** [...] (Diamand 2008).

(26a) Fordítói: Kandúr persze kihasználja a **lehetőséget, és amikor csak lehet**, teleeszi magát.

(26b) Lektori: Kandúr persze kihasználja a **lehetőséget**, és Ø teleeszi magát.

Magyarázat: az eredeti szöveg interferenciája miatt jelentkező, feleslegesen ismétlődő jelentést a lektor törölte a lektorált magyar szövegből.

(27) Eredeti: I swing the sail out a bit more, trying to catch the sharp, salty wind (Diamand 2008).

(27a) Fordítói: Egy kicsit megigazítom a vitorlát, **hogy jobban szélirányban legyen**, hátha el tudom kapni az élesebb, sós szelet [...]

(27b) Lektori: Egy kicsit megigazítom a vitorlát, Ø hátha el tudom kapni az élesebb, sós szelet [...]

Magyarázat: A fordító betoldott egy magyarázó tagmondatot a fordításba, jollehet az eredetiben nem szerepelt, a lektor azonban feleslegesnek ítélve kiiktatta a betoldást a szövegből.

(28) Eredeti: [...] for it was through dreams (**or so the Good Book said**) that the Seer-folk had crossed over from Chaos [...] (Harris 2008).

(28a) Fordítói: [...] mert – **a Jó Könyv szerint** – az álmokon keresztül járt át a Káosz-ból a Látó-nép.

(28b) Lektori: [...] mivel **a Jó Könyv szerint** az álmokon keresztül járnak át a Káosz-ból a Látók.

Magyarázat: A fordító az eredeti szövegben lévő zárójelet gondolatjelre módosította a közbevetés elkülönítésére, a lektor azonban teljesen beépítette azt a mondatba, törölve a jeleket, és a mondat szerves részévé tette az információt.

(29) Eredeti: [...] against my cheek, casting a shadow **across my face** (Stiefvater 2009).

(29a) Fordítói: Egyikük a tenyerembe dugta az orrát, majd az arcomhoz. Árnyékot vetett **az arcomra**.

(29b) Lektori: Egyikük a tenyerembe dugta az orrát, majd az arcomhoz. Árnyékot vetett **rám**.

Magyarázat: Az eredeti szöveg megfogalmazása szóismétlést eredményezett a fordításban, mivel a kérdéses két angol szó ugyanazzal a magyar megfelelővel fordítható. A lektor azonban az egyik főnevet névmásra cserélte, megszüntetve a szóismétlést.

(30) Eredeti: Another excuse to keep me off the big boats [...] (Diamand 2008).

(30a) Fordítói: **Az ilyen szurkálódások az egyik oka annak**, hogy nem szerződtem le a nagy hajókra [...]

(30b) Lektori: **Ez a folytonos szurkálódás az egyik oka annak**, amiért nem szerződtem le nagy hajókra [...]

Magyarázat: A fordított szöveg megfogalmazása helyes, ugyanakkor a többes számú alany egyes számú állítmánnyal való egyeztetése nehezen feldolgozható megoldást eredményezett, így a lektor egyszerűsített: egyes számú jelzős főnévre cserélte az alanyt.

(31) Eredeti: **There was only one more guard**, sitting before the cell bars at the end of the corridor (Cashore 2008).

(31a) Fordítói: **Már csak egy őr maradt**, aki a cella rácsos ajtajában üldögélt a folyosó végén.

(31b) Lektori: **Csak egy őr maradt**. A cella rácsai előtt üldögélt a folyosó végén.

Magyarázat: A fordítás során betoldott és feleslegesnek ítélt grammatikai funkciószót a lektor végül törölte a magyar szövegből, hangsúlyosabb megfogalmazást eredményezve.

(32) Eredeti: Katsa **ran her hand along the cold walls** and counted doors and passageways as she went (Cashore 2008).

(32a) Fordítói: Katsa **végigsimított a hideg falakon** és ahogy haladt, megszámlolta az ajtókat és a járatokat.

(32b) Lektori: Katsa **kezét a hideg falon végigfuttatva** számlolta az ajtókat és a mellékjáratokat, ahogy haladt előre.

Magyarázat: A lektor a fordított szövegben szereplő mellérendelő mellékmondat helyett határozói igeneves szerkezetbe sűrítette össze a mondanivalót, így mérsékelte a mondat tagoltságát, felesleges redundanciáját.

(33) Eredeti: The children of Malbry were far more likely to hear about the martyrdom of **St. Sepulchre** (Harris 2008).

(33a) Fordítói: [...] a malbry-i gyerekek hamarabb hallgatták **Szent Sír mártíromságát** [...]

(33b) Lektori: [...] a malbry-i gyerekek hamarabb hallhattak **a szentek mártíromságáról** [...]

Magyarázat: A fordító igyekezett átültetni a magyar szövegbe az eredetiben szereplő fiktív reáliát, a lektor azonban a jelentés általánosításával egyszerűsítette a mondanivalót az olvasónak.

(34) Eredeti: [...] and as for telling bedtime tales – **well** (Harris 2008).

(34a) Fordítói: [...] ami meg az esti mesét illeti – **háát!** – a malbry-i gyerekek hamarabb hallgatták [...]

(34b) Lektori: [...] ami meg az esti mesét illeti **Ø**, a malbry-i gyerekek hamarabb hallhattak [...]

Magyarázat: A fordító által megőrzött, a forrásnyelvre jellemző, szóbeliséget idéző nyelvi fordulatot a lektor törölte a magyar szövegből.

(35) Eredeti: [...] but the con **became common knowledge**.

(35a) Fordítói: de [...] az átverés **köztudottá vált**.

(35b) Lektori: [...] az átverésről **mindenki tudomást szerzett**.

Magyarázat: A fordító a lehetőségek szerint követte az eredeti szöveg megfogalmazását, de a lektor explicitebb kifejezést választott a személytelen, passzív szemléletű mediális ige helyett.

(36) Eredeti: Katsa **ran her hand** along the cold walls [...] (Cashore 2008).

(36a) Fordítói: Katsa **végigsimított** a hideg falakon [...]

(36b) Lektori: Katsa **kezét** a hideg falon **végigfuttatva** [...]

Magyarázat: A fordító által összevont jelentést a lektor felbontotta, követve az eredeti szöveget.

(37) Eredeti: That was Maddy's **fault**, of course (Harris 2008).

(37a) Fordítói: Ami természetesen Maddy **hibája** volt.

(37b) Lektori: Ami természetesen Maddy **bűne** volt.

Magyarázat: Az eredeti és a fordítói szövegben szereplő jelentést a lektor konkrétabb, erőteljesebb kifejezésre cserélte a mondanivaló nyomatékosítására.

(38) Eredeti: The bouncer shrugged, **abruptly bored** (Clare 2007).

(38a) Fordítói: A kidobó megvonta a vállát, **mintha unta volna magát**.

(38b) Lektori: A kidobó megvonta a vállát, **mint aki már nagyon unja a banánt**.

Magyarázat: A lektor a fordításban alkalmazott, egyszerű hasonlatot idiomatikusabb és kreatívabb szófordulatra cserélte, a magyar célnyelvi szövegek szóhasználatához közelítve a szöveget.

(39) Eredeti: I was growing colder **when I left the woods behind** (Bray 2005).

(39a) Fordítói: Egyre hidegebb lett, **amikor elhagytam az erdőt** [...]

(39b) Lektori: **Miután elhagytam az erdőt**, egyre hidegebbre fordult az idő [...]

Magyarázat: A fordító megőrizte a forrásnyelvi szöveg tagmondatainak sorrendjét, a lektor azonban kronológiai rendbe állította őket, megkönnyítve a feldolgozást az olvasónak.

(40) Eredeti: **She began to hear voices** as she entered a corridor where the darkness flickered orange with the light of a torch set in the wall (Cashore 2008).

(40a) Fordítói: Ráfordult egy folyosóra, ahol a sötétben narancs fények lobogtak a falra helyezett fáklyákon **és hangok ütötték meg a fülét**.

(40b) Lektori: Befordult egy folyosóra, ahol falifáklya narancs fénye lobogott a sötétben. **Hangok ütötték meg a fülét**.

Magyarázat: A fordító időrendbe állította az összetett mondat részeit a szöveg átültetése során, míg a lektor egy lépéssel tovább ment, és különálló mondatná alakította az utolsó tagmondatot.

(41) Eredeti: [...] and not waken the dead **by clattering headlong down the steps** (Cashore 2008).

(41a) Fordítói: [...] nem ébresztik fel a holtakat is azzal, **hogy hanyatt-homlok csattognak lefelé**.

(41b) Lektori: [...] **nem csattognak hanyatt-homlok lefelé**, hogy még a holtak is felriadnak tőle.

Magyarázat: A fordító mondatszerkesztése követte az eredeti szöveg megfogalmazását, de a lektor módosította, ok-okozati összefüggés szerint, időrendi sorrendbe állítva a tagmondatokat.

(42) Eredeti: She only hoped that when **he** and Giddon followed her with their torches [...]

(42a) Fordítói: Csak remélni tudta, hogy mikor **ő** és Giddon követik a fáklyáikkal [...]

(42b) Lektori: Csak remélni tudta, hogy mikor **Ő**l és Giddon követik majd a fáklyáikkal [...]

Magyarázat: A fordító nem hagyta ki a névmást a fordításból, ahogyan a magyar nyelvi norma is megkövetelné, ám a szöveg így kétértelműre sikeredett, ezért a lektor a személyre való utalás konkretizálásával egyértelműsítette a jelentést.

(43) Eredeti: **She** vanished so swiftly and so completely [...] (Pullman 1986).

(43a) Fordítói: **Ø** olyan gyorsan és teljesen tűnt el [...]

(43b) Lektori: **A hajó** olyan gyorsan és nyom nélkül tűnt el [...]

Magyarázat: A fordító a magyar nyelvi normát követve kihagyta a személyes névmást a szövegből, a lektor viszont konkretizálással egyértelműen megnevezte a mondat alanyát.

(44) Eredeti: They slept **on boards** instead of mattresses [...] (Harris 2008).

(44a) Fordítói: Matrac helyett **deszkán** aludtak [...]

(44b) Lektori: Matrac helyett **kemény deszkán** aludtak [...]

Magyarázat: Jóllehet sem az eredeti szövegben, sem a fordításban nem szerepelt, a lektor mégis beszúrta a minőségjelzőt a mondatba, így nyomatékosítva a közlés lényegét, az ellentétet.

(45) Eredeti: [...] a little bit of **glamour** on the blade [...] Another **glamour** on his eyes [...]

(45a) Fordítói: [...] egy kis **varázslat** kellett csak a pengével [...] Újabb **varázslat** a szemével [...]

(45b) Lektori: [...] csak egy kis **varázslat** kellett a pengével [...] Újabb **bűbáj** a szemével [...]

Magyarázat: Az eredeti megfogalmazást követő fordításban szóismétlés lépett fel, így hát ennek kikerülésére a lektor konkrétabb jelentésű szinonimára cserélte a második szót.

(46) Eredeti: [...] **avoided** heavy evening meals [...] (Harris 2008).

(46a) Fordítói: [...] **kerülték** este a nehéz ételeket [...]

(46b) Lektori: [...] vacsorára **nem ettek** nehéz ételeket [...]

Magyarázat: A fordító követte az eredeti szöveg megfogalmazását, és az állítmány szótári jelentését alkalmazva ültette át magyarra, míg a lektor antonim fordítással explicitebbé tette a fordítást.

(47) Eredeti: Katsa **kicked and struck at temples and necks**, and the four men lay slumped together on the floor before **amazement had registered in their eyes** (Cashore 2008).

(47a) Fordítói: Katsa **a halántékukra és nyakukra rúgott és ütött**, s a négy férfi összeroskadt, **mielőtt lett volna idejük elképedni**.

(47b) Lektori: Katsa **a halántékukat és a nyakukat vette célba, rúgott és ütött**, s a négy férfi összeroskadt, **mielőtt a meglepődés egyetlen szikrája is megcsillant volna a szemükben**.

Magyarázat: A lektor lexikai betoldással, mellérendelő tagmondat beépítésével tette értelmezhetővé a szöveget, enyhítve a grammatikai torlódást. A mondat második felében visszaillesztette a fordító által kihagyott jelentést, és további szavakat is beszúrt a közlés gazdagítására.

(48) Eredeti: **The second night, exhausted by my travels, half dead with cold and hunger – for I had finished my meager portion of meat two days prior – my mind made strage by isolation**, the woods began to play tricks on me (Bray 2005).

(48a) Fordítói: **A második éjszakán, utazástól kimerülten, hidegtől és éhségtől félholtan – mivel két éjszakával korábban elfogyasztottam az utolsó falatot is szerény hús-készletemből –, a magánytól különös lelkiállapotba kerültem**, és az erdő csalóka játékot űzött velem.

(48b) Lektori: **Szerény kis hús-készletem utolsó falatjait is hamar elfogyasztottam, így a második éjszakán, utazástól kimerülten, hidegtől, éhségtől és a magánytól félholtan különös lelkiállapotba kerültem**, és az erdő csalóka játékot űzött velem.

Magyarázat: A lektorálás eredményeképpen a fordítás eredeti szöveget követő mondszerkesztése módosult: a tagmondatok időrendbe kerültek, kifejezve az ok-okozati összefüggéseket is, miközben a lexikai és grammatikai redundancia mérséklődött, a szóismétlés megszűnt.

(49) Eredeti: To be imaginative was considered almost as bad as **giving oneself airs** [...]

(49a) Fordítói: Az élénk képzelet legalább akkora bűnnek számított, mint a **felvágás**.

(49b) Lektor: Az élénk képzelet legalább akkora bűnnek számított, mint a **felvágás** [...]

Magyarázat: A lektor a szöveg írásmódjának megváltoztatásával, vagyis lexikai kiemeléssel adott nagyobb hangsúlyt a szövegrészletnek, ahol a magyar nyelvben egyébként nyomatékosítást célzó szórendi változtatásra nem volt lehetőség.

(50) Eredeti: [...] on the contrary, **she** wasn't a little girl [...]

(50a) Fordítói: [...] vagy pont ellenkezőleg, az **illető** nem is volt olyan kislány [...]

(50b) Lektor: Vagy pont ellenkezőleg; az **illető** nem is volt annyira kislány [...]

Magyarázat: Mivel a mondatban hangsúlyozást célzó szórendi módosításra nincs lehetőség, a lektor az írásmód megváltoztatásával, vagyis lexikai kiemeléssel adott nagyobb nyomatékot a hangsúlyosnak ítélt szövegrészletnek.

4. PREFERENCIAKÖVETŐ LEKTORI BEAVATKOZÁSOK

Meghatározás: szükségtelen lektori beavatkozás, amely nem teszi sem helyesebbé, sem jobban befogadhatóvá, sem pedig stilisztikailag elfogadhatóbbá vagy feldolgozhatóbbá a szöveget; csupán az egyéni ízlés motiválja, így nincsen semmiféle hatással a szövegre.

(51) Eredeti: I **flinched**, despite myself (Penney 2006).

(51a) Fordítói: **Megborzongtam**, pedig általában nem ráz meg az ilyesmi.

(51b) Lektor: **Összerándultam**, pedig nem szoktam.

(52) Eredeti: [...] and that included anything **curious** or unnatural in any way (Harris 2008).

(52a) Fordítói: [...] ezek között szerepel mindaz, ami **furcsa** vagy bármilyen formában természetellenes.

(52b) Lektor: [...] többek között a **szokatlan** vagy bármilyen formában természetellenes jelenségekről.

(53) Eredeti: Around me, my new friends **cried out in shock** [...] (Gray 2008).

(53a) Fordítói: Körülöttem új barátaim **felkiáltottak ijedtükben** [...]

(53b) Lektor: Körülöttem új barátaim **rémülten kiáltoztak** [...]

(54) Eredeti: [...] as fast as this little wind will push us (Diamand 2008).

(54a) Fordítói: [...] olyan gyorsan, amennyire a gyenge szél **engedi**.

(54b) Lektor: [...] olyan gyorsan, amennyire a gyenge szél **lehetővé teszi**.

(55) Eredeti: Not that the humans didn't have their **uses** (Clare 2009).

(55a) Fordítói: Nem mintha az embereknek nem lett volna meg a maguk **haszna**.

(55b) Lektor: Nem mintha az embereknek nem lett volna meg a maguk **öröme**.

(56) Eredeti: I dreamed of grass gone black **as** kindling (Bray 2005).

(56a) Fordítói: Azt álmodtam, hogy a fű megfeketedett, **akár** a gyújtós.

(56b) Lektor: Azt álmodtam, hogy a fű pernyévé lett, **mint** a gyújtós [...]

214

[illegible]

2. FÜGGELÉK

A kontrasztív szövegelemzés adatainak rögzítése

9. szöveg	Shiver			Magyar lektorált	Átváltási művelet	Lektori művelet	Eltolódás fordításban	Eltolódás lektoralásban	Típus
Mondat	Angol eredeti	Magyar fordítói							
1.	I	0			gr. kihagyás		normak. imp.		
	remember	emlékszem			gr. betoldás		szabályk. exp.		
	lying...	ahogy...			gr. felemelés		normak. exp.		
	of warm going cold	kihűlőfélben lévő (szórend)		kezdem kihúlni	gr. áthelyezés	gr. felemelés	normak. imp.	strat. exp.	mód.
	warm	0			lex. kihagyás		strat. imp.		
	small	0		kicsi	lex. kihagyás	lex. betoldás	strat. imp.	strat. exp.	vissza
	spot	pontként		pont (gondolatjel)	gr. betoldás	gr. kihagyás	strat. exp.	strat. imp.	vissza
	in the snow	a hóban			gr. betoldás			strat. exp.	önálló
	a	0			gr. összevonás		szabályk. imp.		
	a small red spot...	kihűlőfélben lévő (szórend)		ahogy feküdtem...	gr. kihagyás		szabályk. imp.		
		(Mondathatár)			gr. áthelyezés	gr. áthelyezés	strat. exp.	strat. imp.	vissza
	surrounded by	álltak körülöttem		(Mondathatár) körülöttem	gr. felbontás	gr. összevonás	strat. exp.	strat. imp.	vissza
2.	They	0			gr. felemelés	gr. csere	strat. exp.	strat. imp.	mód.
	me	0			gr. kihagyás		normak. imp.		
	me	0			gr. kihagyás		normak. imp.		
	(They were) licking	nyalogattak			gr. kihagyás		normak. imp.		
	(They were) biting	harapdáltak			gr. betoldás		szabályk. exp.		
	(They were) worrying	gyötörték		cibáltak	gr. betoldás	lex. konkretizáció	szabályk. exp.	strat. exp.	mód.
	They were...	nyalogattak...			gr. csere		szabályk. imp.		
	pressing in	próbáltak...			gr. felemelés		normak. exp.		
		0		próbáltak	lex. betoldás		strat. exp.		
	pressing in	bejutni a bőröm alá		közlebb nyomulni	lex. felbontás	lex. generalizálás	strat. exp.	strat. imp.	
				egyre	lex. betoldás			strat. exp.	önálló

9. szöveg	Sliver								
Mondat	Angol eredeti	Magyar fordítói	Magyar lektorált	Átváltási művelet	Lektor művelet	Eltolódás fordításban	Eltolódás lektorálásban	Tipus	
3.	Their... bodies	testek		gr. kihagyás		strat. imp.			
	0 az			gr. betoldás		szabályk. exp.			
	huddled	összezsúfolódó		gr. csere		strat. imp.			
	blocked	elfogtak		gr. betoldás		szabályk. exp.			
	0 azt a			gr. betoldás		strat. exp.			
	0 is			gr. betoldás		strat. exp.			
4.	on their ruffs	a nyakuk szőrén		gr. összevonás		szabályk. imp.			
	on their ruffs	a nyakuk szőrén		gr. összevonás		szabályk. imp.			
	on their ruffs	a nyakuk szőrén		gr. betoldás		normak. exp.			
	ruff	nyakuk szőrén		lex. felbontás		szabályk. exp.			
	and	0		gr. kihagyás		strat. exp.			
	their breath	a leheletük		gr. összevonás		szabályk. imp.			
	their breath	a leheletük		gr. betoldás		normak. exp.			
	made opaque shapes	párafelhőként		gr. lesüllyesztés		strat. imp.			
	opaque shapes	párafelhőként		lex.konkretizáció		strat. exp.			
	around us	körülöttünk		gr. összevonás		szabályk. imp.			
	around us	körülöttünk (szórend)		gr. áthelyezés		szabályk. exp.			
	in the air	a levegőben		gr. összevonás		szabályk. imp.			
5.	musky smell	pézsmaillat		lex. összevonás		szabályk. imp.			
	of	pézsmaillata		gr. összevonás		szabályk. imp.			
	their coats	bundájuk		gr. összevonás		szabályk. imp.			
	made me think of	emlékeztetett		lex. összevonás		szabályk. imp.			
	me	0		gr. kihagyás		normak. imp.			
	dog	kutyaszőr		lex.konkretizáció		strat. exp.			

9. szöveg	Sliver		Magyar fordítói	Magyar lektorált	Árváltási művelet	Lektori művelet	Eltolódás fordításban	Eltolódás lektorálásban	Típus
Mondat	Angol eredeti		Magyar fordítói	Magyar lektorált	Árváltási művelet	Lektori művelet	Eltolódás fordításban	Eltolódás lektorálásban	Típus
		0	szagára		lex. betoldás		strat. exp.		
	wet... leaves		vizes... szagára (szórend)		gr. áthelyezés		normak. exp.		
		0	egyszerre		lex. betoldás		strat. exp.		
	pleasant...		egyszerre volt...		gr. felemelés		normak. exp.		
6.	Their tongues		A nyelvük		gr. összevonás		szabályk. imp.		
	Their tongues		A nyelvük		gr. betoldás		normak. exp.		
	melted		meleg volt	felengedett	lex. generalizálás	lex. konkretizáció	strat. imp.	strat. exp.	mód.
			meleg volt	melegétől		lex. betoldás		strat. exp.	mód.
	my skin		a bőrömön		gr. összevonás		szabályk. imp.		
	my skin		a bőrömön		gr. betoldás		szabályk. exp.		
	my skin		a bőrömön		gr. betoldás		normak. exp.		
			a bőrömön	a bőröm		lex. csere		strat. exp.	önálló
	their	0			gr. kihagyás		strat. imp.		
	at my sleeves		a ruhám ujját		gr. összevonás		szabályk. imp.		
	at my sleeves		a ruhám ujját		gr. betoldás		normak. exp.		
	at my sleeves		a ruhám ujját		gr. összevonás		szabályk. imp.		
		0	ruhám		lex. betoldás		normak. exp.		
	sleeves		ujját		gr. csere		szabályk. imp.		

(részlet)

3. FÜGGELÉK

Közös és egyedi szókincs

Régi fájl:

Rúnák_fordítói-egyszerű.txt

Új fájl:

Runajelek-lektori-egyszerű.txt

TÍPUSOK Újrahasznosítási index: (19 875 ismételt típus: 21 812 típus új szövegben) = **91,12%**

SZÖVEGSZÓK Újrahasznosítási index: (106 677 ismételt szó: 108 822 szó új szövegben) = **98,03%**

Egyedi az elsőben	Közös	Egyedi a másodikban
1820 szövegszó	106 677 szövegszó	2145 szövegszó
1728 szótípus	19 875 szótípus	1937 szótípus
1. naudr 32	1. a 9030	1. mely 36
2. egyértelműen 3	2. 3601	2. naudír 33
3. elnyomott 3	3. és 3429	3. immár 8
4. hangosabban 3	4. az 2555	4. eközben 6
5. helyek 3	5. hogy 1755	5. melyek 6
6. nyíl 3	6. nem 1594	6. melyet 5
7. tisztába 3	7. egy 1305	7. melynek 5
8. valóságosan 3	8. is 1218	8. kicsiny 4
9. visszatérése 3	9. maddy 1094	9. népének 4
10. árnyék 2	10. volt 980	10. búcsút 3
11. betűk 2	11. de 956	11. elértek 3
12. dolgoznia 2	12. loki 657	12. férfinak 3
13. emlékeznie 2	13. még 636	13. frászt 3
14. erősség 2	14. meg 608	14. igazándiból 3
15. értékelni 2	15. sem 561	15. kereket 3
16. farkasra 2	16. csak 515	16. körön 3
17. férfinak 2	17. ha 476	17. melyben 3
18. fülekre 2	18. mint 434	18. minthogy 3
19. hallgatnod 2	19. volna 411	19. peremén 3
20. használ 2	20. már 407	20. pusztán 3

21. hintett 2	21. el 403	21. rest 3
22. igazságosan 2	22. vagy 401	22. újfent 3
23. irányában 2	23. most 343	23. yrt 3
24. ismerik 2	24. ki 323	24. amaz 2
25. kerülték 2	25. úgy 318	25. amolyan 2
26. kinyitni 2	26. azt 306	26. bizalmatlanul 2
27. kipattant 2	27. fel 306	27. bűne 2
28. legutóbbi 2	28. van 290	28. cukroszsáknak 2
29. légvonat 2	29. aki 273	29. dühével 2
30. mással 2	30. odin 273	30. egyszersmind 2
31. megijesztette 2	31. amikor 268	31. egyszóval 2

(részlet)

4. FÜGGELÉK

Gyakori szavak listája

Teljes lektorálási korpusz

Fordítói alkorpusz			Lektorai alkorpusz			Eredeti alkorpusz		
Szám	Szótípus	Gyakoriság	Szám	Szótípus	Gyakoriság	Szám	Szótípus	Gyakoriság
1	A	67 240	1	A	68 368	1	THE	42 971
2	ÉS	23 040	2	ÉS	21 509	2	AND	21 926
3	AZ	21 249	3	AZ	21 219	3	TO	21 243
4	HOGY	17 789	4	HOGY	17 722	4	I	20 326
5	NEM	17 607	5	NEM	17 293	5	A	18 114
6	EGY	11 060	6	EGY	10 225	6	OF	16 752
7	IS	7702	7	IS	7933	7	IT	12 379
8	DE	7686	8	DE	7464	8	YOU	11 963
9	VOLT	7269	9	VOLT	6843	9	SHE	11 774
10	MEG	5266	10	MEG	5269	10	HER	11 518
11	CSAK	4525	11	CSAK	4538	11	HE	10 479
12	HA	3879	12	HA	3971	12	WAS	10 326
13	AZT	3810	13	MÉG	3885	13	IN	10 252
14	MÉG	3809	14	AZT	3798	14	THAT	9087
15	VOLNA	3661	15	VOLNA	3546	15	HIS	7506
16	VAN	3582	16	VAN	3542	16	S	6344
17	MINT	3509	17	MINT	3419	17	MY	6132
18	MONDTA	3174	18	MÁR	3152	18	ME	5971
19	ÜGY	3150	19	ÜGY	3125	19	BUT	5857
20	MÁR	2984	20	SEM	3089	20	AT	5723
21	SEM	2969	21	EL	2969	21	WITH	5553
22	EL	2947	22	VAGY	2822	22	FOR	5502
23	VAGY	2927	23	EZ	2796	23	AS	5429
24	EZ	2747	24	AMIKOR	2754	24	T	5258
25	AMIKOR	2698	25	MONDTA	2464	25	SAID	5193
26	OLYAN	2579	26	OLYAN	2447	26	ON	4990
27	KI	2362	27	KI	2417	27	HAD	4972
28	MINTHA	2209	28	MINTHA	2224	28	IS	4072
29	ÉN	2147	29	ÉN	2176	29	THEY	3992
30	AHOGY	2130	30	S	2137	30	WHAT	3827
31	MOST	2068	31	MOST	2082	31	NOT	3664
32	KATSA	2042	32	AHOGY	2043	32	HIM	3649
33	KELL	1847	33	KATSA	1994	33	BE	3636
34	AMIT	1836	34	KELL	1859	34	FROM	3515
35	MI	1803	35	AMIT	1818	35	LIKE	3458

Fordítói alkorpusz			Lektori alkorpusz			Eredeti alkorpusz		
Szám	Szótípus	Gyakoriság	Szám	Szótípus	Gyakoriság	Szám	Szótípus	Gyakoriság
36	FEL	1774	36	MI	1814	36	IF	3357
37	CLARY	1719	37	FEL	1774	37	WE	3319
38	AMI	1681	38	MAJD	1731	38	OUT	3314
39	AKI	1659	39	CLARY	1719	39	HAVE	3218
40	Ő	1571	40	AKI	1690	40	THIS	3198
41	AZTÁN	1550	41	Ő	1604	41	ALL	3047
42	MIT	1528	42	RÁ	1589	42	SO	2969
43	RÁ	1512	43	AMI	1571	43	ONE	2959
44	MAJD	1495	44	PEDIG	1550	44	THERE	2867
45	ITT	1447	45	AZTÁN	1538	45	UP	2866
46	S	1437	46	ITT	1492	46	INTO	2839
47	VALAMI	1426	47	MIT	1492	47	#	2792
48	MINDEN	1416	48	VALAMI	1435	48	WERE	2727
49	TALÁN	1400	49	TALÁN	1426	49	NO	2628
50	JACE	1396	50	MINDEN	1421	50	WOULD	2403
51	AKKOR	1395	51	JACE	1396	51	THEM	2392
52	NE	1358	52	EZT	1363	52	DO	2385
53	TALLY	1334	53	NE	1363	53	COULD	2360
54	OTT	1304	54	AKKOR	1359	54	BACK	2236
55	EZT	1302	55	TALLY	1335	55	ABOUT	2220
56	VAGYOK	1258	56	ÍGY	1276	56	KNOW	2142
57	MADDY	1217	57	VAGYOK	1254	57	WHEN	2139
58	TUDOM	1201	58	OTT	1251	58	JUST	2135
59	MERT	1197	59	MERT	1219	59	THEN	2053
60	ÍGY	1174	60	MADDY	1203	60	NOW	2004
61	MINDIG	1162	61	TUDOM	1192	61	ARE	1987
62	PEDIG	1155	62	MINDIG	1171	62	YOUR	1950
63	PÓ	1112	63	FELÉ	1130	63	EYES	1938
64	TE	1102	64	TE	1126	64	OR	1874
65	FELÉ	1087	65	LÁNY	1091	65	BY	1870
66	NEKI	1039	66	NEKI	1090	66	CAN	1846
67	MAGÁT	1017	67	PONGOR	1073	67	BEEN	1842
68	BE	1013	68	HÁT	1069	68	AN	1718
69	HÁT	1012	69	MAGÁT	1038	69	SEE	1662
70	JÓ	1006	70	BE	1026	70	THEIR	1637
71	ŐKET	1004	71	ŐKET	1022	71	WHO	1623
72	NAGYON	1003	72	JÓ	1021	72	DOWN	1613
73	LESZ	981	73	LESZ	1007	73	HOW	1597
74	LEHET	974	74	LEHET	978	74	US	1574
75	LÁNY	961	75	MIÉRT	966	75	D	1549
76	MIÉRT	957	76	NAGYON	944	76	TALLY	1521
77	NAGY	927	77	EGYIK	919	77	OVER	1502

(részlet)

5. FÜGGELÉK

Gyakorisági profilok

1. szöveg

<i>Lázadó angyalok</i>	Eredeti kézirat	Fordítói kézirat	Lektori kézirat
Összes szövegszó	129 888	101 690	100 794
Gyakori szavak (szótípusok)	142	91	95
Gyakori szavak (szövegszók)	81 541	38 962	38 035
Összesített arány	62,77	38,31	37,73
Gyakoriság	574,23	428,15	400,36
Gyakori / kevésbé gyakori szavak	1,6865	0,5752	0,6

2. szöveg

<i>Graceling – Garabonc</i>	Eredeti kézirat	Fordítói kézirat	Lektori kézirat
Összes szövegszó	119 665	93 188	99 893
Gyakori szavak (szótípusok)	142	88	100
Gyakori szavak (szövegszók)	86 639	39 778	42 407
Összesített arány	72,40	42,68	42,45
Gyakoriság	610,13	452,02	424,07
Gyakori / kevésbé gyakori szavak	2,6233	0,7447	0,7376

3. szöveg

<i>Csontváros</i>	Eredeti kézirat	Fordítói kézirat	Lektori kézirat
Összes szövegszó	131 529	111 736	111 570
Gyakori szavak (szótípusok)	137	100	99
Gyakori szavak (szövegszók)	77 246	47 593	47 325
Összesített arány	58,72	42,59	42,41
Gyakoriság	563,83	475,93	478,03
Gyakori / kevésbé gyakori szavak	1,4230	0,7059	0,7366

4. szöveg

<i>Kalózok nyomában</i>	Eredeti kézirat	Fordítói kézirat	Lektori kézirat
Összes szövegszó	84 649	64 235	63 771
Gyakori szavak (szótípusok)	148	106	105
Gyakori szavak (szövegszók)	61 688	27 082	26 832
Összesített arány	72,87	42,16	42,07
Gyakoriság	416,81	255,49	255,49
Gyakori / kevésbé gyakori szavak	2,6866	0,7108	0,7108

5. szöveg

<i>Evernight – Örökéj</i>	Eredeti kézirat	Fordítói kézirat	Lektori kézirat
Összes szövegszó	84 930	64 461	64 782
Gyakori szavak (szótípusok)	163	108	108
Gyakori szavak (szövegszók)	56 274	27 329	27 442
Összesített arány	66,25	42,39	42,36
Gyakoriság	345,23	253,04	254,09
Gyakori / kevésbé gyakori szavak	1,9637	0,7359	0,7349

6. szöveg

<i>Rúnajelek</i>	Eredeti kézirat	Fordítói kézirat	Lektori kézirat
Összes szövegszó	134 316	107 407	105 437
Gyakori szavak (szótípusok)	135	78	87
Gyakori szavak (szövegszók)	90 145	41 835	40 861
Összesített arány	67,11	38,94	38,75
Gyakoriság	667,74	536,34	469,66
Gyakori / kevésbé gyakori szavak	2,0408	0,638	0,632

7. szöveg

<i>Gyengéd, mint a farkasok</i>	Eredeti kézirat	Fordítói kézirat	Lektori kézirat
Összes szövegszó	126 456	106 413	106 953
Gyakori szavak (szótípusok)	142	100	102
Gyakori szavak (szövegszók)	87 760	41 807	42 481
Összesített arány	69,40	39,28	39,71
Gyakoriság	618,03	418,07	416,48
Gyakori / kevésbé gyakori szavak	2,2680	0,6471	0,6589

8. szöveg

<i>Árny északon</i>	Eredeti kézirat	Fordítói kézirat	Lektori kézirat
Összes szövegszó	90 121	67 567	72 316
Gyakori szavak (szótípusok)	157	101	102
Gyakori szavak (szövegszók)	47 036	28 115	28181
Összesített arány	51,18	41,61	38,96
Gyakoriság	299,59	278,36	276,28
Gyakori / kevésbé gyakori szavak	1,0484	0,7126	0,6385

9. szöveg

<i>Shiver – Borzongás</i>	Eredeti kézirat	Fordítói kézirat	Lektori kézirat
Összes szövegszó	101 963	72 064	71 678
Gyakori szavak (szótípusok)	157	96	95
Gyakori szavak (szövegszók)	74 333	29 927	29 572
Összesített arány	72,90	41,52	41,25
Gyakoriság	473,45	311,73	311,28
Gyakori / kevésbé gyakori szavak	2,6803	0,7102	0,7023

10. szöveg

<i>Csúfok</i>	Eredeti kézirat	Fordítói kézirat	Lektori kézirat
Összes szövegszó	90 566	73 659	73 571
Gyakori szavak (szótípusok)	178	101	101
Gyakori szavak (szövegszók)	64 785	30 387	30 331
Összesített arány	71,46	41,25	41,22
Gyakoriság	363,96	300,86	300,31
Gyakori / kevésbé gyakori szavak	2,5128	0,7022	0,7014

A fordítói szakmában a lektorálás immár a minőség biztosításának egyre inkább elismert, sőt alapvető eszköze, szükségességét számos tapasztalat és szakirodalmi esettanulmány bizonyítja. A fordítási szolgáltatásokról és követelményekről szóló nemzetközi szabványok is a fordítási folyamat kötelező részeként határozzák meg, nagy hangsúlyt fektetve a folyamat lépéseire és a szolgáltatás résztvevőinek szerepére. A fordítói szolgáltatások professzionalizálódása nyomán öröndetes módon megindult a szakszerűségekre való törekvés a lektorálás terén is, mégis számos hiányosság mutatkozik a fordításokat gondozó lektorok kompetenciájának és tevékenységének pontos meghatározása, elméleti megalapozása tekintetében.

A *Fordítástudományi értekezések* című könyvsorozat harmadik köteteként megjelenő *Fordítási univerzálék és lektorálás* azon tudományos szakmunkák remélhetőleg egyre növekvő sorát kívánja gyarapítani, amelyek tudományos alapokon végzett kutatások segítségével próbálják segíteni a lektorok munkáját, és igyekeznek alapot vetni a lektorképzésnek. A könyv a fordított szövegek univerzális jellemzői és a lektori műveletek vizsgálatával hasznos ismeretekkel szolgálhat a gyakorló fordítók és lektorok számára, akik szakszerűen, tudatosan, nem pusztán megérzéseikre hagyatkozva kívánják végezni a munkájukat. A fordítással és a lektorálással még ismerkedő szakfordító hallgatók szintén haszonnal forgathatják tanulmányaik során, felkészülve a szakma aktuális kihívásaira.

ISBN 978-615-00-3766-0

9 786150 037660